РАЗКОПКИ И ПРОУЧВАНИЯ

КНИГА XXX

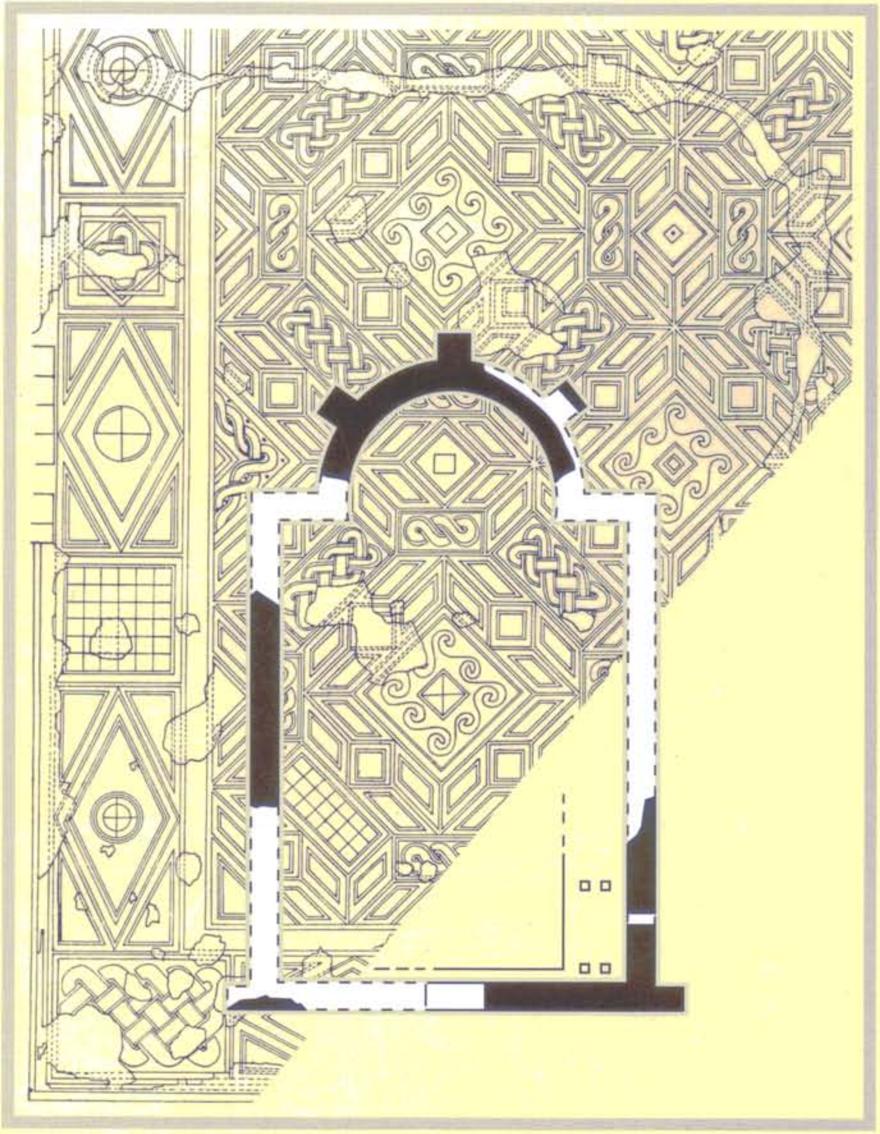

NOUS

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

РАЗКОПКИ И ПРОУЧВАНИЯ

КНИГА XXX

ВЕНЦИСЛАВ ДИНЧЕВ

КЪСНОРИМСКАТА РЕЗИДЕНЦИЯ SCRETISCA И РАННОВИЗАНТИЙСКОТО СЕЛИЩЕ ΚΡΑΤΙΣΚΑΡΑ

**(Археологическите проучвания в м. Градището
край гр. Костинброд през 1990-1994 г.)**

На родителите ми Радка и Никола

СОФИЯ 2003
ИЗДАТЕЛСТВО “НОУС”

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

ст. н. с. д-р Маргарита Ваклинова (главен редактор), ст. н. с. д-р Бистра Божкова (зам. главен редактор), ст. н. с. д-р Рашо Рашев, ст. н. с. д-р Стефан Александров, ст. н. с. д-р Венцислав Динчев, н. с. д-р Цони Цонев

Отговорен редактор: ст. н. с. д-р Бистра Божкова

На корицата: графично представяне на мозайка и план на зала за приеми от резиденция *Scretisca*, IV век (по Božilova 1987, fig. 15 и по автора).

Този ПДФ-вариант на книгата е дело на автора

© Венцислав Динчев - автор, 2003
© Издателство „НОУС", 2003

Copyright by NOUS Publishers LTD, 1000 Sofia, P.O. Box 1275, Bulgaria.
Fax/Tel: +359 2/659 688
E-mail: LVagalin@mail.techno-link.com
http://www.techno-link.com/clients/lvagalin/index.html

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД ... 5

I. КЪСНОРИМСКАТА РЕЗИДЕНЦИЯ

I.1. Вилният комплекс и архитектурният комплекс на резиденцията ... 8

I.2. Описание на разкритите останки от резиденцията

I.2.1. Източното крило ... 9
I.2.1.1. Сондажите покрай външната източна фасада ... 10
I.2.1.2. Проучванията в южната част на източното крило ... 12
I.2.1.3. Общо описание на източното крило ... 13
I.2.2. Североизточният ъгъл ... 14
I.2.2.1. Постройката I/21-23 ... 15
I.2.2.2. Постройката I/2 ... 16
I.2.3. Северното крило ... 17
I.2.3.1. Залата I/1 ... 17
I.2.3.2. Съоръжението I/24 ... 19
I.2.3.3. Залата I/20 ... 20
I.2.4. Северозападният ъгъл ... 20
I.2.4.1. Фаза “a” на помещение I/18 ... 21
I.2.4.2. Фаза “a” на помещение I/19 ... 23
I.2.4.3. Фаза “b” на помещение I/18 ... 25
I.2.4.4. Фаза “b” на помещение I/19 ... 26
I.2.5. Западното крило ... 27
I.2.5.1. Помещенията I/25 и I/26 ... 28
I.2.5.2. Сондажът в централния сектор на западното крило ... 28
I.2.5.3. Външната фасадна стена на западното крило ... 29
I.2.6. Южното крило ... 30
I.2.6.1. Външният южен портик ... 30
I.2.6.2. Входовете между западния и централния сектор ... 31
I.2.6.3. Особеностите в трасето на фасадата и проблемът за второто проходно пространство в южното крило ... 33
I.2.7. Перистилът ... 35
I.2.7.1. Перистилните пилони ... 35
I.2.7.2. Перистилните коридори ... 39
I.2.7.3. Големият вътрешен двор ... 40

I.3. Интерпретация и функционална характеристика

I.3.1. Източното крило ... 40
I.3.2. Североизточният ъгъл и залата I/1 ... 41
I.3.3. Централният северен сектор и залата I/20 ... 46
I.3.4. Северозападният ъгъл ... 46
I.3.5. Западното крило ... 47
I.3.6. Южното крило ... 47
I.3.7. Перистилът ... 49
I.3.8. По-късните преустройства ... 50

I.4. Хронология, име и идентификация

I.4.1. Началната дата ... 51
I.4.2. Преустройствата и крайната дата ... 53
I.4.3. Името на резиденцията ... 55
I.4.4. Проблемът за идентификацията ... 57

II. ПОСТРЕЗИДЕНЦИАЛНОТО СЕЛО
II.1. Състоянието на проучванията до 1990 г. 62
II.2. Проучванията през 1990-1994 г. 62
II.3. Характер и хронология 63

III. РАННОВИЗАНТИЙСКОТО УКРЕПЕНО СЕЛИЩЕ
III.1. Етапи на проучване и общи данни 66
III.2. Фортификационната система 67
III.2.1. Градежът 67
III.2.2. Крепостните куртини 68
III.2.2.1. Източната куртина 68
III.2.2.2. Западната куртина 68
III.2.2.3. Южната куртина 69
III.2.2.4. Северната куртина 70
III.2.3. Кулите 71
III.2.3.1. Кръглите ъглови кули 71
III.2.3.2. Полукръглата североизточна кула 72
III.2.4. Северната порта с надвратната кула 73
III.2.5. Крепостните стълбища 75
III.2.5.1. В западния сектор на южната крепостна стена 76
III.2.5.2. За полукръглата североизточна кула 77
III.2.5.3. За надвратната кула на портата 77
III.2.5.4. Дървените стълбища 78
III.2.6. Сравнителна характеристика 78
III.3. Защитената площ 81
III.3.1. Постройките III/1-III/5 81
III.3.2. Сградата III/6 82
III.3.3. Сградата III/7 84
III.3.4. Сградата III/8 85
III.3.5. Други сгради 86
III.3.6. Интерпретация 87
III.4. Име, хронология и значение
III.4.1. Името на укрепеното селище 90
III.4.2. Хронологията 91
III.4.3. Значение и място в селищната система 92

ЗАКЛЮЧЕНИЕ 96

ПОДБРАНИ НАХОДКИ 98

ЛИТЕРАТУРА 103

SUMMARY 111

СПИСЪК НА ОБРАЗИТЕ 123
LIST OF FIGURES 127

ОБРАЗИ 131

УВОД

Град Костинброд и землището му са в западната част на Софийското поле. Местността Градището отстои по права линия на около 1,5 км югозападно от гара Костинброд (обр. 1). През нея минава шосето от гр. Костинброд за с. Пролеша, което на около 2,5 км в южна посока пресича международния автомобилен път Е 80 (София - Белград).

Местността Градището представлява обширен равнинен терен до десния бряг на малката р. Белица, десен приток на р. Блато[1]. Надморската височина е около 550 м. Основният археологически обект, от който произлиза името на местността, се намира в североизточната ѝ част (обр. 2). Днес тук са разположени сградите и съоръженията на ОСЯК и ОСС - опитни станции към Селскостопанската академия на науките. За съжаление, някои съвременни сгради застъпват част от археологическите останки (обр. 5). Допълнителни щети на обекта са нанесени с изграждането на инфраструктурата на опитните станции, както и при прокарването на шосето за с. Пролеша.

Местността Градището край днешния гр. Костинброд е известна на археолозите и историците сравнително отдавна. До началото на редовните разкопки обаче съответната информация се свежда до кратки съобщения, които само констатират наличието на солидни архитектурни останки[2]. Разкопки на основния археологически обект в местността, т. е. на самото "градище" започват през 1973 г. и продължават, макар и с известни прекъсвания, през следващите две десетилетия. Резултатите от първите няколко сезона са отразени в статията на В. Божилова в тридесет и седмия том на известията на Археологическия институт (Božilova 1987, 75-81). Обектът не е приключен, но поради липса на средства разкопките са преустановени след 1994 г.[3]

Преустановяването, както и малката вероятност за скорошното подновяване на разкопките, са причината за появата на настоящата публикация[4]. Стремежът ми е да въведа в научно обръщение резултатите от проучванията през 1990-1994 г., в които непосредствено съм взел участие. През 1993-1994 г. ми бе поверено и ръководството на разкопките[5]. В настоящата публикация ще изложа също така мнението си по всички значими въпроси, произтичащи от актуалното състояние на досегашните проучвания изобщо[6].

В м. Градището и по-точно в обекта "Градище" са намирани предримски материали и отделни находки от I-III в. сл. Хр., но синхронни, in situ запазени строителни останки и културни пластове не са установени[7]. Регистрираните при разкопките останки и пластове се отнасят към IV-VI в. сл. Хр. След края на VI в. теренът на обекта повече не е обитаван трайно. За известно време към края на османското владичество и/или непосредствено след Освобождението сред все още личащите останки се е отглеждал добитък[8].

---

[1] Р. Блато пък е най-значителният ляв приток на р. Искър в Софийското поле.

[2] За тези съобщения виж Božilova 1987, 75-76.

[3] Средствата се осигуряваха от Общинския съвет в гр. Костинброд. Провеждането на разкопките през 1994 г. бе възможно и благодарение на доброволното, неплатено участие на студенти от Новия български университет в гр. София.

[4] Надявам се, че тази публикация ще засили интереса към проучванията в м. Градището. Надявам се също, че повишеният интерес на обществеността ще спомогне за осигуряването на средства както за продължаването на проучванията, така и за консервацията на впечатляващите архитектурни останки.

[5] Резюмета от отчетите за последните проучвания са обнародвани в ежегодните сборници за археологическите открития и разкопки (Божилова и др. 1991, 113-116; Божилова и др. 1992, 84-85; Динчев 1994а, 78-81; Динчев 1995, 107-110).

Макар и не особено продължителен, животът тук е преминал през различни етапи и е претърпял важни промени, включително трансформации относно вида и същността на самата форма на живот. С определящ принос за изясняването на общата периодизация на обекта са проучванията след 1990 г. Към първия му основен период принадлежат останките на голямата късноримска резиденция Скретиска (Scretisca). Появата и функционирането на последната е най-представителната и, в този смисъл, най-интересната изява на живота в района на днешния Костинброд, т. е. в западната част на Софийското поле през античността изобщо. Следва периодът на едно неукрепено село, устроено сред останките на резиденцията. Третият и всъщност последен основен период е свързан със съществуването на ранновизантийското укрепено селище Кратискара (Κρατισκαρα). При изграждането на неговата крепост също са преизползвани останките от по-ранната резиденция.

Основните цели на проучванията през 1990-1994 г. визираха изясняването на плановете на късноримската резиденция и на ранновизантийската крепост, както и уточняването на тяхната хронология. Характерът и датировката на доказания в хода именно на тези проучвания междинен период на обитаване също заеха място сред основните ми цели. Изследователската програма включваше поредица от сондажи в различни сектори на обекта. Конкретните задачи определях в зависимост от естеството и степента на съхраненост на отделните останки.

---

[6] Поредица от статии, отразяващи археологическите разкопки в м. Градището съм обнародвал в местния вестник (Динчев 1994b). В сбит вид характеристиката на късноримската резиденция съм представил в книгата си за римските вили от днешната българска територия (Динчев 1997, 83-94).

[7] Малкото предримски материали и единичните находки от I-III в. сл. Хр. са открити в пласта под подовите нива на помещенията и съоръженията на късноримския перистилен комплекс. Естественият произход обаче на този хомогенен пласт със сбита, тъмнокафява до черна на цвят пръст не буди никакво съмнение. Предвид близостта на местността до старото корито на р. Белица, може да се допусне, че въпросните материали са попаднали тук при периодичните разливи на реката и че произхождат от близък, но нелокализиран все още обект. В градежа на някои от звената на перистилния комплекс е констатирана ограничена употреба на сполии. Това едва ли е учудващо предвид нуждите на мащабното строителство и липсата на каменни кариери в близката околност. Освен от споменатия, нелокализиран все още обект, тези сполии биха могли да произхождат и от регистрираните например на територията на днешния гр. Костинброд обекти - в кв. Маслово и в кв. Старото село, които също са функционирали по времето на Принципата. За първия виж Иванов 1961, 40-43. Вторият е регистриран при теренни обхождания с мое участие. Няколко архитектурни детайла, произхождащи от този обект са били пренесени в двора на детската градина в кв. Старото село, където се намират и до днес.

[8] Най-късните останки в обекта са части от слаби стени с необработени камъни на калов разтвор или на суха зидария, които се откриват почти под съвременната повърхност на терена и които лежат върху пластовете с деструкции от IV-VI в. При проучванията през 90-те години такива късни останки установих в северозападния и в централния западен сектор на обекта (виж обр. 40, 41, 45, 46). Установих също, че по време на използването им не се е отложил културен пласт. Това предполага, че са останки от някакви кошари или открити егреци, използвани сезонно за не твърде продължителен период.

В част от сондажите разкрих до субструкция съответните останки и изчерпах културните пластове, което ми осигури важна информация за строителната периодизация и стратиграфията на обекта като цяло. В случаите, когато солидни останки се оказваха непосредствено под повърхността на днешния терен и принадлежността им към резиденцията или към по-късната крепост не будеше съмнение, преминавах към проследяването и очертаването им вън от първоначалните сондажи, без да ги разкривам в дълбочина. Така с по-малко средства и за по-малко време получих повече информация за плановете на късноримската резиденция и на ранновизантийската крепост. Повърхностното разкриване в тези случаи бе целесъобразно и с оглед на запазването на самите останки[9].

---

[9] От една страна, средствата ми не бяха достатъчни за консервация, а от друга страна, маркирането на останките тук е само по себе си превантивна охранителна мярка предвид ползването на терена от днешните му стопани. Повърхностното разкриване позволяваше именно маркиране на останките с минимум риск за разрушаването им по естествен път.

ЧАСТ I. КЪСНОРИМСКАТА РЕЗИДЕНЦИЯ

I.1. Вилният комплекс и архитектурният комплекс на резиденцията

Късноримската резиденция край гр. Костинброд е единен архитектурен комплекс, чиито компоненти са групирани в четири крила около обширен перистилен двор (peristylium) с близка до трапец форма. Макар и с усложнена конфигурация, формата на двора се възпроизвежда в плана на комплекса като цяло. По-дългите крила са северното и южното. Усложнената конфигурация на общия план се дължи преди всичко на особеностите в устройството и разположението на включените в северното крило постройки и съоръжения. Източното крило само по себе си представлява правоъгълна постройка със значителен брой помещения, групирани в блок. Подобно вероятно е устройството и на западното, най-късото крило. Надлъжните оси на тези две крила - източното и западното, са почти успоредни. Надлъжната ос на източното крило е перпендикулярна на надлъжната ос на северното крило. Южното крило, което за разлика от останалите не включва помещения, не е перпендикулярно на двете съседни крила, респективно - не е успоредно на северното крило. Освен това осите на отделните сектори от южното крило не съвпадат и не са успоредни. Източното крило и източният сектор на южното крило се срещат под ъгъл от около 81°, а ъгълът между зандното крило и западния сектор на южното крило е около 95°. С особености в ориентацията или с оглед на мястото си в четирикрилната схема се отличават още постройките и съоръженията във външния североизточен ъгъл и в северозападния ъгъл на комплекса (обр. 5 и 6).

Архитектурният комплекс на резиденцията край днешния гр. Костинброд е най-значителният сред известните синхронни и сходни по предназначение комплекси от днешната българска територия. Той е един от най-големите резиденциални комплекси, известни от територията на римската империя изобщо. Дължината му, т. е. разстоянието между външните фасади на западното и източното крило възлиза на около 141 м, а максималната му ширина (север-юг) е не по-малка от 110 м. Общата му площ със сигурност ндхвърля 10 дка и може би достига до към 14-15 дка. Площта само на оградения с портици вътрешен двор е около 4,5 или дори близо 5 дка (обр. 6).

Един от важните резултати на проучванията през 1990-1994 г. е сигурно установеното наличие на по-късни преустройства в архитектурния комплекс на резиденцията.[10] Все пак тези преустройства не са довели до съществени промени в неговия план и във функциите на отделните му звена.

Късноримската резиденция край днешния гр. Костинброд е била извънградска резиденция. В този смисъл тя принадлежи към т. нар. селски вили (villae rusticae) и може да се определи като вила резиденция[11]. Съвременниците ѝ вероятно са я наричали palatium или praetorium[12]. Трябва да се изтъкне още, че самата тя е била ядро на значителен вилен комплекс и център на значително имение (fundus, dominium)[13].

---

[10] По-късни преустройства и градежи са констатирани и в предишните кампании, но определянето им не бе сигурно предвид отсъвието на ясно разграничение между основните периоди на обекта: I - късноримска резиденция; II - пострезиденциално неукрепено селище; III - ранновизантийско укрепено селище. Безспорно установените по-късни преустройства в резиденцията и безспорното разграничаване на тези преустройства от по-късните периоди на обекта - достижения именно на последните проучвания, помогнаха и за правилното определяне на разкрити в предишни кампании останки.

От вилния комплекс са изследвани още останките на едно кръгло в план съоръжение с пилонна конструкция, което достига до 32 м в диаметър и което условно е означено в отчетите като обект "Ротонда" (Божилова/Витски 1985, 146; Божилова/Витски, 1986, 93; Божилова, 1987, 149). Отстои на около 100 м южно от архитектурния комплекс на резиденцията (обр. 2 и 5). Това монументално съоръжение е било също с представителни, мемориални или култови функции[14].

Други обекти, т. е. останки от други постройки и съоръжения засега не са проучвани чрез разкопки, но данните от теренните обходи в околността и сведенията от местни информатори позволяват локализирането поне още на три-четири обособени звена на вилния комплекс на късноримската резиденция.

Фрагментирана късноримска битова и строителна керамика се намира по повърхността на терена из цялата местност. Няколко по-значителни концентрации на подемни материали се фиксират на различни места южно от обект "Ротонда". Подобна концентрация има и на около 50 м северно от обект "Градище", т. е. от архитектурния комплекс на резиденцията. На около 100 м от обект "Ротонда" в посока запад-югозапад личат in situ запазени останки от солидно градена, късноримска по всяка вероятност постройка (обр. 2). Според сведения на местни информатори, на около 300 м западно от двата изследвани обекта са били открити случайно в началото на 50-те години "две зидани гробници". Ако сведението се потвърди, принадлежността на въпросния некропол към вилния комплекс на късноримската резиденция би изглеждала логична.

I.2. Описание на разкритите останки от резиденцията

I.2.1. Източното крило

Източното крило на резиденцията е в най-напреднал днес етап на проучване. При разкопките до 1990 г. са разкрити изцяло или частично повечето от помещенията в северния и в централния му сектор (обр. 66). С разкопките и по-точно със сондажите през 1990-1994 г. уточнихме първоначалния му план и устройство. Данните от тези сондажи и новите наблюдения на по-рано разкритите останки допринесоха също за получаването на по-точна и по-пълна представа относно по-късните преустройства в това крило.

---

[11] За класификацията на вилите и по-конкретно за групата на вилите резиденции виж Динчев 1997, 14, 17.

[12] За употребата на термина palatium, включително за означаването с него на извънградски императорски или частни резиденции, в и след IV в. виж Zawadski 1987, 226-230, и разгледаните там извори. За сходната употреба на термина praetorium виж например Arce 1997, 19, и посочения там извор.

[13] Освен за централната сграда и, евентуално, останалите постройки в едно имение терминът villa може да се използва за означаване и на самото поземлено имение. Това значение на villa е дори доминиращо в късноантичните извори (Zawadski 1987, 224-225). Подобна употреба на този термин тук обаче би довело до излишна тафтология.

[14] Масивни Т-образни пилони, общо 16 на брой, разположени на известно разстояние един от друг очертават правилния кръг на т. нар. ротонда. В центъра се намира мощен кръгъл пилон с диаметър 3,5 м (обр. 5). За съжаление, от пилоните са запазени само субструкциите. Съоръжението е било върху издигнат спрямо околността терен. Значителният диаметър и разстоянията между околовръстните пилони са аргументи срещу масивна покривна конструкция. Възможна е и пълната липса на покрив. Централният пилон изглежда е служил за постамент на предмет със специално предназначение - статуя или жертвеник. Съоръжението е в безспорна връзка с перистилния комплекс (виж по-нататък I.3.6.), което е и аргумент за синхронното им изграждане.

I.2.1.1. Сондажите покрай външната източна фасада

В по-ранната документация се съдържаха някои неясни сведения за “зидове”, явяващи се продължения на разделителните напречни стени в посока на изток от втората, външната редица помещения в това крило на комплекса[15]. За изясняването на този проблем заложих поредица от сондажи покрай външното лице на източната стена на тази редица помещения (обр. 9). Сондажите доказаха със сигурност липсата на продължения на междинните напречни стени в източна посока, т. е. общата източна стена на втората редица помещения е всъщност външната източна фасада на комплекса[16].

В хода на изпълнението на тази задача заложих сондаж и в участъка, където външната източна стена се пресича с трасето на отоплителния канал, минаващ под мозаичните подове на помещения I/5 и I/6 (обр. 9)[17]. Установи се, че първоначално каналът е пресичал фасадната стена, като в ядрото на същата градежът на стените му е изцяло от тухли. До външното лице на фасадата следва да е било и съоръжението за огнището (praefurnium) за отоплителния канал. В по-късен момент обаче отоплването на двете помещения е било преустановено. Отворът на канала във фасадната стена е бил зазидан, а префурниумът - изцяло демонтиран. В площта на сондажа се разчисти хоросаново петно - остатък от хоросановото бъркало за зазиждането на отвора на канала. Зазиждащият градеж е с добре измазано външно лице, което показва, че отворът на канала и предполаганият до него префурниум са били над нивото на околния терен, т. е. че отоплителната инсталация е била наземна. Това е и причината за по-високото ниво на мозаичните подове в двете помещения. По-късното пропадане на подовете встрани от трасето на отоплителния канал (Božilova 1987, 76, 79) се дължи именно на липсата на стабилна земна опора.

Изоставянето на самия отоплителен канал може да се разглежда като едно от по-късните преустройства в резиденцията. Към по-късно време се отнася и появата на стълбището в югозападния ъгъл на помещение I/5 (обр. 9 и 67), респективно - появата на горен етаж в I/5 и в свързаното с него помещение I/6[18]. Очевидно съоръжаването на горния етаж е довело до промени във функциите на представителния, единствен първоначално долен етаж на двете помещения и до изоставянето на подовото му отопление.

С двата от сондажите по трасето на външната източна фасадна стена успях да локализирам и външните ъгли на източното крило на перистилния комплекс.

Крайният северен сондаж по трасето на външната източна фасада заложих при връзката ѝ със северната стена на помещения I/3 и I/4 (обр. 9 и 10). В сондажа се разкри североизточния външен ъгъл на I/4, който всъщност е и първоначалният североизточен външен ъгъл на източното крило на перистилния комплекс. В запазената част от суперструкцията му, на височина до 1,20 м над банкета, градежът е с квадрови блокове и хоросан. Подобен масивен градеж не е регистриран на друго място по външната източна фасада. Банкетът е оформен с преизползвана каменна плоча, профилирана в горния си край (обр. 10, 11, 68).

---

[15] Такива сведения присъстваха в някои от дневниците за проучванията през 80-те години. Подобни продължения бяха нанесени и в някои от по-ранните работни планове на комплекса, които не са публикувани.

[16] При тези сондажи се установи още, че северната част на външната източна фасада е с по-ниската степен на съхраненост от южната ѝ част.

[17] В обнародвания план в публикацията на В. Божилова помещението с моя номерация “I/5” е означено под “N 1”, а помещението с моя номерация “I/6” е, съгласно този план, северно от последното (Božilova 1987, 81, fig. 1). Следва да се има предвид, че ориентацията на този план е погрешна и че дадената в него посока “север” е в действителност посока “изток”.

[18] В публикацията на В. Божилова това стълбище неправилно е отнесено към “първия етап на изграждане” на резиденцията (Božilova 1987, 76). Твърдението ми се основава на непосредствени наблюдения, но дори и от приложената в посочената публикация снимка ясно личи, че въпросното стълбище лежи, стъпва върху мозаичния под на помещението (Božilova 1987, fig. 4; виж тук обр. 67).

В площта на сондажа попаднах също на източната стена на едно ново помещение - помещение I/17. С южния си край тази стена долепва на фуга до североизточния ъгъл на I/4, т. е. до първоначалния североизточен ъгъл на комплекса и застъпва неговия банкет с горната част на субструкцията си (обр. 10, 11, 68). Тази ситуация показва ясно, че I/17 се отнася към фазата на по-късните преустройства.

Разкрит бе и вход в източната стена на I/17, отстоящ на около 1,20 м от южния ѝ край. Ширината на входа също е 1,20 м. Няма запазен праг. Страниците му са с цокли от квадрови блокове. Северно и южно от входа запазената част от суперструкцията на стената е с градеж от необработени камъни, споени с бял хоросан. Дебелината ѝ е 0,50 м. Субструкцията, която не прекъсва при входа, е нивелирана в горната си част с пласт хоросан и оформя банкет откъм външното лице на стената с ширина 0,10-0,15 м (обр. 10, 11, 68). Непосредствено до входа, на нивото на банкета бе открита част от масивен хромелен камък с радиално набраздена горна повърхност (обр. 10).

Крайният южен сондаж по трасето на външната източна фасада заложих при връзката ѝ с южната стена на помещения I/15 и I/16 (обр. 9 и 12). Разкрит бе югоизточният ъгъл на I/16, който е запазен почти само в субструкция. Последната е от необработени камъни и бял хоросан. В горната си част е нивелирана с пласт хоросан. Стените на помещението при ъгъла са с двустранни банкети от по 0,10 м. Дебелината на основите, включително с банкетите е по 1,10 м (обр. 12, 14, 15). От подовото ниво на помещението е запазена прослойка с жълтокафява на цвят трамбована глина, която вероятно е подложка за несъхранена настилка[19].

В същия сондаж бе засечена стена, която се явява южно продължение на източната стена на I/16, т. е. на външната източна фасада на комплекса, и която е със същата дебелина - 0,90 м. Суперструкцията в северния край на въпросната стена е изцяло от тухли на хоросан. Ясно личи, че тя е долепвала на фуга до несъхранената, вероятно също тухлена суперструкция на югоизточния ъгъл на помещението. За разлика от суперструкциите, субструкциите обаче на стената и на югоизточния ъгъл на помещението са без фуга (обр. 12-14), което означава, че са били планирани и изливани общо. Следователно фугата между суперструкциите в случая не означава диахронност. Тази конструктивна особеност се дължи на разликите в предназначението на външната източна фасада и на стената, явяваща се нейно южно продължение.

Стената, явяваща се южно продължение на външната източна фасада, е свързана с оформлението на южното крило на комплекса, на което ще се спра по-нататък. Тук ще отбележа, че бе регистрирано и по-късно преизграждане на тази стена - запазената част от тухлената суперструкция в северния ѝ край е надстроена с градеж от необработени камъни на бял хоросан. Към фазата на по-късните преустройства се отнася и един аналогичен по състав градеж, долепващ на фуга до тази стена и до южната стена на помещение I/16. Предназначението му засега не е ясно тъй като в площта на сондажа попада незначителна негова част (обр. 12, 13, 15).

---

[19] В площта на сондажа стратиграфията до подовото ниво на помещението е нарушена. Под глинестата прослойка пръстта се променя като цвят и структура и е стерилна откъм находки (обр. 12 и 15).

I.2.1.2. Проучванията в южната част на източното крило

Проучванията през отчетния период в източното крило на перистилния комплекс не се свеждат само до сондажите по протежение на външната му фасада. През 1991 г. бе установена междинна стена в площта на I/14 и I/16, с което всъщност се доказа и самото наличие на последните като две отделни помещения в южната част на източното крило (обр. 9). Междинната стена - южна за I/14 и северна за I/16 - не се отличава в характеристиките си от останалите стени в източното крило, отнасящи се към периода на изграждането на комплекса.

Важен резултат на разкопките през 1991 г. бе установяването на южния вход във вътрешната фасада на източното крило, свързващ разпределителното помещение I/12 с източния портик на перистила и вътрешния двор на комплекса. За целта бе заложен сондаж до западното лице на вътрешната фасада (обр. 9, 18-20)[20]. Страниците на входа са с цокли от квадрови блокове. Във височина страниците са били с тухлен градеж. Част от тухления градеж бе запазен над цокъла на южната страница[21]. В площта на сондажа, на нивото на долните части на цоклите се разкри нивелиран и споен хоросан - вероятно подложка за несъхранена настилка[22]. Ширината на входа е 3,05 м (обр. 18). По своите характеристики и разположение той е идентичен, съответно - симетричен, на разкрития през 80-те години вход в северния участък на вътрешната фасада на източното крило - на входа, свързващ разпределителното помещение I/7 с перистила и вътрешния двор. По аналогия с него, в площта на източния портик на перистила пред входа на I/12 могат да се предположат два квадратни в сечение фундамента, чиято надстройка - тухлени пилони или колони, е била част от входното оформление (обр. 9)[23]. При изграждането на източната стена на ранновизантийската крепост и двата входа са зазидани (обр. 69).

През 1991 г. бе изследвана частично и вътрешността на помещение I/12. Разкрити са тухлените страници на северния вход в западната част на помещението. Ширината на входа е стандартната за входовете между отделните помещения в източното крило на комплекса - 1,50 м. Заложих и един сондаж-траншея, ориентиран по надлъжната ос на помещението. В резултат на сондажа се установиха слабо съхранени останки от пода на помещението. Той е бил с настилка от тухли, положени върху тънък пласт трамбован чакъл (обр. 9, 16, 17). Проучванията под пода на I/12 потвърдиха констатацията от други подобни сондажи в други помещения на източното крило, а именно - отсъствието на строителни останки и на културен пласт от по-ранен, предшестващ появата на резиденцията период (обр. 17)[24].

---

[20] Сондажът попада и в пространството между по-късната, ранновизантийската източна крепостна стена и синхронните ѝ сгради III/5 и III/6, т. е. в предверието на III/6. За регистрираните тук ранновизантийски останки и пласт (обр. 18-20) виж по-нататък III.2.2.1., III.3.1., III.3.2. (виж и обр. 55, 56).

[21] За съжаление, след приключването на разкопките през 1991 г. иманяри са разрушили запазената част от тухлената надстройка при южната страница на входа.

[22] След достигането на хоросановата подложка и разкриването на цоклите на входа преустанових работата, тъй като съществуваше опасност от подриване и срутване на участъка от по-късната крепостна стена, който ограничава от изток сондажа и с който всъщност е бил зазидан самия вход. Поради това в момента не мога да съм категоричен относно наличието/отсъствието на по-ранно подово ниво и по-ранен строителен период при южния вход във вътрешната източна фасада на перистилния комплекс.

[23] Площта пред входа на I/12, в която би следвало да са останките от съответната двойка пилони или колони, не е изследвана под нивото на установената тук ранновизантийска настилка. Виж по-горе бел. N 20. Пред входа на I/7 са запазени само двата зидани фундамента с размери по около 1,10 x 1,10 м.

I.2.1.3. Общо описание на източното крило

Може да се обобщи, че с резултатите от последните проучвания планът на източното крило на перистилния комплекс е вече изяснен. То включва две редици помещения, ориентирани север-юг, разделени на три блока от по четири помещения - от I/3 до I/6, от I/8 до I/11 и от I/13 до I/16, включително. Те са разположени симетрично спрямо две разпределителни помещения, ориентирани изток-запад - I/7 и I/12, които чрез входове са свързани с източния портик на перистила и с големия двор на комплекса (обр. 9). Вътрешните размери на двете разпределителни помещения са 15,90 x 5,50 м. Вътрешните размери на помещенията в северния блок и на двете северни помещения в централния блок са 9,80 x 7,50 м. При двете южни помещения в централния блок и двете северни помещениия в южния блок вътрешните размери са 9,60 x 7,50 м. При двете южни помещения в южния блок - I/15 и I/16, съответните размери са 8,50 x 7,50 м.

Връзките в очертанията на източното крило са осъществявани по начин, при който не е използван изцяло комуникативния потенциал на разпределителните помещения и който придава по-затворен характер на външните помещения. Всички вътрешни помещения и двете разпределителни помещения са свързани чрез входове в междинните си стени. Осите на тези входове съвпадат. Общата осева линия разполовява площите на вътрешните помещения. Външните помещения са свързани със съседните им вътрешни помещения, като съответните входове също са по средата на съответните междинни стени. Външните помещения обаче не са свързани помежду си. Липсва също така непосредствена връзка между разпределителните помещения и съседните им външни помещения (обр. 6, 9, 66). Очевидно тук не става въпрос за пропуски, а за функционално обусловени особености на комуникативната схема. Ширината на входовете между отделните помещения в крилото е, както споменах по-горе, средно по 1,50 м. С два пъти по-голяма ширина са входовете на двете разпределителни помещения към източния портик на перистила и към големия вътрешен двор.

Стените на помещенията в източното крило, включително външната и вътрешната фасада, са дебели по 0,90 м. Градежът на суперструкците им е в смесена зидария (opus mixtum). Използвани са необработени, речни и ломени камъни. Запазеният в останките от стените долен тухлен пояс е триредов, като дебелината на фугите между тухлените редове надвишава дебелината на самите тухли[25]. Хоросанът е здрав, бял на цвят, примесен с ограничено количество късчета от натрошена строителна керамика. Страниците на входовете и ъглите на помещенията са оформени само с тухли. В отделни пунктове са установени и цокли с квадрови блокове - при страниците на входовете на разпределителните помещения към вътрешния двор (обр. 69) и при североизточния ъгъл на крилото, респективно - на помещение I/4 (обр. 68).

---

[24] Тези сондажи са правени през 80-те години под ръководството на В. Божилова.

[25] Докато дебелината на тухлите е средно 4,5 см, то дебелината на фугите между тухлените редове е от 5,5 до 7,5 см.

Помещенията в северната половина на крилото - I/3, I/5, I/6, I/7, I/8 и I/9, са с полихромни подови мозайки с геометрични мотиви. Те са притежавали и цветни стенописи[26]. Подобен интериор предполагам и за помещение I/4 в североизточния ъгъл на крилото, чиято площ все още не е изследвана (обр. 9). При проучването на помещенията в южната половина на крилото - от I/10 до I/16 включително, не е установено наличие на подови мозайки и стенописи[27].

По-късни преустройства са установени преди всичко в северната половина на източното крило на комплекса. За появата на горен етаж при помещения I/5 и I/6, както и за появата на новото помещение I/17 споменах по-горе. С изграждането на едно тухлено стълбище с арка до западното лице на вътрешната фасада - в северния край на източния портик (обр. 9 и 30) - втори етаж са получили още помещение I/3 и, евентуално, съседното на изток помещение I/4. Удебелената източна стена на помещение I/9 може би също е указание за появата на етажна надстройка (обр. 9).

Сред по-късните преустройства са подовите нива с тухлени настилки, регистрирани при повечето от северните помещения непосредствено над по-ранните им подови мозайки. Входът между помещения I/8 и I/10 е бил зазидан. Изоставено е подовото отопление в помещения I/5 и I/6. През по-късния период обаче е бил съоръжен отоплителен подов канал по протежение на северната стена на помещение I/3 (обр. 9 и 30)[28].

I.2.2. Североизточният ъгъл

През 1992 г., при изследването на вътрешния североизточен ъгъл на ранновизантийската крепост се откриха останки от съоръжение, принадлежащо на по-ранната резиденция. Те остават почти изцяло под по-късния крепостен градеж. Само оформеният с тухли югозападен ъгъл на това съоръжение, запазен до 0,50 м над нивото на банкета на източната крепостна стена, се издава незначително пред вътрешното лице на последната (обр. 22, 70). През 1993 г. установих значителните разрушения, които е претърпяло по-ранното съоръжение при крепостното строителство. Пластът с деструкции под банкетите на крепостните стени съдържаше цели късове, откъртени от неговата суперструкция. Установих и факта, че трасето на западната стена на по-ранното съоръжение не съвпада с това на източната крепостна стена, което пък дублира трасето на вътрешната източна фасада на резиденцията. През 1994 г. реших да проверя за по-ранни останки пред външния североизточен ъгъл на крепостта. Резултатите надхвърлиха очакванията. Оказа се, че в североизточният ъгъл на архитектурния комплекс на къснoримската резиденция се е намирала твърде интересна и сложна като план постройка. Засега разполагам с данни за три от нейните компоненти - I/21, I/22 и I/23 (обр. 21).

---

[26] Тези помещения са изследвани от В. Божилова до 1990 г. За помещения I/3 и I/5, включително за подовите им мозайки и останките от стенописи, открити в тях, виж Božilova 1987, 76-77, 79-80, fig. 1-7. В цитираната публикация тези помещения са с номерация "N 2" и "N 1".

[27] От помещенията в южната част на крилото в напреднала фаза на проучване и с доказано отсъствие на подови мозайки и цветни стенописи са I/10, I/11 и I/12. При ограничените засега разкопки в очертанията на помещения I/13 и I/15 не са достигнати подовите нива от първия основен период на обекта. Изследването на площта на помещение I/14 все още не е започнало. От помещение I/16 е разкрита - в крайния южен сондаж за трасето на външната източна фасада - само незначителна част при югоизточния му ъгъл. Ясно е, че в момента не могат да се правят категорични изводи относно последните четири помещения, но все пак има основания да се смята, че и те не са били с представителен интериор. Макар и незначителна, разкритата част от I/16 показва че помещението не е било с мозаичен под (обр. 12), а в изчерпаните пластове в площта на I/13 и I/15 не са открити късове от цветна мазилка и тесери от мозайки, каквито са намирани в аналогичните пластове при помещенията в северната част на крилото.

[28] Изредените съоръжения, включително подовите нива с тухлените настилки, са изследвани при разкопките до 1990 г. Интерпретирането на част от тях и сигурното им отнасяне към периода на по-късните преустройства на резиденцията обаче стана възможно след това. Виж по-горе бел. NN 10, 18, 26.

I.2.2.1. Постройката I/21-23

Северната страна на тази сграда е била заета от помещението или залата I/21[29]. Ако се изхожда само от частично изследваните останки на I/21 може да се допусне кръгла в план форма с вътрешен диаметър около 3,30 м (обр. 27). Помещението обаче може да е с по-значителни размери и с усложнен, примерно трионхален план (обр. 28). Западната му стена е дебела 0,70 м. При южната стена, чието външно лице е по права линия, дебелината варира. Най-малката дебелина тук е около 0,90 м. Сред разкритите останки от I/21 най-масивен е югозападният му ъгъл. Мерено по линията на диаметъра на вътрешния кръг, дебелината на градежа тук достига 1,65 м, т. е. толкова, колкото е вътрешният радиус на помещението или на западната конха на помещението (обр. 21, 71). Запазените долни части на суперструкциите са от ломен и речен камък на бял хоросан. В хоросановия пласт над този градеж личат легла на тухли, което предполага opus mixtum или изцяло тухлена надстройка във височина (обр. 71). Отвътре стените на I/21 са измазани с фин, бял на цвят хоросан. При изграждането на по-късната крепост, останките на I/21 са се оказали в близост до външния североизточен крепостен ъгъл и са били демонтирани до нивото на тогавашния терен, което тук е с около 1,00 м над повърхността на терена от времето на резиденцията[30].

Южно от помещение I/21 се намира помещението I/23. Очертаната част от последното е с многоъгълна конфигурация. Вътрешната дължина на западната му стена, мерена по права линия, е 4,05 м. В тази стена, на 1,10 м от северния ѝ край има отвор с ширина 0,50 м. В южна посока стената прави чупка, в резултат на която нейното трасе се измества на изток с 0,25 м. Обособеното пространство в южния край на разкритата част от I/23 е с вътрешни размери 1,50 (изток-запад) х 1,45 м. Стената, ограждаща от изток това пространство, завършва на север с оформено лице, което е приблизително на една линия с чупката в западната стена (обр. 21 и 72). Дебелината на очертаните стени на I/23 е по 0,50 м. Суперструкциите им са изцяло от тухли на хоросан (обр. 73). Връзката между югозападния ъгъл на I/21 и западната стена на I/23 е конструктивна[31]. В по-късен момент споменатият отвор в западната стена на I/23 е бил зазидан с груб блокаж от камъни и хоросан (обр. 21 и 73).

При кръгъл план на I/21 и липса на други части от I/23, обяснението на иначе очевидната връзка между двете помещения би било проблематично. При наличие на неразкрита част от I/23, но при кръгъл план на I/21, двете помещения пак ще са в асиметрична позиция. Триконхалният план на I/21 предполага наличие на неразкрита (източна) част на I/23, идентична и срещуположна на очертаната (западна) част на същото помещение. При подобен вариант I/21 и I/23 ще са вече в симетрична позиция, а входовете им - в ос (обр. 28). Поради това един подобен вариант е и най-логичен.

---

[29] Тъй като ориентацията на тази постройка е североизток-югозапад, то помещението или залата I/21 е всъщност в нейната североизточна част. В случая за улеснение използвам условно точните географски посоки, т. е. приемам условното "север" вместо реалното "североизток", "юг" вместо "югозапад" и т. н.

[30] При проследяването на стените на I/21 констатирах и по-значителни в дълбочина разрушения в северната и в южната му част. Тези разрушения определят всъщност границите на разкритото засега от стените на помещението (виж обр. 21).

[31] В площта на I/23, както и в площта на I/21 проучвания засега не са извършвани. Градежът на запазените долни части от суперструкцията на стените им, които са с височина около 1,00 м, изясних при изследването на пространствата непосредствено на запад от тях.

Югозападно от помещението или залата I/21 и западно от помещението I/23 се намира съоръжението I/22. Разкрита е част от източната му стена. В западна посока останките на I/22 са застъпени от по-късната източна крепостна стена, като разкритият през 1992 г. тухлен градеж до вътрешното лице на последната (обр. 70) се оказа всъщност югозападния ъгъл на I/22. Така, въпреки че по-голямата част от останките на това съоръжение е под крепостния градеж, добих известна представа за неговия план, който е с близка до правоъгълник форма и ориентация север-юг (обр. 21). Дължината му е около 3,65 м. Ширината в южния му край е около 2,35 м. Запазената суперструкция от източната му стена е с височина около 1,00 м. Тя също с тухлен градеж. В близост до северния ѝ край личи петата на арка, която се е развивала в южна посока (обр. 25). Арката по начало е била "сляпа", без отвор. В пункта при запазената северна пета на арката линията на външното лице на стената прави чупка[32]. На север къса тухлена стена свързва североизточния ъгъл на I/22 с югозападния ъгъл на I/21 и със северозападния ъгъл на I/23 (обр. 21).

Пространството между I/22 и I/23 е твърде ограничено - максималната му ширина е 1,10 м - и не може да бъде интерпретирано като самостоятелно помещение. Тук се разкри частично съхранено подово ниво с настилка от тухли върху хоросанова подложка. Изчерпаните пластове над подовото ниво са наситени с деструкции. Тънка прослойка с пепел и въглени отделя насипите с материали от двете фази на резиденцията (обр. 26). Прослойката е на 0,30-0,35 м над подовото ниво. Градежът, зазиждащ отвора в западната стена на I/23, който се отнася към фаза "в", т. е. към по-късните преустройства, не достига в дълбочина до банкета на стената, а до тази прослойка (обр. 73). Липсата на лицева замазка откъм западната страна на зазиждащия градеж потвърждава отсъствието на някаква по-съществена функция на тясното пространство между съоръжението I/22 и помещението I/23.

Освен със сложния си план частично изследваната постройка се отличава и с ориентацията си. Тя не съвпада с надлъжните оси на северното и източното крило на резиденцията (обр. 6 и 30)[33]. Това се дължи на разполагането ѝ във външния североизточен ъгъл на комплекса на резиденцията. Самият замисъл обаче за нейното разполагане именно тук - недалеч от представителната жилищна част на източното крило и в непосредствена близост до залата I/1, на която ще се спра след малко, - едва ли е случаен.

I.2.2.2. Постройката I/2

В първите години на разкопките са разкрити части от стените на постройката I/2, но интерпретацията им в съответната публикация не е точна

---

[32] Може да се допусне, че с чупката се удебелява източната стена на I/22 в южна посока, но не е изключена и възможността за частично изместване на трасето на тази стена, подобно на това при западната стена на I/23. В момента тази подробност не може да се уточни, тъй като останките на по-ранната стена са частично застъпени от източната крепостна стена (виж обр. 21 и 25).

[33] Виж по-горе бел. N 29.

(Božilova 1987, 76, fig. 1, p. 77)[34]. Постройката I/2 е също в североизточния ъгъл на архитектурния комплекс на резиденцията, южно от представената по-горе сграда (обр. 6, 29, 30)[35]. Засега обаче няма данни за връзка между I/2 и I/21-23. Освен това ориентацията на стените на I/2 съвпада с тази на съседните крила, т.е. I/2 се различава по ориентацията си от въпросната сграда. Макар и не напълно изяснен, планът на постройката I/2 показва, че тя е била отворена на запад, към близката зала I/1.

I.2.3. Северното крило

Актуалната информация за северното крило на архитектурния комплекс на резиденцията е резултат предимно на проучванията през 1992-1994 г. Само по себе си изследването днес на северното крило е в начален етап, но въпреки това може да се твърди, че именно то е най-представителната част на късноримската резиденция. Северното крило се очертава и като най-сложната по план и устройство част на резиденциалния комплекс, поради което тук липсват непрекъснатите външни и вътрешни фасади, характерни за съседните крила (обр. 6). Постройките и съоръженията във външния североизточен ъгъл и в северозападния ъгъл се отличават с обособяващи ги в общия план на резиденцията особености, но ако все пак те трябва да се отнесат към някое от крилата ѝ, то това ще е именно северното крило.

I.2.3.1. Залата I/1

Едно от най-важните постижения през отчетния период е установяването на залата I/1 в източния сектор на северното крило на резиденцията (обр. 6, 29, 30). Югоизточната част на залата (обр. 75) е изследвана впрочем още в първите години на разкопките, но в съответната публикация разкритите тук останки са интерпретирани погрешно като части от две помещения (Božilova 1987, 76, fig. 1, p. 77-78)[36]. През 1992 г., очертавайки една полукръгла кула в близост до източния край на северната стена на ранновизантийската крепост, констатирах, че формата и местоположението на тази кула се дължат на преизползването на една по-ранна апсида, която е оформяла северния край на голяма зала (обр. 77). Тогава възникна и предположението, че изследваният през 70-те години югоизточен ъгъл и новооткритата апсида принадлежат на една и съща зала. През 1993 г. продължих проучванията при апсидата и получих нова информация за нейното устройство. През същата година установих и проследих частично и западната стена на залата (обр. 76). Това всъщност доказа окончателно нейното наличие и спомогна за изясняването на нейния план. Едно по-значително съвременно разрушение на останките от северозападния ъгъл на залата и най-вече обстоятелството, че една асфалтова алея пресича площта ѝ от югозапад на североизток, засега възпрепятстват цялостното очертаване на нейните стени (обр. 29).

---

[34] В посочената публикация източната част на I/2 е представена като по-малко помещение, включено в голямото "помещение N 3" (Božilova 1987, 77). В действителност обаче голямото "помещение N 3" не съществува. Не съществува и северно продължение на вътрешната източна фасада, което е нанесено на представения в публикацията план. Погрешно е и отнасянето на разкритите части от постройката I/2 - правоъгълната ѝ източна част и западният край на южната ѝ стена - към различни периоди (Božilova 1987, 76, fig. 1). Напомням, че посоката, стрелката за север на този план показва всъщност реалния изток.

[35] Останките от южната и северната стена на постройката I/2 са застъпени от източната куртина на ранновизантийската крепост. В площта на I/2 все още не е изследван пласта от периода на нейното функциониране.

[36] Югоизточният ъгъл на залата, където не е запазена суспензурата на отоплителната инсталация, е означен като "помещение N 6", а централната южна част на залата, където е запазен под с мозайка - като "помещение N 7" (Božilova 1987, 76, fig. 1, p. 77-78, fig. 10, 11). Стената, приета за разграничителна между "двете помещения", е всъщност опорна стена за суспензурата на подовия хипокауст на залата. Това личи и на снимката, представена на fig. 11 в цитираната публикация.

Залата I/1 е с правоъгълна форма, ориентирана север-юг, с вход от юг, откъм перистилния двор, и с полукръгла апсида на север (обр. 30). Вътрешната дължина на залата, мерена по надлъжната ѝ ос, е около 25,50 м. Вътрешната ѝ ширина е към 15 м, а вътрешният диаметър на апсидата - около 9 м. Входът, който е по средата на южната стена, е широк 2 м. Дебелината на стените е 1,20 м. Градежът им в суперструкция е в opus mixtum с триредов тухлен пояс и със здрав хоросан (обр. 75-77, 79)[37]. Значителната дебелина и солидният градеж на стените предполагат значителна височина в архитектурния обем на залата. Апсидата е усилена допълнително с три контрафорса по 1,20 х 1,20 м, централният от които (обр. 77 и 78) е в ос с входа на залата. Контрафорсите са в конструктивна връзка със стената на апсидата, но за разлика от нея са с изцяло тухлен градеж над каменните си цокли. Може би по същия начин са градени и неразкритите все още участъци при петите на апсидата[38]. Само с тухли са оформени още страниците на входа и на отвора за отоплителната инсталация, разкрит в южния край на източната стена.

Залата е притежавала подобаваща на размерите и обема ѝ отоплителна инсталация. Изследванията от 70-те години дават известна представа за нейното устройство. Суспензурата на подовия хипокауст е поддържана с множество зидани тухлени колонки и с опорни стени. Съоръжаването на последните е наложено от голямата площ на суспензурата. Височината на опорните съоръжения е 0,90 м (Božilova 1987, 77-78, fig. 10; виж тук обр. 75)[39]. Има сигурни данни, включително от новите проучвания, за наличието и на стенно отопление.

Отвътре стените на залата са били покрити с цветни фрески, а над суспензурата на хипокауста е била положена цветна мозайка. Съхранена част от мозаичния под е разкрита в близост до входа през първите години на разкопките (Božilova 1987, 78).

Проучването на залата I/1 през 1992 и 1993 г. съзнателно ограничих до повърхностното разкриване и проследяване на нейните стени. Евентуалното вкопаване дори в ограничен участък от неизследваната ѝ площ би ме задължило да осигуря средства за консервация на останките от представителния ѝ интериор, включително на очакваната подова мозайка. За съжаление, с такива средства не разполагах.

През 1993 г. заложих сондаж пред централния контрафорс на апсидата на I/1. Запазената част от тухления му градеж е с височина около 0,60 м. Под тухления градеж е цокълът, състоящ се от два монолитни, добре одялани квадрови блока, положени един върху друг. Дебелината на горния блок е около 0,25 м, а на долния - около 0,35 м, т. е. височината на цокъла на контрафорса е около 0,60 м

---

[37] И тук, както при стените на помещенията в източното крило, дебелината на фугите между отделните тухлени редове е по-значителна от дебелината на самите тухли. Идентичен по състав е и хоросанът.

[38] Западната пета на апсидата попада в площта на споменатото разрушение при северозападния ъгъл на залата. Тук достигнахме дълбочина около 1,00 м спрямо повърхността на останките от съседните участъци на апсидата и западната стена, но запазен градеж не открихме. Останките пък от източната пета на апсидата остават под асфалтовата алея, чието демонтиране в момента не е възможно.

[39] За разкритата опорна стена виж по-горе бел. N 36.

(обр. 78). В площта на сондажа достигнах до ниво от споен хоросан, свързано с долната част на цокъла. Това ниво вероятно е подложка за несъхранена тук настилка или пък остатък от хоросаново бъркало. Във всеки случай то определя нивото на терена за времето на изграждането и първоначалното функциониране на залата. Изчерпаните в сондажа пластове са насипи, наситени с деструкции. В пласта от периода на резиденцията открихме фрагменти от фина късноримска битова керамика, включително част от една глинена чашка с цилиндрично-конична форма, със сиво лаково покритие и с щемпелувана украса (кат. N 14, обр. 112 и 113)[40]. От същия пласт произхождат и фрагментирани глинени тръбички (tubuli), които са ново потвърждение за стенното отопление на I/1.

В момента не разполагам с конкретни данни за някакви преустройства в залата I/1 за времето на съществуването на резидецията[41]. Такива не са изключени, но те едва ли са довели до съществени промени в нейния план и в нейните функции.

I.2.3.2. Съоръжението I/24

През 1992-1993 г. в северното крило на резиденцията локализирах и съоръжението I/24. Засега са очертани югоизточния и североизточния му ъгъл, както и отделни участъци от неговите стени (обр. 6)[42].

Трасето на южната стена на I/24 съвпада с линията на стилобата на северния портик на перистила. След югоизточния ъгъл южната стена продължава с още 0,90 м в източна посока и завършва с оформено откъм тясната си страна лице[43].

Източната стена на I/24 отстои на около 7,50 м западно от залата I/1. Дължината на източната стена, която проследих чрез отделни сондажи, възлиза на около 24 м.

От северната стена на I/24 очертах източната ѝ част или по-точно източния ѝ край - от североизточния ъгъл до пункта, в който нейното трасе се пресича с това на по-късната северна крепостна стена[44]. Дължината на северната стена на I/24, мерена по праволинейното продължение на нейното трасе, е около 30 м.

От западната стена на I/24 е очертан участъка, който по-късно е преизползван при изграждането на източната стена на крепостната порта-кула (обр.

---

[40] Сходни като форма чашки с идентично лаково покритие и идентична украса са известни от района на Pautalia (Стайкова 1989, 142, 144, 145, 147, обр. 4/в, 10), където концентрацията на находки от този вид керамика изобщо - т. нар. македонска сива тера сигилата - е най-голяма. Засега обаче не са обнародвани конкретни данни за хронологията на местната сиволакова керамика. В Stobi най-ранните датирани комплекси с подобна керамика са от последната четвърт на IV в. (Anderson-Stojanovic 1992, 61, 63).

[41] Промените, които В. Божилова отбелязва - нарушеният "от обитателите от втория строителен период" мозаичен под и по-късното надзиждане на "западната", т. е. на южната стена (Božilova 1987, 78), - се отнасят не към фазата на по-късните преустройства в резиденцията, а към периода на построзиденциалното село от втората половина на V в. и/или към периода на укрепеното селище от VI в.

[42] Засега са разкрити само горните части от съответните останки, които са с различна степен на съхраненост.

[43] Общата дължина на разкрития засега участък от тази стена е около 2,30 м (виж обр. 29 и 30). Връзката между оформения като пиластър източен край на стената и югоизточния ъгъл е конструктивна, без фуга.

[44] Дължината на очертания участък е около 6,50 м. В посочения пункт останките от северната стена на I/24 са застъпени от по-късната северна крепостна стена (виж обр. 29 и 30).

31)[45].

Източната, северната и западната стена на I/24 са дебели по 0,55 м. Дебелината на южната стена при оформения ѝ като пиластър източен край е 0,60 м, т. е. толкова, колкото е ширината на пилоните от северния портик на перистила. Западно от югоизточния ъгъл дебелината на южната стена е 0,50 м. Суперструкциите на източната, северната и западната стена на I/24 са в opus mixtum. Суперструкциите при североизточния ъгъл (обр. 80) и югоизточния ъгъл на съоръжението, включително при пиластъра, явяващ се източен край на южната му стена, са само от тухли.

Значителните дължини и малките дебелини на стените на I/24 изключват възможността за обща покривна конструкция и го определят като оградно съоръжение. По всяка вероятност неговата южна стена не е непрекъсната, т. е. съответното дворно пространство сигурно е било достъпно откъм големия вътрешен двор на комплекса.

I.2.3.3. Залата I/20

През 1993-1994 г. в западния сектор на северното крило на резиденцията локализирах и залата I/20 (обр. 6). Нейното проучване също е в начална фаза. Досега е установен североизточния ѝ ъгъл и е разкрит повърхностно един участък от северна ѝ стена с дължина над 21 м (обр. 84). Значителната дължина на този участък, респективно - на стената като цяло, предполага ориентация изток-запад за самата зала. Дебелината на северната стена е 1,20 м. Суперструкцията ѝ е в opus mixtum[46]. Тази стена е била преизползвана при изграждането на по-късната северна крепостна стена и е предопределила нейното трасе тук (обр. 8 и 31).

Преди известно време в северозападния сектор на обекта случайно е била разкрита част от полихромна подова мозайка, върху която впоследствие е издигната постройка, съществуваща и до днес[47]. Предвид ситуирането на последната, твърде вероятно изглежда споменатата мозайка да е от залата I/20.

I.2.4. Северозападният ъгъл

През 1991 г. заложих сондаж при ъгъла между продължението на трасето на очертания по-рано южен участък от западната вътрешна фасада на комплекса и продължението на трасето на южната стена на залата I/1. Сондажът бе неееднократно разширяван през 1992-1994 г. Първоначален мотив за залагането му бе установяването на северозападния ъгъл на перистилния портик, т. е. предполагах, че посоченият по-горе ъгъл е северозападният ъгъл на перистилния портик. В посочения ъгъл обаче се разкриха останки от помещение - помещение I/18 (обр. 6). Наличието на последното поставя под въпрос първоначално очаквания почти прав ъгъл в конфигурацията на северозападната част на големия вътрешен двор на резиденцията[48].

---

[45] Отдалечеността на преизползвания в по-късната порта-кула участък от останалите очертани части на I/24 създава известна хипотетичност за тяхната връзка. Частично преизползваната в портата-кула стена обаче е идентична по дебелина и градеж с източната и северната стена на I/24. Частично преизползваната стена е и успоредна на източната стена, и перпендикулярна на северната стена на I/24. Същевременно при по-късната порта-кула не са открити други останки от периода на резиденцията, с които би могла да се свърже частично преизползваната стена. Всичко това ме кара да допусна, че въпросната стена е именно западната стена на I/24.

[46] Тухленият пояс в горната част на останките от стената е частично съхранен. Използваните тук тухли и хоросан не се отличават от тези в зала I/1 например.

[47] Случайното откриване на мозайката е станало в началото на 60-те години. Сведението дължа на местни информатори. Съвременната постройка, за която става въпрос, е нанесена - като част от кадастралната подложка, - на представения тук ситуационен план (обр. 5). Съвременната постройка е с твърде плитки основи. На места стените ѝ дори стъпват направо върху останките от резиденцията и/или по-късната крепост. Това дава известен шанс за частично поне съхранение на подовата мозайка.

Най-ранните строителни останки в площта на сондажа са от късноримската резиденция - от споменатото помещение I/18 и от помещение I/19[49]. Разкрити са и по-късни останки, включително част от западната стена на ранновизантийската крепост (обр. 37). В изчерпаните пластове са открити ред интересни находки, включително шестнадесет монети от IV-VI в. Със сигурния си стратиграфски контекст последните се явяват важни termini за хронологията на различните периоди от развитието на обекта като цяло и на късноримската резиденция в частност.

Двете помещения I/18 и I/19 са съседни, с обща междиннна стена. Северното помещение - I/19, попада почти изцяло в площта на сондажа. От южното помещение - I/18, в площта на сондажа попада само неговата северна част (обр. 37). Източната стена на I/18 продължава като източна стена и на I/19. Западните стени на двете помещения са външни стени, т. е. на запад тези помещения не са във връзка с други такива. Западната стена на I/18 се явява северно продължение на вътрешната фасада на западното крило на комплекса (обр. 6, 42, 43).

При изграждането на по-късната крепост останките от западните стени на двете помещения, както впрочем и останките от споменатата фасада, са преизползвани в западната крепостна стена. В участъка на I/19 крепостният градеж е заел и част от площта на помещението. Освен "скритото" в и под крепостния градеж, останките на I/19 са накърнени чувствително и от един дълбок съвременен изкоп, който прерязва северозападната част на помещението. Въпросният изкоп е прерязал и останките от по-късната крепостна стена. Това в случая се оказа полезно тъй като имах възможност да регистрирам, макар и частично, останките от северозападния ъгъл на помещението I/19, които са били включени в и надзидани от по-късния крепостен градеж (обр. 37, 38, 42, 43, 89).

I.2.4.1. Фаза "а" на помещение I/18

Разкритата засега северна част от помещение I/18 предполага правоъгълен план с ориентация север-юг[50]. Първоначалната му вътрешна ширина е 2,00 м. Приблизително толкова е и размерът на разкритата му част по линията север-юг (обр. 42)[51]. Дебелината на северната стена на помещението, която съществременно е южна за I/19, е 0,60 м[52]. Суперструкциите на стените на I/18 вероятно са в opus mixtum[53]. Първоначалният отвор за отоплителната инсталация в междинната стена е на около 0,50 м от първоначалния вътрешен северозападен ъгъл на помещението. Толкова е била и ширината на самия отвор. Неговата западна страница е зидана само с тухли (обр. 39, 42, 85). Очевидно по подобен начин е била оформена и несъхранената източна страница на отвора от фаза "а"[54].

---

[48] Предвид размерите на разкритата част от помещение I/18 и установените на други места ширини на северния и западния портик (данните виж при I.2.7.2., с. 39), възможността за праволинейни продължения и за среща под прав ъгъл на стилобатите на тези портици все още не е изключена. Следва обаче да се отбележи, че при подобна възможност пространството в северозападния ъгъл на перистилния коридор - зад съответния ъглов пилон - би било твърде ограничено и с усложнена конфигурация.

[49] Отсъствието на по-ранни строителни останки установих със сигурност при изчерпването на пълнежа на един дълбок съвременен изкоп, пресичащ площта на сондажа, на помещение I/19 в частност. Под първоначалното подово ниво на това помещение пръстта е хомогенна, сбита, черна на цвят. В този хумус се намират единични фрагменти от битова керамика, включително от съдове, работени на ръка, но липсват каквито и да е останки или следи от строителна дейност. Виж Увод, бел. N 7.

[50] Не е изключено планът на помещението да се окаже с по-сложна форма, а разкритото до момента от него да е някаква обособена част. При актуалната му характеристика обаче мога да изхождам само от тази част.

[51] Площта на I/18 е пресечена от южната вероятно стена на една по-късна постройка, синхронна на ранновизантийската крепост. Тази стена се явява южна граница на сондажа (обр. 37). Засега теренът южно от тази стена, т. е. на неразкритата част от I/18 не може да бъде изследван, тъй като е зает от съвременна сграда и асфалтова площадка.

Наличните данни за устройството на първоначалната отоплителна инсталация на помещение I/18 засега са оскъдни. Едно нарушение в пода на по-късния хипокауст ми даде възможност да разкрия ограничен участък от пода на хипокауста от фаза "а" (обр. 37, 42, 86). Подът на по-ранния хипокауст представлява пласт нивелиран хоросан, върху който са поставени хоризонтално отделни тухли. Върху тухлите са били изправени вертикално глинени тръби, които са служили за подпори (pilae) на суспензурата на хипокауста. Фрагменти от тези тръби, както и голямо количество късове хоросан от несъхранената суспензура се откриха в дебелия пласт с деструкции между подовете на отоплителните инсталации от фази "а" и "в" (обр. 40, 86). Засега няма данни за друг вид подпори при по-ранния хипокауст. Същият е бил вкопан или поне частично вкопан спрямо околния терен, което е важна особеност предвид функционалната му характеристика[55].

При частичното демонтиране на блокожа, запълващ отвора за огнището в първоначалния префурниум в помещение I/19 (обр. 39 и 85/d), се разчисти една почти цяла бипедална тухла. Очевидно тя е изпаднала тук от суспензурата на първоначалния хипокауст на помещение I/18.

В съседното помещение I/19 се откриха - като деструкции в пласта от фаза "а" или вторично използвани в по-късната му подова настилка - и фрагменти от мраморни облицовъчни плочи. Част от тях са бели, а други - полихромни. Докато някои от белите мраморни плочи са профилирани, то полихромните са само гладки. Предвид характеристиката на I/19, почти сигурно е, че тези плочи са от първоначалния интериор на помещение I/18.

Може би гладките полихромни мраморни плочи са използвани в подовата настилка на I/18 - над суспензурата на хипокауста. Белите мраморни плочи или поне част от тях са използвани за стенна облицовка. При един значителен фрагмент от бяла мраморна плоча има жлебоподобно гнездо (обр. 91) за закрепване на желязна кука и на съответна глинена тръбичка (tubulus). Това е свидетелството за първоначалното стенно отопление на I/18.

---

[52] В момента дебелините на западната и източната стена на помещението не могат да се уточнят, тъй като западната му стена е включена в и надзидана от по-късния крепостен градеж (обр. 87/а), а външното лице на източната му стена остава зад източната граница на сондажа. Фактът, че западната стена на I/18, която е външна стена, се явява продължение на вътрешната фасада на западното крило на комплекса предполага дебелината на първата да е колкото тази на втората - 0,90 м (обр. 6, 42).

[53] Видимите в момента части от суперструкциите са с градеж от необработени камъни на хоросан. В площта на сондажа обаче запазените части от суперструкциите на първоначалните стени на помещението са прикрити в значителна степен от останките от фаза "в" и от останките на западната ранновизантийска крепостна стена.

[54] За ширината на първоначалния отвор съдя по отвора в съоръжението на префурниума, което описвам по-нататък в текста.

[55] Подът на хипокауста от фаза "а" е с около 0,40 м под нивото на околния дневен терен. Откритите досега фрагменти от глинени тръби - подпори за суспензурата - не дават възможност за точно определяне на височината на хипокаустното пространство.

I.2.4.2. Фаза "а" на помещение I/19

Максималните вътрешни размери на I/19 са около 3 x 3 м. Входът на помещението е от запад. По-голямата вътрешна ширина (изток-запад) на I/19 - в сравнение с тази на I/18 - се дължи на по-издадената навън западна стена на I/19 и на разликата в дебелините на западните стени на двете помещения (обр. 42). Западната стена на I/19 или по-точно страниците на намиращия се тук вход са с дебелина 0,40 м[56]. Точната ширина на входа в момента не може да се установи, но може да се предположи, че е около 1,80 м[57]. Дебелината на северната стена на I/19 е 0,60 м, т. е. колкото тази на южната му стена/на северната стена на I/18 (обр. 38 и 40). От разкритите части на I/19 с тухлен градеж са долната част на североизточния ъгъл, северозападният ъгъл и северната страница на входа. При северозападния ъгъл има тухлен пиластър с размери 0,50 (изток-запад) x 0,30 м. Същият е в конструктивна връзка със северната стена на помещението и със северната страница на входа му. Сигурно по аналогичен начин е оформен и вътрешния югозападен ъгъл на I/19[58]. С тези пиластри, т. е. в резултат на стеснението в западната част, вътрешното очертание на помещението придобива многоъгълна форма (обр. 42). Тези пиластри изглежда са указание, че във височина входът на I/19 е завършвал с арка.

В помещение I/19 се е намирало огнището за отоплителната инсталация при съседното помещение I/18. Следите от огнището, респективно - останките от неговото съоръжение (praefurnium), са в южния край на помещение I/19. Два къси тухлени зида, долепени надлъжно до междинната стена и фланкиращи напречно огнището, съставляват префурниума (обр. 37-42, 85/с). Ширината на отвора за огнището, който се явява продължение на отвора в междинната стена, е 0,50 м. Зидовете на префурниума са без фундаменти. Дебелината им е 0,60 м. Толкова е и максималната им височина[59]. Ако над огнището е подгряван котел с вода, то зидовете на префурниума ще да са служили и като опори за неговото закрепване.

Интерес предизвиква е и устройството на пода на I/19. На нивото на банкета покрай източната и северната стена е оставен подиум (обр. 41). Ширината на подиума е най-малка при югоизточния ъгъл на помещението - около 0,40 м - и най-голяма при североизточния му ъгъл - около 1,00 м. В тази част на I/19 подиумът очертава плавна крива линия (обр. 42 и 89/а)[60]. В централната и южната част подът на помещението представлява конкавна повърхност, постепенно снижаваща се в дълбочина по посока на огнището, което е било допълнително вкопано до нивото на пода на хипокауста в съседното помещение I/18 (обр. 39 и 40). Първоначалният под в централната и южната част на I/19 е с хоросанова замазка.

---

[56] Останките от югозападния ъгъл на I/19 са включени в и надзидани от по-късния крепостен градеж, и в момента не могат да се видят. Няма обаче основания да се смята, че оформянето на югозападния ъгъл и южната страница на входа е по-различно от това на северозападния ъгъл и северната страница на входа.

[57] Малката дебелина на страниците предполага и малката им дължина, респективно - по-голямата ширина на самия вход. При размери на страниците 0,40 x 0,40 м, които са най-вероятни според мен, ширината на входа ще е около 1,80 м (обр. 42). Сборът от 3,00 м, т. е. максималната вътрешна дължина (север-юг), се получава с размерите на ъгловите пиластри, които представям в следващия текст. Сравнително голямата ширина на входа на това помещение е обусловена от специфичните му функции, включващи и складиране на дървен материал.

[58] Виж по-горе бел. N 56.

[59] В горната си част зидовете на префурниума са били нивелирани, но тъй като подът на помещението, върху който те стъпват е неравен, височината в различните им точки е различна (виж обр. 39 и 85/с).

[60] Засега не може да се установи дали въпросният подиум е продължавал покрай входа на помещението и, евентуално, каква част е заемал от западната периферия на помещението. Югозападният ъгъл от вътрешната площ на I/19 не бе разкрит тъй като остава под по-късната крепостна стена. Подът пък в северозападния ъгъл на помещението е унищожен от съвременния изкоп за канал (обр. 42).

Пластът от фаза "а" в помещение I/19 е наситен с пепелни наслаги и е дебел средно около 0,25 м (обр. 38 и 40)[61]. В него се откриха фрагменти от глинени съдове и лампи, някои от които са с червенолаково покритие. Откри се и една почти цяла еднофитилна глинена лампа с кръгла форма, конкавен диск и плътна дръжчица. Глината ѝ е жълтокафява на цвят с по-тъмни на места петна от вторично опалване. Частично запазеният ѝ диск е имал релефна фигурална украса. Върху дъното ѝ е отпечатан монограм на производителя - "ƎY" (кат. N 13, обр. 111). Идентични в типологично отношение лампи с подобни монограми са произвеждани в ателието на Ευτυχης в Атина, което е функционирало активно между средата на III и средата на IV в. (Perlzweig 1961, 34-35, pl. 35, 37)[62]. Производството на нашата лампа вероятно е в границите на първата половина на IV в.[63]

В пласта от фаза "а" в помещение I/19 се откриха и други находки - фрагменти от стъклени съдчета и от плоско стъкло, от корозирали железни предмети и т. н. В този пласт, който в по-голямата си част бе запечатан с по-късната подова настилка от фаза "в", се намериха и единадесет медни монети. Някои от тях са твърде окислени и нечетливи. От седемте монети, които успях да определя, шест са на император Константин Велики (кат. NN 1-6), а една - на сина му Флавий Юлий Крисп, цезар от 317 до 326 г. (кат. N 8). От монетите на Константин Велики най-ранната е сечена в 313/315 г., а най-късната - в 330/335 г. Монетата на Крисп е сечена в 324/325 г.[64]

Други две медни монети - на император Лициний, сечена в 320/321 г. (кат. N 7), и на император Констанций II, сечена в 355/361 г. (кат. N 9), - се откриха върху източния зид на префурниума[65]. Те бяха на няколко сантиметра една от друга и непосредствено върху хоросановата замазка в източния край на зида, което означава, че попадането им тук е било по време на по-ранната фаза на I/19[66].

---

[61] Дебелината на пласта от фаза "а" е най-значителна в южната част на помещението - около отвора за огнището в префурниума - и най-малка в източната и североизточната му периферия, над установения тук подиум.

[62] Благодаря на ст. н. с. Г. Кузманов, който ме насочи към цитираната публикация.

[63] Особености в монограма при нашата лампа са обърнатият епсилон ("Ǝ", а не "Ε") и разликата в големината на буквите. Тези особености се срещат сред монограмни отпечатъци върху лампи и на други ателиета, функционирали през IV в. Виж Perlzweig 1961, 39, 166, cat. N 2183, pl. 35.

[64] Най-ранната от монетите на Константин Велики е сечена в Siscia, а най-късната - в Constantinopolis. Останалите монетите на Константин Велики са сечени в следните градове и години: Nicomedia (313/317 г.) - една; Thessalonica (316/317 г.) - една; Siscia (318 г.) - една; Ticinum (318/319 г.) - една. Монетата на Крисп е сечена в Sirmium. Определянето на емисиите, а и на някои от монетарниците извърши ст. н. с. Б. Божкова от АИМ-БАН. Благодаря ѝ за оказаната помощ.

[65] Монетата на Лициний е сечена в Aquilea. Определянето на емисиите на монетите е дело пак на ст. н. с. Б. Божкова.

[66] В пласта, който покрива източния зид на префурниума, фаза "а" и фаза "в" са стратиграфски неразграничими. Идентичното положение на двете монети обаче показва, че те са попаднали тук по време на една и съща фаза, а от датите на емисиите им може да заключи, че това е фаза "а".

I.2.4.3. Фаза “b” на помещение I/18

По-късната фаза “в” е изявена по различен начин при двете помещения I/18 и I/19. По-съществени са преустройствата при I/18. Отоплителната инсталация на това помещение е била цялостно преизградена и значително повдигната във височина. Върху пода на хипокауста от фаза “а” е натрупан пласт с деструкции, дебел около 0,70 м. В натрупването му има определена последователност, което показва, че неговата значителна дебелина е предварително планирана и целенасочено постигната[67]. Над него е положен подът на хипокауста от фаза “b”. Той е с трислойна структура. Нивелираната горна част на пласта с деструкции е покрита с хоросанова замазка, дебела няколко сантиметра. По средата са наредени хоризонтално тухли и фрагменти от тухли. Над тях следва отново хоросанова замазка, която дава нивото на пода (обр. 40 и 87/c). Повърхността на пода на хипокауста от фаза “b” е с около 0,90 м над пода на хипокауста от фаза “а”[68]. Причината за това значително повдигане е в съзнателно търсената промяна във функционалната характеристика на отоплителната инсталация. Новият хипокауст не е вкопан или полувкопан, а наземен, т. е. неговият под е бил вече на нивото на околния дневен терен.

При новия хипокауст на I/18 е приложено и ново решение относно закрепването на суспензурата. Във вътрешността на изследваната част от помещението, както и покрай вътрешното лице на източната му стена се разкриха няколко зидани с тухли опорни колонки (обр. 41, 43, 85). Тухлите са с размери 0,30 х 0,30 х 0,04 м, а височината на самите колонки е била около 0,40 м. Със същото предназначение покрай вътрешното лице на западната стена е съоръжен непрекъснат тухлен банкет с ширина около 0,20 м (обр. 38, 43, 87/b, 88/a). Подобен банкет има и покрай вътрешното лице на северната стена (обр. 41 и 43).

При фаза “b” е съоръжен и нов отвор в северната стена на I/18, респективно - в южната стена на I/19, за огнището на отоплителната инсталация. Ширината на новия отвор е колкото тази на по-ранния - 0,50 м, но новият отвор е изместен с около 0,20 м на изток (обр. 43, 85/e). Преди съоръжаването му старият отвор е бил запълнен с груб блокаж от камъни и фрагменти от тухли (обр. 39 и 85/d). Подът и страниците на новия отвор са оформени само с тухли и хоросан (обр. 85/e и 90/a). На юг страниците му долепват до опорните банкети покрай двете части на стената (обр. 43).

Над опорния банкет при западната стена на помещение I/18 установихме запазена част от суспензурата на новия му хипокауст. Отдолу тя е с един ред бипедални тухли. Над тези тези тухли следва пласт хоросан, дебел 0,08 до 0,10 м (обр. 38 и 88/b). Хоросанът е обилно примесен с късчета от строителна керамика. Във вътрешността на помещението над пласта с хоросан е залягала реалната му подова настилка, която вероятно е била от тухли с нормален формат[69].

---

[67] Докато долната част на този пласт е от камъни, то горният му слой - с дебелина около 0,30 м - е с късове хоросан, произхождащи главно от унищожената суспензура от фаза “а” (обр. 40). Късовете хоросан, за разлика от необработените камъни, могат да се сбият по-плътно и да се нивелират по-прецизно, поради което именно са натрупани отгоре.

[68] Толкова е разликата между подовете на двата хипокауста в северния край на помещението (обр. 86). В останалата част от изследваната площ на I/18 подът на хипокауста от фаза “b” е частично пропаднал поради по-късното слягане на пласта с деструкции под него и поради натиска на по-късната стена при южната граница на сондажа (обр. 38, 40, 41).

[69] Запазената част от суспензурата не е покрита от подова настилка, а е застъпена от тухления кожух на западната стена, който описвам в следващия текст. В пласта от фаза “b” на I/18 не се откриха цели или фагментирани каменни/мраморни плочи, което е косвено указание, че подовата настилка на суспензурата не е била с такива.

Така, общата дебелина на суспензурата е била около 0,20 м, а разстоянието между реалния под и пода на хипокауста - около 0,65м.

При фаза "b" ширината на помещение I/18 е редуцирана до 1,80 м вследствие на удебеляването на западната му стена. Тухленият градеж на опорния банкет покрай западната стена продължава във височина и над суспензурата, но вече като удебеляващ тухлен кожух до вътрешното лице на стената (обр. 38, 85/g, 87/b). За разлика от банкета, удебеляващият кожух е бил покрит с фина хоросанова замазка, примесена с прах от стрита строителна керамика. Съоръжаването на тухления кожух не е наложено от някакви конструктивни съображения, а от необходимостта за по-добра изолация на външната западна стена на помещението.

Пластът от фаза "b" в изследваната част на I/18 е наситен с деструкции от самото помещение - камъни и тухли от стените, късове хоросан и фрагментирани бипедални тухли от суспензурата (обр. 39 и 40). Откриха се и части от оцветена в маслено зелено и червено стенна мазилка. Вероятно те са от западната стена на помещението тъй като се откриха в близост до нея. В пласта се намериха и над десетина, цели или фрагментирани глинени тръбички за стенно отопление (обр. 92). Предвид местонамирането им може да се приеме, че отопляввани са били северната и, евентуално, източната стена на помещението.

В пласта от фаза "b" в изследваната част на I/18 се откри значително количество фрагменти от битова керамика, включително от съдове с червено лаково покритие или със зелена глазура. Сред подлежащите на реставрация глинени съдове е и една каничка-ойнохое, чиято външна повърхност е покрита със зелена глазура (кат. N 15, обр. 114 и 115)[70]. Намериха се също части от стъклени съдчета и фрагменти плоско стъкло. С важно значение за хронологията на фаза "b" е една малка медна монета на император Теодосий II от 425/435 г., която се откри сред деструкциите от суспензурата, струпани върху пода на хипокауста до вътрешния северозападен ъгъл на помещението (кат. N 11)[71].

I.2.4.4. Фаза "b" на помещение I/19

Сред разкритите останки от помещение I/19, фаза "b" е засвидетелствана със споменатата подова настилка от тухли и вторично използвани мраморни плочи, и с новата роля на първоначалния префурниум.

Настилката, в която не само плочите, но и повечето от тухлите са фрагментирани, не е редена особено прецизно (обр. 43, 90). Запазена е най-добре в ценtралната част на помещението[72]. С нейното полагане първоначалната конфигурация на пода е изменена чувствително. Така, конкавният първоначално профил (изток-запад) на пода в южната част на помещението е почти изправен. Променена е и посоката на денивелацията на пода на помещението по линията север-юг (обр. 38 и 40). За разлика от фаза "а", когато подът на I/19 е над нивото на пода на хипокауста в I/18, при фаза "b" подът на I/19, макар и повдигнат с новата настилка, остава под нивото на пода на новия хипокауст в I/18 (обр. 38, 40, 43). Промените в конфигурацията и позицията на пода на I/19 могат да се впишат в новата техническа концепция за отоплителната инсталация на I/18 при фаза "b".

---

[70] Този съд не намира точни паралели сред известните досега у нас типове късноантични глазирани кани (за последните виж Kuzmanov 1998, 86-89, Abb. 9-14). Този съд обаче намира многобройни паралели сред местната неглазирана късноантична керамика - кани тип VI и VII по Кузманов (Кузманов 1985, 34-36, 81-82, т. 20, 21). Към тези типове принадлежат например повечето от каните, открити в късноантичния пласт на недалечното селище върху хълма Кракра, гр. Перник (Любенова 1981, 138-139, обр. 53).

[71] Анверсът на монетата е нечетлив, но върху реверса личи изображението на кръст в лавров венец. До неотдавна монетите с този реверс се датираха в 425/450 г. (виж например Schönert-Geiss 1979, 205, и посочената там отправна публикация). Напоследък някои автори изтеглят емисията на тези монети към началния период на управлението на Теодосий II - 408/419 г. (виж например Butcher 1995, 301, и посочената там отправна публикация). Приетата тук датировка - 425/435 г. - ми бе предложена и обоснована от британския нумизмат P. Guest, с когото имам удоволствието да работя днес в един екип във връзка със съвместния българо-британски научен проект "Никополис ад Иструм и селото в неговата територия".

[72] Върху подиума покрай източната стена на помещението настилка изглежда не е и полагана, тъй като по-високата част на този подиум е над нивото на повдигнатия с новата настилка под в централната част на помещението (обр. 43).

При фаза "b" отворът за огнището в първоначалния префурниум е запълнен с блокажа, който запушва и първоначалния отвор в междинннатa стена на I/18 и I/19 (обр. 39). По това време горните части на зидовете на първоначалния префурниум вече са под нивото на новия отвор в междинната стена на I/18 и I/19 (обр. 85/с, е). Предвид местоположението на новото огнище от фаза "в" - срещу новия отвор в междинната стена - може да се приеме, че зидовете на първоначалния префурниум са служили за фундамент на сходно по функции, но по-слабо като градеж съоръжение[73].

Пластът от фаза "b" в площта на I/19 е с дебелина около 0,20-0,25 м (обр. 38 и 40). В него се откриха фрагменти от битова керамика, включително от съдове с червено и тъмносиво лаково покритие, както и със зелена глазура. Има находки от метал, кост и стъкло, включително част от вертикална плоска дръжка с канелирана горна повърхност от стъклена бутилка вероятно с цилиндрична форма (кат. N 16, обр. 116 и 117)[74]. Съдовете от този тип се датират основно в IV в.[75] В пласта от фаза "b" в това помещение бяха намерени и две медни монети. Едната е сечена в 383/395 г. и вероятно е на император Валентиниан II (кат. N 10)[76]. Другата е нечетлива, но предвид дребния си номинал (диаметър - 10/11 mm) едва ли е сечена преди края на IV в.

I.2.5. Западното крило.

Западното крило на резиденциалния комплекс е с най-малка дължина (обр. 6). То е в съвсем начален етап на проучване. През 1991 г. бяха очертани частично две помещения в южния му край - I/25 и I/26 [77]. С изследването му е свързан и сондажът, който заложих през 1993 г. и който пресича достъпната за проучване част в неговия централен сектор[78]. Последният засега принос към изследването на западното крило е частичното проследяване на външната му фасадна стена, което извърших също през 1993 г.

---

[73] Голямата концентрация на частици отухлена глина, която бе констатирана в пласта над зидовете на първоначалния префурниум и над блокажа, запълващ отвора за първоначалното огнище, е указание за глинобитния градеж на несъхраненото съоръжение на огнището от фаза "b".

[74] Определянето на съда дължа на А. Беливанова, за което ѝ благодаря. Тя ме насочи и към паралелите в цитираните по-долу публикации.

[75] Стъклени съдове от този тип са открити в гробове от IV в. при днешния гр. Ямбол (Dimitrova/Popov 1977, 240-241, Abb. 4-6), при Callatis и Odessos (Минчев 1990, 68-69, 76-77, NN 27-29), сред находките от късноантичния некропол в м. Стражата край гр. Плевен (Табакова-Цанова 1981, 162-163, 169, обр. 18), в късноримски комплекси от днешна Унгария (Barkoczi 1988, NN 449-457, 504), Великобритания (Price/Cottam 1998, 204-205, fig. 93) и т. н.

[76] Определянето на монетата дължа на ст. н. с. Б. Божкова, за което отново ѝ благодаря.

[77] Южните стени на тези помещения са проследени още при проучванията през 80-те години, но тогава не са интерпретирани като такива. През 1991 г. с очертаващи траншеи разкрих по-значителни части от останките на тези стени и уточних принадлежността им именно към двете помещения в южния край на западното крило на комплекса.

I.2.5.1. Помещенията I/25 и I/26

Южните стени на помещенията I/25 и I/26 са с еднакви вътрешни дължини - по 7,70 м. Южните стени на тези помещения се явяват западно продължение на южната фасада на комплекса (обр. 96). Източната стена на I/25 се явява южен край на вътрешната фасада на западното крило на комплекса. Западната стена на I/26 е част пък от външната фасада на западното крило (обр. 48). Дебелината на изредените стени е по 0,90 м. Общата стена на двете помещения - западна за I/25 и източна за I/26, - е дебела 0,70 м. Връзките навсякъде са конструктивни. Градежът на суперструкциите е в opus mixtum[79].

Помещение I/25 е с вход от изток, т. е. откъм страната на перистилния портик и големия вътрешен двор на комплекса. Входът е на около 1,70 м северно от югоизточния ъгъл на помещението. Толкова е и ширината на самия вход (обр. 48). Страниците му във височина са зидани само с тухли[80]. При изграждането на ранновизантийската крепост останките от източната стена на помещението са преизползвани в западната крепостна стена и въпросният вход е бил зазидан (обр. 48).

Помещение I/26 е с вход от юг, откъм страната на външния южен портик на комплекса. Първоначалният вход, който е точно по средата на южната стена на помещението, е широк 2,70 м. Запазените части от страниците му са с квадрови блокове (обр. 97/a, b). Вероятно и цялата рамка на входа е била оформена по подобен начин[81]. В по-късен момент входът е стеснен от запад (обр. 97/c). Градежът, с който е извършено стесняването, долепва на фуга до разкрития квадров блок от долната част на първоначалната западна страница на входа. След стесняването ширината на входа е сведена до около 1,45 м (обр. 48).

I.2.5.2. Сондажът в централния сектор на западното крило

Сондажът е във вид на траншея, състояща се от две приблизително равни отсечки, срещащи се под ъгъл (обр. 45)[82]. В източната част на сондажа не се установиха запазени архитектурни останки от резиденцията. Констатирах един изкоп, който може да е “негатив” от евентуално продължение на общата стена на помещения I/25 и I/26 в северна посока (обр. 47), но който би могъл също така да се дължи и на друга причина[83]. Ограниченият засега обхват на проучванията не позволява изясняването на характера му[84].

---

[78] В този сектор трасето на вътрешната западна фасада не е достъпно в момента за проучване поради наличието на съвременна асфалтова площадка.

[79] От тухления пояс в разкритите части от стените е запазен, при това само на места, долния ред. Използваните в стените на I/25 и I/26 камъни, тухли и хоросан не се отличават от тези в останалите изследвани помещения и зали на резиденцията.

[80] В момента останките от източната стена на помещението, включително от страниците на входа, не са разкрити в дълбочина до цокъл и/или банкет.

[81] При източната страница на входа са установени два квадрови блока. Горният от тях сега е паднал (обр. 97/b), но е стоял изправен върху долния през 80-те години, когато са извършени първите проучвания в този сектор на обекта. Размерите на горния блок са около 0,90 x 0,70 x 0,25 м, т. е. той представлява част от източната страница с височина около 0,70 м. С подобни размери вероятно е и долният блок, който е in situ, но който все още не е разкрит напълно в дълбочина (обр. 97/a). При тези размери може да се допусне, че оформлението на източната страница и на цялата рамка на входа е било само с квадрови блокове. Споменатите блокове при източната страница са добре обработени, с профилирани бордюри откъм лицевите си страни. Спойката между тях е на хоросан.

[82] Общата дължина на сондажа е около 14 м. Фактът, че същият не е по права линия се дължи на условията на съвременния терен тук.

В стратиграфията в източната част на сондажа доминират различни по произход и време насипи[85]. При дълбочина около 1,70 м под повърхността на днешния терен се регистрира тънка прослойка с пепел и въглени, която заляга непосредствено върху слой от сбита жълтокафява глина с дебелина 0,10-0,15 м. На места глината е с червеникав оттенък поради частичното ѝ опалване при пожара, от който е останала пепелната прослойка. Под глината се появява вече черната хумусна пръст, която тук е напълно стерилна откъм находки (обр. 46 и 47). Очевидно, трамбованата жълтокафява глина определя нивото на този сектор от резиденцията. Не е изключено тя да е подложка за несъхранена в площта на сондажа настилка.

I.2.5.3. Външната фасадна стена на западното крило.

В западния край на описания по-горе сондаж засякох стена на здрав бял хоросан с дебелина 0,90 м, ориентация север-юг и трасе, което съвпада с трасето на западната стена на помещение I/26. С това откритие преустанових работата в западната половина на сондажа и започнах проследяването на самата стена в южна посока[86]. Очертах няколко участъка от нея с различна дължина (обр. 45, 48, 95)[87]. С очертаването им не остана място за съмнение, че от запад комплексът има права външна фасада със значителна дължина, част от която е и западната стена на помещение I/26.

---

[83] Изкопът съвпада приблизително с продължението на трасето на общата стена на помещения I/25 и I/26 в северна посока. Ширината на изкопа в долната му, ясно очертана в площта и в профилите на сондажа част е около 0,70 м, т. е. толкова, колкото е и дебелината на посочената стена. Това са аргументите за интерпретирането на изкопа като "негатив" - за демонтиране на останките от стената. Не е изключено обаче установеният изкоп да се окаже продължение на изкопа, който прерязва помещение I/19 в северозападния ъгъл на комплекса и който е прокопан за канализацията на съвременната сграда на ОСС, намираща се южно от сондажа в централния сектор на западното крило (обр. 5 и 37). Скици с трасето на канализационния изкоп не са запазени, но зная от местни хора, че е бил със значителна дълбочина. Установеният в сондажа изкоп слиза надолу под достигнатата тук дълбочина от 2,20 м. Ако изкопът е "негатив", то тук чрез него е била демонтирана и част от субструкцията на посочената стена. В пълнежа на горната по-широка част на изкопа се откриват съвременни материали. Наличието на последните не е учудващо предвид дебелия съвременен насип, който се констатира в този сектор на обекта изобщо. Виж по долу бел. N 85. Горната част на изкопа обаче се разграничава и сред този насип (обр. 47). Две са възможните обяснения на този факт: наличие на някакво по-ново като време и ограничено като площ нарушение на терена, което е върху по-ранния изкоп за демонтирането на останките от посочената стена; прокопаване на изкопа, включително на долната му част след полагането на нивелиращия насип със съвременни материали в този сектор. Второто би означавало изкопът да е за съвременния канал.

[84] Предвид малката ширина на сондажа, работата в него при дълбочина под 2,20 м би била твърде трудна и дори опасна. Поради това се отказах да проследя изкопа до дъно, т. е. до запазени останки от субструкцията на стена или пък до съвременния канал.

[85] До дълбочина около 0,90 м под съвременната повърхност в пръстта се намират съвременни материали. Това е насип, с който в края на 50-те -началото на 60-те години на XX в. теренът тук е бил повдигнат и нивелиран за нуждите на днешните му стопани. По-надолу, до дълбочина 1,60-1,70 м, пръстта се променя като цвят и плътност, и в нея вече не се намират съвременни материали (обр. 46 и 47). Находките - предимно фрагментирана битова керамика от различните периоди на обекта, - които открихме тук обаче не са в стратиграфски порядък. Този пласт също е насип, а отлагането му тук - пред западната стена на ранновизантийската крепост - може би е резултат от нивелиране на терена по време на изграждането на последната.

[86] Останките на стената се откриха на около 0,50 м под повърхността на днешния терен. При тази дълбочина преустанових и работата в западната половина на сондажа.

[87] В очертаващите траншеи, чиято дълбочина достига до 0,80 м, не са засечени напречни стени или останки от други съоръжения.

Ясно е, че изясняването в подробности на плана на западното крило е задача за бъдещите проучвания. Все пак днес може да се посочи, че в южния си край то е устроено подобно на източното крило на резиденцията. Сходство с източното крило не е изключено и за цялата южна половина на западното крило.

I.2.6. Южното крило

През 80-те години, при проследяването на южната крепостна стена на рнновизантийската крепост е установено, че в същата са преизползвани останки от южното крило на по-ранния комплекс, включително от стената, която е ограничавала южния портик на перистила. Установени са също така и някои особености в положението на по-ранните останки, които обаче не можеха да бъдат изяснени без нови проучвания[88].

През 1991-1993 г., при границата между централния и западния сектор на южното крило локализирах и започнах изследването на входни съоръжения с важно значение за комуникациите на и в резиденцията. Тези съоръжения се отнасят към различни периоди. Междувременно една съвременна строителна намеса наложи интензивното разкриване на останките в сектора западно от проходното пространство[89]. Разкопките тук бяха проведени главно през 1992 г. под ръководството на В. Божилова. През следващата година извърших някои допълнителни проучвания за доизясняване на разкритите останки.

I.2.6.1. Външният южен портик

Чрез сондажи, съединени впоследствие в общ изкоп, в западния сектор на южното крило на комплекса вместо помещения бе установено наличието на външен портик със зидани тухлени пилони върху каменни цокли (обр. 103). На север портикът е ограничен от същата стена, която ограничава и южния портик на перистила, т. е. тук има два съседни портика, разделени от южната фасада на комплекса. На изток изследваният участък от външния портик достига до споменатите входни съоръжения и по-точно до западния фланкиращ зид на първоначалния вход. На запад външният портик очевидно е бил ограничен от южното продължение на западната външна фасада на комплекса (обр. 6).

В западния сектор на външния южен портик са разкрити останките от пет пилона и от един пиластър, свързан със западния фланкиращ зид на входа. Пилоните и пиластърът стъпват върху общ стилобат с дебелина 0,80 м. Рзмерите на пилоните са 1,20 (изток-запад) х 0,80 м. Пиластърът е 0,90 (изток-запад) х 0,80 м. Разстоянието между последния и първия пилон на запад от него е 2,90 м. Разстоянията между съседните пилони варират от 2,70 до 2,85 м. По-малките интерпилонни разстояния тук в сравнение с тези при портиците на перистила могат да се обяснят с по-голямата ширина на външния портик - около 7,70 м (обр. 48 и 51)[90].

---

[88] Проследяването на южната крепостна стена на ранновизантийската крепост през 80-те години е извършено с плитки очертаващи траншеи покрай лицата и с повърхностно разкриване на запазеното от суперструкцията ѝ, което е непосредствено под повърхността на днешния терен. На това ниво обаче една значителна част от преизползваните по-ранни останки вече са надзидани от запазен крепостен градеж и са недостъпни за наблюдение.

[89] През есента на 1991 г., след приключването на разкопките и без наше знание в югозападния сектор на обекта е бил прокаран канал. От местни информатори разбрахме, че при прокарването му са били открити и частично разрушени "зидани колони".

[90] За интерпилонните разстояния при портиците на перистила виж по-нататък I.2.7.1., с. 38.

От данните за пилоните и разстоянията между тях може да се предвиди, че в неизследвания западен край на външния портик има още два пилона или по-точно един пилон и един пиластър - последният може да се предположи заедно с ограничителната западна стена (обр. 48). С тях дължината на западния сектор от външния южен портик възлиза на около 29 м[91].

В централния и в източния сектор на южното крило на комплекса и по-точно южно от фасадата в посочените сектори разкопки засега не са провеждани. При случайни обстоятелства обаче тук също са били открити останки от пилони, сходни с гореописаните[92]. Те свидетелстват, че външният портик се е развивал по цялото протежение на южната фасада и покрай южните помещения на източното крило. В източния си край портикът очевидно е бил ограничен от стената, която се явява южно продължение на външната източна фасада на комплекса и която установих в сондажа за югоизточния ъгъл на източното крило, респективно - на помещението I/16 (обр. 6, 12)[93]. Външният портик, както и вътрешният портик (южният портик на перистила) са разчленени от проходните пространства в южното крило.

I.2.6.2. Входовете между западния и централния сектор на южното крило

Установените до момента съоръжения от първоначалния вход между западния и централния сектор на крилото са по линията и южно от линията на фасадната стена, т. е. попадат в площта на външния портик.

Западният фланкиращ зид на този вход е перпендикулярен на външния портик и южната фасада, и отстои на около 12,50 м от ъгъла между последната и вътрешната западна фасада. Дължината на фланкиращия зид е около 10 м, а дебелината - 0,90 м (обр. 48 и 51). Суперструкцията му е в opus mixtum. Цокълът в южния му край е оформен с монолитен квадров блок[94]. Връзката с тухления пиластър върху стилобата на изследваната част от външния портик е конструктивна, без фуга. Такава вероятно е и връзката на северния му край с фасадната стена[95].

С ограничен сондаж успях да локализирам и източния фланкиращ зид на първоначалния вход между западния и централния сектор на крилото (обр. 98/а). Източният фланкиращ зид отстои на около 18,00 м от западния фланкиращ зид[96].

---

[91] Мерена по стилобата, дължината на западния сектор от портика е малко под 29 м. Мерена по южната фасада, дължината на същия сектор е около 29,50 м (обр. 48). Разликите се дължат на обстоятелството, че ограничителната стена от запад, която е продължение на външната западна фасада, не е перпендикулярна на южната фасада.

[92] Останки от зидани пилони в централния и източния сектор на южното крило, южно от фасадната стена, са откривани при различни изкопи за нуждите на днешните стопани на терена на обекта. Последното подобно "откритие" датира от 1990 г. и е във връзка със строителството на една лаборатория до северозападния ъгъл на съвременната постройка, застъпваща част от останките от югоизточната ъглова кула на ранновизантийската крепост (виж обр. 5). Сведенията дължа на местни информатори.

[93] Виж по-горе I.2.1.1., с. 11-12.

[94] Останките от фланкиращия зид са разкрити в дълбочина до цокъл само при южния му край. Тук всъщност запазена суперструкция над цокъла почти липсва, поради което именно бе разкрит и самия цокъл.

[95] Тази връзка в момента е недостъпна за наблюдение, тъй като останките от северният край на фланкиращия зид и от фасадната стена са включени в и надзидани от южната куртина на ранновизантийската крепост.

[96] Източният фланкиращ зид е засечен още при проследяването на южната стена на ранновизантийската крепост през 1987 г., но хронологията и предназначението му тогава не са изяснени. Споменатият сондаж, който заложих през 1993 г., показа ясно, че този зид е по-ранен от крепостната стена. Същевременно установих, че в участъка между този и западния фланкиращ зид на входа няма други синхронни, напречно свързани с южната фасада стени.

Дебелината и градежът на суперструкцията при разкритата част от източния зид са идентични с тези на западния зид. Няма основания да се допускат някакви различия на източния от западния зид и по отношение на останалите им характеристики (обр. 48 и 51).

В момента не ясно дали между фланкиращите зидове и пред портала на входа е имало някакви допълнителни съоръжения, тъй като тази площ не е изследвана[97]. Засега и данните за самия портал са твърде ограничени. Все пак може да се посочи, че той е по линията на фасадната стена. В градежа на последната, в пункта до западния фланкиращ зид се рзкри масивен квадров блок (обр. 50 и 99/а). Очевидно този контрастиращ със смесената зидария на фасадата блок е част от оформлението на западната страница на портала[98]. Предвид значителната ширина на портала е очевидно също така, че той е имал няколко отвора с отделни врати[99].

Днес не разполагам с достатъчно данни и за оформлението на първоначалния вход южно от портала, т. е. в площта на южния портик на перистила. Все пак сигурно е, че при последния няма такова значително прекъсване, каквото има във външния портик. Един от разкритите пилони на вътрешния портик отстои на около 2 м източно от трасето на зида, фланкиращ от запад външната част на входа (обр. 48 и 51). В площта на вътрешния портик изглежда не е имало и фланкиращи зидове, подобни на тези в площта на външния портик.

Във фазата на по-късните преустройства - фаза “ь” - проходното пространство между централния и западния сектор на южното крило е стеснено чувствително чрез изграждането на един нов вход в площта на южния портик на перистила. Новият вход е фланкиран от два странични зида. Те са дълги по 4,50 м и не пресичат изцяло портика на перистила[100]. Дебелината им е по 0,75 м. Разстоянието между тях е 6,40 м (обр. 48, 51, 100/а).

Новият вход има два портала, чиито страници са конструктивно свързани с фланкиращите зидове. Първият, външният портал е в южния край на входа. Вторият, вътрешният портал е на 2,60 м северно от първия[101]. Страниците им са дълги по 1,30 м[102]. Самите портали са широки по 3,80 м (обр. 48, 49, 51). Суперструкциите на фланкиращите зидове са предимно в opus mixtum. При северните им краища, както и при връзките със страниците са използвани само тухли (обр. 100/а). Краищата на страниците пък са оформени с обработени и полуобработени каменни блокове (обр. 49)[103].

---

[97] Въпросът за оформлението на пространството между фланкиращите зидове - открито, частично покрито или изцяло покрито - е в зависимост именно от отсъствието/наличието на междинни опорни съоръжени и от техния вид, брой и разположение при евентуалното им наличие.

[98] В момента размерите на квадровия блок не могат да се уточнят тъй като източният му край е недостъпен за наблюдение. От север до квадровия блок долепва преградна стена от периода на по-късните преустройства в комплекса, която заедно с него е включена в още по-късната южна стена на ранновизантийската крепост (обр. 50 и 99). Сигурно е обаче, че този квадров блок не е в цокъла, а над цокъла на страницата. Горната му повърхност е с около 1,60 м над стилобата на външния портик например.

[99] При наличието на страници, чиито размери все още не са уточнени, ширината на портала ще е по-малка от разстоянието между фланкиращите зидове. Страниците обаче едва ли са по-дълги от 3-4 м, респективно - ширината на портала едва ли е по-малка от 10-12 м.

[100] Северната част от източния фланкиращ зид все още не е разкрита, но няма основания да се допуска, че той се отличава от западния фланкиращ зид на входа.

[101] Източната страница на вътрешния портал все още не е разкрита, но може да се предвиди по аналогия с разкритата му западната страница.

[102] Дебелината на очертаната западна страница на вътрешния портал е 0,60 м. Вероятно такава е дебелината и на останалите страници - на неразкритата все още източна страница на вътрешния портал и на страниците на външния портал, чиито останки са включени в и надзидани от по-късния крепостен градеж.

Освен че стеснява чувствително проходното пространство новият вход променя и неговото направление. За разлика от фланкиращите зидове на първоначалния вход, фланкиращите зидове на новия вход не са перпендикулярни на южната фасада, а са с отклонение от около 5° на североизток (обр. 6, 48, 51). Съответно линиите на двата портала на новия вход не са успоредни с линията на южната фасада.

Промененото направление е най-вероятната причината за асиметричното разположение на новия вход спрямо очертанията на първоначалния вход. Така, докато разстоянието между западните фланкиращи зидове на двата входа е около 7,20 м, то разстоянието между източните им зидове е около 3,50 м (обр. 51).

Участъкът от портала на първоначалния вход, попадащ между западните фланкиращи зидове на двата входа, е преграден със стена, която е дебела 0,60 м и е градена в opus mixtum[104]. Тя има ориентацията на южната фасада, но не е нейно продължение (обр. 48 и 51). Запазената горна част от западния край на преградната стена е оформена с монолитен квадров блок, който долепва надлъжно от север до сходния блок от оформлението на западната страница на първоначалния портал (обр. 50 и 99/b)[105]. С източния си край преградната стена се свързва конструктивно с южния край на западния фланкиращ зид на новия вход, като ъгълът между тях е около 95° (обр. 51). Наличието и разположението спрямо фасадата на тази преградна стена е важен аргумент за по-късното изграждане на установените входни съоръжения изобщо в площта на вътрешния портик.

Засега не е ясно каква е съдбата през по-късната фаза на участъка от портала на първоначалния вход, попадащ между източните фланкиращи зидове на двата входа[106]. Във всеки случай, ако този участък от по-ранния портал е бил преграден със стена, то последната не е по трасето на западната преградна стена нито пък по трасето на южната фасада на комплекса (обр. 48 и 51)[107].

I.2.6.3. Особеностите в трасето на фасадата и проблемът за второто проходно пространство в южното крило

Още при проучванията през 80-те години е констатирано, че трасетата на западния и на източния участък от южната фасада на резиденциалния комплекс не съвпадат[108]. На тази особеност се дължи и факта, че сборът от ъглите между крайните участъци от южнта фасада и вътрешните фасади на съседните крила не е точно 180°[109]. Неизяснени оставаха положението на централния участък от фасадата и пункта, в който става промяната в нейното трасе. Неизяснени оставаха и причините за тази промяна.

---

[103] Установените останки от новия вход не са изследвани в дълбочина до субструкция.

[104] Тухленият пояс в горните части на останките от преградната стена и фланкиращите зидове на новия вход е частично съхранен.

[105] Дължината и височината на установения квадров блок в западния край на прегрдната стена надхвърлят 0,50 м. Между него и субструкцията на стената вероятно има още един подобен блок. Във височина западният край на стената е бил оформен или с по-малки обработени камъни, или с тухли.

[106] Повърхностно разкритите засега останки в този участък са изцяло от южната стена на ранновизантийската крепст.

[107] Това установих със сондаж в ъгъла между външното лице на източния фланкиращ зид на новия вход и вътрешното лице на по-късната крепостна стена, което тук е по линията на вътрешното лице на южната фасада на резиденцията.

[108] Разминаването на трасетата на двата крайни участъка от южната фасада е констатирано първо чрез различното положение на техните останки в южната стена на ранновизантийската крепост. В западния сектор на последната останките от съответния участък на южната фа-

Останките от централния учстък на южната фасада са припокрити от запазен градеж на по-късната южна крепостна стена и поради това бяха недостъпни за наблюдение след проучванията през 80-те години[110]. През 1993 г., на около 20 м източно от изследвания първоначален вход на резиденцията, заложих сондаж по трасето на крепостната стена[111]. В площта на сондажа осъществих ограничен демонтаж на крепостния градеж и достигнах до останките от южната фасада на по-ранния комплекс (обр. 101/а). Централният участък не се отличава от остналите участъци на южната фасада. Дебелината на стената е 0,90 м, а градежът на суперструкцията ѝ е в opus mixtum. Установи се също, че трасето на централния участък от южната фасада съвпада с това на западния ѝ участък (обр. 6).

Времето не стигна за нови сондажи, но с уточняването на позицията на централния участък от южната фасада пунктът на промяната в нейното трасе вече може да се локализира при границата между източния и централния ѝ участък. На около 22 м западно от вътрешния югоизточен ъгъл на ранновизантийската крепост, който дублира ъгъла между вътрешната източна фасада и южната фасада на по-ранния комплекс, линията на вътрешното лице на южната крепостна стена прави малка чупка на север и продължава в западна посока (обр. 8). Въпросната чупка няма функционално значение за крепостната стена и очевидно е резултат от конфигурацията на преизползваните в последната по-ранни останки. Тя именно се явява пункта, в който става промяната в трасето на фасадата (обр. 6).

Само по себе си наличието на подобна промяна в трасето на южната фасада е указание за проходно пространство при съответния пункт. Страничното местоположение на представените по-горе разновременни входове също е аргумент за още едно, второ проходно пространство в южното крило на резиденцията. Първоначалното устройство и, евентуално, преустройствата на входа между източния и централния сектор на южното крило остават задача за бъдещите проучвания. Днес може да се допусне, че пунктът, в който става промяната в трасето на южната фасада, е при източната страница на този вход и че последният не е симетрично рзположен спрямо двата входа (първоначалния и по-късния) между западния и централния сектор на крилото[112]. Би могло също да се допусне, че входните съоръжения между източния и централния сектор не са идентични с тези между западния и централния сектор на крилото. Асиметрич-

---

са откъм вътрешното ѝ лице. В източния сектор на крепостната стена останките от съответния участък на южната фасада са откъм външното ѝ лице (виж обр. 8). В работните планове до началото на 90-те години обаче южната крепостна стена неправилно се предаваше като праволинейна куртина с еднаква дебелина в западния и централния си сектор, което объркваше и ситуирането на преизползваните в нея останки от по-ранната южна фасада.

[109] Виж I.1., с. 8.

[110] Виж по-горе бел. N 108.

[111] Дължината (запад-изток) на сондажа е 8 м.

[112] Предвид разкритите пилони в източния край на южния портик на перистила и установеното отсъствие на други синхронни останки зад тези пилони в площта на самия портик (обр. 6 и 55) е почти сигурно, че входното пространство се намира западно от пункта, в който става промяната в трасето на южната фасада.

ното положение на двете проходни пространства не е учудващо предвид асиметричната позиция на южното крило в плана на комплекса като цяло. Вероятните разлики пък в тяхното оформление би следвало да се обяснят с различното им предназначение.

I.2.7. Перистилът

Перистилът е бил съоръжен с аркадни портици. Те очертават големия вътрешен двор. Възможността за двуетажни портици в някои сектори (например пред северната част на източното крило след по-късните преустройства) не е изключена, но нейната проверка и, евентуално, уточняването на вида на горните портици остават задачи за бъдещите проучвания[113].

Най-дълъг е южният перистилен портик - към 98 м, мерено по стилобата. Най-къс е западният портик. Засега дължината му не може да се определи със сигурност, но във всеки случай тя не е надхвърляла 46 м (обр. 6). Източният участък на северния портик - между североизточния ъглов пилон и оградното съоръжение I/24 - възлиза на около 24 м (обр. 30). Дължината на източния портик по линията на стилобата е около 60 м (обр. 9).

Засега по-значително прекъсване на перистилен портик е допустимо в централния сектор на северното крило на комплекса - пред обособеното тук чрез I/24 по-малко дворно пространство (обр. 6 и 30).

Стилобатите на перистилните аркади са от необработени камъни, свързани с хоросан. Горните им повърхности са нивелирани само с хоросан. Дебелината им е по 0.60 м. Досега са разкрити по-голямата част от стилобата на източния портик и малки участъци от стилобатите на южния и северния портик (обр. 6).

Ъгълът между стилобатите на северния и източния портик, подобно на ъгъла между съответните вътрешни фасади, е прав (обр. 30). Ъгълът между стилобатите на източния и южния перистилен портик също съвпада с ъгъла между съответните фасади - около 81° (обр. 55). Ъгълът между стилобатите на западния и южния перистилен портик изглежда да е около 93°, т. е. с близо 2 градуса по-малък от ъгъла между съответните фасади (обр. 48)[114].

I.2.7.1. Перистилните пилони

Броят на установените пилони от различните портици на перистила и степента на разкриването им съответстват в общи линии на състоянието на проучванията в различните крила на комплекса (обр. 6). От началото на разкопките до края на 80-те години са разкрити изцяло или частично останките от североизточния и югоизточния ъглов пилон, от повечето пилони на източния портик, от първия пилон в източния участък на северния портик и от първите два пилона в източния участък на южния портик. С поредица от сондажи, които заложих през 1991 г., бяха установени и частично разкрити останките от югозападния ъглов пилон, от предпоследния пилон в западния участък на южния перистилен портик, от два пилона на западния портик (първия и третия от юг на север) и от третия пилон на северния портик, броено от изток на запад. При проучванията през същата година в площта на източния портик се установи и осмия по ред тук пилон, броено от север на юг.

---

[113] При досегашните проучвания в Градището са открити ограничен брой каменни архитектурни детайли - един йонийски капител, част от колона и няколко бази за колони. Те не са открити in situ, а са преизползвани като сполии през по-късните периоди на обекта. Освен това базите са с различни диаметри, което означава, че първоначално са принадлежали към различни съоръжения.

[114] При сондажите за югозападния ъглов пилон, за втория (от запад на изток) пилон на южния перистилен портик и за пилоните на западния портик съответните стилобати не са достигнати. Поради различната степен на съхраненост и разкритие на останките на тези пилони определянето на ъгъла между стилобатите им засега не може да бъде съвсем прецизно.

Югоизточният ъглов пилон е с Т-образна форма, която запазва ъгъла между съответните стилобати. Размерите му са 3,80 (север-юг) х 2,30 м, а дебелината на стените - 0,90 м. Спрямо вътрешния ъгъл между стилобатите, дължината на частта му, която лежи върху източния стилобат е 1,45 м, а дължината на частта му върху южния стилобат - почти 1,40 м (обр. 55 и 109/а).

Югозападният ъглов пилон също е с Т-образна форма, запазваща ъгъла между съответните стилобати. Размерите му са 2,70 (север-юг) х 1,50 м, а дебелината на стените - 0,60 м. Спрямо вътрешния ъгъл между стилобатите, дължината на частта му върху южния стилобат е 0,90 м, а дължината на частта му върху западния стилобат е 1,20 м (обр. 48 и 130).

Максималните размери на североизточния ъглов пилон са 2,70 (изток-запад) х 2,10 м[115]. Той също е Т-образен, като дебелината на горната "хаста" (изток-запад) е 0,60 м, а дебелината на долната "хаста" (север-юг) - 0,90 м. Спрямо вътрешния стилобатен ъгъл, дължината на частта му върху северния стилобат е 1,20 м, а дължината на частта му върху източния стилобат е 1,50 м. С пристрояването обаче от изток на една пета на арка формата на североизточния ъглов пилон е променена и усложнена. Другата пета на арковидния портал, който оформя границата между източния и северния портик, е конструктивно свързана със северната стъпка на стълбището за помещение I/3 (обр. 30)[116].

Останалите пилони на перистилните портици са с правоъгълна в сечение форма, като в размерите им също има разлики. Така пилоните в централния и в северния участък от източния портик са широки по 0,90 до 0,92 м, но докато дължината на четирите пилона в централния му участък е по 1,22 м, то дължината четирите пилона в северния му участък е средно по 1,36 м (обр. 9). Размерите на двата крайни пилона в южния участък на източния портик са по 1,40 х 0,94 м. Двата крайни пилона в източния участък на южния перистилен портик са широки по 0,92 м. Дължината на първия е 1,50 м, а на втория - 1,40 м (обр. 55).

Заслужава внимание фактът, че изредените до тук пилони, заедно с намиращия се между тях югоизточен ъглов пилон и долната "хаста" на североизточния ъглов пилон, са по-широки от съответните стилобати (обр. 9, 55, 66). Вдадените навътре части от цялостно разкритите пилони на източния портик също имат фундаменти, които обаче долепват на фуга до стилобата.

Размерите на предпоследния пилон в западния участък на южния портик и на установените пилони от западния и северния портик са по 1,20 х 0,60 м (обр. 30, 48, 104, 106). Те, както и югозападният ъглов пилон и горната "хаста" на североизточния ъглов пилон, стъпват изцяло върху съответните стилобати.

Пилоните от перистилните портици, подобно на пилоните от външния южен портик, са зидани изцяло от тухли върху каменни цокли (обр. 66, 105, 106, 109/а)[117]. В запазените части от тухлените им надстройки няма съществени разлики, но по отношение вида на техните цокли има особености, които са в зависимост от техните размери.

---

[115] Останките от североизточния ъглов пилон са разкрити още в първите години на разкопките, но в първата публикация те не са припознати като такива.

[116] В първата публикация този портал е определен като вход между две помещения - "помещение N 8" и "помещение N 9" (Božilova 1987, 76, fig. 1, p. 78). Помещения в площта на източния портик, включително в североизточния ъгъл на перистила действително има, но те са от по-късните периоди на обекта след изоставянето на резиденцията. За тези помещения виж по-нататък II.1. и III.3.1.

Сред пилоните с ширина по 0,60 м засега до цокъл са разкрити първия и третия (от изток на запад) пилон на северния портик[118]. В оформлението на техните цокли са използвани предимно монолитни квадрови блокове (обр. 104)[119]. За разлика от тях, цоклите при напълно разкритите пилони на източния портик са само от каменни сполии, изравнени и/или допълнени с фрагменти от тухли. Интерес предизвиква фактът, че на места сполиите са от блокове, сходни по размери с монолитните блокове в цоклите на двата северни пилона. Налага се впечатлението, че тези блокове са съзнателно натрошени, тъй като не са били удобни за преизползване в по-значителните източни пилони по начина, по който са използвани аналогичните блокове в по-малките северни пилони[120].

По-голямата ширина и допълнителните фундаменти, долепващи на фуга до стилобата, както и градежът на цоклите показват, че изследваните източни пилони са резултат от по-късните преустройства в резиденцията или поне, че са резултат от по-късни промени в проекта за изграждането на резиденцията[121]. Това означава, че те са издигнати на местата на по-ранни пилони или поне на местата, предвидени първоначално за пилони, сходни с тези в източния участък на северния портик например[122]. Подобно следва да е обяснението и за останките от двата ъглови пилона - североизточния и югоизточния. Техните цокли също са от сполии, а ширината на частите им, с изключение на горната "хаста" на североизточния ъглов пилон, надвишава ширината на съответните стилобати[123]. Може да се допусне, че първоначалният вариант на тези пилони е бил сходен с югозападния ъглов пилон[124]. Подобна следва да е интерпретация-

---

[117] Тухленият градеж на пилоните продължава във височина без отстъпи спрямо каменните им цокли.

[118] Първият (от изток на запад) северен пилон е разкрит още при проучванията през 70-те години, но тогава не е припознат като такъв. Целта, която си поставих със сондажите през 1991 г., не предвиждаше цялостно разкриване, а само установяване и повърхностно очертаване на запазените останки от съответните пилони. Фактът, че е разкрит частично цокъла на третия северен пилон се дължи на отсъствието при същия на запазена тухлена надстройка.

[119] Цокълът на първия (от изток на запад) северен пилон е с височина около 0,55 м. Долната му част е от хоризонтално поставен монолитен квадров блок с дебелина около 0,25 м. Горната му част е от няколко по-малки полуобработени камъка. При третия северен пилон обаче и горната част на цокъла е оформена с хоризонтално поставен монолитен квадров блок (обр. 104).

[120] В цоклите на източните пилони сполиите от тези блокове са поставени вертикално.

[121] При проучванията през 80-те години, когато са разкрити повечето от пилоните на източния портик, този извод не е направен. Съответната документация не съдържа и сигурни данни за неговото прецизиране днес. Във всеки случай едно по-късно цялостно преизграждане на източните пилони не би било учудващо предвид регистрираните промени и по-късната поява на горни етажи при помещенията в източното крило на резиденцията.

[122] При евентуално преизграждане, дублирането на местата на по-ранните от по-късните пилони би било обяснимо и, същевременно, би обяснило отсъствието на останки от по-ранните пилони.

[123] С горната "хаста" от североизточния ъглов пилон започва редицата на пилоните на северния портик. За разлика от пилоните на източния портик, пилоните на северния портик са останали в първоначалния си вариант. Поради това именно горната "хаста" от североизточния ъглов пилон е с ширината на стилобата - 0,60 м. Поради това и западната част от горната "хаста", т. е. първата източна опора на северния портик е с дължината на останалите му пилони - 1,20 м. В сравнение с нея, долната "хаста" на североизточния ъглов пилон, т. е. първата северна опора на източния портик е не само по-широка - 0,90 м, но и по-дълга - 1,50 м (обр. 29 и 30).

[124] Данните за изследваните ъглови пилони виж по-горе, с. 36.

та и на двата крайни пилона в източния участък на южния перистилен портик, както и на всички неразкрити все още пилони, чиято ширина надвишава ширината на съответния стилобат[125].

Интерпилонните разстояния в перистилните портици варират. По-дългите пилони в северния и в южния участък на източния портик отстоят помежду си средно на 3,65 м[126]. Разстоянието между по-дългия четвърти и по-късия пети пилон, броено от север на юг, на същия портик е 3,42 м[127]. Съседните разстояния между петия и осмия пилон, т. е. между по-късите пилони в централния участък на портика са по 3,25 м (обр. 9 и 55). При първоначалния, реален или само планиран вариант с еднакви пилони, дълги по 1,20 м, интерпилонните разстояния в северния и в южния участък на източния портик са достигали до 3,80-3,85 м. При първоначалния вариант разстоянията между ъгловите и съседните им пилони от източния портик са достигали до 4-4,05 м[128]. Следователно, разликите в това отношение спрямо централния участък на портика, където новите пилони почти не са променени като дължина, са били още по-големи. Стремежът към намаляване на разликите в интерпилонните разстояния е логично обяснение за по-значителните дължини на новите, т. е. на разкритите при проучванията пилони в северния и в южния участък на източния портик, включително и на съответните части от двата ъглови пилона.

По около 3,30 м са разстоянията между пилоните в източния участък на северния портик и в южния участък на западния портик (обр. 29, 30, 48)[129]. Интерпилонните разстояния в източния участък на южния перистилен портик са около 3,60 м, а в западния участък на същия портик - около 3,90 м (обр. 48 и 55)[130]. Предвид възможността за по-късна датировка на по-значителните по размери пилони в източния участък на южния портик, т. е. за наличието тук на по-ранни пилони, дълги по 1,20 м, може да се допусне, че първоначалните интерпилонни разстояния в участъка са били около 4,00 м.

В източния участък на южния перистилен портик е констатирано и зазиждане на интерпилонните пространства, което е било извършено още по време на функционирането на резиденцията. Останки от преградни стени са установени между югоизточния ъглов пилон, следващия и по-следващия пилон, т. е. между реално разкритите засега пилони в източния сектор на южния перистилен портик, които са с по-значителни размери (обр. 55). Преградните стени са с дебелината на стилобата - 0,60 м - и изглежда стъпват върху него. Градежът им е в opus mixtum, с хоросан. Те опират на фуга до съответните пилони (обр. 134/b)[131]. Преградните стени са издигнати след пилоните, но засега не е ясно дали това е станало в непосредствена последователност или след известен период от време. При първия случай преградните стени ще са допълнителен аргумент за по-късна дата на тези пилони, тъй като преграждането на интерпилонните пространства в началния период на резиденцията е малко вероятно.

---

[125] В цоклите на североизточния ъглов пилон и на югоизточния ъглов пилон също са използвани сполии и фрагменти от тухли. Двата крайни пилона в източния участък на южния перистилен портик не са разкрити в дълбочина до цокъл.

[126] Интерпилонните разстояния тук варират от 3,62 до 3,70 м.

[127] Вероятно същото или приблизително същото е разстоянието и между осмия (от север на юг) пилон, който е дълъг 1,22 м, и неразкрития все още девети пилон, за който допускам, че е дълъг 1,35-1,40 м.

[128] Посочените разстояния се получават при положение, че в първоначалния вариант частите от двата ъглови пилона, лежащи върху източния стилобат са дълги по 1,20 м, мерено до вътрешните ъгли със съседните стилобати. Такава е дължината на частта от югозападния ъглов пилон, лежаща върху западния стилобат. Такава е дължината и на частта от севеоризточния ъглов пилон, лежаща върху северния стилобат. Виж с. 36. Виж и бел. N 123.

[129] С презумпцията за интерпилонно разстояние от 3,30 м заложих и самите сондажи за останките на третия (от изток на запад) пилон на северния портик и на третия (от юг на север) пилон на западния портик.

[130] Установеният пилон в западния участък на южния перистилен портик отстои на около 9,00 м от югозападния ъглов пилон. При наличието между тях на един пилон, който би следвало да е с размерите на установения - 1,20 х 0,60 м, - интерпилонните разстояния тук ще са средно по 3,90 м (обр. 48). При наличието на още един такъв междинен пилон интерпилонните разстояния биха се "свили" до 2,20 м, което е малко вероятно.

I.2.7.2. Перистилните коридори

Ширините на перистилните коридори са различни (обр. 6). Източният портик и изследваният източен участък от северния портик са широки по около 4,80 м (обр. 9 и 30)[132]. Ширината на южния участък от западния портик е 5,40 м (обр. 48). Ако линиите на стилобатите на източния участък от северния портик и на южния участък от западния портик се срещат без чупки, то ширината в северния край на западния портик би била около два пъти по-малка от тази на южния участък на същия портик поради наличието на помещение I/18.

Установен факт е променливата ширина на южния перистилен портик. Докато западният му край е широк към 6,40 м, то източният му край е широк около 7,20 м (обр. 48 и 55). По-късното изграждане или поне проектиране на по-значителни пилони и намаляването на интерпилонните разстояния само в източния участък би могло да се обясни с по-голямата му ширина в сравнение със западния участък на южния портик.

Различия има и в оформлението на перистилните коридори. Наличните в това отношение данни са за източния портик и за източния участък от северния портик.

Източният участък от северния перистилен коридор, т. е. портикът пред представителната зала I/1 първоначално е бил с полихромна подова мозайка с геометрични мотиви (Božilova 1987, 78)[133]. При проучванията в площта на източния перистилен коридор подова мозайка не е установена. Все пак и той не е бил лишен от известна представителност. В съответния пласт са открити късове от стенна мазилка, оцветени в различни цветове[134]. Те очевидно са от външното лице на вътрешната източна фасада и/или от таванната обмазка на коридора.

След по-късните преустройства в резиденцията както източният портик, така и източният участък на северния портик са с подове с тухлени настилки. При последния тухлената настилка е положена направо върху по-ранната подова мозайка (Božilova 1987, 78-79).

В перистилните коридори са се намирали различни входни и стълбищни съоръжения. Изследваните досега такива бяха представени при описанието на отделните крила на комплекса. Тук само ще ги припомня.

---

[131] Тези преградни стени са установени през 80-те години, без да са разкрити изцяло в дълбочина. Данните за градежа и за съотнасянето им със съседните останки от по-късните периоди на обекта обаче свидетелстват за тяхната принадлежност към къснoримската резиденция.

[132] Това са вътрешните ширини, т. е. разстоянията от външните лица на вътрешните фасади до вътрешните страни на стилобатите на съответните портици.

[133] В първата публикация източният край на северния портик е посочен като “помещение N 8”. Неточно е определена там и ширината му - “4,40 м” (Božilova 1987, 76, fig. 1, p. 78).

[134] Тези данни са резултат от проучванията на В. Божилова през 80-те и началото на 90-те години.

В северния сектор на източния портик двойка пилони или колони върху зидани фундаменти са оформяли входа към разпределителното помещение I/7. Аналогично оформление може да се очаква и в южния сектор на източния портик - за входа към разпределителното помещение I/12 (обр. 6 и 9).

В периода на по-късните преустройства в северния край на източния портик е изградено тухлено стълбище с арковидна конструкция за горния етаж на помещение I/3 и, евентуално, на помещение I/4. Северната стъпка на стълбището, чрез западното си уширение, и североизточният ъглов пилон, чрез източното си допълнение, са били свързани с арковиден също портал (обр. 9 и 30). Освен че маркира границата между източния и северния портик, този портал е усилвал конструкцията на стълбището и е улеснявал неговото функциониране.

При по-късните преустройства официалният вход в западния сектор на южното крило е стеснен като новите входни съоръжения са в площта на вътрешния, т. е. на перистилния портик (обр. 51). Може би по подобен начин са били ситуирани страниците и на очаквания втори официален вход в източния сектор на южното крило.

Подобни, входни или стълбищни съоръжения не са изключени и в другите неизследвани засега участъци на перистилните коридори.

I.2.7.3. Големият вътрешен двор

Ако разположението на неизследваните постройки и съоръжения в северозападния ъгъл на резиденцията не усложнява конфигурацията на големия вътрешен двор, то последният би бил с твърде близка до трапец форма (обр. 6). При това условие площта на двора ще е почти 5 дка. В противен случай площта на двора ще е по-малка, но едва ли ще е под 4,5 дка.

В централния сектор на северното крило перистилният портик прекъсва, но границата между големия вътрешен двор и оградата I/24 на кадрираното в този сектор по-малко дворно пространство минава по продължението на трасето на неговия стилобат (обр. 6 и 30).

Проучванията в площта на големия двор засега са крайно ограничени. В първите години на разкопките е проучено незначително пространство в североизточния ъгъл на двора. Тук е разкрит зидан канал, който идва откъм двора и преминава през стилобата на северния портик на перистила (Božilova 1987, 79)[135]. При изследването на източния перистилен портик през 80-те години са разкрити и малки участъци от източната периферия на двора. Няма данни за някакви останки. В края на 80-те години известни проучвания са извършени и в югоизточния сектор на големия двор, при които обаче не е достигнато нивото на терена на самия двор.

I.3. Интерпретация и функционална характеристика

I.3.1. Източното крило

Групираните в блокове помещения на източното крило на резиденцията следва да се интерпретират като жилищни помещения (cubicula). С оглед на конкретното предназначение на помещенията, в това крило се разграничават ясно две части - северна и южна. Функционалното разграничение намира израз и в размерите на помещенията, но не то е най-важното в случя[136].

---

[135] В първата публикация североизточният ъгъл на двора е определен погрешно като "помещение N 10" (Božilova 1987, 76, fig. 1, p. 79).

[136] Шесте блокови помещения в северната половина на крилото - I/3-I/6, I/8 и I/9 - са с еднакви размери. Шесте блокови помещения в южната половина на крилото - I/10, I/11 и I/13-I/16 - са с по-малки размери и по-точно с по-малки дължини. Освен това блоковите помещения в южната половина на крилото са с различни дължини. Виж I.2.1.3., с. 13.

Помещенията в северната половина на крилото - I/3, I/5, I/6, I/7, I/8, I/9 и, евентуално, I/4 - са с полихромни подови мозайки. Някои от тях - I/5 и I/6 - имат подово отопление (обр. 9). Помещенията в северната половина на крилото са притежавали и цветни стенописи. Очевидно те са били обитавани от собственика и неговото семейство или от неговите високопоставени гости.

Осъствието на подобен интериор при помещенията в южната половина на крилото - от I/10 до I/16 включително - показва, че те са служили за жилища на обслужващ персонал - местен или от свитите на високопоставените гости[137].

Сред известните по-значителни римски и къснoримски перистилни комплекси няма точни аналогии за източното крило на резиденцията край днешния Костинброд. Все пак сходно двуредово разположение на жилищни помещения има например при централните сгради на вилите край с. Мадара, Шуменско (Дремсизова-Нелчинова 1984, 75-95, обр. 1; виж тук обр. 61/F), и в Mediana край гр. Ниш (Петровић 1994, 29-32, обр. 9; виж тук обр. 59/D).

След реконструкцията северната половина на източното крило на нашата резиденция е добила по-внушителен обем и безспорно е запазила представителния си характер. Реконструкцията обаче е довела до промени във вътрешната функционална схема на тази част от комплекса. Новоизградените горни етажи са поели до голяма степен функциите на приземните вече помещения, които, съответно, са загубили много от предишната си представителност. Свидетелство за това са подовите нива с тухлени настилки, регистрирани при повечето от тези помещения непосредствено над по-ранните им подови мозайки. Показател за промените във функциите на приземните помещения I/5 и I/6 е и изоставянето на подовото им отопление. Известно изключение от общата тенденция е съоръжаването на отоплителния подов канал по протежение на северната стена на приземното помещение I/3 (обр. 9 и 30).

Новото помещение I/17, изградено до първоначалния североизточен ъгъл на крилото, не е имало горен етаж и е било с помощни, вероятно стопански функции[138].

Отсъствието на по-значими преустройства в южната половина на източното крило може да се приеме като указание, че помещенията тук не са променили първоначалното си предназначение.

За запазването и дори за утвърждаването на функционалното рзграничение между северната и южната част на крилото свидетелства фактът, че единственият затворен тук при по-късните преустройства вход е този между помещения I/8 и I/10 (обр. 9). Със затварянето точно на този вход прекъсва и непосредствената връзка между двете части на крилото.

I. 3. 2. Североизточният ъгъл и залата I/1

Данните за съседните, частично изследваните постройка I/21-23 и зала I/1 ги определят като представителни звена с важно значение в структурата на резиденцията (обр. 6 и 30).

---

[137] Не е изключено някои от помещения в южната половина на крилото да са използвани и със стопански цели, но все пак при досегашните проучвания в тях не са открити стопански съоръжения или специфичен стопански инвентар. Това е указание за жилищните им функции, респективно - за разпределителните функции на I/12.

[138] Аргументи за това са крайното местоположение на I/17, малката дебелина на източната му стена и хромелът, открит при изследвания му вход (обр. 10).

Безспорно определящо за интерпретацията на постройката I/21-23 е помещението I/21. Точният план и конкретното предназначение на иначе помощното съоръжение I/22 засега остават под въпрос. При по-вероятната възстановка на общия план на помещения I/21 и I/23 (обр. 28), второто се явява като предверие (vestibulum) на първото.

При варианта с кръгъл план интерпретацията на помещение I/21 би била твърде проблематична[139]. При по-вероятния триконхален план на помещението обаче отговорът на въпроса за неговото предназначение е предрешен: представителна трапезария (triclinium).

Макар и не особено масово, разпространението на триконхалните triclinia е едно от нововъведенията в жилищната архитектура след края на III в. Помещения и зали с тази специфична форма притежават някои от най-големите късноримски вили в Иберийския полуостров, Италия и Сицилия например, включително известните вили при Rioseco de Soria (Испания, обр. 58/F), Desenzano (Северна Италия, обр. 58/A) и Piazza Armerina (Сицилия, обр. 59/A). В качеството си на triclinium триконхът (trifolium) присъства и сред най-представителните късноантични жилищни комплекси в различни градски центрове на Северна Африка и Мала Азия - например в т. нар. Byrsa palace в Carthago, в т. нар. дворец на управителя в Aphrodisias, в епископската резиденция на Side, - в т. нар. дворец на Теодорих в Ravenna (обр. 58/B) и т. н. По-редки са случаите на идентични по предназначение зали с повече от три конхи или апсиди - например в т. нар. къща на Бакхус в Djemila (Алжир) и в т. н. дворец на Lausus в Constantinopolis. Понякога пък триконхът може да е редуциран до помещение с две апсиди - например в императорската вила в Konz (Германия, обр. 59/C). Известни са и примери за triclinia, при които поликонхалната конфигурация е видоизменена в полигонална - например в представителната вила при Löffelbach (Австрия, обр. 58/C)[140].

На Балканите разновидности на триконхалните triclinia са известни от Mediana край гр. Ниш - т. нар. нимфеум при централния жилищен комплекс (обр. 59/D) и в т. нар. вила с конхи (Петровић 1994, 33, 52, обр. 9, 15, 38, 39). Една интересна сграда с вписани триконх, тетраконх и кръгъл вестибюл е проучена в Romuliana в днешна Североизточна Сърбия (Чанак-Међић 1978, 100-101, 107-110, обр. 81; Vasić 1993, 128, 133, fig. 51, 56; виж тук обр. 58/D), но все още не е получила задоволителна интерпретация[141]. В т. нар. резиденция на управителя на Augusta Traiana от началото на IV в. е разкрито помещение с две апсиди (Калчев 1992, 53, обр. 7), което е типичен пример за редуциран триконх и което следва да се определи като трапезария (виж тук обр. 59/E)[142]. Аналогична интерпретация може да се предложи за едно осмоъгълно, вписано в квадрат помещение на представителния жилищен комплекс, разкрит край късноантичната Storgosia (Велков 1943, 275, обр. 378). При такава интерпретация въпросното помещение ще е пример за полигонален triclinium (виж тук обр. 61/C)[143].

---

[139] При подобен план размерите на I/21 ще са твърде ограничени за каквото и да е по-представително използване. Същевременно наличната информация за I/21 и неговия контекст ми позволява да твърдя, че то не принадлежи към баня и че не е с някакво специфично инженерно предназначение. За банската част в архитектурния комплекс на резиденцията виж по-нататък I.3.4.

[140] За изредените и за други, неспоменати тук примери на поликонхални и полигонални triclinia виж: Gorges 1979, 131-132, 374, 403, 465, pl. XLVI/1, LVIII/1, LIX; Wilson 1983, 12, 29-32, 38-39, 76-82, fig. 1, 16, 48/c, 50/a-c, f; Müller-Wiener 1984, 112-114, 120-121, 142-143, fig. 4, 7; Duval 1984, 459-461; Ward-Perkins 1985, 460-465, fig. 312-314, 316; Ellis 1991, 119-122, 124-127, fig. 6-1/2, 6-2, 6-3; Lippolis 1994, 287-289, 300-302, fig. 2, 3/1; Genser 1994, 349, Abb. 17/13; Corlaita 1995, 854-856, 860-873, fig. 4, 8-12; Irelli 1999, 48-50, fig. 9, 10; Steingräber 1999, 68-70, fig. 37; Динчев 2002a, 207-213, обр. 7-9, 12-18, 20-22. Виж и посочените там публикации.

[141] Тази сграда е от първия период на Romuliana, т. е. от резиденцията на император Галерий. Кръглият вестибюл е с подова мозайка, а подовете на тетраконха и триконха са в opus sectile. Тетраконхът има и подподови отоплителни канали. Единствената обсъждана в основната публикация възможност за интерпретацията на тази сграда е баня, въпреки че отсъствието на басей-

Едно усложнение на плана на нашето помещение I/21 (например с повече от три конхи), което не мога да изключа априорно, не би променило неговата интерпретация. Тя ще е валидна и при евентуална двуконхална форма на I/21. Все пак, както вече изтъкнах, най-вероятният план за трапезарията на резиденцията край гр. Костинброд е триконхалният.

Предпочитанието към извитата линия и овалната форма в късноримската жилищна архитектура намира завършен израз в полиапсидните помещения и зали, но масовата му реализация е чрез правоъгълните едноапсидни помещения и зали[144]. От всички области на Империята са известни вече голям брой късноримски вилни и градски жилищни сгради с едноапсидни зали. Известни са и много случаи на пристрояване на апсиди към правоъгълни помещения и зали в по-ранни сгради (Wilson 1983, 73-85; Duval 1984, 457-459; Müller-Wiener 1984, 141-142; Ward-Perkins 1985, 210-212, 461-463; Ellis 1988, 571; Ellis 1991, 119-120; Wilkes 1993, 62, 72-73; Lippolis 1994, 289-292; Brothers 1996, 57; Smith 1997, 183)[145]. Зали, сходни с нашата зала I/1, с контрафорси при апсидите са установени например в централните жилищни сгради на две от вилите край Montana (Александров 1980, 13-17, обр. 2, 3; Александров 1983, 41-47; виж тук обр. 61/A), в споменатия жилищен комплекс при Storgosia (Велков 1943, 275, обр. 378; виж тук обр. 61/C), в централния жили-

---

ни, на водопроводи и на канали за отходни води се съзнава като пречка за подобна интерпретация (Чанак-Медић 1978, 107-110). В по-късните публикации въпросната сграда се приема за баня без коментар (Vasić 1993, 133; Wilkes 1993, 79; Corlaita 1995, 849-850). Следва да се изтъкне обаче, че отсъствието на изредените съоръжения не би било пречка за интерпретирането на сградата като трапезария. Не без значение е и фактът, че останки от басейни и водопроводи, т. е. от бански съоръжения са установени в друга част на комплекса, към който принадлежи тази сграда (Чанак-Медић 1978, 110). По-подробно за тези съоръжения виж при Динчев 2002а, 215, 224, бел.31.

[142] Резултатите от проучването на представителния жилищен комплекс в югоизточната част на защитената площ на Augusta Traiana все още не са обнародвани. Разкритата част от останките му днес е експонирана в сградата на централната пощенска станция на Стара Загора.

[143] Същинска публикация за представителния жилищен комплекс край късноантичната Storgosia липсва. За хронологията и идентификацията му виж Динчев 1997, 94-95.

[144] Предпочитанието към апсидите и конхите в късноримската жилищна архитектура е обусловено от промените в навиците на обществения елит при организацията на вечерите, включително при посрещането на гости (convivium). То е свързано с налагането на типа легло за хранене с извита, полукръгла форма (stibadium) и на масата със сходна (σ/sigma-подобна, D-подобна) или с кръгла форма, т. е. формата на леглото и масата предопределя предпочитанието към овалната архитектурна форма. Извитите легла и маси, и апсидните трапезарии са известни от по-рано, но масовото им разпространение е именно след края на III в. Виж: Dunbabin 1991, 128-136; Rossiter 1991, 202-208. Виж още: Duval 1984, 459-461; Ellis 1991, 119-120; Lippolis 1994, 288; George 1997, 14. Все пак простият правоъгълен план не е изоставен напълно сред късноримските triclinia. Примери виж при Duval 1984, 459, 461-464.

[145] За правоъгълните едноапсидни зали виж още: Gorges 1979, 127-132, 137 (при вили от Иберийския полуостров); Thomas 1980, 292 (при вили от Pannonia); Sodini 1984, 375-378 (при градски жилища от Гърция); Balmelle 1992, 359; Ossel 1992, 123-124 (при вили и градски жилища от Gallia); Lippolis 1995, 21, 23, 28-29, 32-37, 39-40, 46; George 1997, 12-13 (при вили и градски жилища от Италия); Cosh 2001, 226-228, 235-236 (при вили и градски жилища от Britannia); Kuzmanov 2000, 28-29, 37-40; Динчев 2002а, 207, 209-217. (при вили и градски жилища от днешна България)

щен комплекс на вилата в Mediana (Петровић 1994, 29-30, обр. 9, 11; виж тук обр. 59/D), в една представителна сграда в Remesiana (Gusić 1993, 185-187, fig. 105, 106), в т. нар. дворец на Галерий в Thessalonike (Spieser 1984, 98, fig. 4, p. 111), във вили в Pannonia (при Komlo в днешна Унгария: Zsuzsa 1994, 68-69, fig. 3, 6), в Noricum (при Löffelbach в днешна Австрия: Genser 1994, 349, Abb. 17/13; виж тук обр. 58/C)[146], в Испания (при Sabada и Almenara de Adaja: Gorges 1979, 351, 437, pl. XXX/1, LIII) и т. н.

Когато една правоъгълна едноапсидна зала е единственото достъпно представително звено в някое късноримско жилище, тя може да се определи като полифункционален triclinium, т. е. като приемна в най-общия смисъл, включително и трапезария[147]. Такава следва да е например интерпретацията на споменатите едноапсидни зали във вилите край Montana, Komlo, Sabada, Almenara de Adaja[148].

По-различна е ситуацията при големите късноримски резиденции, които имат по две или дори повече представителни официални звена. Едното от тези звена е същинската трапезария[149]. Тя може да е правоъгълна и с една апсида, но именно при големите резиденции за трапезарията е предпочитан поликонхалния или полигоналния план, който съответства по-точно на нейните функции. Другото представително, достъпно за външни лица звено в структурите на късноримските резиденции е базиликална едноапсидна зала, която обикновено е с по-големи размери от трапезарията[150]. Този вид зали се определят като официални приемни или зали за аудиенции (aulae), в които при особени случаи могат да се организират и тържествени банкети (Mc Kay 1977, 208-209; Wilson 1983, 91, 109-110, not. 65; Spieser 1984, 120; Duval 1984, 460, 464; Ward-Perkins 1985, 450, 459;

---

[146] Виж посочените там (Genser 1994, 374, not. 238) по-ранни публикаци за вилата при Löffelbach.

[147] За постепенната промяна в смисъла на термина "triclinium" и за разширеното му значение виж например Spieser 1984, 119-121, not. 260, и посочените там изследвания. Логично е развитието към полифункционалност да се проявява именно в случаите, когато въпросните triclinia са единствените достъпни, публични звена в съответните жилища.

[148] Когато поликонхалните и полигоналните triclinia са единствено достъпните официални звена в съответните жилищни сгради, то те също следва да се определят като полифункционални triclinia. Примери за такива виж в посочената по-горе в бел. N 140 литература. От споменатите в изложението като полифункционален може да се определи триконхът в т. нар. вила с конхи в Mediana.

[149] В този случай терминът "triclinium" запазва по-тясното си значение. В съвременната литература няма спор относно дефиницията за triclinium в късноримската резиденция (трапезария; dining room; salle à manger; Esszimmer), но има известни различия при определянето на конкретното му предназначение - за семейна вечеря (cena familiale) (Duval 1984, 464) или пък за по-близки приятели (amicus) (Ellis 1988, 572; Ellis 1991, 122). Примерите, които S. Ellis дава за т. нар. "grand dining hall... for the most important and influential friends" съответстват всъщност повече за трапезария отколкото примерите ѝ за triclinium (Ibidem). Друг е въпросът, че определението "grand" невинаги е точно - т. нар. нимфеум в Mediana например не е голяма зала. Същинската трапезария на една късноримска резиденция се е ползвала от собственика и семейството му както за самостоятелни вечери, така и за вечери с по-ограничен брой гости.

[150] По-редки са случаите, когато поликонхалната трапезария и базиликалната зала са със сходни размери - например в споменатите в изложението вили при Rioseco de Soria и Piazza Armerina (обр. 58/F и 59/A). Още по-редки са случаите, когато и двете приемни звена са с усложнен, поликонхален или полигонален план - например в централния жилищен комплекс на споменатата вила при Desenzano, където зад централния триконх с овално в план предверие е обособен подкомплекс с две полигонални помещения (обр. 58/A). Последният вероятно е служил за трапезария на семейството на собственика и за посрещане на най-близки гости, а централният триконх - за приемна, включително трапезария, с по-официален характер. Виж: Corlaita 1995, 869-873; Irelli 1999, 48-50, и посочените там публикации за тази вила.

Mielsch 1987, 90-93, 158-160; Ellis 1988, 569-570; Duval 1992, 140; Lippolis 1994, 288-292; Corlaita 1995, 838-840, not. 3; George 1997, 13-14; Smith 1997, 178-179)[151]. Залите за аудиенции не са непознати в дворцовата архитектура от времето на Принципата[152], но широкото им разпространение, включително сред представителните частни жилища е към и след края на III в. То е израз на стремежа към повече публичност и церемониалност в осъществяването на социалните ангажименти и контакти на късноримския елит.

Залата I/1 е най-значителното и най-представителното от досега установените звена на резиденцията край днешния Костинброд. Определянето на I/1 като официална или публична зала е вън от съмнение. Отъждествяването ѝ с ауденциалната зала (aula) на резиденцията е почти сигурно[153].

Съседното разположение на залата I/1 и постройката I/21-23 предполага функционална обвързаност между тях, която предвид техните характеристики също е аргумент за интерпретацията на I/1 като aula и на помещение I/21 като triclinium. Косвен аргумент за това е и съседството на представителните жилищни помещения в северния сектор на източното крило.

Съседно разположение между голяма едноапсидна ауденциална зала и по-малка поликонхална или с друг усложнен план трапезария има при т. нар. резиденция на управителя на Augusta Traiana (обр. 59/E), при вилата в Mediana (обр. 59/D), при т. нар. дворец на Теодорих в Ravenna (обр. 58/B), при вилата в Löffelbach (обр. 58/C) и т. н. Също като при нашата резиденция общото разположение на ауденциалните зали и трапезариите в комплексите от Augusta Traiana и Ravenna не е централно, а странично - до ъглите на съответните перистилни дворове.

Предназначението на частично изследваната постройка I/2 в момента не може да се уточни, но нейното местоположение и особеностите в плана ѝ показват, че тя е била функционално обвързана със залата I/1 (обр. 30).

---

[151] В предлаганите дефиниции за ауденциалните зали (audence halls, justice rooms; salles de reception; Empfangshallen), има и такива, които не съвпадат напълно с изтъкнатата по-горе. Така например изказано е мнение за по-ограниченото значение на залата за аудиенции: "used to receive and entertain clients or less important guests" (Ellis 1991, 122). Това мнение може и да има основания при структурния анализ на плановете на някои градски жилища, но не може да е валидно за този вид зали в късноримската резиденциална архитектура като цяло. С размерите, градежа и украсата си ауденциалните зали обикновено са доминиращи звена, ядра в структурите на късноримските резиденциални комплекси. Лансирана е и теза, според която по-голямата приемна зала на една късноримска резиденция се отъждествява с библиотека. Тя се основава на сведенията на Sidonius Apollinaris и Macrobius (Rossiter 1991, 200-201). Посочените късноантични автори обаче не използват термина "bibliotheca". Дори да има случаи, в които ауденциалната зала служи и за библиотека, то редуцирането на нейното значение само до това на една библиотека не е правомерно. Реално установените досега частни антични библиотеки датират преди края на III в. сл. Хр. Те са с различен план и с различно местоположение в съответните жилищни комплекси. Виж напр. Blanck 1999, 155-165.

[152] За римските императорски дворци и резиденции, за техните aulae в частност, виж напр. Barton 1996, 91-120, и използваната по-ранна литература.

[153] Както вече споменах, големите късноримски резиденци биха могли да имат и повече от две официални или публични звена - например допълнителна, втора трапезария или втора приемна зала с по-ограничени функции в смисъла на цитираната по-горе дефиниция на S. Ellis (виж бел. N 151). Това не е изключено и за резиденцията край Костинброд. При подобна ситуация има теоретична възможност залата I/1 да се окаже приемна с по-ограничени функции или основна трапезария (при този вариант помещението I/21 ще е допълнителна трапезария), а основната ауденциална зала да е на друго място. Интерпретацията обаче на I/1 като същинска aula може да бъде опровергана само при наличие на друга зала със същия план, която да превъзхожда I/1 по размери и "екстри". Днес това изглежда малко вероятно. В полза на I/1 е и нейното местоположение (виж следващия текст). Предположенията за функциите на установената, но неизследвана все още зала I/20, която по размери и украса би могла да е "конкурент" за aula, виж в I.3.3.

I.3.3. Централният северен сектор и залата I/20

Предвид местоположението на оградното съоръжение I/24 - в централния сектор на най-представителното крило на комплекса (обр. 6) - може определено да се твърди, че съответното дворно пространство не е било със стопански функции. Покрай стените на I/24 могат да се очакват покрити портици. Не би било учудващо и наличието на някаква екседра при северната му стена, която да е била използвана за летни вечери на открито с помощта на преносими дървени легла и маси (летен triclinium), както и наличието на фонтан (nymphaeum), на басейн (piscina) и/или на други представителни съоръжения в самото дворно пространство. Едно подобно оформление се вписва напълно в традициите и в стандартите на представителното римско и късноримско жилищно строителство (Етиен 1983, 182-183, 200-201; Sodini 1984, 383-386; Mielsch 1987, 121-126; Walker 1987, 60-71; Dunbabin 1991, 124-125; Rossiter 1991, 204-205; George 1997, 8-10; Farrar, 1998, 27-45, 57-129)[154].

Макар и оскъдни, данните за залата I/20 показват, че по градеж, размери и украса (обр. 6) тя е съизмерима със залата I/1. Планът и функциите на I/20 засега не могат да се прецизират. Не е изключено някакво по-специфично предназначение - например gymnasium или palaestra. Близостта на I/20 до банската част на резиденцията би могла да бъде в подкрепа за едно подобно предназначение[155]. Във всеки случай наличието на I/20 е още едно доказателство, че почти непознатото до 1992 г. северно крило е най-представителната част на резиденцията, и че самата резиденция е един от най-значителните и най-луксозните образци на късноримската жилищна архитектура изобщо.

I.3.4. Северозападният ъгъл

Регистрираните по-късни преустройства при помещения I/18 и I/19 са съществени, но не са довели до промени в техните функции (обр. 42 и 43). И при двете си фази помещение I/18 е притежавало подова и стенна отоплителна инсталация. От началото до края на функционирането си помещение I/19 е било с помощно предназначение. В него се намира съоръжението за огнището (praefurnium) за отоплителната инсталация при съседното помещение. В I/19 са складирани и дървата за огнището. Резултатите от проучването на двете помещения дават основания да се твърди, че северозападният ъгъл на резиденцията е бил заето от нейната баня (balneum).

Относно ситуирането на баните в римските и късноримските жилищни комплекси определено значение имат местните климатични условия (Витрувий, Об архитектуре, 144-145). В Софийското поле преобладаващите ветрове са именно от запад-северозапад. В нашия случай от значение са и даденостите на терена - северозападният ъгъл на резиденцията е най-близо до коритото на р. Белица (обр. 2). Разполагане на баня в или непосредствено до северозападния ъгъл на перистилен жилищен комплекс е регистрирано и при други синхронни вили - например в Mediana (Petrović 1993, 70-71, fig. 21; Петровић 1994, 24-25, 34-35, обр.

---

[154] Виж посочените там примери, извори и други изследвания. В съвременната литература понякога като "летен"/"лятна" се определя и солидно граден/а triclinium/трапезария без отоплителна инсталация (виж напр. Cosh 2001, 219-231). Тук се придържам към по-тясното, обясненото в текста, значение на това определение.

[155] Наличието на gymnasii или palaestrae, т. е. на салони за обучение и спорт не е неприсъщо за големите римски и късноримски вилни комплекси. Виж напр. Mielsch 1987, 97-99.

6, 16) или пък при повечето големи късноримски вили от Пиринейския полуостров (Gorges 1979, 136, 138, fig. 22).

Може да се допусне още, че разкритото засега е малка част от банята в архитектурния комплекс на резиденцията край днешния Костинброд. Наличието на специално устроено за огнище и praefurnium помещение - "префурниум от типа склад", каквото е помещение I/19 - е характерно именно за по-големите терми (Вачева 1994, 2-3)[156].

Частично проученото същинско банско помещение I/18 е било едно от найтоплите отделения на банята в резиденцията. При наличие на басейн, който в случая би трябвало да е за гореща вода, помещението ще се определи като caldarium. При отсъствие на басейн, I/18 би следвало да се интерпретира като sudatorium[157].

В перистилния комплекс, т. е. в самата резиденция по всяка вероятност не е имало друга баня. Наличието на друга или други по-малки бани обаче не е изключено за вилния комплекс на резиденцията като цяло. Наличието на повече бански постройки (balnea) е нормално явление за по-големите вилни комплекси - във вила N 2 край Montana например към края на III - началото на IV в. са функционирали три такива (Александров 1980, 22-31).

Важна подробност, която трябва да бъде отчитана при характеристиката на банската част на резиденцията и, евентуално, на другите бански звена на вилния ѝ комплекс е наличието на топъл минерален извор на около 0.5 км в югозападна посока (обр. 2)[158]. Досега водопровод от извора към м. Градището не е засичан, но това не е и било сред приоритетите на досегашните проучвания. Архитектите и стопаните на резиденцията едва ли биха пропуснали удобната възможност за ползване на топлата минерана вода. Може би тази възможност е една от причините за избора на мястото на самата резиденция.

I.3.5. Западното крило

По-пълната функционална характеристика на западното крило на резиденцията, както и уточняването на неговия план остават задачи за бъдещите проучвания. По аналогия с източното крило може да се допусне, че двете помещения I/25 и I/26 в южния край на западното крило са с жилищно предназначение (обр. 6 и 48). Ако аналогията с източното крило се окаже валидна за целия южен сектор на западното крило, то интерпретацията и на помещенията северно от I/25 и I/26 ще е същата (cubicula). Резултатите от сондажа в централната част на западното крило биха могли да се изтълкуват като указание, че то не е притежавало степента на представителност на източното и северното крило на резиденцията. Поради неизяснения проблем с устройството на западното крило и особено на северния му сектор обаче едно подобно твърдение в момента ще е прибързано.

I.3.6. Южното крило

Проучванията през 1991/1993 г. доказаха отсъствието на помещения в южното крило на резиденцията. Наред със съответния портик на перистила и фасадната стена тук се е издигал още един, външен портик (обр. 6).

---

[156] Виж посочените там примери от днешната българска територия и съответните публикации.

[157] В изследваната северна част на I/18 не са установени останки или деструкции от басейн. Наличието на такъв обаче не е изключено за неизследваната част на помещението, която вероятно е и по-значителната му част.

[158] За този минерален извор има сведения от първата половина на XIX в. Виж Božilova 1987, 76, not. 10, и посочената там публикация.

Външният портик е отличителна особеност на най-разпространения тип жилище сред вилите в западните и средноевропейските провинции на Римската империя - т. нар. вила с фасаден портик (corridor/porticus-vila; villa à galerie de facade; Portikusvilla)[159]. Относно архитектурната типология на резиденцията край днешния Костинброд определящо обаче е наличието на перистилния двор. Освен това, за разлика от споменатия тип сгради, външният портик тук не е коридор пред и за жилищни и приемни помещения и зали.

Комбинирането на перистил и външен портик не е непознато явление в представителната римска и късноримска жилищна архитектура[160]. При по-големите вили в Pannonia например това е нормална практика (Thomas 1980, 292-293, 314-315, fig. 55, 56; виж тук обр. 58/E). С перистилен двор и външен портик е и споменатото в изложението вилно жилище край Löffelbach (обр. 58/C). От днешната българска територия пример за такава комбинация е също централният жилищен комплекс на вилата край с. Мадара (Дремсизова-Нелчинова 1984, 75-78, 92, 113-114, обр. 1, 22; виж тук обр. 61/F).

В южното крило на резиденцията край Костинброд са устроени официалните ѝ входове. Те пресичат портиците и фасадата, разчленявайки ги на три сектора. Първоначалният вход между централния и западния сектор е бил с впечатляваща конструкция (обр. 51). Голямата ширина на портала му е указание за повече отвори с отделни врати. Най-вероятно входът е бил оформен като tripylon, т. е. с три отделни врати. Подобно входно оформление има само при някои от най-представителните образци на римската и късноримската жилищна архитектура - например при известния вилен комплекс от Piazza Armerina в Сицилия (Wilson 1983, 12, 16, 91, 92, fig. 1/1, 57; виж тук обр. 59/A).

С изграждането на по-късните входни съоръжения проходното пространство между централния и западния сектор на южното крило на резиденцията край Костинброд е стеснено и насочено към центъра на големия ѝ вътрешен двор (обр. 6 и 51).

Както първоначалният, така и преустроеният вход между централния и западния сектор на южното крило може да се определи като краен пункт на пътя за резиденцията. Последният се отклонява от главния път Serdica - Naissus при станцията Scretisca, чиито останки се намират на около 1 км в югозападна посока (обр. 2)[161].

Локализираният, но неизследван все още вход между източния и централния сектор на южното крило очевидно е бил предназначен за по-пряк достъп отвън към жилищните помещения в източното крило и към представителните звена в източната част на северното крило - залата I/1 и сградата I/21-I/23.

При интерпретацията и обяснението на спецификата на южното крило следва да се отчита и "заслугата" на т. нар. ротонда - монументалното, кръгло в план съоръжение, разположено върху издигнат терен на около 100 м в южна именно посока от резиденцията (обр. 2 и 5)[162]. Външният портик и официалните входове на последната са я откривали към въпросния паметник и са улеснявали връзката помежду им.

---

[159] Самите сгради са с верижно наредени или с групирани в блок помещения. По-развитият вариант на този архитектурен тип е с две странични, издаващи се пред фасадата помещения, които ограничават външния портик (corridor/porticus-villa with pavillions; villa à galerie de facade et tours/ pavillons d'angle; Portikusvilla mit Eckrisaliten). За вилните жилищни сгради с фасадни портици изобщо виж: Swoboda 1924, 29-60, 77-132; McKay 1977, 164-204; Gorges 1979, 113-118; 121-124; Thomas 1980, 292-293, 295-296; Percival 1981, 38-40, 80-87, 95-105; Mielsch 1987, 162; Ferdiere 1988, 168; Fischer 1994, 276-278; Genser 1994, 346-352; Percival 1996, 76-83; Smith 1997, 117-129, посочените там примери и публикации. От споменатите в изложението ми с фасаден портик и странични павильони е например императорската вила при Konz (обр. 59/C).

[160] По този въпрос сред по-ранните изследвания виж напр. Swoboda 1924, 24-25, Abb. 13, 14.

[161] За пътната станция Scretisca виж по-нататък I.4.2.

I.3.7. Перистилът

Аркадните перистилни портици на резиденцията край днешния Костинброд са признак за монументалност, но също така и израз на техническа прагматичност[163].

Появата на пилоните с по-значителни размери (средно 0,92 х 1,35 м) се дължи на по-късно преустройство или поне на по-късна промяна в началния проект и цели усилването на конструкцията на съответните портици (източният портик и източният участък на южния перистилен портик - обр. 6) предвид по-голямата им ширина и, евентуално, етажната им надстройка.

Различията в оформлението на перистилните коридори са в зависимост от функциите и представителността на прилежащите им помещения и зали. Поради това не е случайно, че засега подова мозайка е установена само в източния участък на северния перистилен коридор, т. е. пред залата I/1 (обр. 6 и 30).

Трапецовидната форма на големия вътрешен перистилен двор, която се възпроизвежда и в плана на резиденцията като цяло (обр. 6), се дължи на съобразяването на мащабния архитектурен проект с условията на терена. Перистилните дворове обикновено са правоъгълни, но все пак са известни и такива с неправилна, включително трапецовидна форма - при някои от иберийските вили например (Gorges 1979, 121, 125, 276, 278-279, 311-312, 323-324, 465-466, pl. XXXVI-XXXVIII, LI, LIX).

Въпреки незначителния засега обхват на проучванията е ясно, че перистилният двор на резиденцията край днешния Костинброд не е бил използван за стопански цели. Предвид обширните му размери може да се предположи, че той е представлявал паркова градина (hortus).

Градините са съществен компонент в жилищното устройство и в жилищните концепции на римския и късноримския обществен елит[164]. Сред вилните жилищни комплекси, сходни по мащаб и план на нашата резиденция, с перистилни градини са тези при Sirmione (Ward-Perkins 1985, 206-207, fig. 125; Irelli 1999, 47-48, fig. 2) и при Licenza (McKay 1977, 112-113, fig. 43; Mielsch 1987, 61-62, Abb. 35) в Италия, при Montmaurin в днешна Югозападна Франция (Fouet 1969, 54-55, 128-132, fig. 23, виж тук обр. 60/С) и при Saint Ulrich в днешна Източна Франция (Swoboda 1924, 25-27, Abb. 15), както и този при Fishbourne в днешна Южна Англия (Cunliffe 1998, 51, 91-104, fig. 15; виж тук обр. 60/А). Вътрешни перистилни градини са притежавали и някои от представителните иберийски вили - например тази при Cuevas de Soria (Gorges 1979, 144, 398-399, pl. XLIV; виж тук обр. 60/В). С градина вероятно е бил и значителният перистилен двор на централния жилищен комплекс в Mediana (Петровић 1994, 30, обр. 9; виж тук обр. 59/D).

В нашия случай площта на големия двор-градина несъмнено е била разчленена от алеи към входовете в различните крила. Тук е допустимо наличието и на някакви водни съоръжения с декоративни функции. Каналът, който е засечен в североизточния ъгъл на двора е аргумент за подобно предположение.

---

[162] За т. нар. ротонда виж по-горе I.1., с. 9, бел. N 14.

[163] Общата дължина на перистилните портици тук е около 300 м и съоръжаването им като колонади със сигурност би отнело повече време и средства.

[164] За градините в римската жилищна архитекура, включително в дворцовата архитектура виж: McKay 1977, 34-35, 44-47, 61; Етиен 1983, 199-202; Mielsch 1987, 117-121; Purcell 1996, 121-151; Farrar 1998, 12-159, посочените там извори и изследвания.

Може да се допусне също, че между големия двор и обособеното дворно пространство в централния сектор на северното крило (обр. 6 и 30), чиято връзка иначе е несъмнена, е имало някакво функционално разграничение, отразено във вида на техните съоръжения.

I.3.8. По-късните преустройства

Установените по-късни преустройства в резиденцията се различават по обхват и строителен мащаб (обр. 6). И най-значителните от тях обаче - реконструкцията на северния сектор на източното крило, преизграждането на банското помещение I/18 или новите входни съоръжения между западния и централния сектор на южното крило - не са променили първоначалните функции на съответните резиденциални звена. Реконструкцията на северния сектор на източното крило е увеличила броя на помещенията чрез новоизградения горен етаж и е довела до промени във вътрешната функционална схема на този сектор, но не е променила основното му предназначение като жилищна зона. По-късното изграждане на помощното помещение I/17 до първоначалния североизточен външен ъгъл на комплекса също не е довело до значими структурни промени.

Следователно може да се обобщи, че на този етап от проучванията няма основания да се предполагат съществени промени в структурата и във функционалната схема на резиденцията до края на нейното съществуване. Може обаче да се визира известна тенденция към понижаване на нейния стандарт. Признак за това са случаите на изоставяне на полихромни подови мозайки - не само при помещенията в северния сектор на източното крило, но и в източната част на северния перистилен портик. Появата на новите входни съоръжения между западния и централния сектор на южното крило предполага изоставянето на по-монументалните съоръжения на първоначалния вход тук (обр. 48 и 51). Има и други проявления на споменатата тенденция: зазиждането на интерколумните пространства в източния сектор на южния перистилен портик (обр. 55); стесняването на входа в южната стена на помещение I/26 (обр. 48), което означава и нарушаване на първоначалното му оформление с квадрови блокове; отсъствието в пласта на фаза "b" на помещение I/18 на мраморни облицовъчни плочи, подобни на използваните в същото помещение при първоначалната му фаза, и т. н.

Важен въпрос е и този за причината на регистрираните преустройства, т. е. дали те са резултат на постепенен процес, обусловен от променящите се изисквания и възможности на собствениците на резиденцията, или се дължат на наложено от външни обстоятелства възстановително строителство?

При проучванията в източното крило, включително в източния перистилен портик, не е констатиран стратиграфски пласт с деструкции и опожарени останки, който безспорно да се свързва с началната фаза на съществуването му[165]. По-късните подови нива с тухли в северните помещения на крилото лежат непосредствено или почти непосредствено върху по-ранните подови мозайки. Фактът, че при по-късните преустройства тук се издига етажна надстройка е указание по-скоро за предварително обмислена реконструкция, отколкото за възстановяване поради непредвидено разрушение.

---

[165] Пластовете с деструкции и опожарени останки в площта на източното крило и източния перистилен портик, за които се съобщава в първата публикация (Božilova 1987, 76-77, 78) и в документацията от 80-те години, се свързват с последната фаза от съществуването на резиденцията или с по-късните периоди на обекта, или пък са с нарушена стратиграфия. В сондажите, които направих през 1992-1993 г. - в помещение I/12 и пред неговия вход, при югоизточния ъгъл на помещение I/16 и т. н. - също не констатирах обособени пластове с деструкции, пепел и въглени от началната фаза на резиденцията (виж обр. 13-15, 17, 19, 20).

Засега в залата I/1 не са установени по-късни преустройства и данни за някакво междинно разрушение[166]. В пласта в сондажа пред централния контрафорс на апсидата на I/1 (обр. 29 и 78) не могат стратиграфски да се разграничат отделни фази за периода на функционирането ѝ.

Аналогични са констатациите и от проучванията в западния сектор на външния южен портик.

При сондажа в централната част на западното крило е установено глинобитно ниво, покрито с прослойка от пепел и въглени (обр. 46 и 47). Това обаче е единственото установено тук ниво, от което следва, че в централния сектор на западното крило не е имало някакви съществени преустройства и че регистрираният пожар е всъщност пожарът, белязъл края на резиденцията.

При постройката I/21-23 и по-точно в ограниченото пространство между I/22 и I/23 е фиксирана тънка пепелна прослойка, която стратиграфски съответства на по-късното зазиждане на отвора в западната стена на I/23 (обр. 21 и 26). Такава, каквато е, тази прослойка обаче не може да бъде сигурен индикатор за силен пожар, респективно - за значително разрушение преди по-късните преустройства в I/23 и в постройката като цяло.

С по-значително разрушение е свързан краят на началната фаза на помещения I/18 и I/19 в банята на резиденцията (обр. 38-43). Вероятно това разрушение се дължи на пожар. При наличието на префурниум и огнище в I/19, и на отоплителна инсталация в I/18 обаче обяснението на въпросния пожар с някаква външна причина би било пресилено или поне не единствено възможното.

Може да се обобщи, че засега няма основания да се допуска едно значително и повсеместно разрушение на резиденцията преди пожара, който е белязал края на нейното функциониране. Почти сигурно е, че не всички регистрирани преустройства са синхронни. Част от тях, например в северния сектор на източното крило или появата на перистилните пилони с по-значителни размери, се очертават като резултат от предварително обмислена реконструкция и би следвало да се обвържат пряко с еволюиращите нужди на собствениците на резиденцията. Други преустройства, например преизграждането на банските помещения I/18 и I/19, се очертават като възстановителни мероприятия, предизвикани от локални инциденти.

I.4. Хронология, име и идентификация

I.4.1. Началната дата на резиденцията

След първите няколко години от проучванията възникването на резиденцията се отнася към "III-IV в.", като основният аргумент в случая е стилът на разкритите мозайки (Božilova 1987, 81). Лансираната пак тогава хипотеза за принадлежността на резиденцията на Константин Велики (Božilova 1987, 81) обаче предполага свиването на границите за началната ѝ дата до периода на управлението на последния.

Хронологическите определения в резюметата на отчетите за проучванията през 80-те години присъстват имплицитно в повторението на споменатата хипотеза (Божилова/Витски 1985, 146) или пък се дават чрез общи формулировки като "от късноантичната епоха" (Божилова 1987, 149) и "късноантична резиденция" (Божилова и др. 1990, 97)[167]. В резюметата няма данни за датиращи находки, явяващи се чрез стратиграфския си контекст хронологически termini. При самите разкопки обаче са добити такива находки. Така например в сондаж в помещение I/5 в северната част на източното крило, на значителна дълбочина под демонтираната му подова мозайка е открита бронзова монета на император Галиен (253-268 г.). В идентична ситуация в съседното помещение I/6 пък е открита фибула, представител на т. нар. луковични или кръстати фибули, използвани основно през IV в.[168] За разлика от монетата, фибулата не може да даде точен terminus post quem, но все пак е указание, че полагането на мозайките, респективно - изграждането на източното крило на резиденцията, е след края на III в.

---

[166] Виж по-горе бел. N 41.

[167] Успоредно с "късноантична" обаче се използва и още по-широкото в хронологически аспект определение "антична". Виж същите съобщения.

Проучванията през 90-те години доказаха наличието на ред нови и важни звена в структурата на резиденцията и позволиха съставянето на една по-цялостна представа за нейния план. Това даде възможност за по-съдържателни архитектурни сравнения, които имат и хронологическа стойност. Така при интерпретацията на постройката I/21-23 и на залата I/1 бе посочено, че реалното разпространение на съответните архитектурни форми започва с началото на късноримската епоха, т. е. в края на III - началото на IV в.[169] Част от аналогиите за големия перистилен двор-градина, който е отличителна особенст в плана на резиденцията край днешния Костинброд, също са с късноримска датировка[170]. Може да се обобщи, че като цяло приведените архитектурните паралели са аргумент за късноримската ѝ датировка, но чрез тях, както и чрез стиловите особености на мозайките, не може да се определи по-точно нейната начална дата.

Резултатите от проучванията през 90-те години обаче предоставят и конкретна стратиграфска информация за решаването на проблема с началната дата на резиденцията.

Всички монети, открити в пласта от фаза "а" върху пода на помещение I/19, както и по-ранната монета, намерена върху източния зид на префурниума, са изгубени случайно през първите години на функционирането на помощното помещение[171]. Тогава е попаднала върху неговия под и глинената лампа с отпечатан монограм "ƎY" (кат. N 13). Годините на емисиите на определените монети от пода на I/19 (шест на Константин Велики и една на Крисп; кат. NN 1-6, 8) и на по-ранната монета от префурниума (на Лициний; кат. N 7) съставлят твърде показателна серия: 313/315 г.; 313/317г.; 316/317г.; 318 г.; 318/319 г.; 320/321 г.; 324/325 г.; 330/335 г.[172] Тя е доказателство за загубата на монетите сравнително скоро след тяхното отсичане[173]. Количествените съотношения в самата серия пък предполагат функционирането на помещението да е започнало между 313 и 325 г., и най-вероятно в последните години на второто десетилетие на IV в. Тази дата се вписва в производствената хронология на глинените лампи с монограма "ƎY"[174].

---

[168] Сведения за тези находки има в документацията, предадена в архива на АИМ-БАН. Това не са единствените датиращи находки, открити при проучванията в източното крило на резиденцията, но останалите такива не са със сигурен стратиграфски контекст. За типологията и хронологията на луковичните фибули виж например Хараламбиева 1990, 79-98, и посочените там публикации.

[169] Предвид предпочитанията към поликонхалните и базиликалните зали в представителната жилищна архитектура от началото на IV в. се предполага например, че и най-известните от изворите зали на Константиновия дворец в новата столица са със същата форма - залата Magnaura като триконхален triclinium, а залата Augusteus като базиликална едноапсидна aula (Lipppolis 1994, 288-292).

[170] Някои от изредените в I.3.7. вили с големи перистилни градини са възникнали по-рано, но най-големият им възход, включително и особено на техните жилищни комплекси е през късноримската епоха - например тази при Saint Ulrich (Swoboda 1924, 25-27) или тази при Cuevas de Soria, чиято основна реконструкция е в края на III - началото на IV в. (Gorges 1979, 130, 399), или пък вилата при Montmaurin, чийто най-значителен разцвет е през втората четвърт на IV в. (Fouet 1969, 55-91, 309-311).

[171] Фактът, че една от по-ранните монети (на Лициний от 320/321г.) е открита върху източния зид на префурниума показва, че тези монети като цяло не са колективна находка, а съвкупност от единични находки. Друг е въпросът защо в пласта от фаза "а" върху пода на I/19 няма монети, сечени след Костантин Велики (единствената такава монета от фаза "а" на I/19 - на Констан-

Днес няма основания да се допуска, че между изграждането на отделните части на резиденцията има значителна времева разлика. Напротив, здравият, но не съвсем прецизен градеж е свидетелство за бързо общо строителство[175]. Подобно указание е и сравнително грубото, със значителни по размери тесери (Božilova 1987, 80), изпълнение на подовите мозайки. Хронологически прецизираната поява на помещение I/19, респективно - на термите в северозападния ъгъл, се съгласува с датиращата информация за жилищното източно крило. Следователно може да се приеме, че общото изграждане и началната дата на функционирането на резиденцията се отнасят към последните години на второто десетилетие на IV в.

I.4.2. Преустройствата и крайната дата на резиденцията

Засега няма точни данни за времето на повечето регистрирани преустройства[176]. По-горе споменах например, че не е изключено перистилните пилони с по-значителни размери да са резултат от промени още в проекта за изграждането на резиденцията, но това не единствената и дори не най-вероятната хронологическа възможност за появата им[177]. Краят на първата фаза и последвалата реконструкция на помещения I/18 и I/19, включително изцяло новата като конструкция и принцип на действие отоплителна инсталация на I/18, имат за terminus post quem годините на емисията на втората монета (на Констанций II; кат. N 9), открита върху източния зид на първоначалния префурниум в I/19 за I/18 - 355/361 г. Може би сходна съдба са имали и останалите, неразкрити все още бански помещения и съоръжения.

ций II - е открита пак върху източния зид на префурниума). Отговорът на този въпрос е в предназначението и в специфичното оформление на I/19. При използването на огнището за отоплителната инсталация в I/18, върху пода на I/19 непрекъснато се е натрупвала пепел. Това е налагало периодични почиствания на I/19, при които са били изхвърляни и случайно попадналите в пепелта материали. Първоначалният конкавен профил на пода на I/19 обаче е способствал за запазването на ранните пепелни наслаги и попадналите в тях находки. Те всъщност съставляват и пласта от фаза "а". Виж по-горе I.2.4.2.

[172] Виж пак там, с. 24, бел. N 64. Виж и кат. NN 1-8.

[173] Статистически значимата последователна серия свежда до минимум вероятността за твърде продължителното използване и много по-късната загуба на монетите. Срещу подобна вероятност е и фактът, че пощадените от ерозията монети не са с изтъркани повърхности.

[174] Виж по-горе I.2.4.2., с. 24, бел. N 63.

[175] Показателна за това например е значителната като цяло, варираща дебелина на фугите между тухлените редове в смесената зидария на стените. Виж по-горе I.2.1.3., бел. N 25. Показателни са също разликите - до 0,10 м - в ширината на входовете между помещенията на източното крило, които би следвало да са планирани като еднакви, и т. н.

[176] Следва да се има предвид, че и проучването на съответните сектори е все още в началото си.

[177] Виж I.2.7.1., с. 37, бел. N 121.

Имах вече повод да изтъкна, че изоставянето на резиденцията е причинено от силен и повсеместен пожар. Разкопките до 1990 г. не предоставят достатъчно информация за датата на това събитие[178]. От новите разкопки с най-голямо значение в това отношение е отново проучването на банските помещения I/18 и I/19 в северозападния сектор на резиденцията.

От двете монети, открити в пласта от фаза "b" в помещение I/19, едната е сечена в 383/395 г. (кат. N 10), а другата е нечетлива, но с номинал, използван в края на IV-V в. Монетата на Теодосий II (кат N 11) от деструкциите на суспензурата на по-късния подов хипокауст на помещение I/18 е сечена в 425/435 г. Предвид този terminus post quem може да се приеме, че опожаряването на резиденцията е свързано с опустошителните нашествия на хуните през 40-те години на V в.

Писмените извори свидетелстват, че при споменаттите нашествия е пострадала и Serdica, респективно - и нейната територия[179]. Археологически аргументи в подкрепа на изворите предоставя информацията и за други изследвани обекти в тази територия (обр. 3), която е съставлявала североизточната част на късноримската провинция Dacia Mediterranea и която съвпада в общи линии с днешните Софийска и Пернишка области.

Вилата в кв. Обеля, гр. София отстои на десетина километра от резиденцията край днешния Костинброд и е възникнала приблизително по същото време. Най-късните монети, открити при проучването ѝ са на император Хонорий - 395/423 г. (Станчева 1981, 68-69). В обнародваното съобщение за спасителното проучване на една солидна късноримска сграда, вероятно също вила, при гр. Банкя се посочва, че "според откритите. монети, тя е била разрушена в средата на V в." (Григорова 1982, 59). Най-късните находки от обекта в кв. Стефан Караджа, гр. София - вила, чиито останки са обитавани от селско население, - са "нечетливи. монети от V в." (Станчева 1970, 260, 262). В укрепения, манастирски вероятно комплекс в кв. Орландовци, гр. София са открити монети на императори от IV в. и на император Теодосий II - 408/450 г. (Велков 1939, 413)[180]. Terminus post quem за изоставянето на вилата при с. Кралев дол, Пернишко дава медна монета, чиято емисия е в 392/395 г. (Найденова 1985, 51, 59). Сред пласта на укрепената централна сграда на вилния комплекс в кв. Бела вода, гр. Перник е открита колективна монетна находка, в която най-късният определен екземпляр е от 395/408 г. Сред единичните находки оттук има и монета на Теодосий II от 425/450 г. (Божкова 1980, 12-15)[181]. При разкопките на хълма Кракра, гр. Перник и по-точно сред пластовете на късноантичното селище са открити голям брой монети от края на IV-V в., които са горели и зле съхранени. Състоянието им позволява да се допусне, че селището е било опожарявано през V в. (Юрукова

---

[178] При разкопките през 80-те години в източното крило на резиденцията са намирани по-запазени монети от края на IV в. и по-корозирали, нечетливи монети, чийто номинал е характерен за края на IV-V в. Стратиграфският контекст на тези монети обаче не е сигурен или поне не е отбелязан в съответната документация.

[179] Виж например Velkov 1977, 41-42, 94, и посочените там извори.

[180] По проблема за интерпретацията на този комплекс, определян до неотдавна в литературата като villa rustica, виж Динчев 1997, 97.

[181] При проучването на централната вилна сграда в кв. Бела вода са открити и по-късни монети - на Лъв I, Анастасий I и Юстин I (Божкова 1980, 13-15), които обаче произхождат от пласта на по-късния, поствилния период на обекта. За последния виж: Любенова 1978, 87; Любенова 1990, 87, 89.

1981, 225)[182].

От корелацията на изложените данни е очевидно, че крайната дата на резиденцията край днешния Костинброд не е изключение, а поредно доказателство за мащаба на хунските опустошения в територията на Serdica през 40-те години на V в.[183]

Заслужава да се изтъкне и фактът, че при нито един от изредените обекти не са регистрирани пожари и разрушения от края на 70-те години на IV в. Следователно и в това отношение разглежданата резиденция не е изключение, а общият извод е, че злополучната за Империята втора готска война не е засегнала непосредствено територията на Serdica.

I.4.3. Името на резиденцията

Засега няма сигурни епиграфски данни от и/или за резиденцията, но въпреки това проблемът за нейното име може да бъде решен още днес. От решаващо значение в случая са наличието на близка пътна станция с известно име, характеристиката на тази станция и връзката ѝ с резиденцията.

Локализирането на mutatio Scretisca - първата спирка западно от Serdica по античния трансбалкански диагонален път (обр. 3) - бе факт още преди започването на същинско археологическиo проучване на съответния обект (Božilova 1987, 75-76). Последният се намира до старото корито на р. Белица, на около 1 км в югозападна посока от резиденцията (обр. 2). Тази близост, по аналогия с римските и късноримски пътни станции при по-значителните селища, вече предполага името Scretisca и за резиденцията. Интересни обаче са резултатите и от изследването на самата пътна стнация.

При разкопките през 1985 г. и 1988 г. е разкрита по-голямата част от сграда с няколко помещения и вътрешен двор. Градежът на основите и на запазените най-долни части от първоначалните стени е с камък на хоросан. В непосредствена близост до сградата е разчистен участък от трасето на пътя, чиято ширина тук достига 7 м (Божилова/Витски 1986, 93; Божилова и др. 1989, 96). Планът на сградата и находките от нея доказват нейното предназначение - taberna (в случая странноприемница и конюшня). При спасителни разкопки през 1997 г. нейните останки бяха допроучени[184]. Констатирайки преди това щетите, причинени от съвременно строителство - повод за спасителните разкопки - успях да локализирам още две-три постройки и да установя приблизително площта на целия обект. Въпросните постройки са по-малки и с по-слаб градеж в сравнение с табернатa[185]. Общата площ на станцията не надхвърля 5-6 дка (обр. 2). Очевидно по време на функционирането си тя е била скромен по мащаб обект със специфични функции (mutatio), който не е прераснал в селищен център[186].

---

[182] На територията на Serdica (Софийско и Пернишко) са изследвани в някаква степен и други римски и/или късноримски селищни обекти, чиято хронология обаче не може да се прецизира от обнародваната информация - например вилите в района на Александровската болница и при гара Искър, гр. София, вилите при с. Конска, Брезнишко, и при с. Червена могила, Радомирско, вилата резиденция край с. Забел, Трънско (виж общо Динчев 1997, 32, 48-50, 73, 79-82, и посочената там литература), и т. н.

[183] Изхождайки от най-късната намерена монета, проучвателката на вилата при с. Кралев дол допуска, че нейното изоставяне е причинено от готско опустошение между 394 и 398 г. (Найденова 1985, 59-60). В случая фиксираната чрез тази монета хронологическа граница - 392/395 г. - се третира не като “граница след която” (terminus post quem), а като “граница веднага след която”. Това обаче не е доказуемо. Ако все пак вилата действително е изоставена в посочения период, то причината би следвало да е от някакво друго естество, а не вражеско нашествие. Аргумент за това е именно липсата на данни за разрушения в посочения период при останалите изследвани обекти, включително вилите в областта.

[184] В края на 1994 - началото на 1995 г. при строителството на нов завод на “Кока Кола” останките на пътната станция бяха частично накърнени. Свиканата по мой сигнал и с мое участие комисия задължи ръководството на предприятието да финансира спасителните проучвания, които бяха осъществени през 1997 г. от Ж. Величков (от НИПК) и Р. Милчева (от АИМ-БАН).

При проучването на табернатa са открити, като единични находки, над 50 медни монети. С изключение на една монета от II в., която е намерена под първоначалното подово ниво на едно от помещенията на сградата, всички останали са от IV - първата половина на V в. Преобладават монетите от IV в. Най-ранните сред тях са на Константин Велики[187]. Хронологическата информация от останалите материали, открити при разкопките, съответства на нумизматичните данни. Намираните случайно при оглед на терена на обекта монети също са от IV в. Следователно може да се приеме, че началната дата на пътната станция съвпада с тази на резиденцията. В подкрепа на този извод е и фактът, че Scretisca не се споменава в по-ранните пътеводители, а само в Itinerarium Burdigalense, който е съставен в 333 г. (ЛИБИ 1958, 9, 20, 29, 40).

Синхронното възникване и близко разположение на резиденцията и пътната станция, от една страна, и несравнимят мащаб на двете структури в съчетание с отсъствието на друг значим синхронен обект в околността, от друга страна, позволява да се твърди, че основната причина за изграждането на станцията е обслужването на резиденцията. Това естествено предполага името Scretisca и за резиденцията. Може дори да се допусне, че пълното автентично название на пътната станция е било “mutatio per/ad Scretisca”, т. е. за/на резиденцията, като впоследствие кратката форма на името е възприета и за самата станция. Взаимстването на имена на значителни вили от пътни станции е добре познато явление от други области на Империята[188].

---

[185] Останките от постройките се виждаха в профилите на каналите, прокопани през площта на обекта във връзка със съвременното строителство. Известно количество материали имаше и в пръстта, която е била изгребана от източната част на обекта и която по време на посещението ми бе натрупана в територията на новия завод.

[186] Приблизително по средата на разстоянието между резиденцията и пътната станция се намира топлият минерален извор, за който споменах по-горе (виж I.3.7.). Целият район е обхождан нееднократно, включително от мен. Предварителните изкопни работи в терена на новия завод на “Кока Кола” през лятото на 1994 г. ми дадоха възможност да установя със сигурност отсъствието на археологически останки между пътната станция и минералния извор. В началото на 1998 г. се наложи да проведа превантивни сондажни проучвания в югозападния край на м. Градището, т. е. между извора и вилния комплекс на резиденцията (обр. 2). В сондажите, направени в два парцела с обща площ от около 20 дка, също не бяха установени каквито и да е археологически останки.

[187] От разкопките през 80-те години са инвентирани общо 14 монети. При разкопките през 1997 г. са открити около 40 монети. Някои от тях не са четливи, но по номинала си те не се отличават от определените. Данни за последните бяха съобщени в отчета на Ж. Величков. Допълнителна информация за датите и археологическия контекст на монетите получих от посочения проучвател, за което му благодаря.

[188] В редактираните през IV в. пътеводители има доста примери, особено от Северна Африка, за пътни станции, чиито имена започват с “Villa” (Zawadzki 1987, 225). Предполага се, че това са трансформирани в селища по-ранни вили (Ibidem). Тази възможност не може да се изключи apriori, но следва да се има предвид, че не е обичайно центровете на вилните имения да се изграждат непосредствено до големите пътища. Вероятно поне в част от въпросните примери има ситуация, сходна с тази край днешния Костинброд - името на значителна вила, на вила резиденция да е възприето за означаването на близка, но и все пак обособена пространствено, пътна станция. Друг е въпросът дали пътните станции в тези случаи са останали, подобно на mutatio Scretisca, скромни по мащаб обекти със специфични функции или пък са прераснали в по-значителни крайпътни селища, които заместват или изместват съответните вили като местни регионални центрове.

Важен аргумент, че късноримската резиденция в м. Градището се е наричала Scretisca е и запазването на това име, макар и в изменена форма, от възникналото върху нейните останки ранновизантийско укрепено селище[189].

I.4.4. Проблемът за идентификацията на резиденцията

Хипотезата за принадлежността на резиденцията на Константин Велики е, както споменах по-горе, предложена от В. Божилова след първите няколко години на разкопките. Като конкретен аргумент проучвателката изтъква идентичния стил на разкритите тук мозайки и на мозайките от една сграда в Serdica, "за която се предполага, че е дворец на Константин Велики" (Božilova 1987, 81). В книгата си за римските вили от днешната българска територия изтъкнах най-общо някои аргументи в полза на Константиновата принадлежност на резиденцията край днешния Костинброд и, същевременно, предложих още една възможност за нейната идентификация - на управителите на късноримската провинция Вътрешна Дакия или Средиземноморска Дакия (Inner Dacia/Dacia Mediterranea), чиято столица е близката Serdica (Динчев 1997, 94).

По-обстойният анализ на проблема за идентификацията на резиденция Scretisca предполага известна историографска информация относно общия проблем за идентификацията на резиденциите и дворците на римските и късноримските императори и висши администратори.

Със значимия си труд "Römische und romanische Paläste. Eine architekturgeschichtliche Untersuchung" K. Swoboda създава предпоставките за формирането на актуалната научна проблематика относно римските и късноримските дворци и резиденции, въпреки че не се занимава специално с критериите за тяхната идентификация[190]. Следващият важен етап, бележещ всъщност реалната поява на тази проблематика, е съчинението на E. Dyggve "Ravennatum Palatium Sacrum. La basilica ipetrale per cerimonie (Studi sull'architettura dei palazzi della tarda antichita)", обнародвано в 1941 г. Авторът лансира теорията за т. нар. architettura di potenza от късната античност, която, според него, е инспирирана от монархическата идеология и церемония. Нейната същност се въплащава в един трисъставен аксиален модел: а/открита зала за аудиенции, насочваща към: b/триумфална порта, въвеждаща в: с/тронна зала (Dyggve 1941, 48-55). През следващите три-четири десетилетия тази теория и идеята изобщо за някакъв особен еталонен дворцови план са научна парадигма. Успоредно с това се проявява определена склонност към официална, административно-резиденциална идентификация на новооткриваните на различни места по-представителни късноримски жилищни комплекси.

Логиката в развитието на научното познание предполага след тезата поява и на антитезата. В случая с най-големи заслуги за това е N. Duval. В публикациите си същият отхвърля основните постулати на предходната парадигма. Аксиалността, която според Dyggve и последователите му е задължителна за късноантичната дворцова архитектура, в действителност отсъства при някои безспорни дворцови комплекси, но може да се установи при много частни жилища. Най-известният вариант на трисъставния модел (открит двор - вестибюл/портик - приемна зала) е естествено пространствено решение за частната жилищна архитектура. Плановете на приемните зали - базиликални или поликонхални - също не могат да се резервират само за дворцовата архитектура. Така се опровергава идеята за последната като резултат от възпроизвеждането на един хомогенен план - еталон. Отхвърля се и официалната идентификация, предложена преди това за различни представителни жилищни комплекси (Duval 1979, 41-51; Duval 1984, 456-457, 464-469; Duval 1992, 137-141)[191]. Тези становища и тази нагласа изобщо към разглежданата проблематика са доминиращи в съвременната историография (Wilson 1983, 86-99; Ellis 1991, 117-124, 129-130; Ossel 1992, 123-124; George 1997, 13-14; Smith 1997, 178-183, 190-193).

---

[189] Виж по-нататък III.4.1.

[190] Първото издание на посочения труд на K. Swoboda е от 1919 г. Последното му издание е от 1969 г. За мен бе достъпно второто му издание от 1924 г., по което съм и цитирал по-горе в I.3.7.

В научното познание обаче проявлението на антитезата нерядко наподобява обратното движение на махалото. Мисля, че и в случая има нещо подобно. Категоричното отричане на възможността за използване на размерите и степента на представителност на даден жилищен комплекс като критерии за неговата идентификация (Duval 1984, 456, 468-469; Duval 1992, 139), според мен, не е съвсем коректно. Това са основни показатели при идентификацията например на късноантичните градски епископски резиденции (Müller-Wiener, 1984, 103-145; Müller-Wiener 1989, 651-709). Размерите или мащабът и степента на представителност на жилищните сгради са обективни критерии, които могат и следва да бъдат използвани за класификацията на вилите, включително за обособяването на групата на вилите резиденции (Динчев 1997, 14, 15-18). При определени условия те могат да бъдат използвани и за идентификацията, включително за персонификацията на някои комплекси[192]. Едва ли е учудващо, че най-големите вили в Италия, включително най-известният римски вилен комплекс изобщо - Villa Hadriana край античния Tibur, - са императорска собственост[193]. Мащабът и украсата са аргументи за определянето и на някои от най-големите провинциални вили като центрове на императорски имения[194]. Подобни аргументи мотивираха например предположението за укрепения комплекс при Гамзиград в днешна Североизточна Сърбия (в късноримската провинция Dacia Ripensis) като резиденция на император Галерий и неговата майка - предположение, в което N. Duval се усъмни (Duval 1987, 61-84), но което няма как да бъде опровергано след резултатите от новите проучвания и след откриването на епиграфски паметник с името Felix Romuliana (Срејовић 1987, 87-93; Vasić 1993, 118-147; Wilkes 1993, 77-82, 127; Mircović 1996, 65-66)[195].

---

[191] По-ранните публикации на N. Duval по разглежданата проблематика виж при цитираното му съчинение от 1992, p. 142-143, 144, 145.

[192] Разбира се, тук не пледирам за някаква строго пропорционална, огледална идентификационна стойност на тези критерии при всеки конкретен случай, а за внимателното им селективно приложение, което следва да се съобрази с останалите данни за съответния комплекс, с традициите и състоянието на жилищната архитектура и на обществения живот изобщо в съответната област. Ясно е, че една персонификация би била възможна само при наличието на съответни писмени и/или епиграфски извори.

[193] Виж например Mielsch 1987, 141-159, и разгледаните там вили. За вилния комплекс на император Хадриан край Tibur (днешния Tivoli) виж още: De Franceschini 1991; Macdonald/Pinto 1995; Barton 1996, 106-110.

[194] Виж например Percival 1981, 132, посочените там вили и публикации. Виж и Tufi 1992, 147-151, където разглежданите късноантични резиденции се дефинират като центрове "non solo, in senso stretto, "impereali", ma comunque in vario modo connesse con gli ambienti ufficiali, con le cerchie dei detentori del potere" (Ibidem, 147). Относно споменатия и при Percival, и при Tufi комплекс край Fishbourne в днешна Южна Англия (виж тук обр. 60/А) може да се уточни, че същият се предполага като собственост на местния владетелски род Cogidubnus, който е бил лоялен към римската власт (Cunliffe 1998, 105-109).

Инерцията на “обратното движение на махалото” се проявява, според мен, и в някои мнения относно резиденциите на висшите провинциални администратори. Така например мнението, че по време на пътуванията си императорите вероятно никога не са отсядали в резиденциите на провинциалните управители (Millar 1977, 41; Smith 1997, 172) може и да има известни основания за същинските дворци (praetoria) на управителите в съответните провинциални столици, но не и за техните извънградски резиденции[196]. Според друг автор, висшите провинциални магистрати, включително провинциалните управители не биха могли да имат официални или държавни извънградски резиденции. Ако даден управител - продължава същият автор - е желаел извънградска резиденция, то той е трябвало да я построи или закупи като частно лице (Wilson 1983, 93-94). Като аргумент се изтъква един едикт от 369 г., с който провинциалните управители се задължават да се издържат със собствени средства и който им забранява да напускат официалните си резиденции в търсене на удоволствия другаде (Wilson 1983, 111, not. 73). В съответния текст обаче не се споменава praetorium или друг термин, който по-точно съответства за официална резиденция, а твърде общото locus, което придава по-широк смисъл и на самия едикт[197]. Дори и при гореизложеното му стеснено тълкуване пак е ясно, че този едикт не би бил обнародван ако не е имало много прецеденти, противоположни на неговия смисъл. Това, което не е ясно, е какви са били реалните последствия от неговото обнародване.

След изложените мнения и уточнения по общата проблематика за същността и идентификацията на римските и късноримските резиденции смятам, че в случая с резиденция Scretisca край днешния Костинброд трябва да се отчетат следните факти:

първо, че това е нова късноримска резиденция без по-ранен предшественик;

второ, че това е най-значителната извънградска резиденция в късноримската провинция Dacia Mediterranea;

трето, че това е най-големият сред познатите перистилни жилищни комплекси от античността на Балканите изобщо;

четвърто, че изграждането на резиденцията обуславя появата и на близката пътна станция;

пето, че резиденцията е в близкия хинтерланд на Serdica - столицата на провинция Dacia Mediterranea (обр. 3);

---

[195] Виж и посочените там по-ранни публикации за Гамзиград/Romuliana. Цитираната тук статия на Д. Срејовић всъщност е полемичен отговор на скептицизма на N. Duval относно отъждествяването на Гамзиград с резиденцията на император Галерий и неговата майка. Виж тук обр. 58/D, където е представена същинската резиденция на Галерий в Romuliana.

[196] Посочените автори изтъкват като аргумент, че използването от страна на императорите на резиденциите на провинциалните управители би довело до дублиране, респективно - до нарушаване, на функциите на техните администрации. Доколкото това съображение изобщо може да е валидно, то очевидно се отнася за управленските администрации и канцелариите на управителите, които са в същинските им дворци в съответните провинциални столици.

[197] Заповедта за ненапускане във въпросния едикт визира не толкова конкретните резиденции, а съответните провинции изобщо, т. е. чрез нея се настоява провинциалните управители да не изоставят административните си функции: “Ad viventium p(raefectum) p(raetori)o: unusquisque iudex in his locis sedem constituat, in quibus oportet omnibus praesto esse rectorem, non deverticula deleciosa sectetur. Addimus sane, ut eius, qui provinciae praesidentem propria possessione susceperit, ager, quem diversorium habuerit praedictus in transitu, fisci viribus vindicetur. Ita enim iudices mansiones instruere et instaurare nitentur. Dat. kal. apr. Trev. Valentiniano N. P. et Victore Conss.” (Cod. Theod. I, 16, 12; по Mommsen/Meyer 1905, 59).

шесто, че в писмените извори и в известните епиграфски паметници няма данни за влиятелни частни лица от Serdica и нейната територия, които биха могли да са евентуални кандидати за собственици на резиденцията;

седмо, че началната дата на резиденцията - в последните години на второто десетилетие на IV в. - съвпада с началото на продължителните престои на Константин Велики в близката Serdica.

Известна е привързаността на Константин Велики към Serdica, израз на която е фразата "'Η εμη Ρωμη Σαρδικη εστιν" - "Сердика е моят Рим" (виж Dagron 1974, 27, not. 7, и цит. там извор). Пребиваването му тук е засвидетелствано за следните дати: от 04. 12. 316 г. до 17. 05. 317 г.; от 18. 08. 319 г. до 19. 05. 320 г.; от 17. 12. 320 г. до 27. 02. 321 г.; от 18. 12. 322 г. до пролетта на 323 г.; на 18. 05. 328 г.; от 29. 05. до 19. 06. 329 г.; на 05. 02. 330 г. (Велков 1989, 25, бел. 46)[198].

Исказано е мнение, че императорът е резидирал в т. нар. преториум в централния южен сектор на защитената площ на Serdica (Бобчев 1984, 3-5; Бобчев 1989, 44-47). Планът на съответния архитектурен комплекс все още не е напълно изяснен. Оскъдната и разпокъсана информация за епизодично разкриваните отделни части от неговите останки не дава възможност и за сигурно доказване на неговите функции. Това, което е сигурно, е че появата на този безспорно значим комплекс датира отпреди средата на III в. (Бобчев 1989, 47; Станчева 1989, 14-15) и че периодичното пребиваване на императора в него би създало сериозни затруднения за институцията, която постоянно го е ползвала. Градската резиденция на Константин Велики се припознава още и в една частично изследвана късноримска сграда в югоизточния край на защитената площ на Serdica (Станчева 1994, 60-64, 74-75, обр. 8, 9). Планът и функциите на тази сграда обаче продължават да се дискутират (Бояджиев 2001, 70-77; Динчев 2002, 211)[199]. Във всеки случай тя не е впечатлявала с размерите си. При нея не е установена и голяма приемна зала.

Изтъкнатите по-горе факти за резиденцията Scretisca и информацията относно посещенията на Константин Велики в Serdica насочват към следните изводи:

първо, резиденцията Scretisca очевидно не е била собственост на частно лице;

второ, резиденцията Scretisca е била едно от местата и може би предпочитаното място за пребиваването на Константин Велики при посещенията му в Serdica - в красива местност с топъл минерален извор в близост до града, а не сред шумната градска среда, където и без това не е имало пространство за подобаваща резиденция поради плътното застрояване на градските инсули[200];

трето, може да се приеме, че посещенията на Константин Велики са и причина за изграждането на резиденция Scretisca, т. е. че тя възниква като императорска резиденция.

---

[198] В този контекст Serdica "peut être considerée comme un premier pas vers la fondation de Constantinople" (Dagron 1974, 30).

[199] Приемам за основателно мнението, че разкритите останки под "Кореком" принадлежат към различни сгради от различни периоди (Бояджиев 2001, 73). Предложеният центричен план на интересуващата ни сграда само с малки осмоъгълни и кръгли помещения (Бояджиев 2001, 72, 74-75, обр. 4, 7) обаче е твърде хипотетичен. Друг е въпросът, че интерпретацията на сграда с такъв план като жилищна (Бояджиев 2001, 76) е определено неприемлива. Сходни планови решения има при гробничната и култовата християнска архитектура, но жилище с подобен план не е известно.

[200] Допълнителен аргумент за този извод е и името на днешния град (село до 1974 г.) Костинброд, което е редуциран вариант на по-старото селищно име Костадин-брод - вероятна реминисценция за пребиваването на Константин Велики в района (виж Božilova 1987, 81).

Същевременно още с възникването на резиденцията е било ясно, че пребиваването на Константин Велики в нея ще е временно и епизодично[201]. Това предполага нейната поддръжка да е ангажимент на местната провинциална власт[202]. Подобен ангажимент обаче създава и възможността за ползване на резиденцията от провинциалния управител - естествено, когато тя не е била заета от самия император[203]. В този смисъл резиденцията край днешния Костинброд може да се определи и като държавна резиденция.

След смъртта на Константин Велики в статута и в начина на поддръжката и ползването на резиденция Scretisca вероятно не са настъпили съществени промени. Предвид по-малкото данни за пребиваване или преминаване на наследниците му в/през Serdica и околността[204], може да се допусне по-активното ѝ използване от страна на управителите на провинция Dacia Mediterranea.

Не е изключено резиденция Scretisca да е използвана и за настаняване на част от епископите - делегати на Сердикийския събор от 343 г.[205]

---

[201] Това не е някакво особено изключение, а нормално явление предвид начина на живот на римските императори в края на III - началото на IV в. С установяването на тетрархията се налага и един нов тип император, който няма постоянна столица, а само временни резиденции (Dagron 1974, 77-78).

[202] Изрично свидетелство за такива ангажименти е един едикт от 396 г. на Аркадий и Хонорий: "Caesario p(raefecto) p(raetori)o: quidquid de palatiis aut praetoriis iudicum aut horreis aut stabulis et receptaculis animalium publicorum ruina labsum fuerit, id rectorum facultatibus reparari praecipimus, qui a primo consulati divi genitoris nostri usque praesaens tempus gesserunt iudiciariam potestatem. P(ro)p(osita) regio Arcad(io) IIII et Honor(io) III aa: Cons." (Cod. Theod. XV, 1, 35; по Mommsen/Meyer 1905, 809).

[203] Като императорска резиденция, ползвана същевременно от управителите на Dacia Mediterranea, се интерпретира и централният комплекс на вилата Mediana до Naissus (Петровић 1994, 39). Не отхвърлям напълно тази интерпретация, но бих искал да изтъкна, че вероятността за потвърждаването ѝ е определено по-малка в сравнение с аналогичната интерпретация на резиденция Scretisca. В случая от значение е не толкова двукратно по-малката площ на резиденция Mediana (обр. 59/D и 59/F), а отдалечеността ѝ от провинциалната столица Serdica (обр. 3). За резиденция Mediana има и епиграфски засвидетелстван "кандидат-собственик". Върху две статуетки, открити заедно с други скулптурни паметници в едно помещение на тази резиденция, има посветителни надписи от лице с тракийското име Ροιμηταλκης, отбелязано като "ο διαση(ματατος)". Вероятно това е известният от друг късноримски надпис Val(erius) Rometalca(es), който е бил провинциален управител (dux) на "Aegypti et Thebaidos utrarumque Libyarum" (Петровић 1994, 38-39). Допускането, че в някакъв момент същият е бил управител и на провинция Dacia mediterranea (Петровић 1994, 39) не е подкрепено с конкретни данни, докато за трайната му връзка с упоменатите африкански провинции има и допълнителен аргумент - статуетките от Mediana са от египетски порфир (виж Tomović 1997, 232, 238-239, и цит. там по-ранни изследвания). Следователно ако въпросният Реметалк се е разпореждал в Mediana, то самата резиденция тук ще е по-скоро център на частно или родово имение, отколкото на императорски dominium.

[204] През 350 г. Констанций II се среща в Serdica с претендента за престола Ветранион. През 362 г. оттук преминава Юлиан (виж Велков 1989, 25, и посочените там извори). През м. май, 364 г. в Serdica пребивават за малко Валент и Валентиниан (виж Dagron 1974, 82, и съответния извор). С това се изчерпват данните от изворите за пребиваване или преминаване на римски императори в/през Serdica след Константин Велики.

[205] Известно е, че на този събор са се събрали около 180 епископи от цялата империя и че епископите от западните провинции не са се срещали с тези от източните провинции. Последните били настанени в един palatium, но не след дълго отпътували за Philippopolis, където свикали контрасъбор (виж напр. Велков 1984а, 10-11). Ако резиденция Scretisca е била използвана при въпросния събор, то по-вероятно е, предвид местоположението ѝ, в нея да са били настанени епископи от западните провинции.

ЧАСТ II. ПОСТРЕЗИДЕНЦИАЛНОТО СЕЛО

II.1. Състоянието на проучванията до 1990 г.

Останки от постризиденциалното село са установени още през първите години на проучванията, но тогава не са разпознати като такива при общата характеристика и периодизация на обекта. В очертанията на помещение I/5 например е разкрита частично съхранена подова тухлена настилка, която е на 0,50 м над подовата му мозайка. Пластът над нивото с тухлената настилка е наситен с фрагментирани керемиди и части от горели дървени греди (Božilova 1987, 76)[206]. Стратиграфската позиция на един трамбован землен под, регистриран на около 0,60 м над подовото ниво на северния край на източния перистилен портик, също съответства на периода на постризиденциалното село. С опожарени деструкции е наситен и пластът над въпросния землен под (Božilova 1987, 78)[207].

При проучванията през 80-те години в очертанията на източното крило на резиденцията на много места са установени останки и нива, които, подобно на горните, са с междинна стратиграфска позиция спрямо същинските нива на резиденцията (включително тези от по-късното преустройство на източното крило) и нивата от периода на ранновизантийската крепост (обр. 7).

Част от помещенията на източното крило, както и източният перистилен портик са били преградени със стени, чиито запазени долни части са от камъни и фрагментирани тухли на калов разтвор. Във височина градежът им е бил паянтов или с кирпичи. Подовете на новите помещения са с трамбована глина. На места са запазени части от тухлени настилки. Някъде са разкрити останки от огнища. В съответните пластове са открити фрагментирана битова керамика (в голямо количество), хромели и друг домакински инвентар. Част от глинените съдове са със зелена глазура.

И през 80-те години обаче постризиденциалното неукрепено селище не е разграничено и идентифицирано в общата периодизация на обекта.

II.2. Проучванията през 1990-1994 г.

През 1990 и 1991 г. изследвах останките на еднокамерна постройка (III/7) с две строителни фази в площта на източния участък на по-ранния южен перистилен портик, до южната ранновизантийска крепостна стена (обр. 55 и 109). Покрай вътрешните лица на северната и западнта стена на постройката заложих стратиграфски сондажи, в които бе достигнато глинобитно подово ниво, маркирано на места с части от тухли и трамбовани дребни камъни (обр. 55 и 110). Пластът непосредствено над нивото съдържа много въглени, фрагментирани тегули и имбрици, и фрагментирана битова керамика (обр. 57). Част от съдовете са били със зелена глазура. Намериха се и няколко железни пирона.

Въпросното ниво е средно с 0,80 м над подовите настилки от периода на резиденцията в този сектор и очевидно е от по-късно време. Ясно е също, че трамбоването на въпросното ниво и отлагането на пласта над него предшестват изграждането на ранновизантийската крепост и втората фаза на постройката, в чиито очертания са сондажите[208]. Относно първата фаза на тази постройка, възможността за свързването ѝ с достигнатото в сондажите ниво не е напълно изключена, но по-вероятно е и тя да се отнася към третия основен период на обекта - непосредствено след изграждането на южната крепостна стена[209]. Следователно за сградата, от която е въпросното ниво, е сигурно само, че е била с дървен покрив, покрит с тегули и имбрици.

---

[206] В посочената публикация помещението с моя номерация I/5 е отбелязано като "помещение N 1".

[207] В посочената публикация северният край на източния портик е отбелязан като "помещение N 9".

При проучванията в североизточния ъгъл на обекта през 1994 г. попаднах също на останки и пласт от пострезиденциалното село, и установих една твърде показателна за неговия край ситуация.

След изоставянето на резиденцията, между останките на помещение I/21 и съоръжение I/22, и чрез частичното им преизползване е била издигната селска постройка (обр. 7 и 21). Във височина стените ѝ са били с паянтов градеж. Покривът е бил с дървена конструкция, покрита с тегули. Постройката е унищожена от силен пожар. Доказателство за това е значителното количество отухлени стенни глинени обмазки и овъглено дърво в нейния пласт (обр. 23 и 24). Върху глинобитния под в изследваната ѝ югоизточна част се откриха два човешки скелета в сравнително запазен анатомичен порядък (обр. 21 и 74). Положението на костите ясно показва, че съответните индивиди не са погребани. Те са загинали при внезапни трагични обстоятелства, с които очевидно е свързано и опожаряването на постройката.

В изчерпаната част от пласта на последната открихме още глинена тежест за стан, различни железни предмети, включително нож, и разнообразна битова керамика, включително фрагментирана амфора, цедилка (кат. N 17, обр. 118) и т. н. Някои от глинените гърнета са били покрити със зелена глазура.

Заслужава да се отбележи и фактът, че изкопът за североизточния ъгъл на ранновизантийската крепост прерязва пласта и глинобитното ниво на представената постройка (обр. 23) - безспорен стратиграфски факт за хронологическото им съотнасяне.

При по-значителните в дълбочина проучвания през 90-те години в западната част на обекта - в очертанията на по-ранните помещения I/18 и I/19 в северозападния сектор, в сондажа в централния западен сектор и в изкопа за западния участък на външния южен портик на резиденцията - не бяха констатирани останки от първото пост-резиденциалното селище. Това означава, че то е окупирало само или поне главно останките в източната част на резиденцията (обр. 7), т. е. че не е било голямо по площ и население.

II.3. Характер и хронология

Появата на пострезиденциалното село бележи съществена трансформация в характера на обекта. Преизползването на останките на различните помеще-

---

[208] Подовото ниво от втората фаза на постройката не е запазено, но непосредствено на изток от нея се разчистиха останки от голямо хоросаново бъркало (обр. 109/е), използвано при строителството на крепостната стена. То бележи нивото на терена по това време, което е с 0,70-0,80 м по-високо от установеното ниво в сондажите в постройката (обр. 55 и 57).

[209] Работата в сондажите бе преустановена на това ниво, а стените от първата фаза на постройката слизат в дълбочина под него. Тази ситуация допуска възможността за синхронност между тях. Няма данни обаче за някакво разрушаване на стените на постройката, на южния край на западната ѝ стена в частност, от южната крепостна стена, която при подобна възможност би била по-късна. Същевременно под въпросното ниво слиза и по-късната източна стена на постройката (обр. 57). Аргумент срещу по-значителна хронологическа разлика между двете фази на постройката е и идентичният градеж на съответните ѝ стени. Повече данни за тази постройка (III/7), включително за градежа на стените от двете ѝ фази виж по-нататък в III.3.3.

ния и зали на по-ранната резиденция няма нищо общо с първоначалните им функции. Сред тях са устроени селски домакинства без индивидуални дворни пространства или с незначителни такива.

Сходно настаняване и обитаване е регистрирано сред останките и на ред други вилни комплекси от днешната българска територия между края на IV и началото на VI в. - в м. Чаталка, Старозагорско (Николов 1984, 7, 29, 48, 54, 63;), около гр. Монтана (Александров 1980, 56-57; Александров 1983, 50, 73; Александров 1984, 36), при с. Мадара, Шуменско (Дремсизова-Нелчинова 1984, 113, 121; Динчев 1997, 78-79), в кв. Стефан Караджа, гр. София (Станчева 1970, 257-265), в кв. Бела вода, гр. Перник (Любенова 1978, 87; Любенова 1990, 87) и т. н.[210] Това явление е добре познато по същото време и в други области на някогашната империя (виж напр. Ripoll/Arce 2000, 70-74, 94-96, 99-101).

Сред битовата керамика и останалия домакински инвентар от пострезиденциалното село в м. Градището край гр. Костинброд няма материали, които биха могли да се припишат на някакво етнически ново, нетракийско население. Може би жителите на селото и преди са обитавали недалечната околност. С подобен, археологически доказан тракийски произход е населението на поствилните села в м. Чаталка, Старозагорско, например (Николов 1984, 52-54).

Социалното положение и юридическия статут на населението на пострезиденциалното село при гр. Костинброд не може да се прецизира върху основата на наличните археологически данни. Домакинствата с незначителни или без собствени дворни пространства са характерни не само за поствилните села. Това е доминиращият тип селско домакинство изобщо в Dacia и Thracia след края на IV в. (Динчев 2002b, 157-160). Късноантичните извори засвидетелстват за двата диоцеза и свободни селяни, и различни категории колони (Velkov 1962, 45-48; 53-57). Налагането на домакинската субструктура с незначителни или без индивидуални дворни пространства не означава унификация в юридическия статут на селяните, но изразява тенденциите към сближаване на тяхното реално икономическо положение и на условията за организация на техния стопански и селищен живот.

В изследваните постройки от пострезиденциалното село при гр. Костинброд засега не са открити монети или други точно датирани находки. Наличието в съответните пластвове на немалко количество глазирана керамика обаче е указание, че опожаряването на това село е преди края на V в.[211] Предвид крайната дата на предхождащата го резиденция пък е ясно, че неговото възникване е не по-рано от средата на V в. Следователно като най-вероятен период за съществуването му се очертава третата четвърт на V в.

Представената по-горе ситуация с двата скелета в североизточния сектор на обекта е сигурно свидетелство, че опожаряването на селото не е случаен инцидент, а следствие от вражеско нападение.

---

[210] Между края на IV и средата на V в. функционират селата сред останките на двете вили в м. Чаталка (вкл. в м. Ламбата) и на трите вили около Монтана, и вероятно поствилното село в кв. Стефан Караджа, гр. София. Пострезиденциалното село при с. Мадара се отнася към втората половина на V и началото на VI в. С подобна хронология е и селището сред останките на укрепената вила в кв. Бела вода, гр. Перник (виж посочените в текста публикации). За интерпретацията на комплекса в м. Ламбата като отделна villa rustica, за хронологията на вилния комплекс и поствилното село в кв. Стефан Караджа, и за характера на двата пострезиденциални периода на обекта при с. Мадара виж Динчев 1997, 51-52, 68-70, 78-79.

[211] За датирането на късноантичната битова керамика със зелена глазура от днешната българска територия виж Kuzmanov 1998, 81-82, 92-93.

От писмените извори е известно, че през зимата на 466-467 г. хунска орда преминала Дунав и стигнала до Serdica, където била разбита. Малко по-късно районът на Serdica отново е засегнат във връзка с конфликта между Лъв I и претендента за престола Аспар. В 469 г. в града се е укрил бъдещия император Зенон, който тогава командвал войските в Illyricum и подкрепял Лъв I срещу въпросния Аспар (Velkov 1977, 42-43; Велков 1989, 26)[212]. Вероятно някое от тези събития е причината за унищожаването на пострезиденциалното село при гр. Костинброд.

---

[212] Виж и посочените там извори. Serdica и районът ѝ не са сред упоменатите в изворите центрове и райони, пострадали при нашествията на остготите през 70-те и 80-те години на V в. Виж пак там.

ЧАСТ III. РАННОВИЗАНТИЙСКОТО УКРЕПЕНО СЕЛИЩЕ

III.1. Етапи на проучване и общи данни

В първите години на разкопките са изследвани северният участък от източната крепостна стена (без северния ѝ край) и прилежащият сектор от защитената площ на укрепеното селище. Тогава самата крепост все още не е разпозната като такава (Božilova 1987, 77)[213], което е донякъде обяснимо предвид ограничения обем на проучванията.

През 80-те години е разкрит южния участък от източната крепостна стена и е проследена южната крепостна стена. Разкрити са югоизточната и югозападната ъглови кули. Изследвани са и няколко синхронни постройки, долепени до вътрешното лице на източната крепостна стена. Крепостта и синхронната ѝ архитектура обаче се схващат като по-късен период в живота на късноримската резиденция (Божилова/Витски 1985, 146; Божилова/Витски 1986, 93; Божилова и др. 1989, 95-96; Божилова и др. 1990, 97).

През 90-те години е разкрит североизточният ъгъл на крепостта и са проследени участъци от северната и западната ѝ стена. Разкрита е портата. Изследвани са нови кули и крепостни стълбища. Планът на крепостта в общи линии е изяснен. Изследвани са и нови постройки в защитената площ. Сега вече се установи безспорно, че укрепената селищна структура е отделен, спрямо късноримската резиденция, период на обекта в м. Градището, както и наличието на междинен период - този на пострезиденциалното неукрепено село.

Планът на крепостта е с неправилна многоъгълна форма. Източната, западната и южната стена дублират трасетата на съответните вътрешни фасади на по-ранната резиденция. Поради това южната крепостна стена не е съвсем по права линия[214]. С две по-значителни чупки е трасето на северната крепостна стена, което всъщност предопределя реалната полигоналност на общия план (обр. 8). На изток, запад и юг крепостта следва точно очертанията на перистила на по-ранната резиденция, т. е. вън от крепостните стени остават останките от източното и западното крило и от външния южен портик на последната (обр. 5). Сам по себе си този факт е достатъчен аргумент, че между двете структури няма функционална приемственост.

Дължината на източна крепостна стена е около 95 м, на западната - около 65,5 м, на южната - към 107 м. Общата дължина на северната крепостна стена също е около 107 м.[215] Защитената от крепостта площ възлиза на около 8,5 дка, включително с вътрешните пространства на кулите (обр. 8).

Крепостта има три кръгли ъглови кули - югоизточна, югозападна и северозападна. Североизточният ѝ ъгъл също е бил под протекцията на кула, която обаче не е в самия ъгъл и е с полукръгла форма. Местоположението и формата на тази кула са обусловени от преизползваните в нея по-ранни останки. Единствената или поне главната порта е в централния сектор на северната крепостна стена. Тя е била защитена с правоъгълна надвратна кула (обр. 8). Вероятно крепостта не е имала други кули и порти[216].

---

[213] В представения план в тази публикация (Božilova 1987, 76, fig. 1) изследваният участък от източната крепостна стена е отразен не съвсем точно като непрекъсната двойна стена между помещения с номерация "1", "2" и "3", от една страна, и "4", "5", "8" и "9", от друга страна. Припомням, че ориентацията на този план е погрешна.

[214] Виж по-горе I.2.6.3.

[215] Това са външните дължини на стените, мерени до съответните ъглови кули.

Известните засега постройки в защитената площ са покрай крепостните стени. Вътрешните сектори на защитената площ все още не са изследвани.

Въпросите за наличието/отсъствието на предградие и за мястото на некропола засега остават открити поради отсъствието на съответни проучвания.

III.2. Фортификационната система

III.2.1. Градежът

Особеност в изграждането на крепостта в м. Градището е значителната степен на преизползване на масивни останки от по-ранната резиденция. Така поголямата част от източната стена (без северния ѝ сектор), почти цялата западната стена (без северния ѝ край) и цялата южна стена са изградени чрез удебеляване и надзиждане във височина на останките от съответните вътрешни фасади на резиденцията. Участък от южната фасада на последната е включен и в югозападната ъглова кула. По сходен начин са преизползвани останките от апсидата на по-ранната зала I/1 в полукръглата кула в източния край на северната крепостна стена, част от останките на западната стена на по-ранното съоръжение I/24 в източната стена на портата-кула, останките от северната стена на по-ранната зала I/20 в западния участък на северната кпепостна стена (обр. 8, 29, 31, 48, 55).

Обикновено по-ранните останки са оставали в субструкциите на фортификационните съоръжения. Някъде обаче по-ранните останки са запазени над нивото на терена за времето на изграждането на крепостта, което означава, че са били включени отчасти и в съответните суперструкции - например при полукръглата североизточна кула и в западния сектор на северната куртина (обр. 77 и 84).

Преизползването на по-ранните останки, въпреки здравият им градеж и подълбоките им основи, е негативно от конструктивна гледна точка тъй като нарушава изискването за непрекъсната връзка в структурата на по-късните съоръжения. Очевидно този риск е бил обусловен от стремежа към икономия на средства и време при изграждането на крепостта.

Синхронният на крепостта градеж също е в смесена зидария (opus mixtum), но е по-груб като изпълнение. Хоросанът е бял на цвят. На места, особено при куртините, хоросанът е с твърде много камъчета и пясък, което го прави послаб и ронлив. Масово са преизползвани камъни и тухли от останките на резиденцията. В тухлените пояси например на крепостния градеж са използвани много фрагментирани тухли (обр. 79/b и 102)[217]. Това го отличава ясно от сходния като техника градеж на стените на по-ранната резиденция. В повечето случаи лицевите повърхности на фортификационните съоръжения са измазани с бял хоросан с по-финно пресят пясък (обр. 70/c и 75/c).

---

[216] Междинна кула и/или втора порта би могло да има само при западната крепостна стена, поголямата част от която все още не е проследена (обр. 8). Предвид фактите, че това е найкъсата стена и че при изцяло проследените източна и южна стена няма съоръжения от този вид, тази възможност изглежда малко вероятна.

[217] Броят на редове в тухлените пояси на крепостния opus mixtum засега не може да се уточни тъй като в кулите и в изследваните участъци от куртините и портата няма запазен цял тухлен пояс. В обособения западен край на крепостното стълбище при западния сектор на южната куртина долният тухлен пояс е 4-редов (обр. 99/c). В опорната стена на стълбището за североизточната полукръгла кула също са запазени до четири реда тухли, но тук нивото на съхраненост на останките съвпада с долния тухлен пояс (обр. 79/b).

III.2.2. Крепостните куртини

Дебелината на крепостните куртини е между 1,80 и 2,10 м, без банкетите. Изключение е един ограничен участък в западния сектор на южната куртина, където дебелината на последната достига 2,60 м (обр. 8 и 52). От параметрите на крепостните стълбища може да се допусне, че височината на куртините е била между 7 и 8 м[218]. С парапета и зъберите височината на куртините е достигала до 9 м.

При куртинните сектори с преизползвани по-ранни останки банкети има само откъм страните със същинския крепостен градеж, при това не навсякъде (сравни напр. обр. 98/b и обр. 102). Двустранните или дори едностранните банкети, респекивно - по-дебелите основи, не са задължителна характеристика и за изцяло новоизградените куртинни сектори. Ширината на банкетите, там където ги има, варира от 0,15 до 0,35 м. Дълбочината на основите също варира, като минималната такава е 0,90/1,00 м (виж напр. обр. 38, 67/c, 75/b).

III.2.2.1. Източната куртина

В източната куртина останките от вътрешната източна фасада на резиденцията са откъм вътрешната страна. В куртината попадат и останките от източните краищта на напречните стени в източното крило на резиденцията (обр. 8, 55, 66/a). Със синхронния на крепостта градеж са затворени входовете от крилото към перистилния двор (обр. 18 и 69/a). Надзидани са и запазените долни стъпала на стълбището от периода на по-късните преустройства на резиденцията в помещение I/5 (виж Božilova 1987, fig. 4; виж тук обр. 67/b, c).

Сондажът, който заложих през 1991 г. по надлъжната ос на помещение I/12 на резиденцията, показа, че дълбочината на основата на крепостния градеж в южния сектор на източната куртина е около 1 м (обр. 16).

Северният сектор на източната куртина - след северния край на по-ранната вътрешна източна фасада - е изцяло новоизграден. Дължината му е около 22 м (обр. 8 и 29). Дебелината на куртината тук не е променена - 1,80-1,90 м. Широкият до 0,30 м банкет откъм вътрешната страна обаче ясно разграничава този сектор и определя нивото на терена по времето на изграждането на крепостта (обр. 75/b)[7]. Дълбочината на основата при северния сектор на източната куртина надхвърля 1 м[220].

При североизточния ъгъл на крепостта, който изследвах през 1992-1994 г., също има останки от резиденцията (от съоръжението I/22), но тук последните са просто застъпени от, а не съзнателно включени в крепостния градеж (обр. 22 и 70/a). Аналогично е положението и с останките от постройката I/2 на десетина метра южно от североизточния ъгъл на крепостта (обр. 29).

III.2.2.2. Западната куртина

По-голямата част от западната крепостна куртина все още не е разкрита[221]. Все пак изследваните участъци в южния ѝ край и в северния ѝ сектор дават представа за начина на нейното изграждане и позволяват уточняването на нейното трасе. Останките от вътрешната западна фасада на резиденцията са включени също откъм вътрешната страна на куртината (обр. 8, 37, 48). Дебелината на последната в южния ѝ край е почти 2 м. С изграждането на южния ѝ край е бил зазидан входът на по-ранното помещение I/25 към перистила на резиденцията (обр. 48).

---

[218] Виж по-нататък III.2.5.1.-3.

[219] Виж и Božilova 1987, fig. 9, дясно горе.

[220] Поради опасност от срутвания, в съответните изкопи не е достигната дълбочината на дъното на основата.

[221] Засега това не е и възможно тъй като по-голямата част от останките на западната куртина е под една асфалтова площадка, ползвана от днешните стопани на терена на обекта (виж обр. 5 и 37).

Проучването на участъка в северния сектор на западната куртина бе извършено през 1991-1994 г. Тук всъщност е границата на целенасоченото преизползване на по-ранни останки в западната куртина. В случая това са останките от западната стена на помещение I/18a, респективно - на помещение I/18b (обр. 37). Запазеният крепостен градеж, който непосредствено надзижда и нивелира тези останки, наподобява opus spicatum и не е прецизен (обр. 85/h и 87/d). Дебелината на куртината тук, включително с преизползваните останки, е към 1,80 м.

Крайната северна отсечка на западната куртина с дължина около 7,5 м е била почти изцяло новоизградена (обр. 37 и 44). В изследвания участък е южният ѝ край. В него попадат само останките от страниците на входа на по-ранното помещение I/19. Дебелината на куртината тук е около 1,95 м (обр. 44). Откъм вътрешната ѝ страна липсва банкет. Субструкцията, чиято дълбочина е към 0,90 м, се различава по липсата на лицева зидария (обр. 38 и 89/c).

Здравината на връзката в западната куртина между частта със съзнателно преизползваните по-ранни останки и новоизградената ѝ крайна северна част е предизвиквала известни опасения у строителите. Поради това границата между двете части и по-точно краят на първата част е бил усилен отвън с един полукръгъл контрафорс. Той е свързан без фуга с куртината и е граден заедно с нея (обр. 37 и 94). Максималните му размери са 2,30 x 0,95 м (обр. 44). Наред с усилващата консттруктивна функция този контрафорс би могъл да даде и тактическо предимство на защитниците на крепостта като бастион или поне като допълнителна площадка към горната платформа на куртината при положение, разбира се, че е имал височината на последната.

III.2.2.3. Южната куртина

В работните планове до 90-те години южната крепостна куртина се представяше неточно с праволинейна конфигурация и с еднаква дебелина. Особеностите в трасето на южната фасада на резиденция, чиито останки са преизползвани в южната куртина, са причина за отклоненията от праволинейната конфигурация при последната и определено са създали проблеми на строителите на крепостта.

В източния сектор на южната куртина останките от по-ранната южна фасада са откъм външната страна. В западния и в централния сектор на куртината останките от южната фасада са откъм вътрешната страна (обр. 8, 48, 55). Граница между източния и централния сектор е една малка чупка (обр. 8), която няма функционално обяснение с оглед на самата куртина и която очевидно е резултат от преизползването в последната на останките от аналогичните сектори на по-ранната южна фасада[222].

Дебелината на южната куртина в източния и в централния ѝ сектор, както и в западния ѝ край е около 2 м. Банкет засега е установен само откъм външната страна на централния сектор на куртината - чрез сондажа, който заложих тук през 1993 г. Ширината на банкета достига 0,35 м (обр. 102). Освен това стана ясно, че по-ранните останки тук не са преминавали в суперструкцията на куртината (обр. 101).

---

[222] Виж по-горе I.2.6.3., с. 34.

Резултатите от проучванията ми през 1991-1993 г. показаха, че при изграждането на западния сектор на южната куртина са преизползвани не само останките от южната фасада, но и от страниците на южния портал на вътрешния вход, както и от преградната стена западно от последния[223]. Останките от тези съоръжения, които са от периода на по-късните преустройства в резиденцията, са включени също откъм вътрешната страна на куртината. Те допълнително усложняват конфигурацията на последната (обр. 48, 49, 99/d). Именно в участъка, където са преизползвани останките от западната страница на споменатия портал и от споменатата преградна стена дебелината на куртината достига до 2,60 м (обр. 52). Изглежда неслучайно до този участък е било съоръжено и крепостно стълбище, на което ще спра по-нататък. В източна посока вътрешното лице на куртината прави две чупки, съобразени с останките от споменатия вход[224]. Поради това вътрешното лице на куртината там не е успоредно на външното ѝ лице и не съвпада с линията на вътрешното лице в съседните ѝ участъци (обр. 52).

III.2.2.4. Северната куртина

Установяването и актуалната информация за северната куртина е резултат изцяло от проучванията през 90-те години. Портата и североизточната полукръгла кула я делят естествено на три сектора. При тези съоръжения са и промените в трасето на куртината, които предопределят неправилния полигонален план на крепостта като цяло (обр. 8).

Крайният източен сектор на северната куртина между североизточния ъгъл на крепостта и полукръглата кула е с твърде малка дължина - не повече от 7,5 м. От него в момента е разкрит прилежащия към самия ъгъл участък с дължина около 1,70 м (обр. 29)[225]. Външният североизточен ъгъл, включително външното лице на северната куртина тук е в твърде обрушено състояние (обр. 25). В по-добро състояние е съхранен вътрешният североизточен ъгъл на крепостта. Вътрешните лица на суперструкциите са с хоросанова замазка (обр. 70/c). Банкетите са широки 0,30/0,35 м (обр. 70/b). Субструкцията под банкета на източния край на северната куртина е във вид на груб блокаж от камъни, между които има малко хоросан. Тук няма преизползвани по-ранни останки.

Секторът от северната куртина между полукръглата кула и портата, който условно наричам централен, е с най-голяма дължина - около 39,5 м. Неговата ориентацията, която е запад/югозапад-изток/североизток, не съвпада с тази на другите два сектора, която е приблизително запад-изток (обр. 8). От централния сектор реално са проследени източния му участък и западния му край (обр. 29 и 31)[226]. Този сектор е новоизграден. Той пресича и застъпва, но не преизползва останки от северната стена на по-ранното съоръжение I/24. Дебелината на куртината тук е 1,90 м. Запазеното от суперструкцията ѝ е не по-малко от

---

[223] Става въпрос за стената, която преграждa западния участък от портала на първоначалния вход в аналогичния сектор на резиденцията. Виж по-горе I.2.6.2., с. 33.

[224] Първата чупка е при ъгъла между западния фланкиращ зид на споменатия вход и западната страница на южния му портал, а втората - при ъгъла между източния фланкиращ зид на входа и източната страница на южния му портал, т. е. тук вътрешното лице на куртината следва линията на южния портал на вътрешния вход от периода на по-късните преустройства на резиденцията (обр. 48).

[225] Останалата част от този сектор на куртината, включително връзката му с полукръглата кула, остава под асфалтова алея, чието демонтиране не бе възможно.

0,50 м във височина[227].

Дължината на западния сектор на северната куртина е около 35 м. Реално проследеният източен участък на този сектор е около 21 м (обр. 8)[228]. Тук, откъм вътрешната страна на куртината са преизползвани останките от северната стена на залата I/20 на късноримската резиденция[229]. Тук по-ранните останки са били включени отчасти и в суперструкцията на куртината, от която днес е запазена незначителна част. При днешното си състояние източният участък от западния сектор на северната куртина е във вид на две масивни стени, долепени надлъжно на фуга (обр. 84). Първият тухлен пояс на "външната стена", т. е. на синхронния на куртината градеж е непосредствено над банкета[230]. Нивелацията на редовете му не е прецизна. Има значителна вторична употреба на фрагментирани тухли. Дебелината на куртината общо е 2,10 м, без външния банкет. Ширината на последния е около 0,15 м (обр. 31).

III.2.3. Кулите

Ранновизантийската крепост в м. Градището вероятно не е притежавала други кули освен известните днес (обр. 8)[231]. Надвратната кула на северната порта не може да се разглежда отделно от последната. Трите кули с точно ъглово местоположение - югоизточната, югозападната и северозападната - имат особености и не са идентични, но всички те са безспорни представители на типа "кръгла кула". По-особен случай представлява полукръглата североизточна кула.

III.2.3.1. Кръглите ъглови кули

Както споменах, югоизточната и югозападната ъглова кула са разкрити през 80-те години. Вътрешният диаметър на югоизточната ъглова кула е към 4,70 м, а дебелината на стената ѝ - около 1,20 м (обр. 8). От суперскрукцията ѝ е запазено много малко. Останките от южната ѝ част остават под една съвременна постройка и засега не могат да бъдат разкрити (обр. 5). В площта на тази кула попадат, без да са преизползвани, останките от ъгъла между вътрешната източна фасада и южната фасада на късноримската резиденция (обр. 55).

Запазеното от суперструкцията на югозападната ъглова кула също е незначително. В северната част на тази кула са включени останки от южната фасада на резиденцията, които тук, за разлика от югоизточната кула, са били преизползвани. Именно съобразяването с, респективно - преизползването на тези ос-

---

[226] Запазените останки от източния участък на централния сектор на северната куртина разкрих през 1991-1992 г. непосредствено под затревената тук повърхност на съвременния терен. В дълбоките 0,40/0,50 м траншеи за очертаване на лицата на куртината се откриваха само деструкции от последната, включително цели късове от ядрото ѝ - необработени камъни, споени с хоросан. Това състояние е резултат от последното по време разрушение на куртината - вероятно при изграждането на съвременните постройки на ОСЯК и ОСС (виж Увод), когато околният терен е бил подравнен и пригоден за целите на новите стопани.

[227] В очертаващите лицата на куртината траншеи (виж по-горе) не достигнахме до банкет и субструкция.

[228] Ситуацията с останките от този участък и начинът на тяхното проследяване, осъществено през 1993-1994 г., бяха идентични с тези при източния участък от централния сектор на северната куртина. Виж по-горе бел. N 226.

[229] Вероятно западният участък на северната куртина - западно от по-ранната зала I/20 - е бил изграден без преизползването на по-ранни останки.

[230] От този тухлен пояс са запазени на места до три реда тухли.

[231] Виж по-горе бел. N 216.

танки е предизвикало отклонения от идеалната кръгла форма в плана на югозападната ъглова кула. Те са по-ясно изразени във вътрешните очертания на кулата, докато във външната ѝ конфигурация са почти незабележими (обр. 8 и 48). Размерите на вътрешната площ на кулата, мерени през центъра ѝ, са около 4 (север-юг) х 4,6 м. Дебелината на по-голямата част от стената ѝ е 1,20 м. В северния участък, където са преизползваните по-ранни останки, дебелината на стената достига 1,70 м.

В изкопа от 1992 г. в югозападния сектор на обекта бе разкрита и част от субструкцията на съответната ъглова кула откъм външната ѝ южна страна. Разлики в градежа на долната част от суперструкцията и субструкцията тук няма - необработени камъни на бял хоросан, - с изключение на липсата на лицево оформление при последната. Банкет също липсва. Дълбочината на основата се оказа твърде значителна и дъното ѝ не бе достигнато. То слиза под нивото на външния южен портик на по-ранната резиденция, което означава, че субструкцията на югозападната ъглова кула е била дълбока не по-малко от 1,50 м (обр. 48).

Останките от северозападната ъглова кула локализирах и изследвах през 1993 г. Те се оказаха с още по-ниска степен на съхраненост в сравнение с тези на другите ъглови кули. Запазена суперструкция, при това с незначителна височина, има само при връзките със съседните куртини[232].

Северозападната ъглова кула е най-малката кула на крепостта (обр. 8). Вътрешният ѝ диаметър е около 3,50 м. Дебелината на стената ѝ в суперструкция е 1,20 м. Банкет, широк средно 0,10 м, има откъм вътрешната страна на стената. Градежът в супер- и субструкция тук е идентичен с този при описаната по-горе кула. При северозападната ъглова кула не са преизползвани или застъпвани по-ранни останки. Връзката ѝ със северната крепостна стена е конструктивна (обр. 37 и 44).

За разлика от другите кръгли ъглови кули, северозападната кула е с приземен вход откъм защитената площ на крепостта. Оста на входа съвпада с ъглополовящата между трасетата на съседните куртини. На нивото на запазените останки входът е във вид на проход между двете куртини (обр. 44)[233]. Във височина вероятно е бил засводен. Ширината му е 1 м. Подът му е с настилка от вторично употребени, фрагментирани тухли, положени върху пласт хоросан. С тухли изглежда са били облицовани и стените на входа (обр. 94).

Не разполагам с данни за подова настилка в приземния етаж на северозападната ъглова кула. Банкетът на стената ѝ е с 0,10 до 0,20 м по-ниско от подовата настилка на входа (обр. 44). Последният предполага наличие на дървено стълбище във вътрешността на кулата за горните ѝ етажи.

III.2.3.2. Полукръглата североизточна кула

Полукръглата кула в източния край на северната куртина изследвах през 1992 и 1993 г. Както вече посочих, в нея са преизползвани останките от апсидата на по-ранната зала I/1. Именно стремежът към преизползването им е предопределил формата и мястото на тази кула, и е обусловил липсата на същинска ъглова кула при близкия североизточен ъгъл на крепостта (обр. 8 и 29).

На нивото на запазената най-долна част от суперструкцията на кулата синхронният ѝ градеж е във вид на удебеляващ кожух, вмъкнат в отделните сектори между контрафорсите на по-ранната апсида (обр. 29 и 77). Този градеж е с необработени камъни на бял, ронлив поради многото примеси хоросан. Дебелината му съвпада с размера на контрафорсите - 1,20 м. От челните лица на последните почти нищо не е било запазено в суперструкцията на кулата (обр. 77 и 78)[234]. В синхронния на кулата градеж откъм външната ѝ източна страна има едно стъпаловидно издаване до към 0,25 м. Не е сигурно дали този частичен банкет е съзнателно планиран и правен, но във всеки случай той определя границата между суб- и суперструкцията на кулата, както и нивото на околния терен по време на изграждането ѝ[235].

---

[232] Причината е в непосредствената близост на останките от кулата до съвременното шосе от гр. Костинброд за с. Пролеша. Прокарването на шосето и оформянето на шкарпа от южната му страна са накърнили съществено останките от челната част на кулата. Оградата на ОСЯК днес минава през кулата (виж обр. 93).

[233] От входа засега реално е разкрита само северозападната му част, т. е. частта откъм вътрешността на кулата.

Максималната външна ширина на кулата при връзките ѝ със съседните сектори на северната куртина, т. е. външният ѝ диаметър е почти 14 м, а максималната ѝ изданеност пред фронта на куртината - около 6 м. Дебелината на стената ѝ в суперструкция е 2,40 м (обр. 29). Това е най-голямата и най-мощната кула на крепостта в м. Градището (обр. 8). Вътрешната ѝ стена все още не е установена[236]. Отсъствието на такава, респективно - на обособен архитектурен обем на кулата, не е напълно изключено предвид цялостното преизползване на стените на по-ранната зала I/1. Засега обаче характерът на връзката между кулата и синхронната ѝ сграда III/9, дублираща като конфигурация правоъгълната част на по-ранната зала I/1, остава неизяснен[237].

При връзката на западния край на кулата с централния сектор на северната куртина синхронният градеж на кулата долепва на фуга до външното лице на куртината, която пък опира в останките на апсидата на по-ранната зала I/1 (обр. 8 и 29). Това показва, че в хода на крепостното строителство първо е бил граден централният сектор на куртината, а след това е била издигана и кулата. Възможно е във височина куртината и кулата да са изграждани заедно и в конструктивна връзка, но в долните части на суперструкциите им представената последователност е факт.

III.2.4. Северната порта с надвратната кула

Северната порта, която е основната и вероятно единствената порта на крепостта[238], локализирах и изследвах през 1991-1993 г. Проучването ѝ не е приключено. Тя разделя западния от централния сектор на северната куртина, т. е. по-близо е до северозападната ъглова кула отколкото до североизточната полукръгла кула и североизточния ъгъл на крепостта (обр. 8). Непосредствената ѝ близост до една съвременна постройка (обр. 5 и 31) е причина за допълнителни разрушения на нейните останки[239].

---

[234] По времето на изграждането на крепостта челните части на контрафорсите на по-ранната апсида са били в най-обрушено състояние.

[235] Той е на около 0,60 м под повърхността на съвременния терен и на около 1,50 м над хоросановото ниво от периода на късноримската резиденция пред централния контрафорс на апсидата.

[236] При вътрешния ъгъл между западния край на кулата и куртината запазен градеж не бе достигнат тъй като тук има значително късно разрушение. Виж по-горе I.2.3.1., бел. N 38. Ъгълът пък между източния край на кулата и куртината в момента не е достъпен за проучване. Виж по-горе III.2.2.4., бел. N 225. Във вътрешността на кулата, респективно - на апсидата на по-ранната зала I/1, проучвания засега не са правени.

[237] За ранновизантийската сграда III/9, т. е. за преизползването на правоъгълната част на по-ранната зала I/1 виж по-нататък III.3.5.

[238] Виж по-горе III.1., бел. N 216.

[239] Последните по време разрушения в източната част на комплекса на портата например се дължат на прокарването на водопровод за съвременната постройка.

Портата е с вътрешен и външен вход, и е била защитавана от правоъгълна надвратна кула. Двата входа са в ос. Вътрешният вход се явява като прекъсване, отвор в северната куртна. Два Г-образни зида, дебели по 1,25-1,30 м, са фланкирали с челните си части външния вход и са носили във височина надвратната кула. Те се издават на 3,50 м пред куртината и по-точно пред западния ѝ сектор. Ъгълът между централния сектор на северната куртината и източната стена на портата-кула не е прав тъй като тук се променя трасето на самата куртина (обр. 31, 36, 81). Челната стена на надвратната кула е била с дължина около 10 м. Пространството между двата входа (т. нар. propugnaculum) е с размери около 7,50 (изток-запад) x 2,20 м. Задната част на кулата-порта е вдадена навътре спрямо куртината[240]. Достъпът до надвратната кула е бил осигуряван чрез външно стълбище, намиращо се западно от вътрешния вход (обр. 36)[241].

Градежът на стените на кулата-порта не се отличава от този на съседните сектори на куртината. Те са в конструктивна връзка и са издигани заедно. Особеност в градежа на източната стена на кулата-порта е преизползването откъм външната ѝ страна на участък от западната стена на по-ранното съоръжение I/24 (обр. 31). С по-грижливо оформление са страниците на входовете.

Външният вход на портата е широк 3,50 м (обр. 31, 36, 81). Площта му все още не е изследвана до прагово ниво. Запазените горни части от страниците му са оформени с полуобработени камъни и тухли. В запазените горни части от страниците не личат особености (например вертикални жлебове или пък пиластри), които да подскажат вида на вратата на външния вход.

Страниците на вътрешния вход са били значително по-дълги от тези на външния вход (обр. 36). В по-добро състояние е съхранена частично разкритата западна страница на вътрешния вход. Тя включва конструктивно един пиластър в северния си край. На нивото на запазения цокъл усложнената конфигурация на страницата е резултат от използването на монолитен, Г-образно изрязан и добре обработен каменен блок, западният край на който очертава всъщност въпросния пиластър (обр. 82/c). Без последния западната страница на вътрешния вход е почти в линия със западната страница на външния вход. С пиластъра обаче ширината на самия отвор на вътрешния вход се редуцира откъм запад с 0,35 м спрямо външния вход. С презумпцията за идентично устройство и на източната страница на вътрешния вход, ширината на отвора на последния следва да е с около 0,70 м по-малка от тази на външния вход, т. е. ширината на отвора на вътрешния вход следва да е около 2,70 м (обр. 31 и 36).

Изследваната част от пространството на вътрешния вход предостави допълнителна информация за неговото устройство. Входът е бил с двукрила, отваряща се навътре врата. Пред вратата, между пиластрите на страниците има масивен праг. Разкритото от прага представлява монолитен квадров блок с ширина около 0,45 м и височина към 0,25 м (обр. 31, 32, 34, 82/a)[242].

Южно и успоредно на западната част на прага е била положена полуобработена каменна плоча с ширина 0,45-0,50 м и средна дебелина към 0,15 м (обр. 31, 32, 34, 82/b)[243]. Дължината ѝ е надхвърляла 1,20 м[244]. Нейната повърхност е с около

---

[240] Останките от задния, южния край на портата-кула лежат под споменатата съвременна постройка.

[241] За стълбището виж по-нататък III.2.5.3.

[242] Този квадров блок, съставляващ западната част на прага, не е изцяло разкрит, но е ясно, че дължината му е надхвърляла 1 м.

[243] В момента на разкриването ѝ плочата бе във фрагментарно състояние, но положението на от-

0,15 м по-ниско от горната повърхност на квадровия прагов блок. Западният край на плочата е вместен плътно зад пиластъра при западната страница на входа (обр. 32 и 82). В самия северозападен ъгъл на плочата се установи вдлъбнатината, получена от въртенето на оста за западното крило на вратата на вътрешния вход (обр. 32 и 35)[245]. Това откритие обяснява и функциите на пиластъра - да улесни закрепването и да осигури защитата на оста на западното крило на вратата.

Южно от плочата с гнездото за вратната ос подовото ниво на вътрешния вход е с трамбовани по-дребни камъни и фрагменти от тухли (обр. 32, 33, 82)[246]. Върху това ниво, непосредствено до западната страница на входа се откри интересна находка - бронзов кръст, компонент на висящ светилник.

Кръстът е съставен от две занитени пластини. По-дългата пластина има отвори в двата си края (кат. N 19; обр. 120 и 121). Единият отвор е служил за закрепването на куката на светилника, а другият - за халката със синджирчетата. Подобни светилници, респективно - кръстове, са известни от различни центрове на Балканите, функционирали през VI в. - например от Големановото кале край с. Садовец, Плевенско (Uenze 1992, 491, NN E33, E34, E36, Taf. 32/5, 32/6, 141/2), от Diocletianopolis (Маджаров 1993, 135, 179, обр. 146), от Царичин град/ Justiniana Prima в днешна Източна Сърбия (Bavant et al. 1990, 204-205, fig. 144/67, pl. XXX/67) или от укрепеното селище при Zaradista в днешна Югозападна Албания (Damko 1993, 266, 271, tab. IV/4)[247].

III.2.5. Крепостните стълбища

Досега са установени три крепостни стълбища със солиден или поне отчасти със солиден градеж. Те са едностранни, но с различни конструкции.

Преизползването на едно по-ранно тухлено стълбище при северния сектор на източната крепостна стена не е напълно изключено, но с оглед на наличната информация изглежда малко вероятно[248].

В ранновизантийската крепост са били използвани и изцяло дървени стълбища, от които не е запазено нищо.

делните фрагменти ясно показва, че първоначално тя е била монолитна (виж обр. 93).

[244] Подобно на праговия квадров блок, източният край на тази плоча е вън от границите на сондажа.

[245] Представената тук снимка (обр. 82) показва каменната плоча преди разчистването на вдлъбнатината.

[246] Изследваната засега площ северно от прага на вътрешния вход е крайно ограничена, но изглежда, че настилката на пропугнакулума също е била с трамбован чакъл (обр. 32).

[247] В повечето случаи, включително сред цитираните, светилниците с висящи кръстове са откривани в култови постройки, функционирали през VI в. В нашия случай светилникът, към който е принадлежал описания кръст, очевидно е използван при обслужването на портата.

[248] Става въпрос за стълбището в северния край на източния перистилен портик на късноримската резиденция, което е от периода на по-късните преустройства в последната. Виж I.2.1.3. и I.2.7.2., с. 40. Останките от това стълбище са разкрити през 80-те години. Тогава са изследвани и по-късните останки и пластовете около него, но в съответната документация няма точни данни за съотнасянето помежду им. С изграждането на крепостта останките от стълбището попадат до източната куртина (обр. 8 и 29). Предвид нивото им на съхраненост днес - малко над банкета на изцяло новоизградения северен участък на източната куртина - би могло да се допусне преизползване на самото стълбище при ранновизантийската крепост. Фактът, че двете му стъпки попадат в очертанията на две различни, синхронни с крепостта помещения обаче опровергава едно подобно допускане. Виж снимките при Božilova 1987, fig. 12 и 13, които дава известна представа за ситуацията. В тази публикация обаче стъпките на стълбището не са разпознати като такива. Вероятно останките от двете стъпки са били нивелирани и запазени малко над подовете на по-късните помещения.

III.2.5.1. Стълбището в западния сектор на южната крепостна стена

Останките от стълбището в западния сектор на южната крепостна стена установих и изследвах през 1991-1993 г. Степента им на съхраненост е незадоволителна. Няма запазени стъпала. Стълбището е устроено в участъка, където са преизползвани останки от входните съоръжения в съответния сектор на късноримската резиденция и по-точно при останките от стената, преграждаща портала на първоначалния вход западно от портала на входа от периода на по-късните преустройства на резиденцията. Тук дебелината на крепостната куртина достига 2,60 м (обр. 48)[249].

Преизползването и съобразяването с по-ранните останки е довело до особености и в конструкцията на разглежданото крепостно стълбище. То е било едногораменно, със засводена ниша, с Г-образна конфигурация в план (обр. 52). Южната му част, в която е вписана сляпата арка на нишата, е успоредна на куртината и е била в конструктивна връзка с нея - над запазените тук останки от споменатата по-горе преградна стена. Външната дължина на тази част на стълбището е около 7,80 м, а ширината - от 1,20 до 1,40 м[250]. Дължината на стълбищната ниша е към 3,50 м.

Обособеният в план западен край на стълбището, който във височина е оформял горната му площадка, се издава на около 1,80 м пред съседния куртинен участък в западна посока. Това се дължи на факта, че западният край на стълбището долепва на фуга до и надзижда във височина западния край на споменатата преградна стена (обр. 48 и 50). Синхронният на стълбището градеж в западния му край е в opus mixtum. Запазен е долният 4-редов тухлен пояс (обр. 99/с).

Източната част на стълбището долепва надлъжно до останките от западния фланкиращ зид на входа от периода на по-късните преустройства на късноримската резиденция (обр. 100/b)[251]. Поради това ъгълът между южната и източната част на стълбището е около 95°. Дължината на последната, мерена външно, е към 3,80 м, а ширината - 1,40 м (обр. 48 и 52)[252].

Подходът при по-късата и по-ниска източна част на стълбището е бил от от север на юг, а при по-дългата му и по-висока южна част - от изток към запад. Промяната на посоката на движение очевидно е била улеснена чрез междинна площадка в югоизточния ъгъл на стълбището (обр. 53 и 54).

Като се изключат пространствата на междинната и горната площадка се получава, че дължината на реалната източна стълбищна част е към 2,40 м, а на реалната южна стълбищна част - почти 4,80 м, т. е. два пъти по-голяма. Ако стъпалата са били със стандартни параметри, т. е. с ширина и височина по 0,30 м, за източната част на стълбището могат да се предположат 8 стъпала, а за южната му част - 16 стъпала (обр. 53 и 54). При този разчет височината на горната площадка в западния край на стълбището, респективно - на прилежащата куртина без парапета и зъберите, следва да е била около 7,20 м.

---

[249] Надзидът на останките от споменатата преградна стена може и да не е бил включен в куртината, а в конструкцията на стълбището. Предвид степента му на съхраненост тази възможност не може да бъде доказана. Това което днес може да се констатира със сигурност е, че този надзид е в конструктивна връзка с градежа на куртината. Дори и като част от куртината обаче въпросният надзид ще да е улеснявал функционирането на стълбището и по-точно на горната площадка в западния му край (виж обр. 52 и 53).

[250] При варианта с включването на надзида на останките от по-ранната преградна стена в конструкцията на стълбището, ширината на южната част на последното би била от 1,80 до 2,00 м (обр. 53).

[251] Не е изключено останките от споменатия фланкиращ зид да са били включени в източната част на стълбището, но по-слабата им съхраненост в сравнение със същинския стълбищен градеж (виж обр. 100) е по-скоро аргумент за противоположната възможност. Дори и демонтиран до нивото на терена от VI в. обаче споменатият зид пак би бил солидна опора за източната част на стълбището.

[252] При по-малко очакввания вариант с включване на останките от фланкиращия зид на по-ранния вход в източната част на стълбището, ширината на последната би достигнала 2,15 м.

III.2.5.2. Стълбището за полукръглата североизточна кула

През 1992 и 1993 г. разкрих останките от една стена, която е в близост до източния участък на централния сектор на северната крепостна куртина, непосредствено на запад от голямата полукръгла кула (обр. 8 и 29). Дължината на тази стена е около 7,50 м, а дебелината ѝ - 1,30 м. Нейният източен край опира на фуга в западната стена на залата I/1 на къснoримската резиденция, респективно - на предполагаемата ранновизантийска сграда III/9 (обр. 79). Със западния си край въпросната стена опира пак на фуга в останките от североизточния ъгъл на по-ранното съоръжение I/24 (обр. 80). Нейната ориентация е близка до тази на куртината, но не съвпада с нея - докато западният ѝ край е на 1,40 м от куртината, то съответното разстояние при източния ѝ край е около 2,60 м (обр. 29).

Градежът на представената стена е в ipus mixtum с бял хоросан. От долния тухлен пояс са запазени 4 реда в източния ѝ участък. В западния ѝ участък тухленият пояс е запазен на същото ниво, но е с 3 реда, тъй като долният тухлен ред от източния участък просто не продължава по цялото протежение на стената. Много от тухлите са вторично употребени. Целите и дори наполовина запазените тухли са използвани откъм лицата на стената, докато във вътрешността са редени преди всичко фрагменти от тухли с неправилна форма (обр. 79/b).

Фугите в двата края на стената и особено нейният градеж доказват ранновизантийската ѝ датировка. Твърде ограниченото и при това нестандартно като очертания пространство между нея и прилежащия ѝ участък от крепостната куртина не предполага жилищна или друга някаква постройка (обр. 8 и 29). Логично е тази масивна стена да се определи като опора - от юг - за стълбище, което е улеснявало достъпа до голямата полукръгла кула. Самото стълбище е било с дървена конструкция. Подходът при него е бил от запад към изток. От север за опора му е служила крепостната куртина. Платформата във високия му източен край е опирала в преизползваната западна стена на по-ранната зала I/1, т. е. в предполагаемата ранновизантийска сграда III/9.

III.2.5.3. Стълбището за надвратната кула на портата

През 1993 г., при проследяването на останките от северната куртина, в близост и западно от портата се установи наличието на плътен градеж, блокаж от необработени камъни, споени с бял хоросан. Същият долепва на фуга до преизползваната в куртината стена на по-ранната зала I/20 (обр. 83). Западната му страна отстои на около 6 м от западната стена на портата, с която очевидно е бил свързан. Дължината на западната му страна е не по-малка от 2,80 м. В момента точната му конфигурация не може да се установи тъй като по-голямата част от него лежи под съвременна сграда (обр. 31).

По всяка вероятност частично разкритият блокаж е фундамент за несъхранено еднораменно стълбище, което е осигурявало достъпа до надвратната кула на портата. Предвид значителната дължина на западната страна на фундамента, не е изключено и това стълбище да е с Г-образна конфигурация. При подобен вариант подходът при най-ниските му стъпала би бил от север на юг, а в останалата му част - от запад на изток. При подобен вариант над разкрития северозападен ъгъл на фундамента би следвало да се очаква междинна площадка, чрез която се е променяла посоката на движението по стълбището (обр. 36).

III.2.5.4. Дървените стълбища

По-горе изтъкнах, че приземният вход на северозападната кръгла ъглова кула предполага наличие на дървено стълбище в нея за горните ѝ етажи[253]. Отсъствието на приземни входове при югозападната и югоизточната ъглова кула вероятно означава, че достъпът до тях не е бил директен, а чрез съседните им куртини. Мястото и посоката на движение при солидното крепостно стълбище до западния сектор на южната куртина показват, че то именно е обслужвало югозападната ъглова кула (обр. 8 и 48). Остава въпросът за достъпа до югоизточната ъглова кула, която е отдалечена от установените крепостни стълбища.

Предвид ситуацията в югоизточния сектор на защитената площ (обр. 8 и 55) има два варианта за подсигуряването на югоизточната ъглова кула: чрез външно дървено стълбище до крайния източен участък на южната куртина - между сградата III/7 и кулата; чрез дървени стълбища в и от последния етаж на солидната сграда III/6. При изследването на самия югоизточен ъгъл на защитената площ през 1990 г. установих съответното дневно ниво, но не констатирах никакви следи (дупки от подпорни греди и т. н.) или останки (концентрация на горяла дървесина, на пирони и т. н.) от дървена конструкция. Този факт, както и вероятната военна функция на сградата III/6, са аргументи за втория вариант[254].

Сходен достъп до платформите на куртините - от горни етажи на солидни постройки - не е изключен и за други сектори на крепостта. Вероятно при случай на опасност са били използвани и преносими дървени стълби.

III.2.6. Сравнителна характеристика

Както вече посочих, характерно за изграждането на представената фортификационна система е масовото преизползване на по-ранни останки, които са предопределили до голяма степен и нейните очертания. Подобно в технологичен и конструктивен аспект преизползване има при крепости, които имат по-ранни периоди и които са цялостно преизградени през ранновизантийската епоха - по-ранните останки са включени в по-късните градежи, като конфигурацията на съответните крепости е запазена. Най-близкият пример е ранновизантийската фортификация на Serdica (Бояджиев 1959, 41-42, 45; Бобчев 1961, 105-111; Бояджиев 2000, 117-120; виж тук обр. 62/А)[255]. По-особеното в случая с крепостта край гр. Костинброд е, че преизползваните в нея останки не са със сходно предназначение. Аналогична ситуация има при някои от по-малките ранновизантийски крепости в Северна Африка - например крепостта на Mactaris, която е изградена чрез преизползването на външните стени на по-ранна банска постройка, или тази на Madauros, чиято северна стена възпроизвежда полукръглата форма на по-ранен театър (Pringle 1981, 145, 214-217, 264-266, 560, 588, fig. 11, 35).

Синхронният на крепостта край Костинброд градеж - в opus mixtum с не-прецизна зидария и със сравнително слаб хоросан - е типичен за местното ранновизантийско строителство (Овчаров 1982, 68-70, 74; Бояджиев 2000, 134).

---

[253] Виж III.2.3.1., с. 72.

[254] За сградата III/6 виж по-нататък III.3.2., III.3.6.

[255] Ранновизантийският тухлен крепостен градеж при Serdica не е бил само удебеляващ - констатация, с която обикновено се изчерпваше неговото представяне в по-ранните публикации (напр.: Бобчев 1961, 105; Станчева 1989, 19), - но и надзиждащ от определена височина останките от по-ранните крепостни съоръжения (Бояджиев 2000, 117).

За разлика от вътрешните пиластри по протежение на куртините, външните контрафорси не са присъщи за къснoримската и ранновизантийската фортификационна практика. Все пак разкритият контрафорс при северния сектор на западната стена на крепостта край Костинброд не е без прецеденти. С полукръгли също контрафорси е усилен например участък от северната крепостна стена на ранновизантийския Bizone, който участък същевременно се явява стена и на една солидна сграда, предполагана за "седалище на управителя на крепостта" (Василев и др. 1980, 214; Василев 1985, 19)[256].

Кръглите кули, включително кръглите ъглови кули са сред предпочитаните съоръжения при къснoримските крепости, особено в европейските провинции на империята (Petrikovits 1971, 182, 183, 194, 198-199, fig. 17, 18, 26, 29; Иванов 1980, 153-221, обр. 185, 188, 189, 203, 210-213, 229, 234, 238; Lander 1984, 228-244, 273-274, fig. 239-260, 280). Кръглите кули с и без приземни входове, каквито притежава нашата крепост (обр. 8, 44, 48, 62/D), са добре познати и използвани на Балканите и през ранновизантийската епоха. Така през VI в. при близката Serdica са били преизградени и кръглите ъглови кули (Бояджиев 2000, 120-121, обр. 6-8; виж тук обр. 62/А)[257]. Сред известните нови крепости в границите на провинция Inner Dacia с кръгли ъглови кули е тази върху Кюстендилския хисарлък (Иванов 1920, 90, 100, обр. 66; Гочева 1970, 235-240, обр. 1, 2)[258]. Кръгли кули имат ранновизантийските крепости на някои градски центрове по западния черноморски бряг - например Mesembria (Venedikov et al. 1969, 76-84, fig. 58-63, 176) и Dionysopolis (Димитров 1985, 14-15), както и реконструираната през VI в. средна укрепителна линия на Acrae (Джингов 1990, 77-78, 82-83, 115, 119-120, 129-130, обр. 78, 80, 86, 134). Вероятно с кръгли ъглови кули е крепостта на ранновизантийския Nicopolis ad Istrum (Poulter 1995, 38). Кръглите кули са единствените ъглови кули при новите гранични крепости от VI в., изследвани в Сръбското подунавие, в участъка на Железни врата - до устието на Slatinska Reka, при Milotinovač, Hajdućka vodenica, Bosman, Donje Butorke и т. н. (Kondić 1984, 135-147, fig. 2-8; Vasić/Kondić 1986, 555-557, fig. 15, 26-28; виж тук обр. 62/С). Кръглите ъглови кули са често срещани при крепости от VI в. и в други области на Империята - например в Северна Африка (Pringle 1981, 157, 554-555, 570, 576, 586, 592, fig. 6, 21, 25/b, 33, 38/a; виж тук обр. 62/В).

Голямата полукръгла кула в близост до източния край на северната стена на нашата крепост дължи формата и мястото си на апсидата на по-ранната зала I/1, и е в тясна връзка със сградата III/9, която пък е резултат от преизползването на останалите части от по-ранната зала. Включването в крепостни стени на апсиди на синхронни сгради не е непознато явление в ранновизантийското строителство. Така например източната фасада и полукръглата апсида на една от базиликите на укрепеното селище край гр. Берковица са вписани във външната му крепостна стена (Митова-Джонова 1977, 47-48, 52, обр. 1, 5, 6)[259]. За разлика от този и други подобни примери[260], при които апсидите на съответните култови сгради са по-ниски от крепостните куртини и нямат собствено фортификационно значение, интерпретацията на удебелената и надстроена във височина апсида на по-ранната зала I/1 като кула е вън от съмнение.

---

[256] Изграждането на крепостта на Bizone е не по-рано от края на IV - началото на V в. (Мирчев и др. 1962, 103; Василев 1985, 19).

[257] Поддържам мнението, че най-вероятното време за преизграждането на крепостта на Serdica е управлението на Юстниан I (527-565). Виж Динчев/Гатев 1999, 55-56, 60, бел. 38 и посочените там публикации.

[258] Върху Кюстендилския хисарлък има живот и през първите векове сл. Хр. Тук например е функционирало значително езическо светилище (Иванов 1920, 77-85). Поради наличието на по-ранни материали и поради недостиг на стратиграфска информация мненията за началната дата на крепостта се аргументират главно с архитектурни паралели и варират в границите на IV-V в. (Иванов 1920, 116; Гочева 1970, 252; Дремсизова-Нелчинова/Слокоска 1978, 22; Слокоска 1989, 34; Бояджиев 2000, 130). Все пак има данни за запазен пласт от началния период на крепостта, който се датира с монета на Анастасий I (Гочева 1970, 248). В обнародваното съобщение за последнните проучвания се споменава, че са разкрити останки от постройки, които "отразяват четири строителни периода в крепостта от началото на IV до втората половина на VI в." (Станилов и др. 1991, 179). Въпросът в случая е дали най-/по-ранните от тези останки не предхождат изграждането на крепостта.

Правоъгълната кула-порта - с вътрешен вход, представляващ отвор в куртината - на крепостта край Костинброд (обр. 63/F и 64/F) има немалко късноримски и ранновизантийски паралели[261]. Със сходно устройство са например двете порти, южната и северната, на крепостта на Tzoides, чието изграждане се поставя в границите на IV в. (Щерева 1993, 9-11, обр. 1, 2; Щерева 2001, 56-60, обр. 56, 63). Все пак, за разлика от нашата, тези кули-порти са с почти квадратен план и се издават значително пред куртините (виж тук обр. 63/A), което ги е правело по-уязвими. Това се отнася и за издигнатата пак през IV в. кула-порта на средната укрепителна линия на Acrae (Джингов 1990, 92-104, 118-120, 129, обр. 113, 132-134; виж тук обр. 63/B) По-близки като габарити и пропорции с нашата кула-порта са съоръженията на западната порта на късноримската крепост на Sacidava в днешна Северна Добруджа (Scorpan 1980, 57, 61, 63, 164, pl. XIX; виж тук обр. 63/C) и на реконструираните през IV в. порти на малката крепост при Ravna в зоната на Железни врата. През VI в. достъпът до надвратната кула на единствено функциониращата по това време порта (югоизточната) на крепостта при Ravna е бил улеснен чрез масивно външно стълбище (Кондић 1984, 236, 238, 242-243, 247-249, обр. 2, 3/a, 5, 7; Kondić 1984, 155-157, fig. 14; Tomović 1996, 78-80; виж тук обр. 63/D). Твърде близка до нашата, включително по наличието на съседно масивно стълбище, е и кулата-порта в южния край на крепостта в м. Яйлата при с. Камен бряг, Каварненско, чиято поява се отнася към края на V - началото на VI в. (Salkin/Toptanov 1987, 24, 27-29, 32, fig. 2, 5; виж тук обр. 63/E). Портата с надвратната кула на крепостта край Костинброд намира добри паралели и сред ранновизантийските северноафрикански крепости - главната порта на известната крепост на Thamugadi, издигната през 539 г. (Lassus 1975, 465, 474, fig. 1; Pringle 1981, 161, 234-235, 547, 554-555, fig. 2, 6; виж тук обр. 64/A), северната порта на Theveste, портите на Tubune и Thamallula, а също и главната порта на крепостта до Ksar Belezma (Pringle 1981, 161, 204-205, 241, 275, 563, 585, 594, 597, fig. 6, 14, 32/b, 39, 42; виж тук обр. 64/B-E).

Сред особеностите на нашата крепост е Г-образният стълбищен план - доказан за стълбището при западния сектор на южната куртина и възможен за стълбището за надвратната кула на портата (обр. 65/D, E). След преустройство, извършено вероятно през втората четвърт на VI в., сходен план получава стълбището за северната кула на портата на военната крепост в прохода Траянови врата (Митова-Джонова 1994, 89-90, обр. 8). Със сходен план е стълбището, вписано в югозападния ъгъл на външната стена на т. нар. Садовско кале, съществувало през VI в. в горното течение на р. Вит (Welkov 1935, 150-151, Abb. 2). Еднораменни стълбища с променяща се посока на движение има и при някои от северноафриканските ранновизантийски крепости - например стълбището за централната южна кула на Thamugadi (Pringle 1981, 547, fig. 2), което обаче не е с Г-образна конфигурация в план (виж тук обр. 65/A). С такава конфигурация е единственото масивно стълбище в малката крепост Agbia. То, подобно на стълбището в Садовското кале, долепва изцяло до куртината тъй като е издигнато в пункт, където последната прави чупка (Pringle 1981, 254, 565, fig. 16, pl. LX/a; виж тук обр. 65/B). С Г-образен план е и стълбището за портата на кастела Limisa (Pringle 1981, 556, 565, fig. 7, 16, pl. XVIII/a). Неговият начален участък е перпендикулярен на линията на съответната куртина, подобно на стълбището при южната куртина на нашата крепост (виж тук обр. 65/C).

---

[259] Началната дата на това селище определя един строителен надпис от първата половина на V в. - най-вероятно от 408/410 г. (Mitova-Džonova 1976, 142-144; Велков 1984, 28).

[260] За подобни примери от Балканите и Мала Азия виж Митова-Джонова 1977, 52, и посочената там литература. Интересен вариант на архитектурна симбиоза между култова сграда и фортификационно съоръжение представя североизточната ъглова кула на крепостта при Saldum, в зоната на Железни врата. Допълненият с една апсида правоъгълен план на тази кула предполага функционирането на църква в приземния ѝ етаж (Петровић 1984, 129-134, обр. 2, 4; Kondić 1984, 142-143, fig. 7).

[261] Тук не е необходимо да привеждам известните примери за правоъгълни кули-порти, чиито вътрешни входове са зад линиите на съответните куртини.

III.3. Защитената площ

Както вече посочих, изследваните досега постройки на ранновизантийското селище са покрай крепостните му стени (обр. 8). Само по себе си наличието на тези постройки е доказателство, че при планирането на селището не е била предвидена околовръстна улица покрай крепостните стени (intervalum). Логично е да се приеме, че главната му улица е с ориентация север-юг и че е започвала от вътрешния вход на портата-кула. Няма основания да се смята, че настилката на главната улица се е различавала от входната настилка (след плочата с гнездата за вратните оси) - трамбован чакъл[262]. Засега други изводи и предположения относно планировката и уличната мрежа на селището не могат да се правят. На този етап не разполагам с данни и за канализацията и водоснабдяването му.

III.3.1. Постройките III/1-III/5

Постройките III/1-III/5 са верижно наредени по протежение на централния сектор на източната крепостна стена (обр. 8). Останките от III/1-III/4 и от северната част на III/5 са изследвани през 70-те и 80-те години. През 1990 г. те вече бяха демонтирани, т. е. информацията ми за тях е изцяло по заварената документация, която не е съвсем прецизна[263]. Причината не е само в начина на проучване, но и в обстоятелството, че планирането на тези постройки на укрепеното селище възпроизвежда схемата на застрояване на същата площ в предходния период и че културният пласт като цяло тук е нарушаван нееднократно. Все пак наличната информация позволява разграничаването на двата периода -

---

[262] Виж III.2.4., с. 75.

[263] В първата публикация, както и в дневниците, отчетите и графичната документация от 80-те години останките и пластовете от пострезиденциалното село и от укрепеното селище не са разграничени. Виж напр. Božilova 1987, 78, където трамбованото землено ниво, установено на 0,60 м над първоначалното ниво в очертанията на “помещение N 9” (т. е. в северния край на ранния източен перистилен портик) следва да се свърже с пострезиденциалното село, а “стената” (по-точно основата ѝ) от камъни и глина “над това ниво” - с ранновизантийското укрепено селище (междинната стена на III/1 и III/2).

на пострезиденциалното село и на укрепеното селище - в този сектор на обекта. Запазените останки от южната част на III/5 изследвах през 1990-1991 г.[264]

Постройките или помещенията III/1-III/5 са с общи междинни стени. За източна стена им е служила куртината. Западните им стени дублират трасето на стилобата на по-ранния източен перистилен портик и застъпват останките от съответните пилони[265]. Западните им стени, респективно - размерите им по линията север-юг, са с различни дължини (обр. 8)[266].

Основите и долните части от стените на III/1-III/5 са от необработени камъни и вторично използвани тухли на калов разтвор (обр. 20 и 107)[267]. Дебелината им е 0,60-0,70 м (обр. 8, 55, 56). Спрямо съответните нива основите са дълбоки 0,50 до 0,70 м (обр. 19, 20, 56). Във височина стените са били с кирпичен градеж. Покривите са били с дървени, вероятно едноскатни конструкции, покрити с тегули и имбрици. Повечето от тях са с глинобитни подове, в които на места са вкопани долиуми. В по-ограниченото по размери помещение III/3 е установена подова настилка с вторично използвани тухли и тегули.

В наличната документация за III/1-III/4 няма данни за входове и огнища. Вход с ширина 1,40 м установих през 1991 г. в южния край на западната стена на III/5. Оформлението на страниците му е предимно с вторично използвани тухли (обр. 55 и 107).

Горни етажи за III/1-III/5 са малко вероятни, но някъде не е изключено наличието на повдигнати дървени подове - където няма подови настилки и където липсват (ако действително липсват) приземни входове и огнища.

В пластовете на помещенията III/1-III/5 е открит разнообразен битов инвентар, включително каменни хромели и домашна керамика.

Северно от III/1, пак до източната крепостна стена може би е имало още едно или две подобни помещения, но културният пласт и останките тук от периода на ранновизантийското селище са унищожени преди началото на разкопките (Božilova 1987, 77-78)[268].

При изследването на североизточния ъгъл на крепостта през 1992-1993 г. установих, че прилежащата защитена площ не е била застрояване (обр. 21 и 29).

III.3.2. Сградата III/6

Сградата III/6 е до южния сектор на източната крепостна стена (обр. 8 и 55). Изследвана е в края на 80-те години[269]. Останките от солидните ѝ стени не са демонтирани, което ми даде възможност за лични наблюдения върху тях през 90-те години. През 1990-1991 г. установих и изследвах предверието на сградата, намиращо се непосредствено на север от нея.

---

[264] Останките от централната част на III/5 са унищожени при прокарването на един съвременен етернитов водопровод (виж обр. 107, ляво).

[265] Останките от по-ранните пилони са били запазени до 0,20-0,30 м над подовите нива на помещенията от третия основен период на обекта.

[266] Не е изключено в площта на по-значителните III/2, III/4 и III/5 да е имало някакви разделителни стени, т. е. реалният брой на помещенията тук да е бил по-голям. Наличната документация обаче не съдържа ясни данни в подкрепа на подобна възможност.

[267] Изключение е централният участък от западната стена на III/5, който обаче е използван наготово и се явява всъщност източна стена на друга, по-солидна постройка в западна посока. Виж по-натътък III.3.5.

[268] В посочената публикация това пространство е означено като "помещение 8" и "помещение 5".

[269] Резултатите от проучването на тази сграда не са отразени в обнародваните съобщенията за разкопките.

Сградата III/6 е с правоъгълен план. Вътрешните ѝ размери са 14,40 (север-юг) x 4,80 м. Подобно на III/1-III/5, късите стени на III/6 долепват на фуга до крепостната стена, която е използвана като източна стена на сградата. Западната стена на III/6 също дублира трасето на стилобата на по-ранния източен перистилен портик и включва останки от три пилона, включително горната "хаста" на югоизточния ъглов пилон. Дебелината на основите и стените е предимно 0,60 м (обр. 55, 56, 108, 109/d)[270]. В сравнение с III/1-III/5 обаче градежът при III/6 е с хоросан[271]. Освен това основите на III/6 са по-дълбоки. Основата на дългата ѝ западна стена например не само включва останките от по-ранните пилони, но и стъпва върху стилобата на по-ранния портик. Това допълнително е повишавало устойчивостта на сградата. Очевидно III/6 е имала втори, а може би дори и трети етаж. Входът за приземния ѝ етаж е от север. Ширината на входа е 1,20 м. Страниците му са оформени с тухли (обр. 55 и 108). Върху земления под на приземния етаж са установени плоски камъни и отделни тухли, но изглежда, че не е имало непрекъсната настилка. Сред материала от съответния пласт преобладава домашната битова керамика. Открита е горяла дървесина. На нивото на пода в северната част на сградата са били разчистени два конски скелета.

При проучването на III/6 са установени останките и от две вътрешни стени, чиито запазени долни части са от камъни, споени с кал[272]. Едната от тях дели напречно приземния етаж на две помещения. Другата, която е с ориентация север-юг и с дължина около 3 м, започва от източната страница на входа и изглежда обособява още едно малко помещение в североизточния ъгъл на сградата (обр. 55). Времето на изграждането на тези стени - непосредствено след самата сграда или в някакъв по-късен момент (при функционираща все още сграда ?) - не е сигурно[273].

До крепостната стена, между сградите III/5 и III/6 има отворено на запад пространството с ширина 3,60-3,70 м. То е било използвано като предверие към III/6. Покривът му, ако изобщо е имало такъв, е опирал в северната стена на III/6 и в южната стена на III/5[274]. В предверието, на нивото на входа на III/6 и точно срещу неговите очертания бе разчистена настилка от вторично използвани тухли (обр. 55 и 108). Те са положени върху трамбована глина (обр. 19 и 56). Максималните размери на разкритата настилка са 2,20 (изток-запад) x 2,10 м. Дори и да има несъхранени нейни части е ясно, че тя не е покривала цялата площ на предверието. Пластът, залягащ настилката бе наситен предимно с деструкции от сградата III/6 (обр. 56). Сред оскъдните находки от този пласт заслужава да се спомене една медна хлопка (кат. N 18, обр. 119).

---

[270] Само синхронният на сградата градеж в южния край на западната ѝ стена е с дебелина 0,90 м, която съвпада с дебелината на преизползваната в съседство част от по-ранния югозападен ъглов пилон (обр. 55). Вероятно последната е била запазена, респективно - преизползвана, до една по-значителна височина в суперструкцията на западната стена на III/6.

[271] Основите и запазените долни части от стените на III/6 са с ломени и речни камъни, свързани с хоросан (обр. 108). В останките от западната стена е запазен частично нивелиращ тухлен пояс. Хоросанът е идентичен с използвания в крепостния градеж - бял на цвят, с доста пясък и камъчета.

[272] През 1990 г. тези стени бяха вече демонтирани.

[273] В наличната документация няма данни за по-късни подови нива и за стратиграфски разграничени фази във функционирането на сградата III/6. Основите на вътрешните стени слизат под (прерязват ?) установеното подово ниво. Няма данни за вход в напречната вътрешна стена.

[274] В и върху подовото ниво на предверието не регистрирах следи и останки от опорна конструкция.

III.3.3. Сградата III/7

Еднокамерната сградата III/7 изследвах през 1990-1991 г. Намира се при южната крепостна стена, в близост до югоизточния ъгъл на крепостта и до гореописаната сграда III/6 (обр. 8 и 55).

Както посочих по-горе, III/7 има две строителни фази[275]. Първоначалната сграда е по-малка. Приблизителните ѝ вътрешни размери са 4,40 (север-юг) х 3,40 м. Ъглите ѝ не са прави, но срещуположните ѝ стени са почти успоредни, т. е. нейният план е с близка до ромбоид форма. Западната и източната ѝ стена са опирали на фуга в южната крепостна куртина, която е използвана като южна стена на сградата (обр. 55). За разлика от постройките покрай източната крепостна стена, при III/7 не са преизползвани останки от съответния по-ранен перистилен портик. Дебелината на същинските стени на III/7 е 0,70-0,80 м (обр. 55 и 57). Градежът на запазеното от тях - субструкциите и най-долните части от суперструкциите - е с необработени камъни и отделни, вторично използвани тухли на кален разтвор. Дълбочината на субструкциите надхвърля 0,80 м[276]. В запазените останки от първоначалната сграда не личат очертания на приземен вход[277].

В твърде нарушения пласт от първата фаза на сградата се откриха фрагменти от битова керамика, глинена тежест за стан, прешлен за вретено. Сбитата повърхност на следващия пласт, който се появи на около 0,45 м под днешния терен (обр. 55 и 57), изглежда фиксира нивото в III/7 по това време[278].

В по-късен момент първоначалната източна стена на III/7 е демонтирана, включително със субструкцията, след което е изградена нова източна стена[279]. Преизграден е и североизточният ъгъл. В резултат площта на сградата е увеличена. През втората ѝ фаза нейните вътрешни размери са 5,10 (север) х 4,40 (запад) х 5 (юг) х 4,35 (изток) м. Градежът на новите части е идентичен с поранния градеж (обр. 55 и 109). Сред преизползваните в новата стена материали са и няколко глинени тръби, запълнени с хоросан[280].

Интересна особеност в плана и в конструкцията на преустроената сградата е, че северното рамо на новия североизточен ъгъл не опира в първоначалния североизточен ъгъл. По този начин в източния край на северната стена се е получил отвор, широк 0,60 м при външното лице и 0,35 м при вътрешното лице на стената (обр. 55). Ясно е, че този отвор не е резултат от строителна небрежност. В съседство обаче няма останки от някакво съоръжение - например канал, - което да обясни неговото наличие. Остава възможността за повдигнат дървен под, респективно - за въпросния отвор като средство за проветряване на приземното подподово пространство.

---

[275] Виж II.2., с. 62-63.

[276] Основите на сградата III/7 слизат под достигнатото в сондажите край тях ниво от периода на пострезиденциалното село (обр. 57 и 110). Виж II.2., с. 63, бел. N 209.

[277] Ако първоначалната сграда изобщо е имала приземен вход, то той следва да е бил в демонтираната ѝ източна стена.

[278] Този пласт с нехомогенна като цвят и състав пръст, включително с материали от първия и втория период на обекта, е насип. Следващият, вече нормално отложен културен пласт, който регистрирах в очертанията на III/7 е с материали от периода на пострезиденциалното село (обр. 57). Виж II.2., с. 62-63.

[279] В площта и в профила на сондажа покрай северната стена на III/7 се установи ясно изкопа за първоначалната източна стена на сградата, който след демонтирането на последната е запълнен с пръст (обр. 55 и 57).

[280] Въпросните тръби са дълги по 0,25 м. Запълването им с хоросан е станало още при първоначалната им употреба, т. е. те не са от водопровод, а от някакъв свод в късноримската резиденция.

С повдигането на пода се е целяло изолирането му от земната влага, а отворът в северната стена на сградата е способствал за циркулацията на въздуха в приземното подподово пространство. Размерите на преустроената сграда и градежът на долните части на стените ѝ позволяват съоръжаване на повдигнат дървен под без допълнителни опори.

При работата в очертанията на III/7 не бяха регистрирани ниво и културен пласт от втората ѝ фаза. Те са били твърде високо и не са се запазили. Сам по себе си този факт не доказва горен дървен под, но поне показва, че земленото (долно) подово ниво в сградата по това време не е било вкопано.

III.3.4. Сградата III/8

Сградата III/8 се намира до северния сектор на западната крепостна стена, в близост до северозападната ъглова кула (обр. 8 и 44). Останките ѝ изследвах частично през 1992-1994 г. По-точно изследвани са части от южната стена и от вътрешната ѝ площ. Като западна стена е използвана крепостната куртина. Относно размерите на сградата в момента мога да посоча само, че дължината ѝ (север-юг) е надвишавала 6 м и че ширината ѝ е била над 2 м[281]. В изследваната ѝ площ няма вътрешни стени (обр. 44).

Запазеното от южната стена и откритите деструкции в пласта на сградата III/8 дават представа за нейния градеж. Основите и долните части на стените ѝ са от необработени камъни на калов разтвор. Основата на южната стена стъпва върху колонките от хипокауста от фаза "b" на помещение I/18 на късноримската резиденция (обр. 37, 41, 85/i). Западният край на южната стена на III/8 опира на фуга в западната куртина (обр. 44), респективно - в преизползваната тук западна стена на I/18, като при това е разбит тухленият кожух на последната от фаза "b" на I/18 (обр. 37, 38, 85/i, 87/e). Дебелината на южната стена на III/8, която в суб- и суперструкция е една и съща, е 0,80 м. Горните части на стените на III/8 са били с кирпичен градеж. Дървеният покрив на сградата е бил покрит с тегули. Струпвания на горял, отухлен кирпич и на фрагментирани тегули бяха установени върху пода в южната и в централната част на сградата (обр. 39-41).

Непосредствено преди изграждането на III/8 съответният терен е нивелиран. По-запазените дотогава късноримски останки, които не са преизползвани - например от източната стена на I/18 и I/19, - са демонтирани до нивото на III/8 (обр. 39-41, 89). Самото подово ниво е получено чрез нанасянето и трамбоването на слой стерилна, жълтокафява глина с дебелина до 6-7 см. В резултат на съвременна строителна намеса глинобитното ниво в изследваната площ на III/8 е с наклон от юг на север, като в северния край на изследваната площ е унищожено изцяло (обр. 39-41)[282]. На места върху запазеното глинобитно ниво се установиха части от настилка с вторично използвани тухли (обр. 44).

Върху глинобитното ниво в южната част на III/8 бяха разкрити частично останки от огнище с правоъгълна, вероятно, форма[283]. Подът на самото огнище е обмазан допълнително с глина, която при експлоатацията му се е изпекла неравномерно (обр. 41, 44, 85/j). Фрагментираните, силно обгорели тухли, които се намериха в съседство, трябва да са от стените на огнището. Върху пода на последното имаше слой с въглени и пепел, в който се откриха фрагменти от няколко глинени гърнета. Върху пода на огнището лежеше и един фрагментиран, силно корозирал железен предмет, наподобяващ паралелепипедна кутия. Състоянието на този предмет затруднява определянето му, но все пак неговото местоположение е указание за функционална обвързаност с огнището (мангал ?).

---

[281] Изследваната част от III/8 покриваше описаните по-горе останки от банските помещения I/18 и I/19 на късноримската резиденция. Виж I.2.4.1.-I.2.4.4. Южната стена на III/8 се явяваше всъщност южна граница на сондажа в северозападния сектор на обекта (обр. 37).

[282] Съвременната строителна намеса е един дълбок изкоп за канал (обр. 37 и 44). Виж I.2.4., с. 21.

[283] Останките от източната част на огнището остават вън от изследваната площ (обр. 37 и 44).

Като цяло пластът на сградата III/8 е концентриран в южната и в централната ѝ част (обр. 39-41)[284]. Съставът му е безспорен аргумент за опожаряването на сградата - наред с отухлените кирпичи той съдържа и много овъглено дърво. Сред находките от него преобладават фрагментите от груба, домашна битова керамика. Намерено бе и немалко количество овъглени семена - предимно от леща.

Твърде ценна находка за хронологията на III/8 и на ранновизантийското селище изобщо е една медна монета, открита в централната част на сградата, в близост до крепостната стена. Монетата бе в сбита пръст, непосредствено върху запазена in situ част от тухлената подова настилка, под слоя с въглени и пепел от опожаряването на сградата. Монетата е на Юстиниан I и е със стойност 16 нумии. Сечена е в 527/538 г., в Thessalonica (кат. N 12)[285].

III.3.5. Други сгради

При досегашните проучвания са засичани останки от стени и на други сгради в защитената площ на ранновизантийското селище, но тяхното реално проучване все още не е започнало. Така например през 80-те години при проследяването на източния и централния сектор на южната крепостна стена, западно от сградата III/7 са засичани стени и от други постройки, които също са опирали в куртината и са със сходен градеж.

От необработени камъни, фрагментирани тухли и кал са и долните части на две стени, които установих през 1990 г. при зачистването на профилите на един стар машинен изкоп в югоизточния сектор на обекта. Двете стени са с ориентация изток-запад. Дебелината им е 0,75-0,80 м. Разстоянието между тях е 3,80 м. Вероятно са от една сграда. Южната стена отстои на около 3,50 м северно от сградата III/7 (обр. 8 и 55). В съответния профил на изкопа няма запазено подово ниво и пласт, които да се свързват с тези стени[286], т. е. тук ситуацията е аналогична на състоянието на останките от втората фаза на III/7. Следователно и хронологията на предполагаемата сграда би следвало да е същата.

През 1992 г. в централния северен сектор на обекта засякох стена с ориентация изток-запад, отстояща на около 6,30 м южно от стълбището за североизточната полукръгла кула. Дебелината на въпросната стена е 0,70 м (обр. 29). Горната част от запазената ѝ суперструкция, в границите на засечения участък, е с вторично употребени тухли, споени с глина. Вероятно това е северна стена на сграда от периода на ранновизантийското селище[287].

---

[284] Тази ситуация е следствие не толкова от по-късните нарушения, а от начина на деструктирането на опожарените горни части на III/8. Докато кирпичената надстройка на южната стена и прилежащата ѝ част от покрива са паднали в площта на сградата, то надстройките на източната и северната стена, и прилежащите им части от покрива очевидно са се срутили навън от очертанията на сградата.

[285] Точното определяне на монетата извърши н. с. В. Пенчев от НИМ, за което му благодаря. Монети с номинал "IS", т. е. 16 нумии са сечени само при Юстиниан I и само в Thessalonica. Виж напр. Wroth 1908, lxxix-lxxx, 41-42, NN 163-174, pl. VI/11.

[286] Почистеният профил показа, че тези стени се врязват в нивелиращ, наситен с деструкции насип, в който има преотложени материали (предимно фрагментирана битова керамика) от периода на късноримската резиденция и пострезиденциалното село. Несъхраненото подово ниво на предполагаемата сграда е било очевидно над насипа, т. е. съхранените останки от стените са субструкции. Насипът не е изчерпан изцяло чрез изкопа, чиято дълбочина достига на места до 1 м.

Сред късните градежи над стилобата на източния портик на късноримската резиденция се отличава стената между останките на седмия и осмия пилон. Тази стена е градена на хоросан, като основата ѝ стига до по-ранния стилобат. Тя се явява като централен участък от западната стена на помещение III/5, но това е нейна вторична функция. Всъщност въпросната стена е източна такава на друга, по-солидна в сравнение с III/5, сграда в западна посока. През 80-те години е разкрит участък от северната стена на тази ранновизантийска сграда, който показва, че североизточният ѝ ъгъл не е прав (обр. 8). С това се изчерпва и наличната информация за нея.

Интересен и значим за архитектурата и структурата на ранновизантийското селище е проблемът за преизползването на останките на залата I/1 на късноримската резиденция (обр. 29). Апсидата на по-ранната зала е предопределила формата и мястото на най-голямата крепостна кула[288], но преизползването на I/1 не се свежда само до това.

В очертанията на югоизточния ъгъл на I/1 пластът от ранновизантийския период е бил унищожен още преди началото на разкопките, а останалата площ на залата, както посочих по-горе, все още не е изследвана[289]. Въпреки това има безспорни данни, че масивните останки от всички стени на I/1 са преизползвани в периода на ранновизантийското селище, т. е. че по-ранната зала I/1 е била преустроена в сградата III/9.

Разкритите през 70-те години участъци от източната и южната стена на I/1 са били, а отчасти и са запазени до нивото на днешния терен или на около 0,70 м над банкета на близкия северен сектор на източната крепостна стена (обр. 75)[290]. Останките от проследения през 1993 г. участък от западната стена на I/1 също се оказаха непосредствено под затревената тук повърхност на терена (обр. 76 и 79/а), т. е. значително над нивото на ранновизантийското селище. Нещо повече, това състояние на останките от стените на I/1 предполага, че до неотдавна те са били запазени на още по-голяма височина спрямо ранновизантийското ниво[291]. Следователно те със сигурност са преизползвани. Цялостното им преизползване пък означава, че самата зала I/1 е била възпроизведена като конфигурация (без апсидата), а вероятно и като обем в ранновизантийската сграда III/9.

III.3.6. Интерпретация на установените сгради

Находките от верижно наредените до източната крепостна стена постройки или помещения III/1-III/5 доказват жилищните им функции. Броят, плановете и градежът на самите помещения са допълнително указание, че те са обитавани от обикновено население. Може би всяко едно от тях е било предназначено за отделно семейство или домакинство. Не е изключено и някое от по-малките помещения III/1 или III/3 да е съставлявало със съседно по-голямо помещение - примерно III/2 - общо домакинство (обр. 8).

---

[287] Тази стена, както и опорната стена на стълбището за полукръглата кула, бяха засечени чрез траншея, ориентирана север-юг. Останките им се появиха на една и съща дълбочина - около 0,30 м от днешния терен. До достигнатата дълбочина в траншеята, която съответства на ранновизантийското ниво в този сектор на обекта - около 0,70 м, - между стълбището и представената тук стена не бяха установени други останки.

[288] Виж III.2.3.2.

[289] Виж I.2.3.1.

[290] Останките от самия югоизточен ъгъл на I/1 са пострадали при строителния изкоп в началото на 70-те години.

[291] До изравняването на терена от днешните му стопани в началото на 60-те години.

Сходни по градеж и инвентар с нашите III/1-III/5 домакински комплекси от верижно наредени, включително долепени до крепостните стени помещения са установени в почти всички изследвани, сходни по мащаб укрепени ранновизантийски селища в днешната българска територия - в Carassura, в Шуменския хисарлък и в Габровското градище, в Градището край с. Боженица, Ботевградско и в Градището край с. Лозарево, Карнобатско, в укрепените селища край с. Караново, Новозагорско и с. Горни Воден, Асеновградско, в Големановото кале и в Садовското кале край с. Садовец, Плевенско, и т. н. (Dintchev 1997, 49-53, fig. 5-7, 11, 16-18)[292]. Компактното разположение на домакинства чрез верижни комплекси е особено характерно за края на V-VI в. То е обусловено от увеличаващото се население на укрепените селища и е израз на тенденцията към опростяване на плановите решения и ограничаване на функционалните възможности на отделните домакинства (Dintchev 1997, 50).

Находките от пласта на първата фаза на нашата сграда III/7 при източния сектор на южната крепостна стена (обр. 8 и 55) също предполагат жилищно предназначение. Отсъствието на съхранен пласт и ниво от втората фаза на сградата възпрепятства интерпретация ѝ за съответното време. Ако е имало промяна във функциите на III/7, то новото ѝ предназначение би следвало да е склад за хранителни продукти и по-точно за зърнени храни (horreum frumentarium). Повдигнатият дървен под (suspensura) и наличието на отвор или отвори за проветряване на приземното пространство са присъщи за този вид постройки (Rickman 1971, 293-297)[293].

Със сигурност обитаема е била частично разкритата сграда III/8 при северния край на западната крепостна стена. В нея има огнище, а пластът ѝ съдържа много битова керамика. Тази сграда обаче може и да не е била обитавана от обикновено семейство, а от военни или военизирани лица, ангажирани с охраната на северозападната ъглова кула. Аргументите за подобна възможност засега са косвени - близостта на III/8 до кулата и очевидната необитаемост на самата кула предвид малките ѝ размери (обр. 8 и 44). Непосредственият достъп до тази кула - чрез приземния ѝ вход и вътрешно дървено стълбище - предполага именно наличие на близка караулна постройка.

Твърде вероятно е и военното предназначение на солидната правоъгълна сграда III/6 до южния сектор на източната крепостна стена (обр. 8 и 55). Предвид ситуацията в изследвания югоизточен ъгъл на защитената площ, логично изглежда подсигуряването на защитата на югоизточната част на крепостта, включително на ъгловата кула, да е било чрез тази сграда. Във втория и, евентуално, третия ѝ етаж са могли да бъдат настанени няколко десетки войници. Може би медният звънец, открит върху тухлената настилка на предверието от северната страна на сградата е служил на часовите за сигнализация в случай на опасност[294]. Аргумент за военния характер на III/6 е и използването на приземния ѝ етаж като конюшня[295]. Това пък се доказва от откритите в очертанията ѝ конски скелети[296]. Споменатото предверие е спомагало за по-лесния достъп до сградата, включително за функционирането на конюшнята в приземния ѝ етаж.

---

[292] Виж и посочените там (Dintchev 1997) конкретни публикации.

[293] Отсъствието на вътрешни подпори и на контрафорси, които са характерни за късноримските horrea на Балканите (Dintchev 1999, 168-170, fig. 2/a-e), може да се обясни с по-малките размери и с по-късната дата на нашата сграда III/7. В южната част на Шуменския хисарлък е изследвана постройка, която погрешно е определена като "баня" (Антонова 1973, 147-150, обр. 15/а) и която всъщност е единствената известена засега у нас ранновизантийска постройка, градена специално за horreum frumentarium. Тя е с вътрешни подпори, но нейните вътрешни размери са 13,50 x 7 м. Стените ѝ обаче са без контрафорси и с градеж от камък на калов разтвор, подобно на нашата III/7. Има и отвор за проветряване на приземното пространство (виж пак там; виж и Антонова 1981, 22, обр. 13 - общ план на Шуменския хисарлък за VI в., където е представен и въпросният хореум).

Изграждането на караулни постройки, подобни на нашата III/8, до по-важни пунктове на съответните крепости е нормална практика в местното ранновизантийско строителство (Овчаров 1982, 58-59). По-значителни, действителни казармени сгради, каквато е нашата III/6, са установени и при други укрепени ранновизантийски селища от мащаба на разглежданото тук - например в тези край гр. Берковица (Джонова 1980, 117; Миланов 1982, 16), с. Червен, Русенско (Димова/Иванов 1985, 23, 29, обр. 16), с. Одърци, Добричко (Michailov et al. 1980, 130), с. Лозарево, Карнобатско (Дражева 1986, 99; Дражева 1987, 154-5)[297]. Казармените сгради удостоверяват наличието на военни гарнизони в съответните селища[298]. Инкорпорирането на редовните военни части в селищните центрове е отличителна характеристика в развитието както на селищния живот, така и на имперската военна организация на Балканите през V-VI в. (Dintchev 1998, 100-102). Доказаното наличие на конюшня в приземния етаж на нашата сграда III/6 е от значение за детайлната интерпретация на казармени сгради в други центрове и е принос към решаването на общия проблем за устройването на кавалерията по времето на Домината[299].

---

[294] Така се обясняват например звънчетата, намерени в някои от кулите на късноримската и ранновизантийската крепост на Sucidava (на левия дунавски бряг, срещу Oescus), както и една хлопка, открита в караулната постройка до портата на ранновизантийската крепост при с. Долна Кабда, Търговищко (виж Овчаров 1971, 25, и цит. там публикация).

[295] Наличието на конюшнята показва, че III/6 не е например складова постройка (horreum). Разликите в градежа и размерите в сравнение със съседните постройки на юг - III/1-III/5 - пък показват, че III/6 не е обитавана от обикновено население. В документация за проучванията в площта на III/6 няма данни за открито въоръжение. Данни за подобни находки обаче отсъстват в публикациите и за други късноримски и ранновизантийски казармени постройки - например за повечето казарми от края на IV-VI в. покрай южната и източната крепостна стена на Diocletianopolis (Маджаров 1981, 90-94; Маджаров 1993, 107-111) или пък за датиращата от същия период казарма при западния сектор на външната укрепителна линия на Acrae (Джингов 1990, 69-70).

[296] В зависимост от датата на вътрешните стени на калов разтвор в приземния етаж на сградата (виж по-горе III.3.2.), както и от техния вид - например от наличието или отсъствието на вход в напречната стена - са възможни различни варианти относно устройството и промените в конюшнята. Във всеки случай северната част на приземния етаж, където са открити конските скелети, е използвана като конюшня до изоставянето на самата сграда.

[297] Подобно на нашата III/6, казармените сгради в изредените селища са ситуирани до крепостните стени. По същия начин са ситуирани и известните късноримски и ранновизантийски казарми в по-значителните ни селищни центрове - например споменатите в бел. N 295 казарми в Diocletianopolis и Acrae. Разполагането на казармите покрай крепостните стени е обща тенденция в Империята още от края на III - началото на IV в. (виж напр. Lander 1984, 259-261, 302).

[298] Изредените, както и укрепеният обект край Костинброд, възникват като селищни структури с военни гарнизони, а не са военни лагери, трансформиращи се постепенно в селища. Поради това необходимо разграничение тук не давам примери за казармени постройки от IV-VI в. в сходни по мащаб центрове, които първоначално са били само военни лагери. Поради аналогични причини не изреждам и примерите за казарми в ранновизантийски крепости с чисто военни функции.

Сградата III/9 и полукръглата североизточна кула, чиито места и очертания се дължат на преизползването на по-ранната зала I/1, очевидно са били във връзка помежду си (обр. 8 и 29). Въпросът обаче е в естеството на тази връзка. Един директен контакт между кулата и сградата би предопределил последната като казарма[300]. При по-опосредствуван контакт с кулата[301], внушителната сграда III/9 би могла да има и други функции - например жилище, резиденция на висшия местен магистрат[302]. Подобна възможност ще означава известна приемственост по отношение на функциите на по-ранната зала I/1.

Ясно е, че уточняването на функциите на III/9 може да стане само с нови проучвания. Същото се отнася и за другите постройки във вътрешността на защитената площ, от които са засечени само отделни стени.

III.4. Име, хронология и значение

III.4.1. Името на укрепеното селище

В известното си съчинение De aedificiis Прокопий дава сведения за дейността на Юстиниан I и в провинция Dacia Mediterranea: “Но като видял, че и стените на Сердика, Наисопол и още на Германия и Пауталия били разрушени от времето, построил ги яко, направил ги непревземаеми за неприятелите и съзидал помежду им три градчета, Кратискара, Куимедава и Румесиана (... και πολιχνια δε τουτων δη μεταξυ εδειματο τρια, Κρατισκαρα τε και Κουιμεδαβα και Ρουμισιανα)”[303]. В съвременната литература няма спор, че името Κρατισκαρα от De aedificiis е модифициран вариант на името на споменатата два века по-рано в Itinerarium Burdigalense пътна станция Scretisca (Beševliev 1970, 12, 23, 93)[304]. Локализираната и вече отчасти изследвана малка пътна станция обаче е била изоставена найкъсно в средата на V в., и теренът ѝ повече не е бил обитаван[305]. Напротив, укрепеното селище в близката м. Градището със сигурност функционира по време на съставянето на De aedificiis и е най-значителният обект от това време не само в близката околност (обр. 2), но и в западна част на Софийското поле изобщо (обр. 1)[306]. Следователно идентификацията на Прокопиевата Κρατισκαρα с това укрепено селище е безспорна и безалтернативна (обр. 4).

---

[299] Отсъствието на значително количество специфични находки и на по-трайни съоръжения при конюшните затруднява тяхната идентификация в центрове с иначе доказано военно присъствие. За възможното комбиниране на функции на казарма и конюшня при къснoримски военни сгради от Балканите виж Dintchev 1999, 172, not. 37.

[300] В подобен комплекс с една значителна кула е например споменатата по-горе казармена сграда от укрепеното селище край гр. Берковица.

[301] Известно указание за по-опосредствуван контакт между кулата и сградата, респективно - за възможността последната да не е казарма или само казарма, е наличието на външното стълбище за кулата (виж III.2.5.2.). Ако основното предназначение на III/9 е казарма, то външното стълбище за полукръглата кула би било излишно.

[302] Предвид ограничения мащаб на селището, висшият местен магистрат вероятно е съвместявал функциите на гражданското и на военното му управление. Наличие на резиденциални сгради е установено в немалко сходни селища у нас - например в Bizone (споменатата сграда с контрафорси - виж III.2.6.), в укрепеното селище при с. Одърци, Добричко (Дончева-Петкова 1982, 71-72; Дончева-Петкова 1986, 165), в Красен кале край гр. Панагюрище (Топтанов и др. 1994, 90-1, 92, обр. 5), в Градището край с. Лозарево, Карнобатско (Дражева 1988, 116; Дражева 1989, 96-97).

[303] Proc., De aedif., IV, 1 (по ГИБИ 1959, 157).

[304] Виж и посочените там (Beševliev 1970, 93) автори.

[305] Виж I.4.3., с. 56.

Определен интерес предизвиква и въпросът за начина на запазване на името Scretisca-Κρατισκαρα от укрепеното селище той като между началната дата на последното и крайната дата на пътната стнация има интервал от поне няколко десетилетия. Очевидно по-ранната форма на това име - Scretisca/Σκρατισκα - се е отнасяла не само за пътната станция, но и за по-ранните периоди на обекта в м. Градището - за късноримската резиденция и поствилното село.

III.4.2. Хронологията

Съгласно цитирания по-горе пасаж от De aedificiis, укрепената Κρατισκαρα (Кратискара)[307] била изградена при управлението на Юстиниан I. Подкрепя ли се това сведение от археологическата информация и какви са обективните данни за хронологията на ранновизантийското селище изобщо?

Приведените паралели за куртините, кръглите ъглови кули, правоъгълната кула-порта и стълбищата (обр. 62-65) показват, че крепостта на Кратискара се вписва в ранновизантийската фортификационна практика, но не могат да определят точната дата на нейното изграждане.

Откритата битова керамика и почти всички останали находки от ранновизантийския пласт също не могат да дадат по-точна дата. Например медният кръст (елемент от висящ светилник - кат. N 19, обр. 121), който бе намерен в кулата-порта, има доста паралели от VI в.[308], но не може да бъде датиран по-прецизно в границите на VI в.

При разкопките до 1993 г. е открита само една монета от VI в. - 20 нумии на Юстиниан I (от 538/539 г.), - при това в нарушен пласт[309].

През 1993 г. обаче бе доказано със сигурност, че укрепеното селище край Костинброд е съществувало при Юстиниан I. Медната монета от 527/538 г., намерена върху пода на сградата III/8 е със стойност (16 нумии), каквато не се използва след управлението на Юстиниан I. При наследниците му запазените монети от този номинал са били препечатвани с нова стойност[310]. Следователно монетата от нашата сграда III/8 е изпаднала там по време на управлението на Юстиниан I.

Доказаното съществуване на Кратискара по времето на Юстиниан I все още не доказва твърдението на Прокопий, т. е. от този факт не може да се заключи, че и появата на Кратискара е тогава. Предвид крайната дата на късноримската резиденция и съществуването на поствилното неукрепено село, появата на Кратискара може да се постави най-общо в границите на последната четвърт на V в. и първата половина на VI в. При пълното отсъствие засега на точно датирани находки от първите петдесетина години на този период обаче

---

[306] Тази констатация се основава не само на наблюденията ми в близката околност на гр. Костинброд по време на разкопките, но и на данните от теренните обходни изследвания с мое участие в общините Костинброд и Божурище, които включват западната част на Софийското поле, във връзка с програмата "Археологическа карта на България" през 1991-1993 г.

[307] Днес не знаем кога точно променената форма Κρατισκαρα е изместила първоначалната форма Scretisca/Σκρατισκα в езика на местното население и в официалните актове на имперската администрация. Възможно е още поствилното село да се е именувало Κρατισκαρα. За удобство, мое и на читателя, обаче в следващия текст с Κρατισκαρα ще означавам само ранновизантийското укрепено селище.

[308] Виж по-горе III.2.4., с. 75.

[309] Въпросната монета е открита през 80-те години при проучванията в площта на III/3 или III/4, но на дълбочина 1,60 м от днешния терен, т. е. значително под нивата на тези ранновизантийски помещения.

[310] Информацията дължа отново на н. с. В. Пенчев от НИМ, за което поредно му благодаря.

по-вероятно изглежда появата на укрепеното селище да е, както твърди Прокопий, през управлението на Юстиниан I и по-точно през втората четвърт на VI в.

Обстоятелствата на намиране на споменатата монета от 16 нумии показват още, че тя е била изгубена по време на функционирането на сграда III/8[311]. Следователно монетата не може да бъде указание, че сградата е опожарена по време на управлението на Юстиниан I.

В момента не разполагам с конкретни данни за датата, когато и сградата III/8, и останалите изследвани постройки в Кратискара са били опожарени и изоставени в резултат вероятно на вражеско нападение. Косвен ориентир за това събитие би могла да бъде информацията за съдбата на по-близките ранновизантийски центрове.

Засега няма археологически установени дати за по-съществените сътресения през VI-VII в. в Serdica, която иначе е преживяла тези смутни векове. От някогашната административна територия на Serdica южно от главното старопланинско било са изследвани в някаква степен няколко ранновизантийски обекта. Хронологическата информация за част от тях е твърде ограничена - например за обекта с т. нар. Еленска базилика край гр. Пирдоп (Мутафчиев 1915, 20-84) - или пък се отнася за периода до Юстиниан I - например селището сред останките на централната сграда на късноримската вила в кв. Бела вода на гр. Перник (Любенова 1990, 89). Все пак има и такива с повече датиращи находки.

Голямото ранновизантийско селище върху хълма Кракра при гр. Перник е на не повече от 30 км в югозападна посока от Кратискара (обр. 4/1). При изследването му са открити множество монети от VI в. Най-късни от тях са два фолиса на Юстин II, сечени в 576/577 г. (Юрукова 1981, 225-234, 241-255). Предполага се, че селището е опустошено и опожарено от славяните при нашествията им към Тракия и Гърция в периода 577-581 г., (Юрукова 1981, 234).

С тези нашествия се свързва и крайната дата на малката, но много солидна ранновизантийска военна крепост (упоменатата в De aedificiis Στενεσ ?) в прохода Траянови врата - при източната граница на Сердикийската територия и на диоцеза Dacia, на около 75 км югоизточно от Кратискара (обр. 4/2). При разкопките в тази крепост са открити, поединично и в колективни находки, над 150 монети. Най-късните от тях са на Тиберий II Константин, който е управлявал от 578 до 582 г. (Митова-Джонова 1994, 92-93)[312].

Може да се допусне, че опожаряването и изоставянето на Кратискара е в същия период и поради същата причина. Предвид отправния пункт и посоката на нашествията, Кратискара би следвало да е опожарена малко преди селището върху хълма Кракра и крепостта в прохода Траянови врата[313].

III.4.3. Значение и място в селищната система

В цитирания по-горе пасаж Прокопий представя градските центрове на провинция Dacia Mediterranea в две групи. Първата група включва по-големи, същински градове (πολεις) - Сердика, Наисус, Германия и Пауталия. Втората група включва малки градове, градчета (πολιχνια) - Кратискара и Куимедава, и Ремесиана. (Proc., De aedif., IV, 1; по ГИБИ 1959, 157). Този пасаж инициира в съвременната литература мнението, че Кратискара и Куимедава са били селища с приблизително същата площ и големина като Ремесиана (Velkov 1977, 97)[314]. Информацията за вече локализираната и отчасти изследвана Кратискара обаче опровергава това мнение и за пореден път повдига въпроса за достоверността на селищните дефиниции на Прокопий[315].

---

[311] Виж по-горе III.3.4., с. 86.

[312] В цитираната публикация не са посочени датите на емисиите на монетите.

[313] Споменаваното по-горе укрепено селище при гр. Берковица е в пределите на съседната провинция Dacia Ripensis (обр. 4/3), но в момента то е най-близкият изследван, сходен и синхронен на Кратискара обект в северозападна посока, т. е. към отправния пункт на аваро-славянските нашествия в края на VI в. Най-късните ранновизантийски монети от разкопките на селището при Берковица са на Юстин II (565-578). Сведението получих от проучвателката Д. Митова-Джонова, за което ѝ благодаря.

Ремесиана (Remesiana/Ρεμεσιανα/Ρουμισιανα) е известен римски и ранновизантийски център при гр. Бела Паланка в днешна Източна Сърбия (обр. 4). В известния Synecdemus на Хиерокъл тя е посочена като един от градовете на провинция Dacia Mediterranea (Hier., Synecd., 654, 7; по ГИБИ 1959, 93). Ремесиана със сигурност е била укрепена преди управлението на Юстиниан I и Прокопий определено бърка като я определя за “създана” при последния. Крепостта на Ремесиана от IV-VI в. огражда площ от около 50 дка[316]. Редовни разкопки в нея не са провеждани, но все пак е установено наличието на една твърде голяма представителна сграда[317]. Представителни късноантични постройки са установени и в предградията ѝ (Петровић 1976, 94-102; Duval/Popović 1980, 375; Petrović 1993, 80-81; Gusić 1993, 184-187). Сравнението с археологическите данни за други градски центрове от ранновизантийската епоха на Балканите доказва в случая определението на Прокопий за Ремесиана - πολιχνιον, т. е. малък град (Dintchev 1999b, 41-55; Динчев 1999, 15; Dintchev 2000, 68).

Сравнението на данните за Ремесиана и Кратискара, включително за големината на защитените им площи, където разликата е повече от пет пъти, обаче ясно показва, че Кратискара не може да бъде определена по същия начин. Косвени указания за това, че Кратискара и нелокализираната все още Куимедава не са били равностойни с Ремесиана има впрочем и при самия Прокопий, въпреки общата му селищна дефиниция за тях. Докато в цитираният по-горе пасаж от De aedificiis Кратискара и Куимедава са споменати за първи и последен път, то по-нататък в същото съчинение Ремесиана е посочена като център на област (Ἐν χωρα Ρεμισιανισια), в която Юстиниан I бил възстановил или изградил тридесет укрепления, изредени поименно (Proc., De aedif., IV, 4; по ГИБИ 1959, 162-163).

Кратискара е един безспорен представител на укрепените неградски селища - форма на селищен живот с широко разпространение и голямо значение на Балканите през ранновизантийската епоха (Dintchev 2000, 66). Тази оценка за Кратискара е отражение на обективните показатели за нейния мащаб и значимост[318].

Кратискара не е сред най-впечатляващите примери за разминаване между градски дефиниции от ранновизантийските извори и реални селищни стойности. Една Германия (Germania/Γερμαη/Γερμεννε) например (обр. 4), която за разлика от Ремесиана присъства сред по-големите градове (πολεις) на Dacia Mediterranea в цитирания пасаж на Прокопий и която е спомената в Хиерокливия Synecdemus (виж ГИБИ 1959, 93), също не притежава реалните параметри на ранновизантийския, включително на малкия ранновизантийски град на Балканите (Динчев 1999, 19; Dintchev 2000, 74). В сравнение с Кратискара, Германия е по-голям център[319], но и надценяването ѝ е по-значително предвид изтъкнатите дефиниции за нея.

---

[314] Все пак когато В. Велков изказва това мнение, локализация на Кратискара бе неизвестна. Локализацията на Куимедава остава неизвестна и до днес.

[315] За достоверността на селищните, градските в частност дефиниции при Прокопий и при ранновизантийските автори изобщо виж: Динчев 1998, 16-23; Dintchev 1999b, 39.

[316] Обнародваните в различни публикации данни не са съвсем прецизни. Виж Dintchev 1999b, 54, not. 43, посочените там данни и поясненията за големината на защитената площ на Ремесиана.

[317] Виж I.3.2., с. 44.

[318] За обективните показатели за мащаба и значимостта, респективно - за класификационните критерии, на/за късноантичните, включително ранновизантийските градски и укрепени селищни центрове изобщо виж: Динчев 1998b, 25-33; Dintchev 1999b, 39-42.

Несъответствието между част от градските дефиниции в изворите и обективните показатели за мащаба на съответните центрове е резултат не толкова на субективните грешки на ранновизантийските автори, а на размитите граници на градския статут изобщо и на административното отличаване на селища, непринадлежащи реално към градската форма на живот през ранновизантийската епоха. Административното отличаване - например като епископски седалища - на такива селища може да се дължи на различни причини и показва определена регионална специфика. На Балканите, в диоцезите Thracia и Dacia в частност, най-много подобни центрове има в провинция Scythia (Динчев 1998, 20; Динчев 1999, 20-22; Dintchev 2000, 77-78).

Вече посочих, че Кратискара е най-значителният ранновизантийски обект в западната част на Софийското поле[320]. Подобен такъв няма и в съседните на запад райони на гр. Сливница, гр. Драгоман и гр. Годеч (виж обр. 1), т. е. в западната част на днешна Софийска област като цяло[321]. Положението на естествен регионален център ще да е имало и административни измерения, т. е. Кратискара по всяка вероятност е била седалище на местна администрация - светска, включително военна, и църковна.

Все пак Кратискара не е била административен център от ранга на Ремесиана или Германия, чиито правомощия и подопечни територии са резултат от териториално-административно деление на провинциално ниво. Това твърдение се основава както на по-малкия мащаб на Кратискара, така и на факта, че същата е в близкия хинтерланд на Сердика. Районът на Кратискара е принадлежал към територията на Сердика, която вече е съставна част на провинция Dacia Mediterranea. Местната администрация в Кратискара би следвало да е на пряко подчинение към градската администрация на Сердика.

В качеството си на провинциална столица Сердика обаче е имала административни предимства и възможности за контрол не само върху собствената си градска територия, но и върху останалите сходни териториално-административни единици в провинцията - териториите на Пауталия, Найсус, Ремесиана и Германия (обр. 4). Същевременно положението на провинциална столица допуска известно преплитане на функциите на провинциалната и градската администрация по отношение на собствената територия на Сердика. Поради тези обстоятелства е била размита донякъде разликата между гореизредените центрове, от една страна, и по-ниската по административен ранг Кратискара, от друга страна. Изглежда именно поради тези обстоятелства Кратискара е отбелязана от Прокопий сред по-значимите центрове на Dacia Mediterranea[322] .

---

[319] Виж и посочените там (Динчев 1999, 19; Dintchev 2000, 74) публикации за Германия.

[320] Виж по-горе III.4.1., с. 91, бел. N 306.

[321] Тези райони бяха щателно обходени в началото на 80-те години от студентски археологически експедиции от СУ "Св. Климент Охридски", в които съм взел участие.

---

[322] Логиката на представения анализ предполага, че и нелокализираната все още Куимедава от неednократно споменатия пасаж на Прокопий е център в градската територия на Сердика, сходен по мащаб и административна значимост с Кратискара. Подобно на последната, Куимедава не се среща в други ранновизантийски извори.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Разкопките на обекта "Градището" в едноименната местност край гр. Костинброд не са приключили, но добитата вече информация дава възможност за една по-пълна характеристика на този изключително интересен археологически обект. С решаващо значение за това са проучванията през 1990-1994 г.

М. Градището е удобно за живот място с красива и плодородна околност, в близост до топъл минерален извор и до важен античен път (обр. 1 и 2). От края на второто десетилетие на IV в. докъм средата на V в. тук функционира голяма вила резиденция (обр. 2 и 5) - център на подобаващо поземлено имение. Отъждествяването на името ѝ с това на близката пътна станция Scretisca не буди съмнение (обр. 3).

Основният архитектурен комплекс на вилата, т. е. същинската резиденция (palatium) Scretisca (обр. 6) е един от най-впечатляващите образци на представителната къснoримска жилищна архитектура със всички присъщи за последната компоненти - голяма зала за аудиенции (aula), специална трапезария (triclinium) с усложнен, вероятно триконхален план, многобройни жилищни помещения (cubicula), банска част (balneum), огромен двор с портици (peristylium) и с градина (hortus), монументални входове, и т. н. (виж обр. 58-61). Резиденция Scretisca е най-значителният сред известните перистилни жилищни комплекси (предримски, римски и ранновизантийски, градски и извънградски) на Балканите. Съответстваща на размерите ѝ е и нейната украса. Общата площ на подовите ѝ мозайки (в I/1, в I/3-I/9, в I/20, в северния перистилен коридор,...) вероятно надхвърля 1000 м^2, а общата дължина на портиците ѝ (перистилните и външният южен портик) е повече от 400 м.

Днес има достатъчно основания да се допусне, че честите посещения на Константин Велики в близката Serdica (столицата на провинция Dacia Mediterranea) са причина за изграждането на резиденция Scretisca и че императорът е отсядал в нея. Предвид все пак епизодичните императорски престои, нейното поддържане следва да е било грижа на местната провинциална управа. За времето след смъртта на Константин Велики може да се предположи и по-активното ѝ използване от страна на управителите на провинция Dacia Mediterranea.

Регистрираните по-късни преустройства не са променили съществено облика и функционалната характеристика на резиденция Scretisca (обр. 6). Все пак има известна тенденция към понижаване на нейния стандарт. Непосредствената причина за нейното изоставяне, предшествано от мощен пожар, са хунските нашествия от 40-те години на V в.

Скоро след изоставянето на резиденцията сред нейните останки се заселва селско население от околността (обр. 7). Пострезиденциалното село е съществувало не повече от двадесетина години. Краят му също е белязан от пожар, причинен от вражеско нападение.

След периода на неукрепеното селско обитаване, вероятно през втората четвърт на VI в. сред останките на къснoримската резиденция възниква укрепено селище (обр. 8)[323]. Идентификацията му с упоменатата от Прокопий Кесарийски Κρατισκαρα може да се смята за установена.

Съоръженията на сравнително скромната по размери крепост на Кратискара се вписват напълно в ранновизантийската фортификационна практика (виж обр. 62-65). Изследваните досега постройки покрай крепостните ѝ стени също намират паралели като градеж и функции сред сродните синхронни центрове. Интересно е установеното, но неуточнено все още преизползване на останките на аудиенциалната зала на по-ранната резиденция.

Кратискара е била локален административен център (за западната част на днешното Софийско поле, а вероятно и за съседните на запад райони) в градската територия на Сердика (обр. 4). Фактът, че последната е провинциална столица, е повлиял за определянето на първата от Прокопий като πολιχνιον (градче), т. е. като един от по-значимите центрове на Dacia Mediterranea.

Укрепената Кратискара не просъществувала дълго. Животът тук е прекъснал вероятно при славянските нашествия към Тракия и Гърция в края на 70-те и началото на 80-те години на VI в.

* * *

В заключителната част на представения труд бих искал да изтъкна необходимостта от продължаването и завършването на археологическите проучвания в м. Градището край Костинброд. Пълното изясняване на плана на късноримската резиденция, уточняването на площта и характера на пострезиденциалното село, и изясняването на структурата на укрепената Кратискара са най-важните задачи на бъдещите проучвания. Съображенията ми в случая обаче не са само от научно естество.

Обектът в м. Градището е много удобен за посещения предвид съвременната пътната мрежа, а наличните археологически останки и особено тези на късноримската резиденция са с изключителна експозиционна стойност. Запазеното от резиденция Scretisca е паметник на европейското и световното културно-историческо наследство, който след експонирането си без съмнение ще влезе в най-престижните туристически гидове. Пълното му проучване е не само условие, но и мотив за неговото експониране и съхраняване. Разбирам добре, че за пълното проучване и особено за експонирането му са необходими много средства и съвместни усилия на различни хора и институции. В противен случай обаче съществува рискът този забележителен паметник, включително вече разкритото от него, да бъде частично или дори изцяло обезличено - риск, който за съжаление при други обекти и паметници е тъжна реалност.

---

[323] Ясно е, че появата на ранновизантийското укрепено селище не е опит за възстановяване на късноримската резиденция. Фактът, че останките на повечето резиденциални помещения и съоръжения са вън от крепостните стени (обр. 5), е само един от аргументите за това. Въпросът за съдбата на резиденциалното поземлено имение, което би следвало да е имперска, т. е. държавна собственост, засега остава открит. Сигурно още в периода на пострезиденциалното село са настъпили промени в стопанисването на земята.

ПОДБРАНИ НАХОДКИ

Монети

Константин I

Кат. N 1
Лице: IMP CONSTANTINVS P F AVG
Глава надясно с лавров венец.
Опако: IOVI CONSERVATORI
Юпитер прав наляво държи Виктория и орел.
В отреза: |Г
SIS
AE, диаметър - 20 mm.
От пласта на фаза "а" на помещение I/19. Инв. N - M/24 (1993).
Сисция, 313-315 г.
RIC, VII, 5.

Кат. N 2
Лице: IMP C FL VAL CONSTANTINVS P F AVG
Глава надясно с лавров венец.
Опако: IOVI CONSERVATORI
Юпитер прав наляво държи Виктория и орел.
В отреза: |Г
SMN
AE, диаметър - 19/21 mm.
От пласта на фаза "а" на помещение I/19. Инв. N - M/25 (1993).
Никомедия, 313-317 г.
RIC, VII, 12.

Кат. N 3
Лице: IMP CONSTANTINVS .. MAX AVG
Глава надясно с лавров венец.
Опако: IOVI CONSERVATORI
Юпитер с Виктория и орел.
В отреза:
TS E
AE, диаметър - 21 mm.
От пласта на фаза "а" на помещение I/19. Инв. N - M/36 (1994).
Тесалоника, 316-317 г.
RIC, VII, 4.

Кат. N 4
Лице: IMP CONSTANTINVS P F AVG
Бюст надясно с шлем.
Опако: VICTORIAE LAETAE [PRINC PERP]
Две Виктории държат щит над олтар; в щита: VOT P[R]
В отреза:
ΔSIS
AE, диаметър - 17/19 mm.
От пласта на фаза "а" на помещение I/19. Инв. N - M/34 (1994).

Сисция, 318 г.
RIC, VII, 53.

Кат. N 5
Лице: IMP CONSTANTINVS MAX AVG
Бюст надясно с шлем.
Опако: VICTORIAE LAETAE PRINC PERP.
Две Виктории държат щит над олтар; в щита: VOT PR
В отреза:
[P] T
AE, диаметър - 17/17,5 mm.
От пласта на фаза “а” на помещение I/19. Инв. N - M/33 (1994).
Тицинум, 318-319 г.
RIC, VII, 52.

Кат. N 6
Лице: CONSTANTINVS MAX AVG
Бюст надясно с диадема.
Опако: GLORIA EXERCITVS
Двама прави войници с две военни знамена.
В отреза:
CONS
AE, диаметър - 17/17,5 mm.
От пласта на фаза “а” на помещение I/19. Инв. N - M/27 (1993).
Константинопол, 330-335 г.
RIC, VII, 59.

Лициний I
Кат. N 7
Лице: IMP LICINIVS AVG
Глава надясно с лавров венец.
Опако: DOMINI N LICINI [AVG]
Лавров венец; във венеца - VOT XX
В отреза:
A ..
AE, диаметър - 19/21 mm.
Върху източния зид на префурниума в I/19. Инв. N - M/29 (1993).
Аквилеа, 320-321 г.
RIC, VII, 67.

Крисп
Кат. N 7
Лице: FL IVL CRISPVS NOB CAES
Бюст надясно с лавров венец.
Опако: нечетлив надпис (....NI....V..).
Виктория в ход надясно, в краката й - пленник.
В отреза:
[S]IRM
AE, диаметър - 19 mm.
От пласта на фаза “а” на помещение I/19. Инв. N - M/37 (1994).
Сирмимум, 324-325 г.
RIC, VII, 49.

Констанций II
Кат. N 9
Лице: [DN CONSTAN]TIVS P F AVG
Бюст надясно с диадема.
Опако: нечетлив надпис.
Фронтално изправена фигура.
АЕ, диаметър - 15/17 mm.
Върху източния зид на префурниума в I/19. Инв. N - M/28 (1993).
355-361 г.

Валентиниан II (?)
Кат. N 10
Лице: нечетлив надпис.
Бюст надясно.
Опако: [SALVUS REIPVBLICAE]
Изправена женска фигура, обърната наляво.
АЕ, диаметър - 11,5/12,5 mm.
От пласта на фаза "b" на помещение I/19. Инв. N - M/30 (1994).
383-395 г.

Теодосий II
Кат. N 11
Лице: обезличено.
Опако: кръст в лавров венец.
АЕ, диаметър - 11,5/12 mm.
От пласта на фаза "b" на помещение I/18. Инв. N - M/23 (1993).
425-435 г.
Виж по-горе I.2.4.1., с. 26, бел. N 71.

Юстиниан I
Кат. N 12
Лице: DN IVSTI[NI]ANVS PP AVG
Бюст надясно с диадема.
Опако: *+*
A IS P
В отреза: TES
АЕ, диаметър - 18/20 mm.
От (върху) пода на помещение III/8. Инв. N - M/22 (1993).
Тесалоника, 527-538 г.
DO, I, 98.

Други находки

Кат. N 13
Еднофитилна глинена лампа (обр. 111).

Лампата е с кръгъл конкавен диск, конвексни плещи, трапецовиден фитилник и плътна дръжка. Липсват части от диска и дръжката.

Размери: дължина - 10 см; ширина - 7,1 см; височина - 3 см; диаметър на дъното - 4,2 см.

Глината е добре пречистена, светлокафява на цвят, със сивочерни петна в резултат на вторично опалване, без лаково покритие.

Украса: релефна фигурална украса върху диска (липсва в по-голямата си част); два врязани кръга отделят диска от плещите; зле съхранен пояс от ови (?) по плещите; два врязани кръга по периферията на дъното.

Върху дъното е отпечатан монограм на производителя - "**ƎY**".

Производствен център и хронология - виж I.2.4.2., с. 24.

От пода на помещение I/19, фаза "а". Инв. N 22/94.

Кат. N 14

Част от глинена чашка със сиво лаково покритие (обр. 112 и 113).

Форма: неподчертано, скосено навътре устие; цилиндрично горе и конично долу тяло; вероятно няма дръжки; подчертано дъно с ниско столче.

Размери: диаметър на устието/горната част на тялото - 11,6 см; височина - 7,5 см; диаметър на дъното - 5,5 см.

Глината е добре пречистена, сива на цвят. Лаковото покритие е нанесено по външната повърхност и отчасти (само в горната част на тялото) по вътрешната повърхност на чашата.

Врязани линии разграничават два пояса с щемпелувана украса по външната повърхност в горната част на тялото: по-тесният пояс непосредствено под устието е със скачени триъгълници; по-широкият долен пояс е с редуващи се кръгове (с усложнена, радиално композирана декоративна схема) и вертикални Σ-овидни орнаменти.

Паралели - виж I.2.3.1., с. 19, бел. N 40.

От сондажа пред централния контрафорс на апсидата на залата I/1, от пласт към периода на късноримската резиденция. Инв. N 56/93.

Кат. N 15

Част от кана-ойнохое със зелено глазурно покритие (обр. 114 и 115).

Устието е удебелено, предимно извито навън, с характерната за ойнохое конфигурация. Горната част (гърло) на тялото е фуниевидна, а долната (търбух) - сферична. Дръжката не е запазена. Дъното е подчертано, плоско.

Размери: устие - 8 х 8 см; височина - 14,5 см; максимален диаметър на търбуха - 12 см; диаметър на дъното - 6,8 см.

Глината е с дребни песъчинки. Изпичането не е съвсем равномерно. Вътрешната повърхност е с керемидено червен цвят. Глазурата е само по външната повърхност.

Няколко врязани линии (врязани преди нанасянето на глазурата) по горната част на търбуха.

Паралели - виж I.2.4.3., с. 26, бел. N 70.

От пласта на фаза "b" на помещение I/18. Инв. N 36/93.

Кат. N 16

Част от дръжка на стъклен съд с форма на бутилка (обр. 116 и 117).

Дръжката е вертикална, като вероятно е чупела под ъгъл с несъхранената си част. Била е апликирана към съда.

Дръжката е плоска в сечение, с канелирана горна повърхност. В най-тясната си част е широка 6 см. Дебелината ѝ също варира - от 0,4 до 0,8 см. Дължината на запазената ѝ част достига 9,7 см. Цветът на стъклото е светлозелен.

Паралели - виж I.2.4.4., с. 27, бел. N 75.

От пласта на фаза "b" на помещение I/19. Инв. N 47/93.

Кат. N 17

Част от глинена цедилка (обр. 118).

Запазената долна част на съда е с конична форма. Дъното е неподчертано, леко конвексно. Отворите за цедене са пробивани косо в тялото и вертикално в дъното на съда.

Максималният диаметър на съда е надхвърлял 14 см. Височината на запазената му част е средно 9 см. Диаметърът на дъното е 8 см.

Глината е с примеси от пясък. Изпичането не е съвсем равномерно. Повърхностите не са неоглаждани. Цветът им е керемидено червен.

От жилището на пострезиденциалното село, устроено между останките на I/21 и I/22. Инв. N 37/94.

Кат. N 18

Меден звънец - хлопка (обр. 119).

Звънецът е фрагментиран, а металът е в лошо състояние на съхраненост. Сред налепите във вътрешността има остатъци и от силно корозирал железен предмет - вероятно от езика на звънеца.

Максималният диаметър на звънеца е 64 мм, а максималната му височина - 57 мм. Дебелина на медния лист е средно 2,5 мм.

От предверието на сградата III/6. Инв. N 16/90.

Кат. N 19

Меден кръст - компонент на висящ светилник (обр. 120 и 121).

Кръстът е в сравнително добро състояние на съхраненост. Състои се от две медни пластини, скрепени с нит (също меден). В двата края на вертикалната пластина има отвори за закрепване към останалите комоненти на светилника (виж III.2.4., с. 75).

Размери: дължина на вертикалната пластина - около 75 мм (в момента единият й край е частично прегънат); диаметър на отворите в двата края на вертикалната пластина - 3,5 мм; дължина на хоризонталната пластина - 67 мм; дебелина на пластините - 0,5 мм; диаметър на скрепващия нит - 3 мм.

Паралели - виж III.2.4., с. 75.

От вътрешния вход на северната порта на ранновизантийската крепост. Инв. N 32/93.

ЛИТЕРАТУРА

Витрувий, Об архитектуре - А. В. Мишулин (ed.), Марк Витрувий Поллион. Об архитектуре десять книг, Ленинград, 1936.

ЛИБИ 1958 - И. Дуйчев и др. (ed.), Латински извори за българската история, Т. I, София, 1958.

ГИБИ 1959 - И. Дуйчев и др. (ed.), Гръцки извори за българската история, Т. I, София (1958), 1959.

Codex Theodosianus - Th. Mommsen/P. Meyer (ed.), Theodosiani libri XVI. Cum constitutionibus sirmondianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes, Bepolini, 1905.

Александров 1980 - Г. Александров, Антична вила N 2 край Монтана, Известия на музеите от Северозападна България, 4, 1980, 9-64.

Александров 1983 - Г. Александров, Антична вила N 1 край Михайловград, Известия на музеите от Северозападна България, 8, 1983, 37-81.

Александров 1984 - Г. Александров, Антична вила N 3 край Михайловград, Известия на музеите от Северозападна България, 9, 1984, 9-45.

Антонова 1973 - В. Антонова, Археологически проучвания на Шуменската крепост (Предварително съобщение за тракийското, римското и ранновизантийското селище), Известия на Народния музей в Шумен, IV, 1973, 127-158.

Антонова 1981 - В. Антонова, Шуменската крепост - мощна твърдина през вековете, София, 1981.

Бобчев 1961 - С. Бобчев, Крепостните кули с издаден остър ръб и значението им за укрепяването на античните градове, Известия на археологическия институт, XXIV, 1961, 103-145.

Бобчев 1984 - С. Бобчев, Константиновият дворец в Сердика, Годишник на Националния институт за паметниците на културата, 3, 1984, 3-5.

Бобчев 1989 - С. Бобчев, Преглед на останките от Сердика, открити в течение на петдесет години, in В. Велков и др. (ed.), Сердика. Археологически материали и проучвания, Т. 2, С., 1989, 37-58.

Божилова/Витски 1985 - В. Божилова/В. Витски, Антична резиденция при Костинброд, Археологически открития и разкопки през 1984 г., Сливен, 1985, 146.

Божилова/Витски 1986 - В. Божилова/В. Витски, Антична резиденция при Костинброд, Археологически открития и разкопки през 1985 г., Велико Търново, 1986, 93.

Божилова 1987 - В. Божилова, Антична резиденция при Костинброд, Археологически открития и разкопки през 1986 г., Разград, 1987, 148-149.

Божилова и др. 1989 - В. Божилова/В. Витски/Ж. Величков/Р. Стоянова/В. Иванов, Антична резиденция при Костинброд, Археологически открития и разкопки през 1988 г., Кърджали, 1989, 95-96.

Божилова и др. 1990 - В. Божилова/В. Витски/Ж. Величков/В. Иванов/Р. Матушиак, Антична резиденция при Костинброд, Археологически открития и разкопки през 1989 г.,Кюстендил, 1990, 97-98.

Божилова и др. 1991 - В. Божилова/В. Витски/Ж. Величков/В. Иванов/Р. Матушиак/В. Динчев, Проучване на обект "Антична резиденция" при гр. Костинброд, Археологически открития и разкопки през 1990 г., Ловеч, 1991, 113-116.

Божилова и др. 1992 - В. Божилова/Р. Кирячина-Матушиак/В. Динчев, Късноантична резиденция край гр. Костинброд, Археологически открития и разкопки през 1991 година, София, 1992, 84-85.

Божкова 1980 - Б. Божкова, Монети от разкопките на римска вила (гр. Перник), Нумизматика, 12, 1980, N 4, 12-15.

Бояджиев 1959 - Ст. Бояджиев, Принос към историята на крепостната стена на Сердика, Археология, 1, 1959, N 3-4, 35-45.

Бояджиев 2000 - Ст. Бояджиев, Ранновизантийско крепостно строителство, in П. Балабанов, Ст. Бояджиев, Н. Тулешков, Крепостно строителство по българските земи, София, 2000, 113-134.

Бояджиев 2001 - Ст. Бояджиев, Архитектурният образ и предназначението на късноантичната сграда под "Кореком" в София, Археология, 42, 2001, N 1-2, 70-78.

Василев 1985 - В. Василев, Чиракман, Векове, 14, 1985, N 3, 13-24.

Василев и др. 1980 - В. Василев/А. Салкин/Г. Радичков/М. Чохаджиев/Д. Василева/П. Боев/С. Чолаков/Н. Кондова, Разкопки на нос Чиракман при гр. Каварна, Археологически открития и разкопки през 1979 г., София, 1980, 214-216.

Вачева 1994 - К. Вачева, Конструктивни и технически особености на отоплението на римските бани в България, Археология, 36, 1994, N 1, 1-8.

Велков 1939 - И. Велков, Късноримска вила при Орландовци, Известия на Българския археологически институт, XII (1938), 1939, 409-414.

Велков 1943 - И. Велков. Находки и вести от разни места, Известия на Българския археологически институт, XIV (1940-1942), 1943, 265-281.

Велков 1984 - В. Велков, Античната епиграфика в България (1974-1984), Археология, 26, 1984, N 4, 22-32.

Велков 1984a - В. Велков, Сердикийският събор от 343 г., София, 26, 1984, N 2, 10-11.

Велков 1989 - В. Велков, Сердика - I хил. пр. н. е. - VI в. от н. е. (В светлината на писмените извори), in П. Динеков и др. (ed.), София през вековете, Т. 1, Древност, средновековие, Възраждане, София, 1989, 14-26.

Гочева 1970 - З. Гочева, Крепост на местността Хисарлъка в град Кюстендил, Известия на българското историческо дружество, XXVII, 1970, 233-254.

Григорова 1982 - К. Григорова, Археологически разкопки на късноантично имение до София, Археологически открития и разкопки през 1981 г., Михайловград, 1982, 58-59.

Джингов 1990 - Г. Джингов, Калиакра, Т. 1, Крепостно строителство, София, 1990.

Джонова 1980 - Д. Джонова, Разкопки на късноантичната крепост "Калето" в Берковица, Археологически открития и разкопки през 1979 г., София, 1980, 116-118.

Димитров 1985 - М. Димитров, Дионисополис и Западночерноморската укрепителна система през ранновизантийската епоха (IV-VII век), Автореферат на дисертация, София, 1985.

Димова/Иванов 1985 - В. Димова/Д. Иванов, Ранни селища. Цитаделата до XII в., in С. Михайлов (ed.), Средновековният Червен, Т. 1, Цитаделата на града, София, 1985, 17-32.

Динчев 1994a - В. Динчев, Археологически проучвания на обект "Късноримска резиденция" в м. Градището край гр. Костинброд през 1992 и 1993 г., Археологически открития и разкопки през 1992-1993 година, Велико Търново, 1994, 78-81.

Динчев 1994b - В. Динчев, Археологическите разкопки в м. Градище, в. Костинброд, бр. N 6 от 23.03.1994 г.; бр. N 7 от 06.04.1994 г.; бр. N 9 от 04.05.1994 г.; бр. N 11 от 08.06.1994 г.; бр. N 12 от 22.06.1994 г.

Динчев 1995 - В. Динчев, Археологически проучвания на обект "Късноримска резиденция" в м. Градището край гр. Костинброд, Археологически открития и разкопки през 1994 година, Смолян, 1995, 107-110.

Динчев 1997 - В. Динчев, Римските вили в днешната българска територия, София, 1997.

Динчев 1998a - В. Динчев, По въпроса за градските дефиниции в късноантичните извори за диоцезите Тракия и Дакия, Археология, 39, 1998, N 1-2, 16-23.

Динчев 1998b - В. Динчев, Класификацията на късноантичните градове - аспекти, възможности и решения, Археология, 39, 1998, N 3-4, 25-33.

Динчев 1999 - В. Динчев, По въпроса за границата на градската форма на живот в късноантичните диоцези Thracia и Dacia - надценените центрове, Археология, 40, 1999, N 1-2, 13-31.

Динчев 2002a - В. Динчев, Към характеристиката на представителната късноантична жилищна архитектура в Thracia и Dacia, Годишник на Археологическия институт с музей, II, 2002, 206-241.

Динчев 2002b - В. Динчев, Селото в днешната българска територия през ранновизантийската епоха, in К. Бошнаков/Д. Ботева (eds.) Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева (Jubilaeus, V), София, 2002, 156-163.

Динчев/Гатев 1999 - В. Динчев/Й. Гатев, Разкопките при археологическия музей в София, Археология, 40, 1999, N 3-4, 49-61.

Дончева-Петкова 1982 - Л. Дончева-Петкова, Разкопки при с. Одърци, Толбухински окръг, Археологически открития и разкопки през 1981 г., Михайловград, 1982, 71-72.

Дончева-Петкова 1986 - Л. Дончева-Петкова, Селище от времето на Първото българско царство при с. Одърци, Толбухински окръг, in М. Апостолски (ed.), Зборник посветен на Бошко Бабич, Прилеп, 1986, 165-168.

Дражева 1986 - Ц. Дражева, Спасителни разкопки в м. Градището при с. Лозарево, Бургаски окръг, Археологически открития и разкопки през 1985 г., В. Търново, 1986, 98-99.

Дражева 1987 - Ц. Дражева, Спасителни разкопки в м. Градището при с. Лозарево, Бургаски окръг, Археологически открития и разкопки през 1986 г., Разград, 1987, 154-155.

Дражева 1988 - Ц. Дражева, Разкопки на ранновизантийска крепост в м. Градището-Голое при с. Лозарево, Бургаско, Археологически открития и разкопки през 1987 г., Благоевград, 1988, 116.

Дражева 1989 - Ц. Дражева, Разкопки на късноантична и ранновизантийска крепост в м. Градището при с. Лозарево, Бургаско, Археологически открития и разкопки през 1988 г., Кърджали, 1989, 96-97.

Дремсизова-Нелчинова 1984 - Цв. Дремсизова-Нелчинова, Вилата край с. Мадара, Шуменски окръг, Разкопки и проучвания, XI, 1984, 74-126.

Дремсизова-Нелчинова/Слокоска 1978 - Цв. Дремсизова-Нелчинова/Л. Слокоска, Археологически паметници от Кюстендилски окръг, София, 1978.

Етиен 1983 - Р. Етиен, Всекидневният живот в Помпей, София, 1983.

Иванов 1920 - Й. Иванов, Кюстендилският Хисарлък и неговите старини, Известия на българското археологическо дружество, VII (1919-1920), 1920, 66-123.

Иванов 1961 - Т. Иванов, Към култа на Сабазий в Сердикийска област, Археология, 3, 1961, N 4, 40-43.

Иванов 1980 - Т. Иванов, Абритус - римски кастел и ранновизантийски град в Долна Мизия, Т. 1, София, 1980.

Иванов 1999 - Р. Иванов, Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий, София, 1999.

Калчев 1992 - К. Калчев, Археологическият резерват "Августа Траяна - Берое". Постижения и проблеми, in Хр. Буюклиев и др. (eds), Сборник материали, посветени на 85-годишнината на Историческия музей в Стара Загора, Стара Загора, 1992, 49-69.

Кондић 1984 - В. Кондић, Равна (Campsa), римско и рановизантијско утврђење, Старинар, XXXIII-XXXIV (1982-1983), 1984, 233-251.

Кузманов 1985 - Г. Кузманов, Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV - началото на VII в.) (Разкопки и проучвания, XIII), София, 1985.

Любенова 1978 - В. Любенова, Разкопки на римска вила в кв. Бела вода, Перник, Археологически открития и разкопки през 1977 г., София, 1978, 86-87.

Любенова 1981 - В. Любенова, Селището от римската и ранновизантийската епоха, in Т. Иванов (ed.), Перник, Т. I, Поселищен живот на хълма Кракра от V хил. пр. н. е. до VI в. от н. е., София, 1981, 107-203.

Любенова 1990 - В. Любенова, Елинистически керамични традиции от ранновизантийското селище над развалините на късноантичната вила в кв. "Бела вода" - Перник, in М. Домарадски (ed.), Тракийска култура в Родопите и горните поречия на Марица, Места и Струма, Смолян, 1990, 87-91.

Маджаров 1981 - К. Маджаров, Казармените постройки на Диоклецианополис, Известия на музеите от Южна България, VIII, 1981, 77-96.

Маджаров 1993 - К. Маджаров, Диоклецианопол, Т. 1, София, 1993.

Миланов 1982 - М. Миланов, Археологически обекти и находки в поречието на Бързия, Михайловградско, Известия на музеите от Северозападна България, 7, 1982, 9-27.

Минчев 1990 - А. Минчев, Антично стъкло от Западното Черноморие (I-VI в.). IV.

Бутилки, Известия на народния музей Варна, 26 (41), 1990, 56-78.

Мирчев и др. 1962 - М. Мирчев/Г. Тончева/Д. Димитров, Бизоне - Карвуна, Известия на Варненското археологическо дружество, XIII, 1962, 21-111.

Митова-Джонова 1977 -Д. Митова-Джонова, Раннохристиянската базилика Б от “Калето” в Берковица, Археология, 19, 1977, N 4, 47-54.

Митова-Джонова 1994 - Д. Митова-Джонова, Confinium Succi и mutatio Soneum през античността и ранновизантийската епоха, Анали, I, 1994, N 2-3, 77-99.

Мутафчиев 1915 - П. Мутафчиев, Еленската църква при Пирдоп, Известия на Българското археологическо дружество, V, 1915, 20-84.

Найденова 1985 - В. Найденова, Римската вила в с. Кралев дол, Пернишки окръг (Разкопки и проучвания, XIV), София, 1985.

Николов 1984 - Д. Николов, Тракийската вила при Чаталка, Старозагорско, Разкопки и проучвания, XI, 1984, 5-73.

Овчаров 1971 - Д. Овчаров, Две ранновизантийски крепости от Североизточна България, Археология, 13, 1971, N 4, 18-31.

Овчаров 1982 - Д. Овчаров, Византийски и български крепости (V-X век), София, 1982.

Петровић 1976 - П. Петровић, Ниш у античко доба, Ниш, 1976.

Петровић 1984 - П. Петровић, Салдум, римско и рановизантијско утврђење на ушћу потока Кожица, Старинар, XXXIII-XXXIV (1982-1983), 1984, 129-134.

Петровић 1994 - П. Петровић, Медијана - резиденција римских царева, Београд, 1994.

Слокоска 1989 - Л. Слокоска, Пауталия, Т. 1, София, 1989.

Срејовић 1987 - Д. Срејовић, Felix Romuliana: царска палата или ... ?, Старинар, XXXVII (1986), 1987, 87-93.

Стайкова 1989 - Л. Стайкова, Производство и разпространение на т. нар. “македонска” сива тера сигилата по долината на Горна Струма, Известия на Исторически музей Кюстендил, I, 1989, 139-156.

Станилов и др. 1991 - С. Станилов/И. Прокопов/Р. Спасов, Археологически разкопки в м. Хисарлъка до гр. Кюстендил, Археологически открития и разкопки през 1990 г., Ловеч, 1991, 178-179.

Станчева 1970 - М. Станчева, За тракийското население в Софийско, IV-V в., Известия на българското историческо дружество, XXVII, 1970, 255-267.

Станчева 1981 - М. Станчева, Вила рустика в кв. Обеля в София, Археология, 23, 1981, N 1-2, 52-71.

Станчева 1989 - М. Станчева, Археологическото наследство на София. Формиране, състояние, проблеми, in В. Велков и др. (eds), Сердика. Археологически материали и проучвания, Т. 2, София, 1989, 6-36.

Станчева 1994 - М. Станчева, За Константиновия квартал в Сердика, in Т. Иванов и др. (eds), Сердика - Средец - София, Т. 2, София, 1994, 53-79.

Табакова-Цанова 1981 - Г. Табакова-Цанова, Късноантичният некропол в местността Стражата край гр. Плевен, Известия на Националния исторически музей, 3, 1981, 102-184.

Топтанов и др. 1994 - Д. Топтанов/А. Меламед/Г. Абдулов, Археологически проучвания на крепостта “Красен” край град Панагюрище, Пловдивска област (1976-1988), Известия на музеите от Южна България, 20, 1994, 85-107.

Хараламбиева 1990 - А. Хараламбиева, Луковични фибули във Варненския музей, Известия на народния музей Варна, 26 (41), 1990, 79-98.

Чанак-Медић 1978 - М. Чанак-Медић, Гамзиград. Касноантичка палата. Архитектура и просторни склоп (Саопштења, XI), Београд, 1978.

Щерева 1993 - И. Щерева, Приноси към историята на Сливен, in Д. Овчаров (ed.), Североизточна Тракия и Византия през IV-XIV век, София - Сливен, 1993, 7-23.

Щерева 2001 - И. Щерева, Туида - Сливен, Т. I (Разкопки и проучвания, XXVIII), София, 2001.

Юрукова 1981 - Й. Юрукова, Антични и ранновизантийски монети, in Т. Иванов (ed.), Перник, Т. I, Поселищен живот на хълма Кракра от V хил. пр. н. е. до VI в. от н. е., София, 1981, 218-261.

Anderson-Stojanović 1992 - V. Anderson-Stojanović, Stobi. The Hellenistic and Roman Pottery, Princeton, 1992.

Arce 1997 - Otium et negotium: the great estates 4th-7th century, in L. Webster/M. Brown (eds), The Transformaton of the Roman World, AD 400-900, London, 1997, 19-32.

Balmelle 1992 - C. Balmelle, L' habitat urbain dans le Sud-Ouest de la Gaule romaine, in L. Maurin (ed.), Villes et agglomerations urbaines antiques du Sud-Ouest de la Gaule (6e supplement à Aquitania), Bordeau, 1992, 335-364.

Barkoczi 1988 - L. Barkoczi, Pannonische Glasfunde in Ungarn, Budapest, 1988.

Barton 1996 - I. M. Barton, Palaces, in I. M. Barton (ed.), Roman Domestic Buildings, Exeter, 1996, 91-120.

Bavant et al. 1990 - B. Bavant (avec des contributions de S. Johannes et N. Stepanovic), Les petits obgets, in B. Bavant et al. (eds), Caricin grad, T. II, Le qurtier sud-ouest de la Ville Haute (Colection de l' ecole française de Rome, 75), Roma, 1990, 191-257.

Besevliev 1970 - V. Besevliev, Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops Werk "De aedificiis", Amsterdam, 1970.

Blanck 1999 - H. Blankc, Bibliotheken in römischen Villen und Palästen, in M. Aoyagi/St. Steingräber (eds), Le ville romane dell' Italia e del Mediterraneo antico, Tokyo, 1999, 155-165.

Božilova 1987 - V. Božilova, Fouille d' un ensemble architectural à Kostinbrod, in T. Ivanov et al. (eds), Recherches sur la culture en Mesie et en Thrace. Bulgarie. Ie - IVe siecle (ИАИ, XXXVII), Sofia, 1987, 75-81, fig. 1-32.

Brothers 1996 - A. J. Brothers, Urban Housing, in I. M. Barton (ed.), Roman Domestic Buildings, Exeter, 1996, 33-63.

Butcher 1995 - K. Butcher, The Coins, in A. Poulter, Nicopolis ad Istrum: A Roman, Late Roman and Early Byzantine City. Excavation 1985-1992 (Journal of Roman Studies Monograph, N 8), London, 1995, 269-314.

Corlaita 1995 - D. Corlaita, Gli ambienti poligonali nell' architettura residenziale tardoantica, XLII Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina, 1995, 837-873.

Cosh 2001 - S. Cosh, Seasonal Dining-Rooms in Romano-British Houses, Britannia, XXXII, 2001, 219-242.

Cunliffe 1998 - B. Cunliffe, Fishbourn. Roman Palace, Cloucestershire, 1998.

Dagron 1974 - G. Dagron, Naissance d'une capitale. Constantinople et ses institutions de 330 à 451, Paris, 1974.

Damko 1993 - P. Damko, Bazilika e Zaradishtes, Iliria, 1993, N 1-2, 259-271.

De Franceschini 1991 - M. De Franceschini, Villa Adriana. Mosaici, pavimenti, edifici, "L' Erma"(Bibliotheca archaeologica, 9), Roma, 1991.

Dimitrova/Popov 1977 - A. Dimitrova/Z. Popov, Zwei Begräbnisse aus der ersten Hälfte des 4. Jh. aus Jambol, Thracia, IV, 1977, 235-257.

Dintchev 1997 - V. Dintchev, Houshold Substructure of the Early-Byzantine Fortified Settlements on the Present Bulgarian Territory, Archaeologia Bulgarica, 1, 1997, N 1, 47-63.

Dintchev 1998 - V. Dintchev, Über die Veränderungen in der Militärdoktrin des Imperiums an der Unteren Donau während des 5.-6. Jhs., in M. Zahariade/I. Opris (eds), The Roman Frontier at the Lower Danube, 4th-6th centuries, Bucharest, 1998, 95-113.

Dintchev 1999 - V. Dintchev, Sur la caracteristique d' Iatrus (deuxieme moitie du IVe - debut du Ve s.), in G. v. Buelow/A. Miltscheva (eds), Der Limes an der unteren Donau von Diokletian bis Heraklios, Sofia, 1999, 165-174.

Dintchev 1999b - V. Dintchev, Classification of the Late Antiques Cities on the Dioceses of Thracia and Dacia, Archaeologia Bulgarica, III, 1999, N 3, 39-73.

Dintchev 2000 - V. Dintchev, About the Limit of the Urban Form of Life in the Late Antique Dioceses of Thracia and Dacia: the Overestimated Centers, Archaeologia Bulgarica, IV, 2000, N 2, 65-84.

Dunbabin 1991 - K. Dunbabin, Triclinium and Stibadium, in W. Slater (ed.), Dining in a Classical Context, Ann Arbor, 1991, 121-148.

Duval 1979 - N. Duval, Palais et cite dans la pars orientis, XXVI Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina, 1979, 41-51.

Duval 1984 - N. Duval, Les maisons d'Apamee et l'architecture "palatiale" de l'antiquité tardive, in J. Balty (ed.), Actes du colloque Apamee de Syrie. Bilan des recherches archeologiques 1973-1979 (Bruxelles, 29-31 mai 1980), Paris, 1984, 447-470.

Duval 1987 - N. Duval, Le site de Gamzigrad (Serbie) est-il le palais de retraite de Galere?, Bulletin de la Societe nationale des antiquares de France, 1987, 61-84.

Duval 1992 - N. Duval, 1984, Le palais de Milan parmi les residences imperiales du Bas-Empire, in G. Chiesa, E. Arslan (eds), Felix Temporis Reparatio. Atti del convegno archeologico internazionale "Milano capitale dell' Impero romano (Milano, 8-11 marzo 1990)", Milano, 1992, 137-146.

Duval/Popović 1980 - N. Duval/V. Popović, Urbanisme et topographie chretienne dans les provinces septentrionales de l' Illyricum, in Rapports presentes au Xe congres international d'archeologie chretienne, Thessalonique, 1980, 369-402.

Dyggve 1941 - E. Dyggve, Ravennatum Palatium Sacrum. La basilica ipetrale per cerimonie (Studi sull'architettura dei palazzi della tarda antichita), Copenhagen, 1941.

Ellis 1988 - S. P. Ellis, The End of the Roman House, American Journal of Archaeology, 92, 1988, 565-576.

Ellis 1991 - S. P. Ellis, Power, Architecture and Decor: How the Late Roman Aristocrat Appeared to His Guests, in Roman Art in the Private Sphere, Ann Arbor, 1991, 117-134.

Farrar 1998 - L. Farrar, Ancient Roman Gardens, Sutton Publishing, Stroud, Gloucestershire, 1998.

Ferdiere 1988 - A. Ferdiere, Les campagnes en Gaule Romaine, T. 1, Les hommes et l' environnement en Gaule rurale (52 av. J.-C. - 486 ap. J.-C.), Paris, 1988.

Fischer 1994 - T. Fischer, Römische Landwirtschaft in Bayern, in H. Bender/H. Wolff (eds), Ländlische Besiedlung und Landwirtsshaft in der Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches (Passauer Universitätsschriften zur Archäologie, 2), Passau, 1994, 267-300, Abb. 14/1-17.

Fouet 1969 - G. Fouet, La villa gallo-romaine de Montmaurin (Haute-Garonne), Paris, 1969 (XXe supplement à "Gallia").

Genser 1994 - K. Genser, Die ländlische Besiedlung und Landwirtschaft in Noricum während der Kaiserzeit (bis einschliesslich 5. Jahrhundert), in H. Bender/H. Wolff (eds), Ländlische Besiedlung und Landwirtsshaft in der Rhein-Donau-Provinzen des Römischen Reiches (Passauer Universitätsschriften zur Archäologie, 2), Passau, 1994, 331-376, Abb. 17/1-22.

George 1997 - M. George, The Roman Domestic Architecture of Northern Italy (BAR International Series, 670), Oxford, 1997.

Gorges 1979 - J.-G. Gorges, Les villas hispano-romains. Inventaire et Problematique archeologiques (Publications du Centre Pierre Paris, 4), Paris, 1979.

Gusić 1993 - S. Gusić, Remesiana, in D. Srejović (ed.), Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia, Belgrade, 1993, 184-188.

Irelli 1999 - G. C. Irelli, Le ville romane nell' Italia settentrionale, in M. Aoyagi/St. Steingräber (eds), Le ville romane dell' Italia e del Mediterraneo antico, Tokyo, 1999, 44-51.

Kondić 1984 - V. Kondić, Les formes des fortifications protobyzantines dans la region des Portes de Fer, in Villes et peuplement dans l' Illyricum protobyzantin (Collection de l' Ecole française de Rome, 77), Roma, 1984, 131-161.

Kuzmanov 1998 - G. Kuzmanov, Spätantike glasierte Keramik aus Bulgarien, Archaeologia Bulgarica, II, 1998, N 1, 81-95.

Kuzmanov 2000 - G. Kuzmanov, A Residence from Late Antiquity in Ratiaria (Dacia ripensis), Archaeologia Bulgarica, IV, 2000, N 1, 27-43.

Lander 1984 - J. Lander, Roman Stone Fortifications. Variation and Change from the First Century A.D. to the Fourth (BAR International Series, 206), Oxford, 1984.

Lassus 1975 - J. Lassus, La forteresse byzantine de Thamugadi, in M. Berza/E. Stanescu (eds), Actes du XIVe Congres international des etudes byzantines, T. II, Bucureşti, 1975, 463-475.

Lippolis 1994 - I. Lippolis, Case e palazzi a Constantinopoli tra IV e VI secolo, XLI Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina, 1994, 279-311.

Lippolis 1995 - I. Lippolis, L' edilizia abitativa urbana in Italia Meridionale tra IV e VI secolo, XLII Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina, 1995, 17-46.

Macdonald/Pinto 1995 - W. Macdonald/J. Pinto, Hadrian's Villa and its Legacy, Yale University

Press, New Haven - London, 1995.

Mc Kay 1977 - A. G. Mc Kay, Houses, Villas and Palaces in the Roman World, Southamton, 1977 (2nd edn).

Michailov et al. 1980 - S. Michailov/L. Donceva-Petkova/D. Toptanov, Fouilles archeologiques pres du village Odarci, dep. de Tolboukhin (Bulgarie) au cours des annees 1971-1977 (partie orientale), Slavia antiqua, 27, 1980, 119-44.

Mielsch 1987 - H. Mielsch, Die römische Villa. Architektur und Lebensform, München, 1987.

Millar 1977 - F. Millar, The Emperor in the Roman World, London, 1977.

Mirković 1996 - M. Mirković, Villas et domaines dans l' Illyricum central (IVe-VIe siecle), Зборник радова Византолошког института, XXXV, 1996, 57-73.

Mitova-Džonova 1976 - D. Mitova-Džonova, Contributions epigraphiques de la Haute epoque de Byzance, Etudes balcaniques, 12, 1976, N 1, 142-144.

Müller-Wiener 1984 - W. Müller-Wiener, Riflessioni sulle csrstteristiche dei palazzi episkopali, Felix Ravenna, CXXV-CXXVI (1/2 - 1983), 1984, 103-145.

Müller-Wiener 1989 - W. Müller-Wiener, Bischofsresidenzen des 4.-7. Jhs. im östlichen Mittelmeerraum, in N. Duval (ed.), Actes du XIe Congres international d'archaeologie chretienne, V. I, Roma, 1989, 651-709.

Ossel 1992 - P. V. Ossel, Etablissements ruraux de l' Antiquite tardive dans le Nord de la Gaule (51e supplement à "Gallia"), Paris, 1992.

Percival 1981 - J. Percival, The Roman Villa. An Historical Introduction, London, 1981 (2nd edn).

Percival 1996 - J. Percival, Houses in the Country, in I. M. Barton (ed.), Roman Domestic Buildings, Exeter, 1996, 65-90.

Perlzweig 1961 - J. Perlzweig, The Athenian Agora, Vol. VII, Lamps of the Roman Period (Ist to VIIth century after Christ), Princeton-New Jersey, 1961.

Petrikovits 1971 - H. v. Petrikovits, Fortifications in the North-Western Roman Empire from the Third to the Fifth Centuries A.D., The Journal of Roman Studies, LXI, 1971, 178-218.

Petrović 1993 - P. Petrović, Naissus - Foundation of Emperor Constantine, in D. Srejović (ed.), Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia, Belgrade, 1993, 55-81.

Poulter 1995 - A. Poulter, Nicopolis ad Istrum: A Roman, Late Roman and Early Byzantine City. Excavation 1985-1992, London, 1995.

Price/Cottam 1998 - J. Price/S. Cottam, Romano-British Glass Vessels: A Handbook (Practical Handbook in Archaeology, 14), York, 1998.

Pringle 1981 - D. Pringle, The Defence of Byzantine Africa from Justinian to the Arab Conquest. An accaunt of the military history and archaeology of the African provinces in the sixth and seventh centuries (British Archaeological Reports, International Series, 99), Oxford, 1981.

Purcell 1996 - N. Purcell, The Roman Garden as a Domestic Building, in I. M. Barton (ed.), Roman Domestic Buildings, Exeter, 1996, 121-151.

Rickman 1971 - G. Rickman, Roman Granaries and Store Buildings, Cambridge, 1971.

Ripoll/Arce 2000 - G. Rippol/J. Arce, The transformation and end of Roman *villae* in the West (fourth - seventh centuries): problems and perspectives, in G. Brigolo et. al. (eds), Towns and their Territories between Late Antiquity and the Early Middle Ages, Leiden-Boston-Köln, 2000, 63-114

Rossiter 1991 - J. Rossiter, Convivium and Villa in Late Antiquity, in W. Slater (ed.), Dining in a Classical Context, Ann Arbor, 1991, 199-214.

Salkin/Toptanov 1987 - A. Salkin/D. Toptanov, Forteresse de la Haute epoque byzantine au lieu dit "Jajla" pres du village Kamen brjag, departement de Tolbuhin, in D. Angelov/D. Ovcarov (eds), Dobrudza. Etudes ethno-culturelles, Sofia, 1987, 22-35.

Schönert-Geiss 1979 - E. Schönert-Geiss, Die Fundmünzen von Krivina, in G. v. Bülow et al. (eds), Iatrus - Krivina, Bd I, Ergebnisse der Ausgrabungen 1966-1973, Berlin, 1979, 167-209.

Scorpan 1980 - C. Scorpan, Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical research on the Late Roman fortifications on the Lower Danube (British Archaeological Reports, International Series, 88), Oxford, 1980.

Smith 1997 - J. T. Smith, Roman Villas. A Study in Social Structure, London and New York, 1997.

Sodini 1984 - J.-P. Sodini, L' habitat urbain en Grece à la veille des invasions, in Villes et peuplement dans l' Illyricum protobyzantin (Collection de l' Ecole francaise de Rome, 77), Paris, 1984.

Spieser 1984 - J.-M. Spieser, Thessalonique et ses monuments du IVe au VIe siecle. Contribution à l' etude d' une ville paleochretienne, Paris, 1984.

Steingräber 1999 - St. Steingräber, La villa romana di Cazzanello presso Tarquinia e la costiera etrusco-laziale, in M. Aoyagi/St. Steingräber (eds), Le ville romane dell' Italia e del Mediterraneo antico, Tokyo, 1999, 52-71.

Swoboda 1924 - K. M. Swoboda, Römische und romanische Paläste. Eine architekturgeschichtlische Untersuchung, Wien, 1924 (2nd edn).

Thomas 1980 - E. B. Thomas, Villa settlements, in A. Lengyel/G. Radan (eds), The Archaeology of Roman Panonia, Budapest, 1980, 275-322.

Tomović 1996 - M. Tomović, Ravna - the Roman and Early Byzantine Fortification, in P. Petrović (ed.), Roman Limes on the Middle and Lower Danube (Cahiers des Portes de Fer, Monographies, 2), Belgrade, 1996, 73-80.

Tomović 1997 - M. Tomović, The Passio Sanctorum IV Coronatorum and the Fruska Gora hypothesis in the light of archaeological evidence, in B. Djurić, I. Lazar (eds), Akten des IV. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens (Situla, 36), Ljubljana, 1997, 229-239.

Tufi 1992 - S. R. Tufi, Esempi meno noti di grandi residenze tardoantiche nelle province europee, in G. Chiesa/E. Arslan (ed.), Felix Temporis Reparatio. Atti del convegno archeologico internazionale "Milano capitale dell' Impero romano (Milano, 8-11 marzo 1990)", Milano, 1992, 147-156.

Uenze 1992 - S. Uenze, Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der Deutsch-Bulgarisch-Oesterreichischen Ausgrabungen 1934-1937 (Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, 43), München, 1992.

Vasić 1993 - C. Vasić, Felix Romuliana - Galerius's Palace at Gamzigrad, in D. Srejović (ed.), Roman Imperial Towns and Palaces in Serbia, Belgrade, 1993, 118-147.

Vasić/Kondić 1986 - M. Vasić/V. Kondić, Le limes romain et paleobyzantin des Portes de Fer, in Studien zu den Militärgrenzen Roms, T. III, Stuttgart, 1986, 542-561.

Velkov 1962 - V. Velkov, Les campagnes et la population rurale en Thrace au IVe-VIe siecles, Byzantinobulgarica, I, Sofia, 1962, 31-66.

Velkov 1977 - V. Velkov, Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity (Studies and Materials), Amsterdam, 1977.

Venedikov et al. 1969 - I. Venedikov/L. Ognenova-Marinova/T. Petrov, Disposition, fouilles et remparts de Nessebre du cote occidental, in T. Ivanov (ed.), Nessebre, V. I, Sofia, 1969, 29-94.

Walker 1987 - S. Walker, Roman Nymphaea in the Greek World, in S. Macready/F. Thompson (eds), Roman Architectura in Greek World, London, 1987, 60-71.

Ward-Perkins 1985 - J. B. Ward-Perkins, Roman Imperial Arhitecture, London, 1985 (4th edn).

Welkov 1935 - I. Welkov, Eine Gotenfestung bei Sadovez, Nordbulgarien, Germania, XIX, 1935, 149-158.

Wilkes 1993 - J. Wilkes, Diocletian's Palace, Split: Residence of a Retired Roman Emperor, Exeter, 1993 (2nd edn).

Wilson 1983 - R. J. A. Wilson, Piazza Armerina, Granada Publishing, Austin, 1983.

Wroth 1908 - W. Wroth, Catalogue of the Imperial Byzantin Coins in the British Museum, V. I, London, 1908.

Zawadzki 1987 - T. Zawadzki, La residence de Diokletien à Spalatum. Sa denomination dans l' Antiquité, Museum Helveticum, 44, 1987, 223-230.

Zsuzsa 1994 - K. Zsuzsa, Romai villaepület Komlo, Mecsekfalui uton, A Janus Pannonius Muzeum Evkönyve, 38 (1993), 1994, 67-94.

THE LATE ROMAN RESIDENCE SCRETISCA AND THE EARLY BYZANTINE SETTLEMENT ΚΡΑΤΙΣΚΑΡΑ

(Archaeological investigations in the area of Gradishteto near the city of Kostinbrod in 1990-1994)

VENTZISLAV DINTCHEV

SUMMARY

Introduction. The region of the city of Kostinbrod is located in the western part of the Sofia plain (fig. 1). The area of Gradishteto is a large flat terrain by the right bank of the small river of Belitsa. The major archaeological object is in its northeast part (fig. 2). Its regular excavations began in 1973. Until now only information about the first several seasons has been published (Božilova 1987, 75-81). Due to the lack of funds the excavations were cancelled after 1994.

The present publication presents the results of my studies in 1990-1994. It offers my opinion on all significant issues proceeding from the whole research that has been carried out so far.

In the area of Gradishteto and more precisely in the site of the same name pre-Roman materials and materials dated to I-III century AD nave been found, but synchronous, *in situ* preserved construction remains and culture layers have not been established. The registered remains and layers refer to IV-VI century AD. After the end of the VI century the terrain of the site was not inhabited for any length of time. In XIX and/or the beginning of XX century here, in buildings of weak construction (see figures 40, 41, 45, 46) cattle was raised.

Although not very continuous the life in the area of Gradishteto passed through various stages. The studies after 1990 represent a definite contribution to their elucidation. The remains from the large late Roman residence *Scretisca* (fig. 3) belong to the first main period. Then follows the period of one unfortified village. The third and last period is connected with the early Byzantine fortified settlement of ΚΡΑΤΙΣΚΑΡΑ (fig. 4).

Part I. Late Roman residence.

I.1. The villa and the architectural complex of the residence.

The late Roman residence near the city of Kostinbrod is an integrated architectural complex whose components are grouped around a large peristylium yard with a shape similar to a trapezium. It is comparatively reproduced also in the plan of the complex as a whole. The longer wings are the north and the south one. The north wing is of the most complicated configuration. The south wing, which does not include premises, is not perpendicular to the two adjacent wings and is not parallel to the north wing. The buildings and structures in the outer northeast corner and in the northeast corner of the complex can be distinguished with some specifics in their orientation or in their place in the four-wing scheme. The length of the complex (E-W) is about 141 m and its maximum width is not less than 110 m. Its total area exceeds 1 hectare and probably amounts to about 1,4-1,5 ha. The area of the inner courtyard only is about 0,45-0,5 ha (figs 5 and 6).

The late Roman residence near Kostinbrod is a non urban residence. In this sense it belongs to the so-called *villae rusticae*. Its contemporaries probably called it *palatium* or *praetorium*. It was the nucleus of an important villa complex and the centre of an important estate (*fundus, dominium*).

From the villa complex the remains of a structure which is round in its plan and has a pylon construction has been also studied. It reaches 32 m in diameter – the site "Rotunda". It is located at about 100 m south of the architectural complex of the residence (figs 2 and 5). Obviously, it also had representative, memorial or cult functions.

Concentrations of synchronous materials are fixed at various places south of the so-called rotund and north of the residence. At about 100 m west of the so-called rotund *in situ* preserved remains of a solid building can be seen (fig. 2). At about 300 m west of the two studied sites "masoned tombs" have been found by accident.

I.2. Description of the discovered remains of the residence.

I.2.1. The east wing.

The east wing is at the most advanced stage of being reviewed. During the excavations before 1990 most of its premises in the north and the central sector were completely or partially uncovered (fig. 66). In 1990-1994 I specified the plan of this wing and acquired a more precise idea about its later reconstructions.

I.2.1.1. The trenches by the outer east façade.

The outer east façade of the complex was undoubtedly established through a number of trenches (fig. 9).

I laid one of the trenches in the point where the façade crosses the heating canal of premises I/5 and I/6 (fig. 9). The opening of the canal in the facade and the fireplace were above the level of the surrounding terrain. At a later moment the heating of the two premises was abandoned and the opening of the canal was built in.

The appearance of a staircase in the southwest corner of premise I/5 (figs 9 and 67), *i.e.* the appearance of an upper floor in I/5 and in the adjacent premise I/6 is dated to a later time.

In a trench along the track of the outer façade the outer northeast corner of premise I/4 (figs 9 and 10) was discovered. The preserved part of its superstructure is with big blocks with rectangular faces. The banquette is formed with a reused stone slab, profiled in its upper part. During the drilling I also came across remains of the later premise I/17 (figs 10, 11, 68). By the entrance in the east wall of I/17 a solid millstone was discovered (fig. 10).

In a trench along the track of the façade the southeast corner of premise I/16 (fig. 9, 12-15) was found. A wall was also established and it appeared to be the south continuation of the east wall of I/16 and was related to the formation of the south wing of the complex (fig. 12-14). At a later stage it was re-erected.

I.2.1.2. The studies in the south part of the east wing.

The median wall of premises I/14 and I/16 (fig. 9) was discovered.

I uncovered the south entrance in the inner façade of the east wing connecting premise I/12 to the east portico of the peristylium and the inner courtyard of the complex (fig. 9). The sides of the entrance were of a brick construction on plinths from limestone blocks (fig. 18). It is identical with the entrance in the north section of the inner façade of the east wing discovered in the 80ies. During the construction of the early Byzantine fortress both entrances were blocked up (fig. 69).

I uncovered also the north wall of premise I/12 and ascertained preserved remains from the floor of I/12, which was with flooring from bricks on a rammed gravel (figs 9, 16, 17). The excavations under the floor confirmed the absence of construction remains and of a culture layer of an earlier period preceding the appearance of the residence (fig. 17).

I.2.1.3. General description of the east wing.

The east wing comprises three blocks of four premises each: I/3-I/6; I/8-I/11; I/13-I/16. They are situated symmetrically to the distributing premises I/7 and I/12, which are connected through entrances to the east peristylium portico and to the large inner courtyard (fig. 9). The measures (internal) of the distributing premises are 15,90 (E-W) x 5,50 m. The measures of the premises in the north block of both north premises in the central block are 9,80 (N-S) x 7,50 m. The measures of the two south premises in the central block and of the two north premises of the south block are 9,60 (N-S) x 7,50 m, a and of the two endmost premises - 8,50 (N-S) x 7,50 m.

All inner premises and the two distributing premises are connected through entrances. The outer premises join their adjacent inner premises. However, the outer premises are not interconnected or joined to the distributing premises (figs 6, 9, 66). The width of the entrances in the wing are 1,50 m on average. Twice as wide are the entrances of the two distributing premises towards the east peristylium portico and towards the large inner courtyard.

The walls of the premises in the east wing, including the outer and the inner façade, are 0,90 m thick each. Their construction is in *opus mixtum*. River and crushed stones are used. The preserved lower brick band is of three rows, the thickness of the joints between the rows exceeding the thickness of the very bricks. The sides of the entrances and the corners of the premises are shaped with bricks only. At certain points there are also plinths with limestone blocks.

The premises in the north half of the wing - I/3, I/5-I/9 – contain polychrome mosaics with geometrical motifs. They also had colour mural paintings. I suppose that the interior of premise I/4 (fig. 9) that I have not studied yet is the same. In the premises in the south half of the wing - I/10-I/16, - no availability of floor mosaics and mural painting has been ascertained.

Later reconstructions have mostly been registered in the north half of the east wing. I have already mentioned some of them. With the construction of a brick staircase with an arch in the north end of the peristylium portico (figs 9 and 30) premise I/3 and probably I/4 also obtained a second floor. The thickened east wall of premise I/9 seems to be an indication of a floor superstructure, too (fig. 9). The entrance between premises I/8 and I/10 was blocked up. The brick floorings found with most of the north premises over the earlier floor mosaics and the heating floor canal along the north wall of premise I/3 (figs 9 and 30) also belong to a later period.

I.2.2. The northeast corner.

The current information about the northeast corner of the residence is entirely the result of the studies in the 90ies (fig. 21).

I.2.2.1. Building I/21-23.

The most probable plan of the partially studied premise I/21 is three-conchal (fig. 28). Out of the uncovered remains of I/21 the most massive one is its southwest corner. Measured along the line dividing the corner, the structure here reaches 1,65 m, i.e. exactly the measure of the inner radius of the west conch of the premise (figs 21, 71).

To the south premise I/21 joins premise I/23. The outlined part of the latter is of a polygonal configuration (figs 21 and 72). The walls of I/23, 0,50 m thick each, are entirely of a brick structure (fig. 73). At a three-conchal plan of I/21 it can be assumed that there exists an uncovered (east) part of I/23, identical and opposite to its outlined (west) part. With this variant I/21 and I/23 will be in a symmetrical position and their entrances will be positioned on an axis (fig. 28).

To the west I/21 and I/23 are connected via a short wall with structure I/22 (fig. 21). The larger part of the brick remains of I/22 are overlapped by an early Byzantine fortress structure (figs 25 and 70). In the limited space between I/22 and I/23 two layers from the period of the residence were registered (fig. 26).

Apart from its complicated plan the partially studied building I/21-23 is notable for its orientation. It does not coincide with the longitudinal axes of the north and east wing of the residence (figs 6 and 30).

I.2.2.2. Building I/2.

Although not completely elucidated, the plan of building I/2 indicates that it was open to the west from the side of the near hall I/1 (figs 6, 29, 30).

I.2.3. The north wing.

The existing information about the north wing is mostly from the 90ies. Although the study of the north wing is at its initial stage, it can be claimed that exactly this wing is the most representative part of the residence.

I.2.3.1. Hall I/1.

Hall I/1 is in the east sector of the north wing (fig. 6). It is of a rectangular plan (N-S), with an entrance from the south from the peristylium inner courtyard and with a semicircular apse to the north (figs 29, 30). The inner length of the hall, measured along its longitudinal axis, is about 25,50 m. Its inner width is about 15 m and the inner diameter of the apse – about 9 m. The entrance in the middle of the south wall is 2 m wide. The thickness of the walls is 1,20 m. Their building in superstructure is in opus mixtum with a three-row brick band (figs 75-77, 79). The apse is strengthened with three counterforts of 1,20 x 1,20 m each (figs 77 and 78), of which the central one is on the same axis with the entrance of the hall. The counterforts are in constructionally connected to the apse, but have an entirely brick structure above their stone plinths.

Hall I/1 had a heating installation that suited its size and volume. The *suspensura* is supported by numerous masoned brick columns and has supporting walls (fig. 75). There are some data about the presence of wall heating, too. Above the *suspensura* of the hypocaust there is a polychrome mosaic (still uncovered in its larger part). From the inside the walls of the hall were covered with colour frescoes.

I.2.3.2. Structure I/24.

So far the southeast and the northeast corner have been outlined, as well as separate sections from the walls of I/24 (figs 6, 29, 31). Its measures are about 30 (W-E) x 24 m, and the thickness of the walls – mostly 0,55 m. This indicates an enclosure structure. The respective courtyard space was probably accessible from the large inner courtyard of the complex.

I.2.3.3. Hall I/20.

Until now the northeast corner has been established. Also part of the north wall of hall I/20 with length above 21 m has been uncovered on the surface. The thickness of the wall is 1,20 m (figs 6, 31, 84). The polychrome floor mosaic in this area of the site accidentally discovered some time ago is probably from hall I/20.

I.2.4. The northwest corner.

In 1990-1994 I studied here the remains from two adjacent premises - I/18 and I/19. The first (the south one) is partially uncovered and the second one – almost entirely (figs 37, 42, 43).

I.2.4.1. Phase "a" of premise I/18.

Initially premise I/18 had a floor hypocaust dug, or at least partially dug into the surrounding terrain. Clay pipes are used as pillars (*pilae*) for its *suspensura*. The opening of the fireplace, which was in the adjacent premise I/19, is 0,50 m wide. The inner width of the premise I/18 is 2,00 m (figs 37, 39, 42, 85, 86). In the design of its interior white and polychrome marble slabs were used. One tile from the wall facing (fig. 91) indicates the availability of a wall heating system.

I.2.4.2. Phase “a” of premise I/19.

The maximum inner measures of premise I/19 are about 3 x 3 m. Its entrance is from the west. In the corners belonging to the entrance there are pilasters. The structure (*praefurnium*) of the fireplace for the heating of I/18 consists of two short brick walls pressing against the medium wall and flanking the fireplace (figs 37-42, 85/c). The pattern of the floor of I/19 is interesting – with a peripheral podium and a concave central part (figs 39-42, 89/a).

In the layer from phase “a” here (figs 38, 40) various finds were discovered, including a clay lamp with a production monogram “**ƎY**” (cat. N 13, fig. 111) and copper coins of Constantine the Great and Crispus (cat. NN 1-5, 7, 8). Two other coins – of Licinius and of Constantius II (cat. NN 6, 9) – were found at the east wall of the praefurnium.

I.2.4.3. Phase “b” of premise I/18.

The heating installation of I/18 was completely rebuilt. The floor of the new hypocaust (figs 40, 87/c) is already on the level of the surrounding terrain. Its *suspensura* (figs 38, 88/b) is held by supporting banquettes alongside the walls and with brick columns inside the premise (figs 38, 41, 43, 87/b, 88/a). A new opening of the fireplace was made (fig. 43 and 85/e), and the old opening was previously blocked (figs 39, 85/d). The width of the premise is reduced to 1,80 m due to the thickening of its west side with an inner brick casing (figs. 38, 85/g, 87/b).

In the layer from phase “b” in I/18 (fig. 39 and 40) parts of a colour wall plaster, clay pipes for wall heating (fig. 92), different movable finds (see cat. N 15, fig. 115), including a copper coin of Theodosius II from 425/435 (cat. N 11) were also discovered.

I.2.4.4. Phase “b” of premise I/19.

In premise I/19 the later phase is presented by a flooring of reused bricks and marble slabs. Its insertion considerably changed the configuration of the floor (figs 38, 40, 43, 89). The walls of the primary *praefurnium* remain under the level of the opening for the new fireplace (fig. 85/c, e). In the layer from phase “c” (figs 38 and 40) different finds were discovered (see cat. N 16, fig. 117), including a copper coin minted in 383/395 (cat. N 10).

I.2.5. The west wing.

It is the shortest one (fig. 6) and is in the first stage of being studied.

I.2.5.1. Premises I/25 and I/26.

These are the two endmost premises south of those in the west wing (figs 48, 96). Premise I/25 is with an entrance from the east from the side of the peristylium portico. The entrance is 1,70 m wide and is with brick sides. Premise I/26 is with an entrance from the south from the side of the outer south portico. This entrance is 2,70 m wide and has sides of limestone blocks (fig. 97/a, b). At a later moment it was narrowed to 1,45 m (figs 48, 97/c).

I.2.5.2. The trench in the central sector of the west wing.

Apart from the outer façade, there are no other preserved remains from the residence in the area of the trench (fig. 45). I discovered a ditch, which could be a trace left from the plundered substructure of a continuation of the medium wall of premises I/25 and I/26 to the north (fig. 47), but this is not indisputable so far. Here the level from the period of the residence is fixed through a layer of compact clay covered with coals and ash (figs 46, 47).

I.2.5.3. The outer façade wall of the west wing.

Several sections of different length are outlined from the outer façade (figs 45, 48, 95). Part of the façade is also the west wall of premise I/26.

I.2.6. The south wing.

In the south wing there are no premises. In the 90ies the availability of an external portico and of entrance structures was established in its west sector.

I.2.6.1. The outer south portico.

The pylons of the outer south portico have a brick superstructure on stone plinths and a common stylobate (fig. 103). They measure 1,20 (East-West) x 0,80 m. The average distance between them is about 2,80 m. The width of the portico is about 7,70 m (figs 48, 51). Occasional finds from it were along the entire length of the south façade.

I.2.6.2. The entrances between the west and the middle sector of the wing.

The uncovered entrance structures of the initial entrance are within the area of the outer portico. The outlined west flanking wall of the entrance is perpendicular to the south façade (figs 48, 51). At 18 m away from it the east flanking wall was discovered (fig. 98/a). Obviously, the portal at the entrance has several openings with separate doors.

Later, the passage space was considerably narrowed due to the construction of a new entrance in the area of the peristylium portico. The distance between the flanking walls and the new entrance is 6,40 м. It has two portals, in line one after the other, 3,80 m wide each (fig. 48, 49, 51, 100/a). The direction of the new entrance is altered with about 5 degrees, as a result of which its portals are not parallel to the façade (figs 6, 48, 51).

The part of the portal of the initial entrance which is located between the west flanking walls of the two entrances was partitioned by a wall that was structurally connected to the later entrance (figs 48, 50, 51, 99/b).

I.2.6.3. The peculiarities in the track of the façade and the problem about the second passage space in the south wing.

The tracks of the central sector (fig. 101/a) and of the east sector of the south facade do not coincide (fig. 6). In the point where the change takes place a second passage space in the south wing can be expected.

I.2.7. The peristylium.

The peristylium had arcade porticos whose common length was about 300 m (fig. 6). The angles at the stylobates are: 90° (northeast corner; fig. 30); about 81° (southeast corner; fig. 55) and probably about 93° (southwest corner; fig. 48).

I.2.7.1. The peristylium pylons.

They represent a brick superstructure on stone plinths (figs 66, 105, 106, 109/a).

The corner pylons are T-shaped, whereby the angle between the stylobates is preserved. Their measures differ (figs 30, 48, 55, 105, 109/a).

The plan of the rest of the pylons is rectangular and there are also differences in their measures. The pylons of the east portico and of the east section of the south portico are 1,35 x 0,90 m on average (figs 9, 55). They are wider than the stylobates and are related to a later reconstruction, or at least with a later change in the project about the residence. The other rectangular pylons measure 1,20 x 0,60 m (figs 30, 48, 104, 106). They are entirely placed on the stylobates.

The interpylon distances vary from 3,25 to 3,90 m (figs 9, 30, 48, 55). At a later moment the interpylon distances in the east end of the south peristylium portico were blocked up (figs 55, 109/b).

I.2.7.2. The peristylium corridors.

The east portico and the east section of the north portico are about 4,80 m wide each (figs 9, 30). The south section of the west portico is 5,40 m wide (fig. 48). The west end of the south peristylium portico is 6,40 m wide, and its east end is 7,20 m wide (figs 48, 55).

The floor mosaic was discovered in the east sector of the north peristylium corridor, but only for the initial phase of the residence. Various entrance and staircase structures are located in the peristylium corridors, most of which were already mentioned above (figs 6, 9, 30, 51).

I.2.7.3. The large inner courtyard.

The investigations in the area of the yard have been quite insufficient so far. In its northeast corner there is a masoned canal passing through the stylobate of the north portico of the peristylium.

I.3. Interpretation and functional characteristics.

I.3.1. The east wing.

The premises of the east wing are residential (*cubicula*), those in its north half are of a more representative character (fig. 9) for the owner and/or their highly esteemed guests. For example, there is a two-row location of the residential premises in the central buildings of the villas near the village of Madara (fig. 61/F) and in *Mediana* (fig. 59/D).

After the later reconstruction the north half of the east wing of the residence near Kostinbrod acquired a more impressive volume and preserved its representative character. However, the reconstruction led to changes in the inner functional scheme of this part of the complex. The new premise I/17 was of auxiliary, probably farming functions. The closure of the entrance between premises I/8 and I/10 (fig. 9) interrupts the direct connection between the north and the south part of the wing and establishes the functional difference between them.

I.3.2. The northeast corner and hall I/1.

The three-conchal plan of premise I/21 determines its function: a personable dining hall (*triclinium*). Premise I/23 is like an antechamber (*vestibulum*) of I/21 (fig. 28).

For instance, some of the largest late Roman villas in the Iberian peninsula (fig. 58/F), Italy (fig. 58/A) and Sicily (fig. 59/A) have three-conchal triclinia, like some of the most-reprsentative late antique residential complexes in different urban centers, including the so-called Theodorich's palace in *Ravenna* (fig. 58/B). At times the three-conch can be reduced to a two-conch (fig. 59/C) or transformed into a polygon (fig. 58/C). On the Balkans varieties of the three-conchal triclinia are known from *Mediana* (fig. 59/D). The so-called residence of the ruler of *Augusta Traiana* has a two-conchal dining hall (fig. 59/E). One residential complex nearby the late antique *Storgosia* (fig. 61/C) has a polygonal *triclinium.*

The preference towards the curved line and the oval shape in the late Roman residential architecture finds its finite expression in the polyconchal halls, but its mass realization is through the rectangular one-apse halls.

Halls, similar to our hall I/1 – with counterforts at the apses – can be found in the villas near *Montana* (fig. 61/A), in the complex in *Storgosia* (fig. 61/C), in *Mediana* (fig. 59/D), in *Remesiana*, in the so-called Galerius' palace in Thessalonike, in villas in *Pannonia*, *Noricum* (fig. 58/C), in Spain.

When the rectangular one-apse hall is the only official unit, it should be defined as a polyfunctional *triclinium*. When one residential complex has a polyconchal (or polygonal) *triclinium* and a one-apse hall, the latter can be defined as a formal reception room or an audience hall (*aula*), where in special cases official banquets can be organized. It follows that the interpretation of premise I/21 and hall I/1 of the residence near Kostinbrod (figs 6, 30) is identical.

An adjacent location between a large one-apse audience hall and a smaller dining hall which is polyconchal or of an another more complicated plan can be found in the so-called residence of the ruler of *Augusta Traiana* (fig. 59/E), in the villa in *Mediana* (fig. 59/D), in the so-called Teodorich's palace in *Ravenna* (fig. 58/B), in the villa in Löffelbach (fig. 58/C). Similarly to our residence (fig. 30), the general location of the aulae and the *triclinia* in the complexes from *Augusta Traiana* and *Ravenna* is not central, but sideways – up to the corners of the peristylium courtyards.

I.3.3. The central north sector and hall I/20.

The courtyard space within the contours of I/24 (fig. 6) was of representative functions. Here, covered porticos and/or exedrae used for a summer dining hall, a fountain (*nymphaeum*) and/or swimming pool (*piscina*), etc. can be found here. Such a design is entirely typical of the traditions and the standards of the representative Roman house building.

Although scarce, the data about hall I/20 indicate that it was a significant unit in the structure of the residence (fig. 6). The functions of I/20 cannot be specified yet. It is possible that it had a more specific purpose – for example that of a *gymnasium* or a *palaestra*.

I.3.4. The northwest corner.

The results from the study of premises I/18 and I/19 (figs 42, 43) show that the northwest corner of the residence was occupied by its bathroom (*balneum*). The partially studied premise I/18 was one of the warmest sections of the bath - *caldarium* (given the presence of a swimming pool) or a *sudatorium.* The fireplace about its heating is in the adjoining premise I/19, which was used also as a storeroom for wood.

I.3.5. The west wing

By analogy to the east wing it can be assumed that the premises in the west wing, I/25 and I/26 in particular (figs 6, 48), were also residential (*cubicula*).

I.3.6. The south wing.

Unlike the most popular type of buildings among the villas in the west and north European provinces of the Empire (corridor/porticus-vila; Portikusvilla; villa à galerie de facade), the outer portico at the residence near Kostinbrod is not a corridor leading to and intended for residential and reception premises and halls.

The official entrances of the residence are constructed in the south wing. The initial entrance in the west sector of the wing (fig. 51) had an impressive construction, most probably *tripylon.* A similar entrance design exists only with the most representative specimens of the synchronous residential architecture, for instance in the villa from Piazza Armerina in Sicily (fig. 59/A).

Both the original and the reconstructed entrance in the west sector of the south wing can be defined as the final point of the road leading to the residence, which diverted from the main road *Serdica- Naissus* at the station *Scretisca* (fig. 2). The still not investigated entrance at the east sector of the south wing was intended for a more direct access from the outside to the residential premises in the east wing.

The outer portico and the official entrances also facilitated the connection of the residence to the so-called rotunda (figs 2, 5).

I.3.7. The peristylium.

The arcade peristylium porticoes are a sign of grandeur, and at the same time an expression of technical pragmatism. The differences in the design of the peristylium corridors depend on the functions of their belonging premises and halls (figs 6 and 30).

The trapezoid shape of the peristylium courtyard (fig. 6) is the result from the conditions of the terrain. The large size of the courtyard suggests the presence of a park garden (hortus). The peristylium gardens are typical of the most representative Roman and late Roman villa residential complexes (fig. 60/A-C).

I.3.8. The later reconstructions.

At this stage of the studies there are no grounds to presume considerable changes in the structure and in the functional scheme of the residence until the end of its functioning (fig. 6). However, a certain tendency towards the lowering of its standard can be considered.

Part of the reconstructions, for example those in the east wing and the appearance of the more impressive peristylium pylons seem to be the result of a preliminary planed reconstruction. Some other, like for example those in the bathroom premises I/18 and I/19 look like reconstruction activities caused by local incidents.

I.4. Chronology, name and identification.

I.4.1. The starting date of the residence.

The parallels about the floor mosaics and the architectural parallels point to the fourth century, but cannot be used to specify the initial date.

Almost all coins from premise I/19a were lost by accident at the beginning of the functioning of the residence. The coin emissions indicate the following series: 313/315.; 313/317.; 316/317.; 318.; 318/319.; 320/321.; 324/325.; 330/335. Obviously the premise began to be put to use between 313 and 325, most probably at the end of the 20ies of the fourth century.

The appearance of premise I/19, and respectively of the bath in the northwest corner coincides with the dated information about the east residential wing, i.e. it can be assumed that the common construction and the date of the foundation of the residence refer to the last years of the second decade of the fourth century.

I.4.2. The reconstructions and the final date of the residence.

So far there are no precise data about the time of most of the registered reconstructions. Terminus post quem of the rebuilding of premises I/18 and I/19 is presented by the coin from 355/361.

The destruction of the residence was caused by a blazing and large-scale fire whose *terminus post quem* is given by the coin from 425/435. Probably the arson is connected with the invasion of the Huns in the 40ies of the fifth century. A number of other sites on the territory of *Serdica* (fig. 3) suffered archaeologically proven devastations at this time.

I.4.3. The name of the residence.

The studies of the nearby road station *mutatio Scretisca* (fig. 2) show that it originated in synchrony with the residence. This fact, as well as the incomparable scale of the two structures give rise to the claim that the major reason for the construction of the station was to service the residence. Naturally, this suggests the name *Scretisca* also for the residence.

I.4.4. The problem about the identification of the residence

In the case with the identification of the *Scretisca* residence the following facts should be taken into consideration: first, this is a new late Roman residence without an earlier predecessor; second, this is the most significant residence in the province of *Dacia Mediterranea*; third, this is the largest among all the known peristylium residential estates on the Balkans at all; fourth, the construction of the residence was the reason for the appearance also of the nearby road station; fifth, the residence is in the near hinterland of *Serdica* – the capital of *Dacia Mediterranea* (fig. 3); sixth, in the sources there are no data about influential private individuals from Serdica and its territory who could be the owners of the residence; seventh, the date of the foundation of the residence (the end of the 20ies of the fourth century) coincides with the beginning of the continual stays of Constantine the Great in *Serdica*.

The presented data point to the following conclusions: first, the *Scretisca* residence obviously was not the property of a private person; second, the *Scretisca* residence was one of the places and probably the preferred phase for the stay of Constantine the Great during his visits in *Serdica*; third, these visits of Constantine the Great were also the reason for the construction of *Scretisca* residence, *i.e.* it originated as an imperial residence.

At the same time, as early as the time of the construction of the residence, it was clear that the stays of Constantine the Great in it would be occasional. This fact meant that its maintenance would be the obligation of the provincial authorities. However, such an obligation also creates the possibility for the provincial rulers to use the residence. In this sense it can be defined as a state residence.

Part II. The post-residential village

II.1. The state of the research until 1990.

Remains from the post-residential village were studied before 1990, but then they were not recognized as such.

II.2. The studies in 1990-1994.

I found ruins and a layer from the post-residential village in the east section of the south peristylium portico (in the contours of the later building III/7; figs 55, 57, 110) and in front of the south entrance of the east wing (fig. 19) of the residence.

I obtained interesting results during the studies of the northeast corner of the site. Among the remains of I/21 and I/22 a rural building of a flimsy construction and a roof covered with *tegulae* (figs 7, 21, 23, 24) was erected. On the stamped clay floor in its southeast part two human skeletons were discovered (figs 21, 74). The position of the bones show that the respective individuals perished in sudden tragic circumstances related also to the arson of the building.

During the studies of the west part of the site I did not find remains and a layer from the post-residential village (fig. 7), i.e. the latter was not large in area and population.

II.3. Character and chronology

The re-use of the remains of the residence has nothing in common with their original functions. Rural villages were founded among them. Probably their inhabitants had lived earlier in the nearby vicinity. Similar transformations are also established with other sites from today's Bulgarian territory.

I do not have precise data about the chronology of the post-residential village near Kostinbrod at my disposal yet. After all, the presence of quite a large amount of glazed pottery in the corresponding layer is an indication that the final date of its existence is before the end of the fifth century, i.e. as the most probable period of its existence is the third quarter of the fifth century. The possible reason for its burning down are the late Huns' invasions or the ravage of the Osrotgoths.

Part III. The early Byzantine fortified settlement.

III.1. Stages of the studies and general data

Until 1990 the fortress and its synchronous architecture were considered to be another stage in the life of the late Roman residence. In 1990-1994 the plan of the fortress was on the whole clarified and it was indisputably ascertained that the respective settlement structure was a period of the site in the locality of Gradishteto separate from that of the residence.

The fortress is of an irregular shape. Its east, west and south wall follow the same tracks as those of the corresponding outer facades of the earlier residence. The track of the north fortress wall is with two more considerable bends. The length of the east wall is about 95 m, that of the west wall about 65,5 m, and the south and the north are about 107 m long. The protected area is about 0,85 ha (fig. 8).

The fortress has three round corner turrets. Its northeast corner was also under the protection of a turret, which however is not in the very corner and is of a semicircular shape. The only, or at least the main gate is in the central sector of the north fortress wall. It was protected with a rectangular supergate turret. Probably the fortress had no other turrets or gates. The known buildings in the protected area are by the fortified walls (fig. 8). The internal sectors of the protected area are still not studied.

III.2. The fortification system.

III.2.1. The structure

One peculiarity of the fortress near Kostinbrod is the considerable secondary usage of remains from the earlier residence – in the curtain walls in the semicircular northeast turret, etc. (figs 8, 29, 31, 48, 55). The structure synchronous of the fortress is also in *opus mixtum*, but is rougher as execution. For example, in its brick bands many fragmented bricks from the remains of the residence are used (figs 79/b, 102). In most cases the front surfaces are plastered up (fig. 75/c).

III.2.2. The fortified walls.

The thickness of the fortified walls is between 1,80 and 2,10 m. An exception is one limited part in the west sector of the south fortified wall, whose thickness reaches 2,60 m (figs 8, 52). The width of the banquette, in the places where they exist, varies from 0,15 to 0,35 m. The depth of the foundations also varies, the minimal one being 0,90/1,00 m (figs 38, 67/c, 75/b).

III.2.2.1. The east fortified wall

In the east fortified wall the remains from the inner east façade of the residence are from the inner side (figs 8, 55, 66). The north sector of the fortified wall is about 22 m long and is entirely rebuilt (figs 8, 29, 75/b, c).

III.2.2.2. The west fortified wall.

The remains from the east wall of premise I/25 and from the west wall of premise I/18 are included from the inner side of the west fortified wall (figs 8, 37, 48). The fortress structure raised over the remains of I/18 imitates *opus spicatum* (figs 85/h, 87/d). The endmost north section of the west fortified wall is about 7,5 m long and is entirely newly built (figs 37, 44). The boundary between it and the adjoining sector to the south is reinforced from the outside with a semicircular counterfort measuring 2,30 x 0,95 м (figs 37, 44, 94).

III.2.2.3. The south fortified wall.

In the east sector of the fortified wall the ruins of the south façade of the residence are from the outer side. In the west and the central sector of the fortified wall the ruins of the façade are from the inner side (figs 8, 48, 55, 101, 102). In the west sector of the fortified wall also the remains from the sides of the south portal of the inner entrance and from the partitioning wall west of the latter (figs 48, 49, 99/d) are reused. As a result, the thickness of the fortified wall here reaches 2,60 m, and its inner frontage makes twists (figs 52).

III.2.2.4. The north fortified wall.

The distance from the northeast corner of the fortress (figs 25, 70) to the semicircular turret does not exceed 7,5 m (fig. 29). The sector between the semi-circular turret and the gate is about 39,5 m long. It crosses and overlaps earlier remains but does not reuse them (figs 8, 29, 31). The west sector of the north fortified wall is about 35 m long. Here, from the outer side, the remains from the north wall of the earlier hall I/20 are reused (figs 8, 31, 84).

III.2.3. The turrets.

III.2.3.1. The circular corner turrets.

The internal diameter of the southeast corner turret is approximately 4,70 m, and the thickness of its wall – about 1,20 m (fig. 8).

In the southwest corner turret remains from the south façade of the residence are used. They are the reason for the deviations from the ideal round shape in the contours of this turret. Its outer measures are about 4 (N -S) x 4,6 m (figs 8, 48). The depth of its foundations is not less than 1,50 m.

The northwest corner turret is the smallest (fig. 8). Its internal diameter is about 3,50 m. The thickness of the wall in superstructure is 1,20 m. There is an internal banquette with an average width of 0,10 m (figs 37, 44). Unlike the other round corner turrets, this one has a ground entrance, which is 1 m wide (fig. 93/a).

III.2.3.2. The semicircular northeast turret.

The tendency towards reusing the apse of the earlier hall I/1 predetermined the shape and the place of this turret (figs 8, 29). On the level of the preserved remains its synchronous structure is in the form of a thickening casing inserted between the counterforts of the earlier apse (figs 29, 77). This is the largest and most powerful turret of the fortress (fig. 8). Its outer diameter almost reaches 14 m and the thickness of its wall is 2,40 m.

III.2.4. The north gate has a supergate turret.

The gate has two entrances and was protected by a supergate turret. The outer measures of the projecting before the fortified wall, which is part of the turret-gate, are 10 (E-W) x 3,50 m. The space between the two entrances (*propugnaculum*) measures about 7,50 (E-W) x 2,20 m (figs 31, 36, 81). The outer and still not studied in depth entrance is 3,50 m wide. The internal entrance, which is actually an opening of the curtain wall is about 2,70 m wide. It had a two-leaved, folding inside door. Before the door and between the pilasters of the sides there is a massive threshold (figs 31-36, 82). Next to the west side a bronze cross which was an element of a pendant candlestick was discovered (cat. N 19; figs 120, 121).

III.2.5. The fortress staircase.

Three staircases have been established so far.

III.2.5.1. The staircase in the west sector of the south wall.

It was built in the sector where the thickness of the curtain reaches 2,60 m (fig. 48). It had one arm with a vaulted niche and a Γ-shaped configuration in plan. The approach at its lower east part was from the north to the south, and at its higher south part – from the east to the west (fig. 52). The length of the east part is 3,80 m, and of the south part (including the niche) - 7,80 m (figs 52, 99/c, 100/b).

Given the presence of an intermediate landing and with steps measuring 0,30 x 0,30 m, 8 steps can be assumed for the east part and 16 for its south part. The height of the upper landing should have been about 7,20 m (figs 53, 54).

III.2.5.2. The staircase of the semicircular northeast turret.

A major element of its construction is a wall 7,50 m long and 1,30 m thick, whose east end touches the west wall of building III/9 (the earlier hall I/1) near the west end of the turret. The approach at this staircase was from the west to the east (figs 8, 29, 79/b, 80/b).

III.2.5.3. The staircase for the supergate turret of the gate.

Part of the substructure of the staircase has been uncovered. Its west side is more than 2,80 m long and is situated at about 6 m from the west wall of the turret-gate (figs 31, 83). It seems that this staircase was also of a Γ-shaped configuration (fig. 36).

III.2.5.4. The wooden staircase.

The ground entrance of the northwest corner turret suggests a wooden staircase for the upper floors in it. Probably wooden staircases were used in other sectors of the fortress too.

III.2.6. A comparative characteristic.

The reuse of earlier remains in early Byzantine fortresses is an ordinary practice. The not entirely precise construction of the fortress near Kostinbrod is also typical of the local construction in the period of V-VI century. For example, counterforts, identical with the one at the west wall of our fortress, exist at *Bizone*.

The round corner turrets, which our fortress has (figs 8, 44, 48, 62/D), are among the preferred structures in the early Byzantine fortification building (fig. 62/A-C).

The rectangular turret-gate of the fortress near Kostinbrod (fig. 63/F) has quite a few late Roman and early Byzantine parallels from the Balkans (fig. 63/A-E). It (fig. 64/F) has its nice parallels also among the early Byzantine fortresses in North Africa (fig. 64/A-E).

Among the peculiarities of our fortress are the Γ-shaped staircases – at the west sector and the south curtain wall and, possibly, at the turret-gate (fig. 65/D, E). There are one-arm staircases of a varying direction in some North African fortresses (fig. 65/A-C). The closest parallel is the staircase for the gate of *Limisa* (fig. 65/C).

III.3. Protected area.

A circular street along the fortification walls (*intervalum*) was not provided for during its planning. It is logical to assume the existence of a main street of a north-south orientation and connected with the turret-gate (fig. 8).

III.3.1. Buildings III/1-III/5.

Buildings III/1-III/5 had been thoroughly studied by 1990. They are ordered in a chain-like manner along the central sector of the east fortified wall and have common medial walls (figs 8, 55, 56). The foundations and the lower parts of their walls are of crude stones and reused bricks on a mud solution (figs 19, 20, 107). Along their height the walls were built with mudbricks, their roofs were wooden, probably with one-slope structure, covered with *tegulae* and *imbrices*. Dolia are dug into the clay stamped floors at some points.

III.3.2. Building III/6.

It is located next to the south sector of the east fortified wall (fig. 8). It has a rectangular plan. Its inner measures are 14,40 (N-S) x 4,80 m. Its structure contains mortar. Remains from earlier peristylium pylons are included in its walls. It had a second, probably even a third storey. On the earthen floor on the ground floor two horse skeletons have been discovered. Its entrance is from the north. There is an antechamber with a brick flooring (figs 19, 55, 56, 108, 109/d). At a later point the ground floor of III/6 was partitioned with walls of a weak structure (fig. 55).

III.3.3. Building III/7.

It is in the east sector of the south fortified walls (fig. 8). It has two phases of an identical structure – with stones on a mud solution and mudbricks. The original building had a plan similar to a rhomboid with internal measures about 4,40 (N-S) x 3,40 m (figs 55, 57). At a later time a new east wall was erected, which increased the area of the building (figs 55, 109). In its north wall there is an opening to ventilate the subfloor space, i.e. the reconstructed building was with a raised wooden floor.

III.3.4. Building III/8.

It is in the north sector of the west fortified wall (fig. 8). It has been partially studied. Its length (N-S) exceeded 6 m (fig. 44). The structure of its walls contains stones on a mud solution (fig. 85/i) and mudbricks. Its wooden roof was covered with *tegulae*. On its clay stamped floor there are preserved parts from a brick surface and from a fireplace (figs 41, 44, 85/j). In its layer (figs 39-41) varied material was discovered, including a coin of Justinian I (cat. N 12), minted in 527/538

III.3.5. Other buildings.

Remains from walls of some other early Byzantine buildings have also been registered, but their real study has not begun yet (figs 8, 29, 55).

The uncovered sections of the east, south and west wall of a late Roman hall I/1 (fig. 29) have been considerably preserved above the early Byzantine level (figs 75, 76, 79/a). This suggests that together with the apse, the rectangular part of hall I/1 was also reused – in building III/9 (fig. 8).

III.3.6. Interpretation of the established buildings.

The finds from buildings III/1-III/5 (fig. 8) prove their residential functions. They were inhabited by ordinary people. In almost all reviewed fortified settlements on the Balkans from the end of the fifth to the sixth century there are similar household complexes ordered in a chain-like way, including ones adjacent to the fortified walls.

At its initial phase building III/7 (figs 8, 55) probably also had a residential purpose. If there was any change in the later phase of III/7, it follows that its new function was a storeroom for food items (*horreum frumentarium*).

The partially uncovered building III/8 (figs 8, 44) was inhabitable for sure. Probably there lived individuals responsible for the security of the northwest corner turret.

It is highly probable that the solid building III/6 (figs 8, 55), whose ground floor was used as a stable, had military functions. On the second, and possibly, on its third floor several dozens of soldiers could be accommodated. In some other synchronous and similar in scale fortified settlements there were similar barracks.

Building III/9 and the semi-circular northeast turret (figs 8, 29) obviously kept in touch with each other, but so far the type of this connection and the functions of III/9 cannot be specified.

III.4. Name, chronology and significance.

III.4.1. The name of the fortified settlement.

The identification of the mentioned from Procopius *Κρατισκαρα* (Proc., De aedif., IV, 1) with the fortified settlement near Kostinbrod has no alternatives and is indisputable (fig. 4).

III.4.2. Chronology.

A coin from 527/538, which was discovered on the floor of building III/8, has a value (16 nummi) not in circulation after the rule of Justinian I. It supports the fact that the fortified settlement really existed at the time of Justinian I.

Probably *Κρατισκαρα* was burnt down and deserted during the invasions of the Slavs in Thrace and Greece in 577-581. These events are associated with the final dates of the studied closer early Byzantine centres, from which there are more dated finds (fig. 4/1-3).

III.4.3. Importance and place in the settlement system.

In the passage above *πολιχνιον*, a smaller town, was named after Procopius *Κρατισκαρα*. However, the objective information about the already localized and partially studied *Κρατισκαρα* (*Cratiscara*) does not suggest its classification together with the urban, including the small city centers from the sixth century.

Cratiscara was a regional centre in the urban territory of *Serdica*. As a provincial capital *Serdica* could control not only its own urban territory, but also the other similar territorial and administrative units in *Dacia Mediterranea* – the territories of *Pautalia*, *Naissus*, *Remesiana* and *Germania* (fig. 4). At the same time the status of the provincial capital provided for a certain interweaving of the functions of the provincial and the urban administration regarding the territory belonging to *Serdica*. Owing to these circumstances, the differences among the already mentioned centers and the smaller as scale and administrative rank *Cratiscara* were almost non-existent.

Conclusion

The conclusions from the preceding summary are briefly presented here. Emphasis is placed on the necessity of finalizing the review, the preservation and the display of the archaeological remains in the locality of Gradishteto near Kostinbrod, as well as of the remains from the *Scretisca* residence in particular, which are a first class manifestation of the European and world cultural and historical heritage.

СПИСЪК НА ОБРАЗИТЕ

Карти

Обр. 1. Местоположението на м. Градището/Scretisca/Κρατισκαρα.

Обр. 2. Археологическите обекти в м. Градището и в съседния на запад район.

Обр. 3. Провинция Dacia Mediterranea към 320-440 г.

Обр. 4. Провинция Dacia Mediterranea към 550 г.

Планове и разрези

Обр. 5. Ситуационен план на обектите “Градище” и “Ротонда”.

Обр. 6. Общ план на разкритите останки от къснoримската резиденция Scretisca (I период на обекта).

Обр. 7. Площ с регистрирани останки от пострезиденциалното село (II период на обекта).

Обр. 8. Общ план на разкритите останки от ранновизантийското укрепено селище Κρατισκαρα (III период на обекта).

Обр. 9. План на източното крило на резиденцията.

Обр. 10-11. Сондаж за североизточния ъгъл на помещение I/4 и югоизточния ъгъл на помещение I/17 (план и разрез).

Обр. 12-15. Сондаж за югоизточния ъгъл на помещение I/16 (план и разрези).

Обр. 16-17. Сондаж в помещение I/12 (план и разрез).

Обр. 18-20. Сондаж пред входа на помещение I/12 към перистилния портик/сондаж в източния край на предверието на сграда III/6 (разрези).

Обр. 21-26. Североизточен ъгъл на обекта “Градище” (план и разрези).

Обр. 27-28. Варианти за възстановка на плана на постройка I/21-23.

Обр. 29. План на източната част на северния сектор на обекта “Градище”.

Обр. 30. План на залата I/1 и на съседните постройки и съоръжения от къснoримската резиденция.

Обр. 31. План на централния северен сектор на обекта “Градище”.

Обр. 32-35. Вътрешен вход на главната порта на ранновизантийската крепост (план и разрези).

Обр. 36. Въстановка на плана на комплекса на главната (северната) порта на крепостта.

Обр. 37-41. Северозападен сектор на обекта “Градище” (план и разрези).

Обр. 42. План на резиденциалните помещения I/18 и I/19 - фаза “а”.

Обр. 43. План на резиденциалните помещения I/18 и I/19 - фаза “b”.

Обр. 44. План на северозападния сектор на крепостта с ъгловата кула и разкритата част от сграда III/8.

Обр. 45-47. Централен западен сектор на обекта “Градище” (план и разрези).

Обр. 48-50. Югозападен сектор на обекта “Градище” (план и разрези).

Обр. 51. План на входовете в западния сектор на южното крило на резиденцията.

Обр. 52. План на участъка от южната крепостна куртина с крепостното стълбище.

Обр. 53-54. Възстановка на крепостното стълбището (план и разрез).

Обр. 55-57. Югоизточен сектор на обекта “Градище” (план и разрези).

Сравнителни табла (планове)

Обр. 58. Представителни къснoримски жилища с едноапсидни и полиапсидни/полигонални приемни зали: **А** - вилата при Desenzano, Северна Италия (по Wilson 1983, 76, fig. 50); **В** - т. нар. дворец на Теодорих в Ravenna (Ibidem); **С** - вилата при Loeffelbach, Австрия (Ibidem); **D** - основният жилищен комплекс в Romuliana (Ibidem); **Е** - вилата при Fenekpuszta, Унгария (Ibidem); **F** - вилата при Rioseco de Soria, Испания (Ibidem); **G** - резиденцията Scretisca.

Обр. 59. Представителни къснoримски жилища с едноапсидни и полиапсидни/полигонални приемни зали: **А** - вилата при Piazza Armerina, Сицилия (по Wilson 1983, 73, fig. 48); **В** - вилата при Patti Marina, Сицилия (Ibidem); **C** - резиденцията в Konz, Германия (по Persival 1981, 178, fig. 51); **D** - централният жилищен комплекс в Mediana (по Петровић 1994, 30, обр. 9); **E** - т. нар. дворец на управителя на Augusta Traiana (по Калчев 1992, 67); **F** - резиденцията Scretisca.

Обр. 60. Римски и къснoримски вилни жилища с градини: **A** - резиденцията при Fishbourne, Англия (по Cunliffe 1998, 51, fig. 15); **B** - вилата при Cuevas de Soria, Испания (по Gorges 1979, pl. XLIV); **C** - вилата при Montmaurin, Франция (по Fouet 1969, 54-55, fig. 23); **D** - резиденцията Scretisca.

Обр. 61. Най-големите римски и късноримски извънградски жилища от днешната българска територия: **A** - централната жилищна сграда на т. нар. вила N 2 край Montana (по Александров 1980, 13, обр. 2); **B** - жилищната сграда на вилата край Ивайловград (по Младенова 1991, 10, обр. 1); **C** - резиденцията в предградието на късноантичната Storgosia (по Велков 1943, 275, обр. 378); **D** - централният комплекс на вилата в м. Чаталка, Старозагорско (по Николов 1984, 9, обр. 6); **E** - резиденцията при с. Забел, Трънско (по Митова-Джонова 1983, 82, обр. 54/а); **F** - централният жилищен комплекс на вилата при с. Мадара, Шуменско (по Дремсизова-Нелчинова 1984, 74, обр. 1); **G** - резиденцията Scretisca.

Обр. 62. Кръгли ъглови кули от ранновизантийската епоха: **A** - североизточната ъглова кула на Serdica (по Бояджиев 1959, 38, обр. 10); **B** - североизточната ъглова кула на Thelepte, Северна Африка (по Pringle 1981, 554-555, 586, fig. 6, 33); **C** - югоизточната ъглова кула на крепостта при Bosman, Сърбия - зоната на Железни врата (по Кондић В., Босман, рановизантијско утврђење, Старинар, XXXIII-XXXIV, 1984, 138, обр. 1); **D** - северозападната ъглова кула на Κρατισκαρα/Кратискара.

Обр. 63. Късноримски и ранновизантийски порти с надвратни кули от Балканите: **A** - северната порта на Tzoides (по Щерева 2001, 56, обр. 56); **B** - портата на втората стена на Acrae (по Джингов 1990, 104, обр. 113); **C** - западната порта на Sacidava (по Scorpan 1980, 164, pl. XIX); **D** - югоизточната порта на крепостта при Ravna, Сърбия - зоната на Железни врата (по Кондић 1984, Равна..., 236, обр. 2); **E** - южната порта на крепостта при с. Камен бряг, Каварненско (по Salkin/Toptanov 1987, 28, fig. 5); **F** - северната порта на Кратискара.

Обр. 64. Ранновизантийски порти с надвратни кули от Северна Африка и главната (северната) порта на Кратискара: **A** - северната порта на Thamugadi (по Pringle 1981, 546-547, 554-555, fig. 2, 6); **B** - северната порта на Theveste (Ibidem, 554-555, 585, fig. 6, 32b); **C** - южната порта на Thamallula (Ibidem, 594, fig. 39); **D** - северната порта на Tubunae (Ibidem, 554-555, 597, fig. 6, 42); **E** - северната порта на крепостта при Ksar Belezma (Ibidem, 554-555, 563, fig. 6, 14); **F** - северната порта на Кратискара.

Обр. 65. Ранновизантийски крепостни стълбища с променяща се посока на движение от Северна Африка и стълбищата при Кратискара: **A** - стълбището за централната южна кула на Thamugadi (по Pringle 1981, 546-547, fig. 2; с мои допълнения - В. Д.); **B** - стълбището при западната стена на Agbia (Ibidem, 565, fig. 17; с мои допълнения); **C** - стълбището при северната стена и портата на Limisa (Ibidem, 556, 565, fig. 7, 17; с мои допълнения); **D** - стълбището при северната порта на Кратискара; **E** - стълбището при западния сектор на южната стена на Кратискара.

Снимки

Обр. 66. Източното крило на късноримската резиденция и източната стена на ранновизантийската крепост (**а**) - състояние на проучванията към края на 80-те години на XX в.; сн. от югозапад.

Обр. 67. Подовата мозайка (**а**) в помещение I/5, по-късното стълбище (**в**) в югозападния край на I/5 и надзиждащата го източна крепостна стена (**с**) - сн. от изток (по Božilova 1987, fig. 4; с мои допълнения - В. Д.).

Обр. 68. Външният североизточен ъгъл на помещение I/4 и южният край на източната стена на помещение I/17 (**а**) - сн. от североизток.

Обр. 69. Входът на помещение I/7 към перистилния портик и зазиждащтият го крепостен градеж (**а**) - сн. от югозапад.

Обр. 70. Югозападният ъгъл на съоръжението I/22 (**а**) и вътрешното лице на източната крепостна стена (**в** - субструкция; **с** - суперструкция) - сн. от запад.

Обр. 71. Западната стена на помещението I/21 - сн. от юг.

Обр. 72. Западната стена на помещението I/23 - сн. от север.

Обр. 73. Части от западната стена на I/23 (със зазидания по-късно отвор в нея) и от подовото ниво между I/22 и I/23 - сн. от северозапад.

Обр. 74. Човешките останки в селската постройка до по-ранното помещение I/21 - сн. от запад.

Обр. 75. Югоизточният ъгъл на залата I/1 (**a**) и северният участък на източната крепостна стена (**в** - субструкция; **c** - суперструкция) - сн. от запад.

Обр. 76. Западната стена на залата I/1 - сн. от юг.

Обр. 77. Части от североизточната кула на ранновизантийската крепост и от включената в нея апсида (**a**) на по-ранната зала I/1 - сн. от североизток.

Обр. 78. Включеният в челната част на по-късната кула централен контрафорс на апсидата на I/1 - сн. от север.

Обр. 79. Западната стена на I/1 (**a**) и опорната стена (**в**) на по-късното стълбище за североизточната кула на крепостта - сн. от изток.

Обр. 80. Североизточният ъгъл на оградното съоръжение I/24 (**a**) и западният край (**в**) на по-късното стълбище за североизточната кула на крепостта - сн. от север.

Обр. 81. Предната част на главната (северната) порта на крепостта - сн. от запад.

Обр. 82. Вътрешният вход на главната порта на крепостта - сн. от юг. Означени останки: прагът (**a**); плочата (**в**) с гнездата за осите на вратата; западната страница (**c**).

Обр. 83. Западният край на фундамента на стълбището (**a**) за главната порта на крепостта - сн. от северозапад.

Обр. 84. Западният участък на северната крепостна куртина и преизползваната тук северна стена на I/20 (**a**) - сн. от изток.

Обр. 85. Основният изкоп в северозападния сектор на обекта - сн. от север. Означени останки: огнището (**a**) в помещение I/19a за отоплението на помещение I/18a; югоизточният край на подиума в I/19a (**в**); зидовете на префурниума от фаза "a" (**c**); отворът/по-късният блокаж на отвора за огнището от фаза "a" (**d**); отворът за огнището от фаза "b" (**e**); подът на хипокауста (**f**) на I/18b; западната стена на I/18b (**g**); ранновизантийският крепостен градеж (**h**); южната стена на постройката III/8 (**i**); огнището на III/8 (**j**).

Обр. 86. Подовете на отоплителните инсталации от фаза "a" (**a**) и фаза "b" (**в**) на помещение I/18 - сн. от изток.

Обр. 87. Помещението I/18 - сн. от изток. Означени останки: вътрешно лице на западната стена на I/18, фаза "a" (**a**); вътрешното лице на западната стена на I/18, фаза "b" (**в**); подът на I/18b (**c**); надзиждащият ранновизантийски крепостен градеж (**d**); южната стена на постройката III/8 (**e**).

Обр. 88. Вътрешното лице на западната стена на помещение I/18b: опорен банкет (**a**); суспензура на подовия хипокауст (**в**).

Обр. 89. Помещението I/19a - сн. от юг. Означени останки: подът на I/19a (**a**); подиумът на I/19a (**в**); северната стена на I/19a (**c**); ранновизантийската крепостна стена (**d**).

Обр. 90. Отворът за огнището за отоплителната инсталация на помещение I/18b (**a**) и подът на помещение I/19b (**в**) - сн. от юг.

Обр. 91. Мраморна облицовъчна плоча от отопляема стена (вероятно на помещение I/18a), използвана вторично в подовата настилка на помещение I/19b.

Обр. 92. Глинени тръбички за стенно отопление, открити в пласта на помещение I/18b.

Обр. 93. Входът (**a**) на северозападната ъглова кула на ранновизантийската крепост - сн. от североизток.

Обр. 94. Разкритият участък от северния сектор на западната крепостна стена - сн. от югозапад.

Обр. 95. Участък от външната западна стена на късноримската резиденция.

Обр. 96. Западният край на южната фасадна стена на резиденцията - сн. от запад.

Обр. 97. Входът на помещение I/26 - сн. от север. Означени останки: източна страница на входа (**a**); квадров блок, паднал от източната страница на входа (**в**); по-късен блокаж, стесняващ от запад входа на I/26 (**c**).

Обр. 98. Южната крепостна стена (**а**) и застъпеният от нея източен фланкиращ зид (**в**) на първоначалния вход в западния сектор на южното крило на резиденцията - сн. от юг.

Обр. 99. Останки в югозападния сектор на обекта (сн. от югозапад): квадров блок (**а**) от западната страница на първоначалния вход на резиденцията; квадров блок (**в**) от западния край на по-късната стена, преграждаща частично първоначалното входно пространство; западният край (**с**) на стълбището за южната крепостна стена; надзиждащ крепостен градеж (**d**).

Обр. 100. Западният фланкиращ зид (**а**) на по-късния вход на резиденцията и източната стъпка (**в**) на ранновизантийското крепостно стълбище - сн. от североизток.

Обр. 101. Централният сектор на южната фасадна стена (**а**) на резиденцията и на южната куртина (**в**) на крепостта - сн. от изток.

Обр. 102. Синхронният на крепостта градеж в централния сектор на южната ѝ куртина - сн. от изток.

Обр. 103. Западният сектор на външния южен портик на резиденцията - сн. от североизток.

Обр. 104. Третият (от изток на запад) пилон на северния перистилен портик на резиденцията.

Обр. 105. Югозападният ъглов пилон на перистилния портик на резиденцията - сн. от север.

Обр. 106. Третият (от юг на север) пилон на западния перистилен портик на резиденцията - сн. от север.

Обр. 107. Южната част на постройката III/5 с входа в западната ѝ стена - сн. от запад.

Обр. 108. Сградата III/6 и нейното предверие - сн. от северозапад.

Обр. 109. Останки в югоизточния сектор на обекта (сн. от запад): югоизточният ъглов пилон (**а**) на перистилния портик на резиденцията; стена (**в**), надзиждаща стилобата на южния перистилен портик; южната куртина (**с**) на ранновизантийската крепост; сградата III/6 (**d**); хоросаново бъркало (**е**); сградата III/7 (**f**).

Обр. 110. Фрагментирани тухли и тегули от периода на пострезиденциалното село в сондажа покрай западната стена на III/7 - сн. от север.

Находки (рисунки и снимки)

Обр. 111. Глинена лампа (кат. N 13), открита върху ранния под на помещение I/19.

Обр. 112-113. Част от глинена чашка със сиво лаково покритие (кат. N 14), открита пред централния контрафорс на апсидата на залата I/1.

Обр. 114-115. Фрагментирана глинена каничка със зелено глазурно покритие (кат. N 15), открита в пласта от фаза "b" на помещение I/18.

Обр. 116-117. Част от дръжка на стъклен бутилковиден съд (кат. N 16), открита в пласта от фаза "b" на помещение I/19.

Обр. 118. Част от глинена цедилка (кат. N 17), открита в пласта на пострезиденциалното селско жилище при останките на I/21 и I/22.

Обр. 119. Меден звънец (кат. N 18), открит в предверието на сградата III/6.

Обр. 120-121. Меден кръст - компонент на висящ светилник (кат. N 19), - открит при вътрешния вход на северната порта на Кратискара.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. The location of the area of Gradishteto (*Scretisca*/*Κρατισκαρα*).

Fig. 2. The archaeological sites in the area of Gradishteto and in the neighbouring region to the west.

Fig. 3. The province of *Dacia Mediterranea* towards 320-440.

Fig. 4. The province of *Dacia Mediterranea* towards 550.

Fig. 5. A situational plan of the sites "Gradishte" and "Rotunda".

Fig. 6. A common plan of the discovered remains from the late Roman residence *Scretisca* (I period of the site).

Fig. 7. An area with registered remains from the post-residential settlement (II period of the site).

Fig. 8. A common plan of the discovered remains from the early Roman fortified settlement *Κρατισκαρα* (III period of the site).

Fig. 9. Plan of the east wing of the residence.

Fig. 10-11. Trench for the northeast corner of premise I/4 and the southeast corner of premise I/17 (plan and cross-section).

Fig. 12-15. Trench of the southeast corner of premise I/16 (plan and cross sections).

Fig. 16-17. Trench in premise I/12 (plan and cross-section).

Fig. 18-20. Trench before the entrance of premise I/12 towards the peristylium portico in the east end of the antechamber of building III/6 (cross-sections).

Fig. 21-26. The northeast corner of the site "Gradishte" (plan and cross-sections).

Fig. 27-28. Variants for the reconstruction of the plan of building I/21-23.

Fig. 29. Plan of the east part of the north sector of the site "Gradishte".

Fig. 30. Plan of hall I/1 and of the adjacent buildings and structures from the late Roman residence.

Fig. 31. Plan of the central north sector of the site "Gradishte".

Fig. 32-35. Inner entrance of the main gate of the early Byzantine fortress (plan and cross-sections).

Fig. 36. Reconstruction of the plan of the complex of the main (north) gate of the fortress.

Fig. 37-41. The northwest sector of the site "Gradishte" (plan and cross- sections).

Fig. 42. Plan of the residential premises I/18 and I/19 - phase "a".

Fig. 43. Plan of the residential premises I/18 and I/19 - phase "b".

Fig. 44. Plan of the northwest sector of the fortress with the corner tower and the uncovered part of building III/8.

Fig. 45-47. Central west sector of the site "Gradishte" (plan and cross-sections).

Fig. 48-50. Southwest sector of the site "Gradishte" (plan and cross-sections).

Fig. 51. Plan of the entrances in the west sector of the south wing of the residence.

Fig. 52. Plan of the sector of the south fortress curtain wall with the fortress staircase.

Fig. 53-54. Reconstruction of fortress staircase (plan and cross-sections).

Fig. 55-57. Southeast sector of the site "Gradishte" (plan and cross-sections).

Fig. 58. Representative late Roman dwellings with one-apse and poly-apse/polygonal reception halls: **A** — the villa in Desenzano, North Italy (according to Wilson 1983, 76, fig. 50); **B** — the so-called palace of Theodorich in *Ravenna* (Ibidem); **C** - the villa in Löffelbach, Austria (Ibidem); **D** — the main residential complex in *Romuliana* (Ibidem); **E** - the villa in Fenekpuszta, Hungary (Ibidem); **F** - the villa in Rioseco de Soria, Spain (Ibidem); **G** — the residence *Scretisca*.

Fig. 59. Representative late Roman lodgings with one-apse and poly-apse/polygonal reception halls: **A** - the villa in Piazza Armerina, Sicily (according to Wilson 1983, 73, fig. 48); **B** - the villa in Patti Marina, Sicily (Ibidem); **C** — the residence in Konz, Germany (according to Persival 1981, 178, fig. 51); **D** — the central residential complex in *Mediana* (according to Петровић 1994, 30, fig. 9); **E** — the so-called palace of the ruler of *Augusta Traiana* (according to Калчев 1992, 67); **F** — the residence *Scretisa*.

Fig. 60. Roman and late Roman villa lodgings with gardens: **A** - the residence in Fishbourne, England (according to Cunliffe 1998, 51, fig. 15); **B** - the villa in Cuevas de Soria, Spain (according to Gorges 1979, pl. XLIV); **C** - the villa in Montmaurin, France (according to Fouet 1969, 54-55, fig. 23); **D** - the residence *Scretisca*.

Fig. 61. The largest Roman and late Roman exurb lodgings from today's Bulgarian territory: **A** — the central residential building of the so-called villa N 2 near Montana (according to Александров 1980, 13, fig. 2); **B** — the residential building of the villa near Ivajlovgrad (according to Младенова 1991, 10, fig. 1); **C** — the residence in the suburbs of the late antique Storgosia (according to Велков 1943, 275, fig. 378); **D** — the central complex of the villa in the area of Chatlaka, the district of Staga Zagora (according to Николов 1984, 9, fig. 6); **E** — the residence in the village of Zebel, the district of Tran (according to Митова-Джонова 1983, 82, fig. 54/a); **F** — the central residential complex of the villa in the village of Madara, the district of Shumen (according to Дремсизова-Нелчинова 1984, 74, fig. 1); **G** - the residence of *Scretisa*.

Fig. 62. Round corner turrets from the early Byzantine epoch: **A** — the northeast corner turret of Serdica (according to Бояджиев 1959, 38, fig. 10); **B** - the northeast corner turret of Thelepte, North Africa (according to Pringle 1981, 554-555, 586, fig. 6, 33); **C** — the southeast corner turret of the fortress in Bosman, Serbia — the zone of Iron gates (according to Кондић В., Босман. Ранновизантијско утврђење, Starinar, 33-34, 1984, 138, fig. 1); **D** — the northwest corner turret in *Κρατισκαρα/Kratiskara*.

Fig. 63. Late Roman and early Byzantine gates with supergate turrets from the Balkans: **A** — the north gate of *Tzoides* (according to Щерева 2001, 56, fig. 56); **B** — the gate of the second wall of *Acrae* (according to Джингов 1990, 104, fig. 113); **C** — the west gate of *Sacidava* (according to Scorpan 1980, 164, pl. XIX); **D** — the southeast gate of the fortress in Ravna, Serbia — the zone of Iron Gates (according to Кондић 1984, Ravna..., 236, fig. 2); **E** — the south gate of the fortress in the village of Kamen Briag, the district of Kavarna (according to Salkin/Toptanov 1987, 28, fig. 5); **F** — the north gate of *Kratiskara*.

Fig. 64. Early Byzantine gates with supergate turrets from North Africa and the main (north) gate in *Kratiskara*: **A** — the north gate of *Thamugadi* (according to Pringle 1981, 546-547, 554-555, fig. 2, 6); **B** — the north gate of *Theveste* (Idem, 554-555, 585, fig. 6, 32b); **C** — the south gate of *Thamallula* (Idem, 594, fig. 39); **D** - the north gate of *Tubunae* (Idem, 554-555, 597, fig. 6, 42); **E** - the north gate of the fortress in Ksar Belezma (Idem, 554-555, 563, fig. 6, 14); **F** - the north gate of *Kratiskara*.

Fig. 65. Early Byzantine fortress staircases of varying direction of movement from North Africa and the staircases in *Kratiskara*: **A** — the staircase for the central south turret of *Thamugadi* (according to Pringle 1981, 546-547, fig. 2; with my additions - В. Д.); **B** — the staircase in the west wall of *Agbia* (Idem, 565, fig. 17; with my additions); **C** — the staircase in the north wall and the gate of *Limisa* (Idem, 556, 565, fig. 7, 17; with my additions); **D** - the staircase in the north wall of *Kratiskara*; **E** — the staircase in the west sector of the south wall of *Kratiskara*.

Fig. 66. The east wing of the late Roman residence and the east wall of the early Byzantine fortress (**a**) — the state of the studies towards the end of the 80ies of the twentieth century; the photo taken from the southwest.

Fig. 67. The floor mosaic (**a**) in premise I/5, the later staircase (**b**) in the southwest end of I/5 and the superimposed east fortified wall (**c**) — the photo taken from the east (according to Božilova 1987, fig. 4; with my additions — V.D.).

Fig. 68. The outer northeast corner of premise I/4 and the south end of the east wall of premise I/17 (**a**) — the photo taken from the northeast.

Fig. 69. The entrance of premise I/7 towards the peristylium portico and the fortress structure blocking it up (**a**) — the photo taken from the southwest.

Fig. 70. The southwest corner of structure I/22 (**a**) and the inner facade of the east fortified wall (**b** - substructure; **c** - superstructure) - the photo taken from the west.

Fig. 71. The west wall of premise I/21 - the photo taken from the south.

Fig. 72. The west wall of premise I/23 - the photo taken from the north.

Fig. 73. Parts of the west wall of I/23 (with the opening in it blocked up later) and the floor level between I/22 and I/23 - the photo taken from the northwest.

Fig. 74. Human remnants in the village building by the earlier premise I/21 - the photo taken from the west.

Fig. 75. The southeast corner of hall I/1 (**a**) and the north section of the east fortified wall (**b** - substructure; **c** - superstructure) - the photo taken from the west.

Fig. 76. The west wall of hall I/1 - the photo taken from the south.

Fig. 77. Parts of the northeast turret of the early Byzantine fortress and of the apse included in it (**a**) of the earlier hall I/1 - the photo taken from the northeast.

Fig. 78. The included in the frontal part of the later turret central counterfort of the apse of I/1 — the

photo taken from the north.

Fig. 79. The west wall of I/1 (**a**) and the supporting wall (**b**) of the later staircase for the northeast turret of the fortress - the photo taken from the east.

Fig. 80. The northeast corner of the fencing structure I/24 (**a**) and the west end (**b**) of the later staircase of the northeast turret of the fortress - the photo taken from the north.

Fig. 81. The front part of the main (north) gate of the fortress - the photo taken from the west.

Fig. 82. The inner entrance of the main gate of the fortress — the photo taken from the south. Indicated remains: the threshold (**a**); the slab (**b**) with the socket for the axles of the door; the west side of the door (**c**).

Fig. 83. The west end of the foundation of the staircase (**a**) for the main gate of the fortress — the photo taken from the northwest.

Fig. 84. The west section of the north fortress curtain wall and the reused here north wall I/20 (**a**) - the photo taken from the east.

Fig. 85. The main excavation of the northwest sector of the site — the photo taken from the north. Indicated remains: the fireplace (**a**) in premise I/19a for the heating of premise I/18a; the southeast end of the platform in I/19a (**b**); the masoned walls of the *praefurnium* of phase "a" (**c**); the opening/the later blockage of the opening for the fireplace from phase "a" (**d**); the opening for the fireplace from phase "b" (**e**); the floor of the hypocaust (**f**) of I/18b; the west wall of I/18b (**g**); the early Byzantium fortress structure (**h**); the south wall of building III/8 (**i**); the fireplace of III/8 (**j**).

Fig. 86. The floors of the heating installations from phase "a" (**a**) and phase "b" (**b**) of premise I/18 - the photo taken from the east.

Fig. 87. Premise I/18 - the photo taken from the east. Indicated remains: the inner facade of the west wall of I/18, phase "a" (**a**); the inner facade of the west wall of I/18, phase "b" (**b**); the floor of I/18b (**c**); the superimposed early Byzantine fortress structure (**d**); the south wall of the building III/8 (**e**).

Fig. 88. The inner face of the west wall of premise I/18b: supporting banquette (**a**); *suspensura* of the floor hypocaust (**b**).

Fig. 89. Premise I/19a - the photo taken from the south. Indicated remains: the floor of I/19a (**a**); the platform of I/19a (**b**); the north wall of I/19a (**c**); the early Byzantine fortress wall (**d**).

Fig. 90. The opening for the fireplace of the heating installation of premise I/18b (**a**) and the floor of premise I/19b (**b**) the photo taken from the south.

Fig. 91. Marble facing tile from a heated wall (probably of premise I/18a), reused in the flooring of premise I/19b.

Fig. 92. Small clay pipes for wall heating discovered in the layer of premise I/18b.

Fig. 93. The entrance (**a**) of the northwest corner turret of the early Byzantine fortress - the photo taken from the northeast.

Fig. 94. The uncovered part of the north section of the west fortified wall - the photo taken from the southwest.

Fig. 95. Part of the outer west wall of the late Roman residence.

Fig. 96. The west end of the south facade of the residence - the photo taken from the west.

Fig. 97. The entrance of premise I/26 — the photo taken from the north. Indicated remains: the east side of the entrance (**a**); a square block which has fallen from the east side of the entrance (**b**); a later blockage narrowing the entrance of I/26 (**c**) from the west.

Fig. 98. The south fortified wall (**a**) and the overlapped by it east flanking masoned wall (**b**) of the original entrance in the west sector of the south wing of the residence - the photo taken from the south.

Fig. 99. Remnants from the southwest sector of the site (the photo taken from the southwest): a stone block (**a**) from the west side of the original entrance of the residence; a stone block (**b**) from the west end of the later wall partially separating the initial entrance space; the west end (**c**) the staircase for the south fortified wall; superimposed fortress structure (**d**).

Fig. 100. The west flanking masoned wall (**a**) of the later entrance of the residence and the east foundation (**b**) of the early Byzantine fortress staircase - the photo taken from the northeast.

Fig. 101. The central sector of the south facade wall (**a**) of the residence and of the south curtain wall (**b**) of the fortress - the photo taken from the east.

Fig. 102. The structure synchronous to the fortress in the central sector of its south curtain wall - the photo taken from the east.

Fig. 103. The west sector of the outer south portico of the residence — the photo taken from the northeast.

Fig. 104. The third (from east to west) pylon of the north peristylium portico of the residence.

Fig. 105. The southwest corner pylon of the peristylium portico of the residence - the photo taken from the north.

Fig. 106. The third (from the south to the north) pylon of the west peristylium portico of the residence - the photo taken from the north.

Fig. 107. The south part of building III/5 with the entrance in its west wall - the photo taken from the west.

Fig. 108. Building III/6 and its antechamber - the photo taken from the northwest.

Fig. 109. Remains in the southeast sector of the site (the photo taken from the west): the southeast corner pylon (**a**) of the peristylium portico of the residence; wall (**b**), superimposed on the stylobate of the south peristylium portico; the south curtain wall (**c**) of the early Byzantine fortress; building III/6 (**d**); a mortar mixer (**e**); building III/7 (**f**).

Fig. 110. Fragmented bricks and *tegulae* from the period of the post-residential village in the trench along the west wall of III/7 - the photo taken from the west.

Fig. 111. Clay lamp (cat. N 13), found on the earlier floor of premise I/19.

Fig. 112-113. Part of a clay cup with a grey varnish cover (cat. N 14), discovered before the central counterfort of the apse of hall I/1.

Fig. 114-115. Fragmented clay jug with a green glazed cover (cat. N 15), discovered in the layer of phase "b" of premise I/18.

Fig. 116-117. Fragment of a handle of a glass bottle-like vessel (cat. N 16), discovered in the layer of phase "b" of premise I/19.

Fig. 118. Part of a clay sift (cat. N 17), discovered in the layer of the post-residential rural lodging in the remains from I/21 and I/22.

Fig. 119. Copper bell (cat. N 18), found in the antechamber of building III/6.

Fig. 120-121. Copper cross — a component of a pending candlestick (cat. N 19) — discovered at the inner entrance of the north gate at *Kratiskara*.

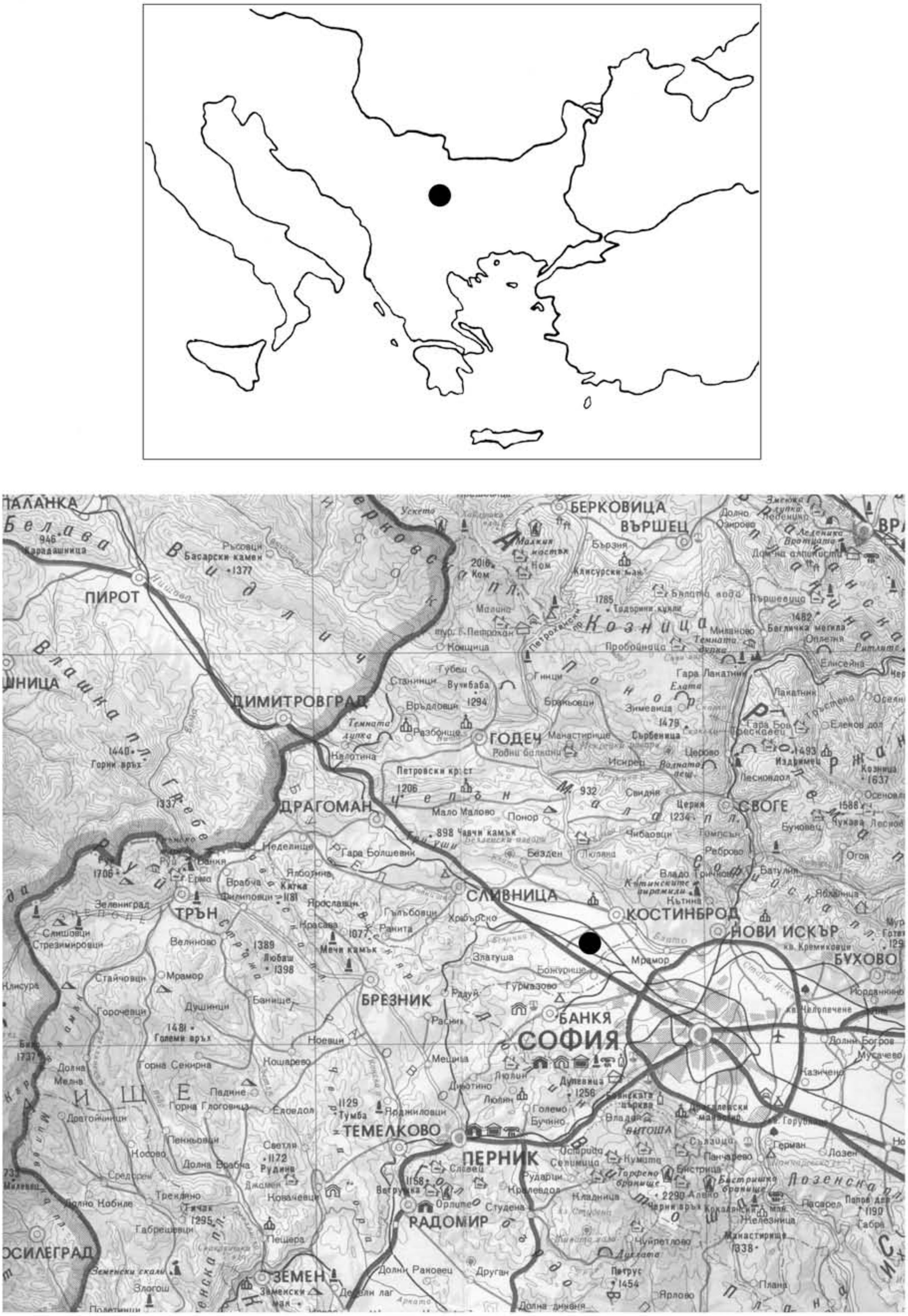
ПИРОТ
ДИМИТРОВГРАД
БЕРКОВИЦА
ВЪРШЕЦ
ГОДЕЧ
ДРАГОМАН
СВОГЕ
СЛИВНИЦА
КОСТИНБРОД
НОВИ ИСКЪР
БУХОВО
ТРЪН
БРЕЗНИК
БАНКЯ
СОФИЯ
ТЕМЕЛКОВО
ПЕРНИК
РАДОМИР
ЗЕМЕН
БОСИЛЕГРАД
0
10
20 km

● - м. Градището (късноримската резиденция Scretisca и ранновизантийското селище Κρατισκαρα)

Обр. 1

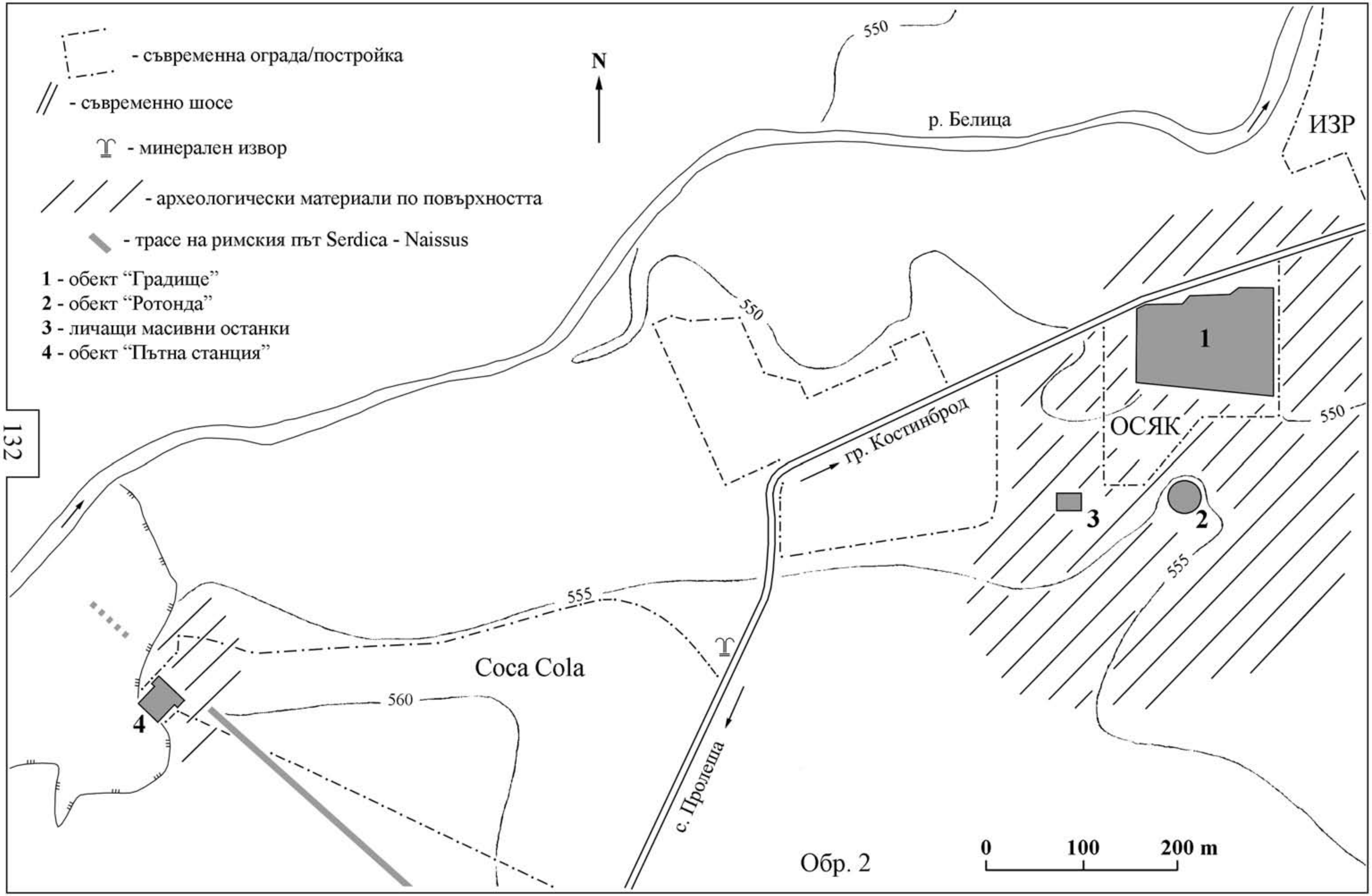
- съвременна ограда/постройка
- съвременно шосе
- минерален извор
- археологически материали по повърхността
- трасе на римския път Serdica - Naissus
1 - обект “Градище”
2 - обект “Ротонда”
3 - личащи масивни останки
4 - обект “Пътна станция”
N
550
р. Белица
ИЗР
550
1
550
ОСЯК
гр. Костинброд
3
2
555
555
Coca Cola
560
4
с. Пролеша
0
100
200 m

Обр. 2

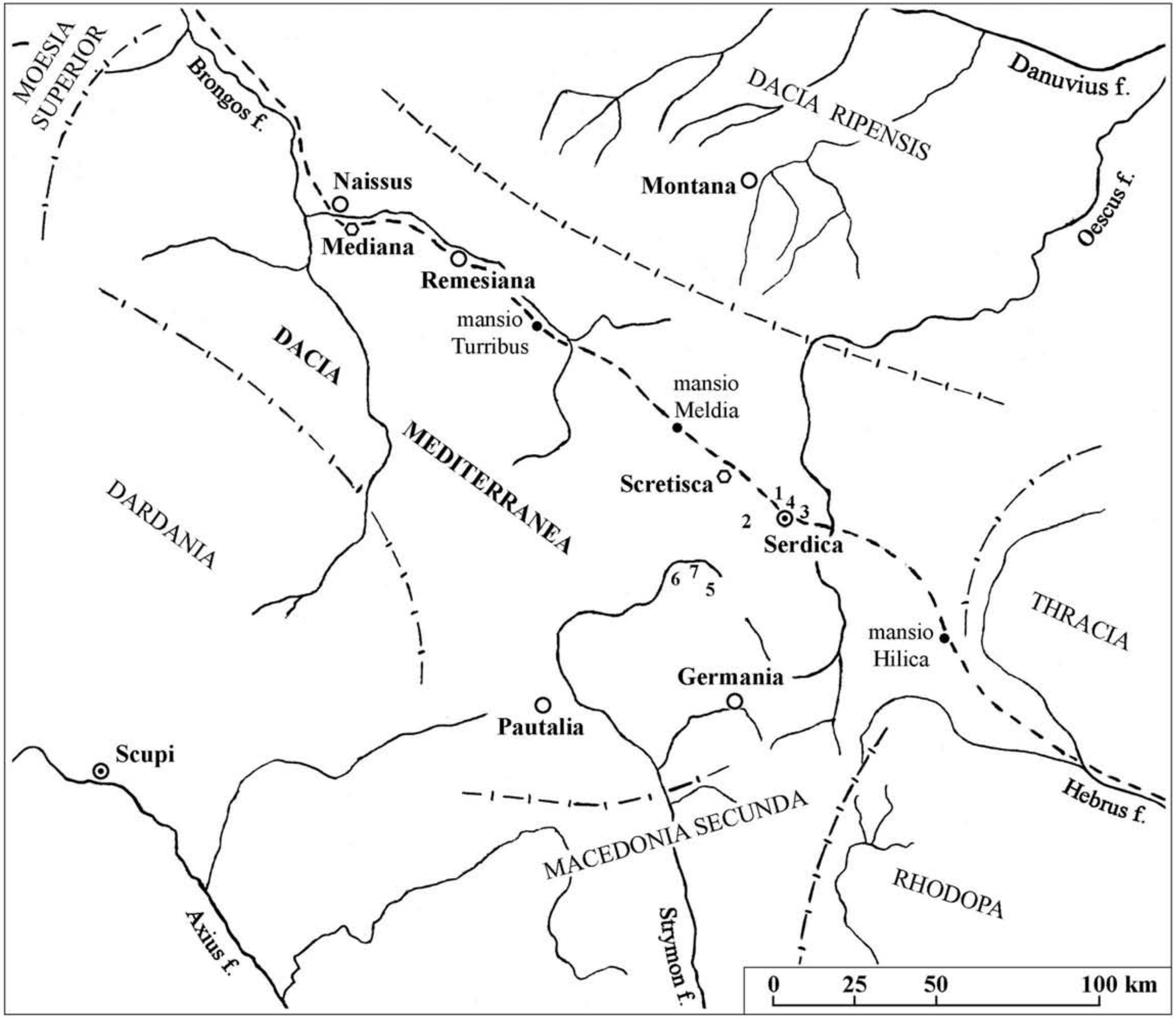
MOESIA SUPERIOR
Brongos f.
Naissus
Mediana
Remesiana
mansio Turribus
DACIA
MEDITERRANEA
DARDANIA
DACIA RIPENSIS
Danuvius f.
Montana
Oescus f.
mansio Meldia
Scretisca
1
4
3
2
Serdica
6
7
5
Germania
Pautalia
Scupi
mansio Hilica
THRACIA
Hebrus f.
RHODOPA
MACEDONIA SECUNDA
Strymon f.
Axius f.
0
25
50
100 km

—·—·— - провинциална граница

⊙ - провинциална столица

- - - - трасе на пътя

Singidunum - Naissus - Serdica - Philippopolis - Constantinopolis

1 - вилата в кв. Обеля, София;
2 - вилата при гр. Банкя;
3 - вилата в кв. Стефан Караджа, София;
4 - укрепеният комплекс в кв. Орландовци, София;
5 - вилата при с. Кралев дол;
6 - вилата в кв. Бела вода, Перник;
7 - селището "Кракра", Перник.

Обр. 3

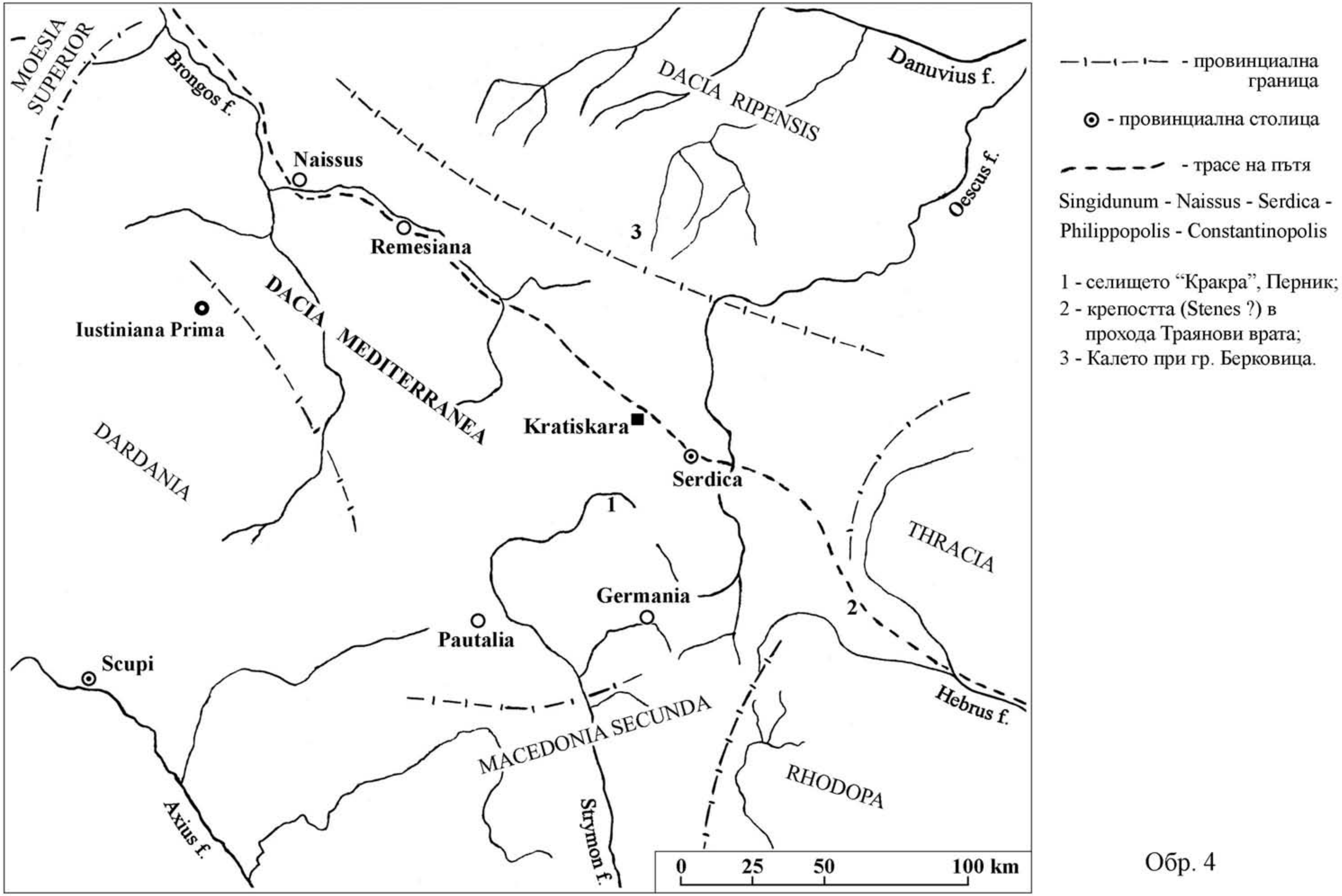
MOESIA SUPERIOR
Brongos f.
Danuvius f.
DACIA RIPENSIS
Oescus f.
Naissus
Remesiana
3
Iustiniana Prima
DACIA MEDITERRANEA
Kratiskara
Serdica
DARDANIA
1
THRACIA
Germania
2
Pautalia
Scupi
Hebrus f.
MACEDONIA SECUNDA
RHODOPA
Axius f.
Strymon f.
0
25
50
100 km
- провинциална граница
- провинциална столица
- трасе на пътя
Singidunum - Naissus - Serdica - Philippopolis - Constantinopolis
1 - селището "Кракра", Перник;
2 - крепостта (Stenes ?) в прохода Траянови врата;
3 - Калето при гр. Берковица.

Обр. 4

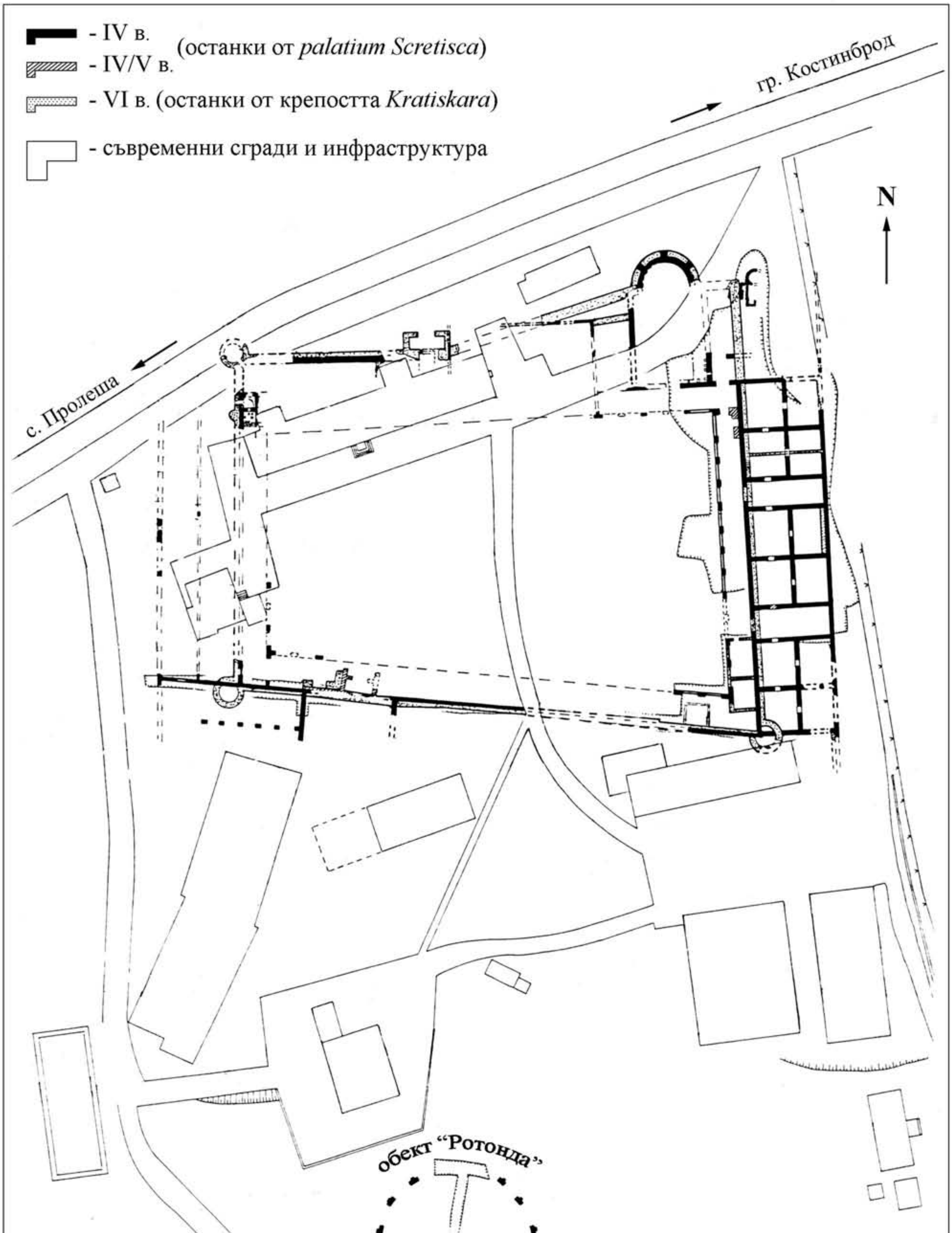
- IV в.
- IV/V в.
(останки от *palatium Scretisca*)
- VI в. (останки от крепостта *Kratiskara*)
- съвременни сгради и инфраструктура
гр. Костинброд
с. Пролеша
N
обект "Ротонда"
0
25
50 m

Обр. 5

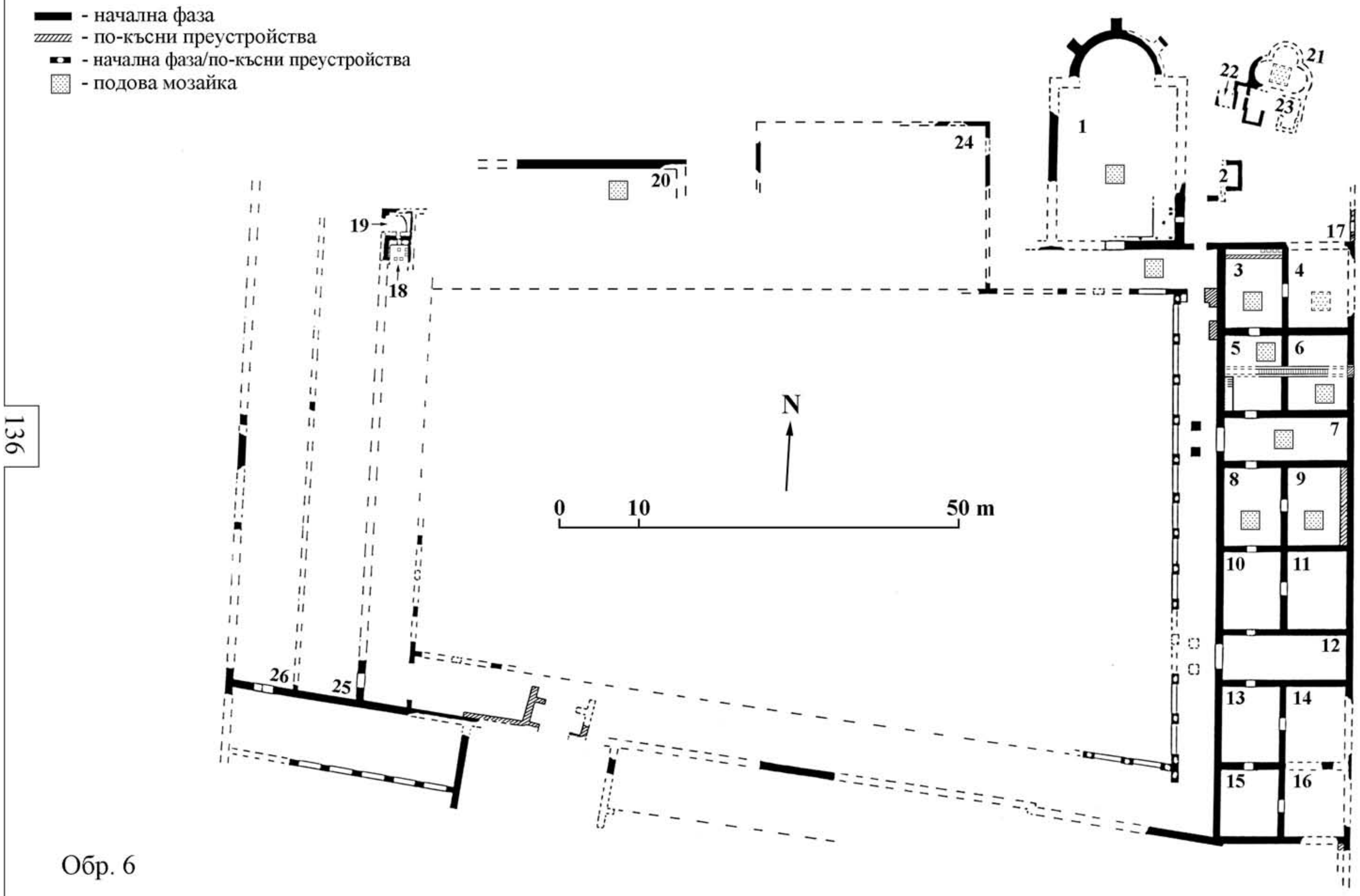
- начална фаза
- по-късни преустройства
- начална фаза/по-късни преустройства
- подова мозайка
N
50 m

Обр. 6

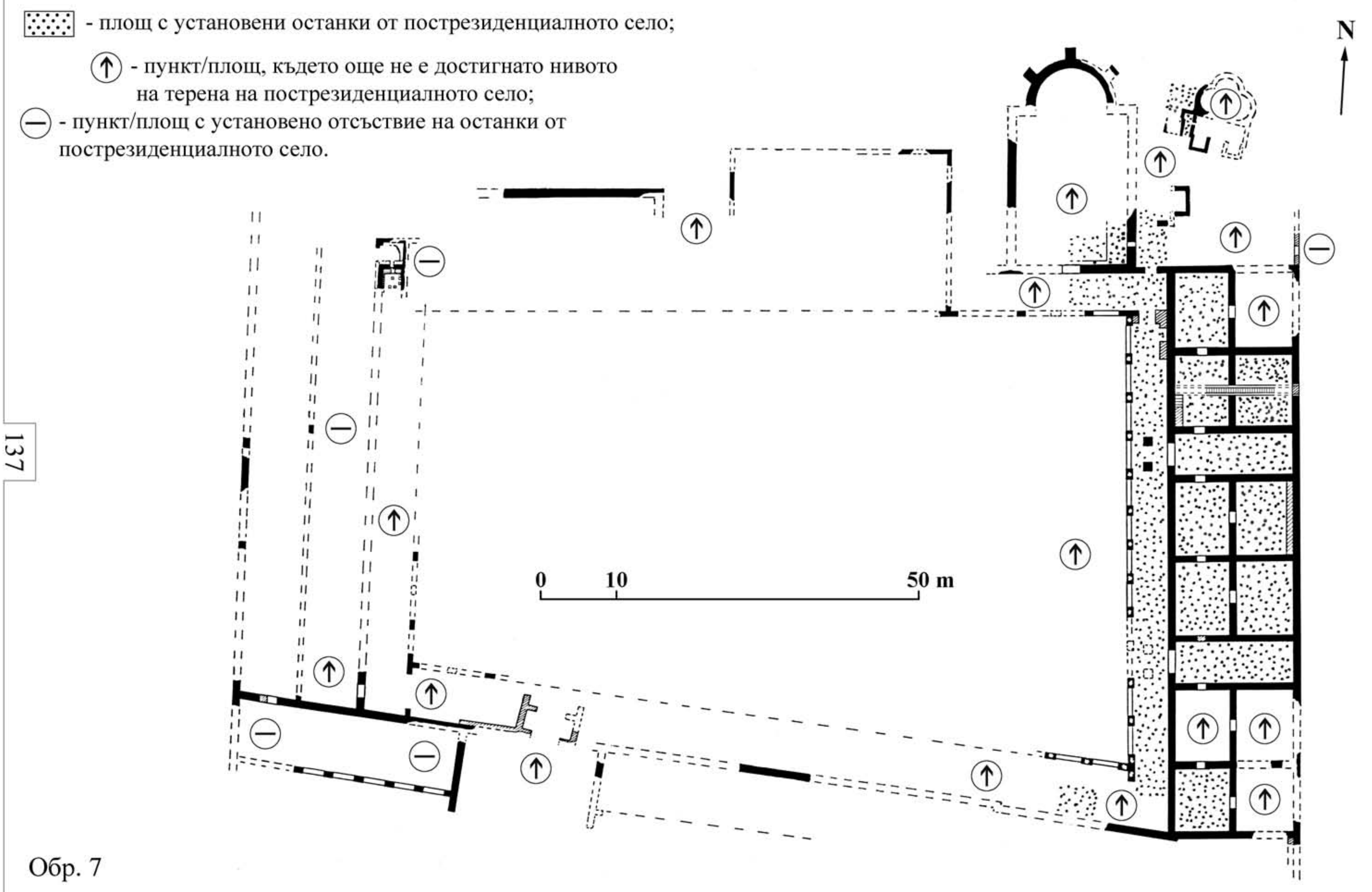
▨ - площ с установени останки от пострезиденциалното село;
↑ - пункт/площ, където още не е достигнато нивото на терена на пострезиденциалното село;
— - пункт/площ с установено отсъствие на останки от пострезиденциалното село.
N
0
10
50 m

Обр. 7

Обр. 8

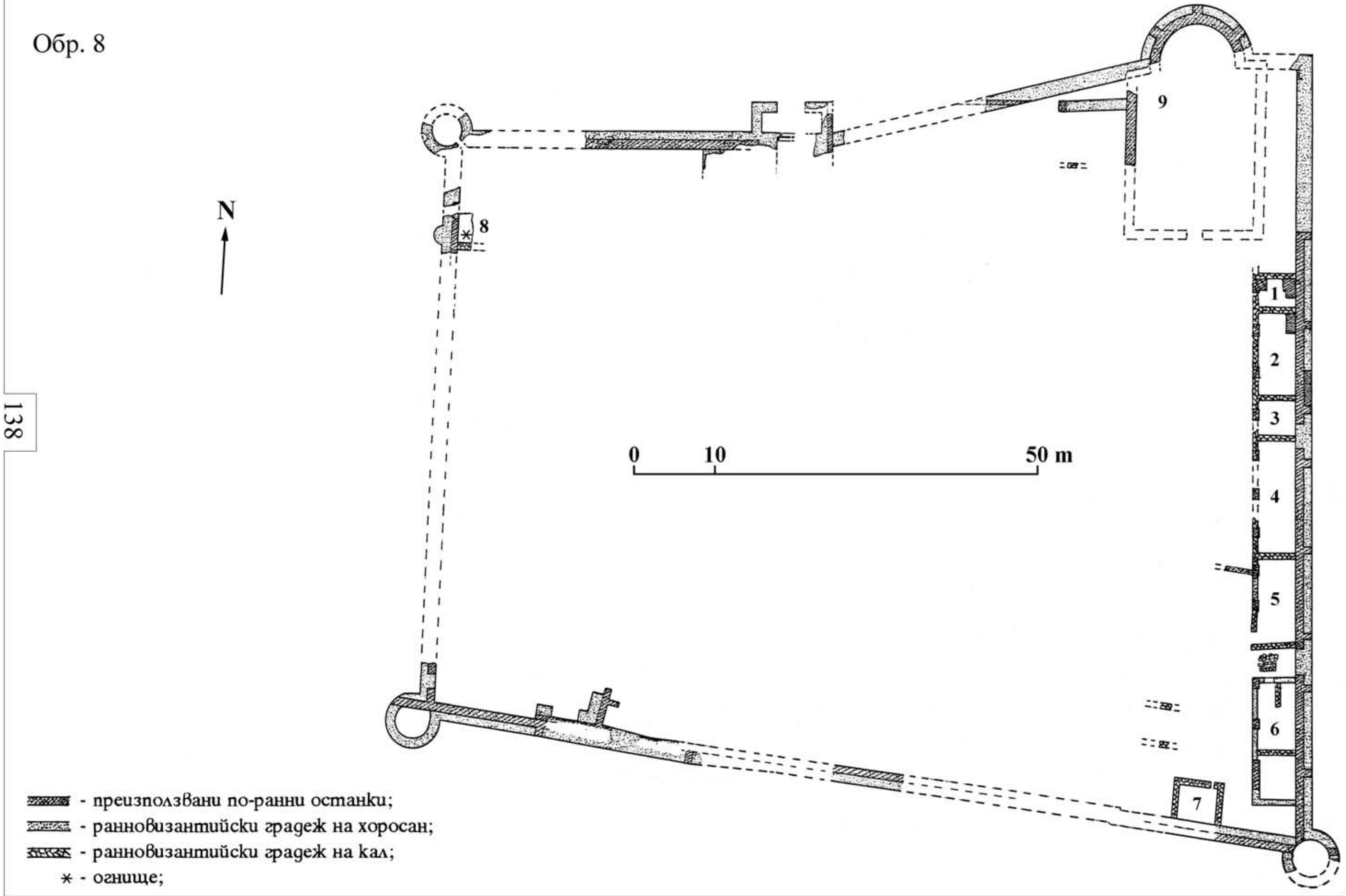
N
50 m
▨ - преизползвани по-ранни останки;
▨ - ранновизантийски градеж на хоросан;
▨ - ранновизантийски градеж на кал;
∗ - огнище;

Обр. 9

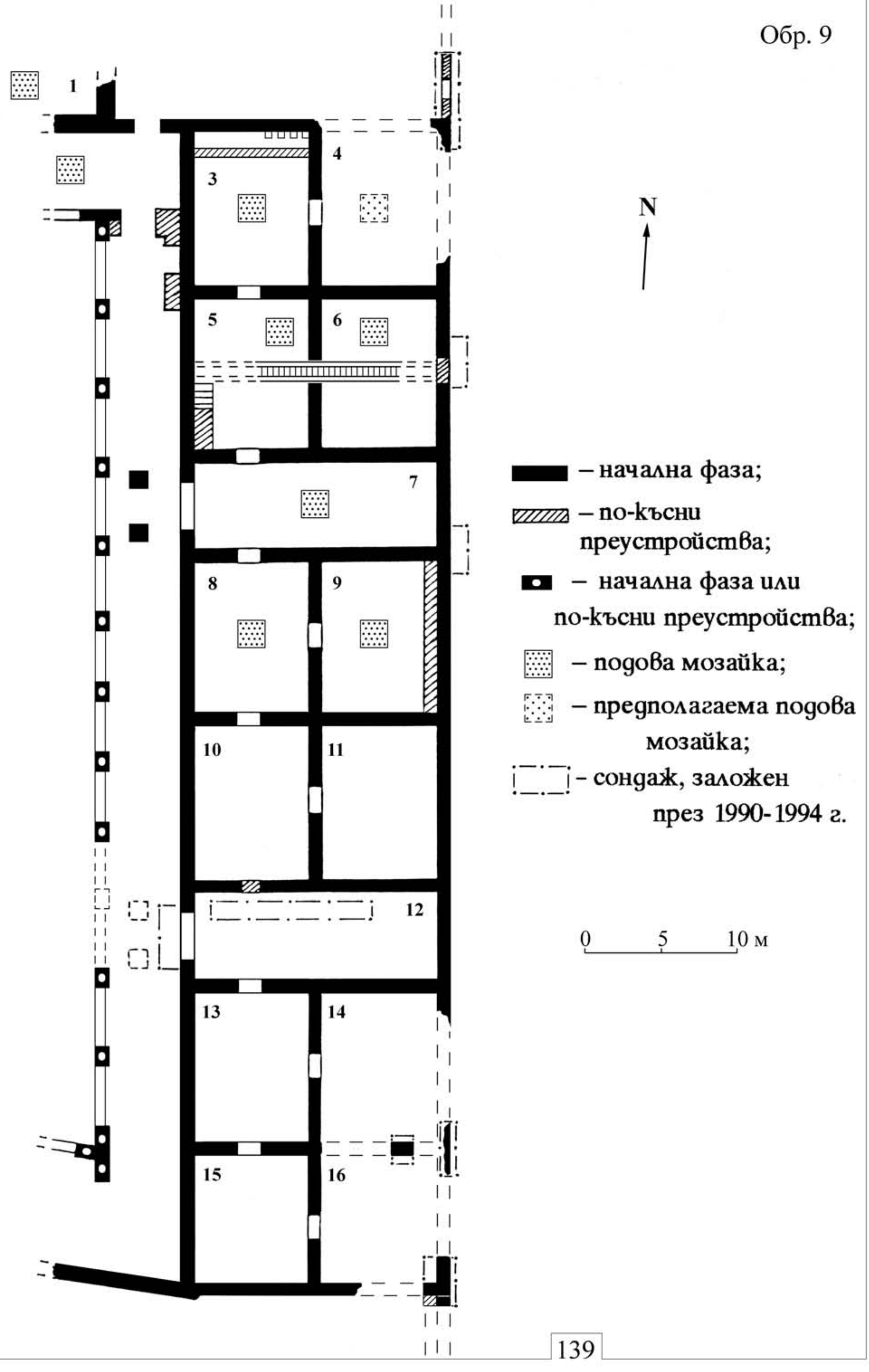
1
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
N
0
5
10 м

▬ – начална фаза;

▨ – по-късни преустройства;

■ – начална фаза или по-късни преустройства;

▦ – подова мозайка;

⬚ – предполагаема подова мозайка;

▭ – сондаж, заложен през 1990-1994 г.

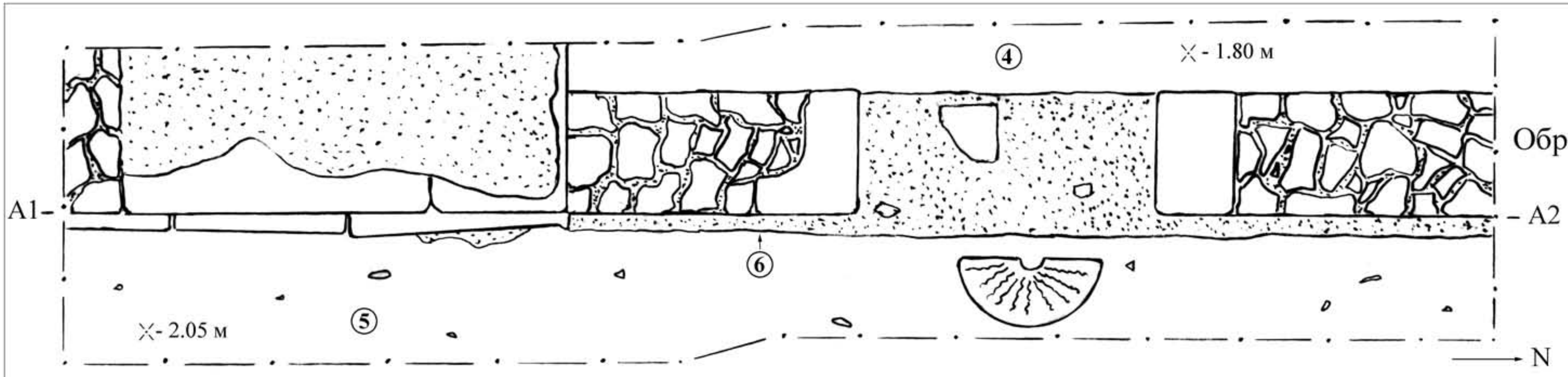
④
✕ - 1.80 м
A1
A2
⑥
⑤
✕ - 2.05 м
N

Обр. 10

◌ - хоросан; ① - асфалт и чакъл; ② - съвременен насип; ③ - пласт с деструкции и материали от I/17; ④ - глинобитно подово ниво на I/17; ⑤ - сбита сива пръст (дневно ниво вън от I/4 и I/17); ⑥ - субструкция.

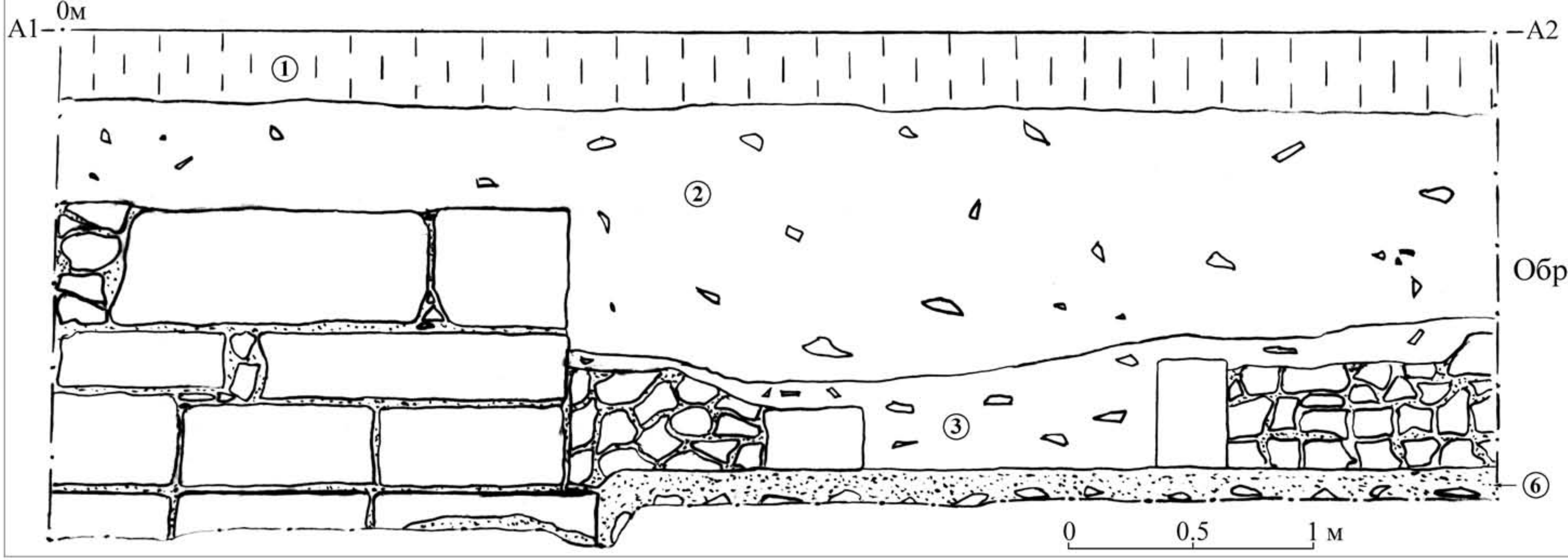
0м
A1
A2
①
②
③
⑥
0
0,5
1 м

Обр. 11

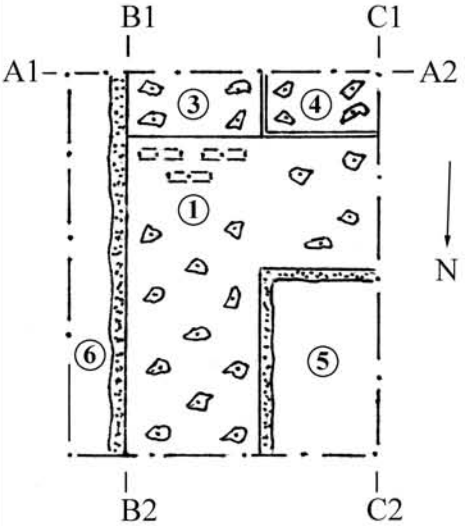
B1
C1
A1
A2
③
④
①
N
⑥
⑤
B2
C2

Обр. 12

0
1
2 м

◇ - деструкции;

○ - суперструкция (камъни и хоросан);

▭ - суперструкция (тухли и хоросан);

▭ - несъхранена тухлена суперструкция;

▨ - субструкция;

① - югоизточен ъгъл на I/16;

② - южно продължение на външната източна фасада на резиденцията;

③ - по-късно надзиждане на 2 ;

④ - по-късен (синхронен на 3) градеж до 1 и 2 ;

⑤ - глинобитно ниво в I/16 (вероятна подложка за несъхранена подова настилка);

⑥ - сбита хумусна пръст без културни материали;

⑦ - пласт, наситен изцяло с деструкции;

⑧ - насип с преотложени материали (деструкции и движими находки).

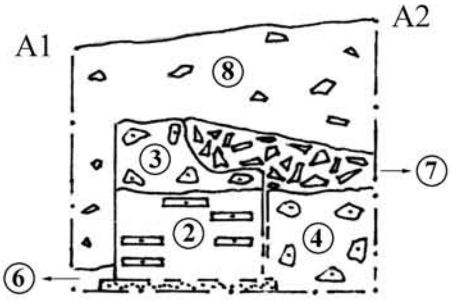
A1
A2
⑧
③
⑦
②
④
⑥

Обр. 13

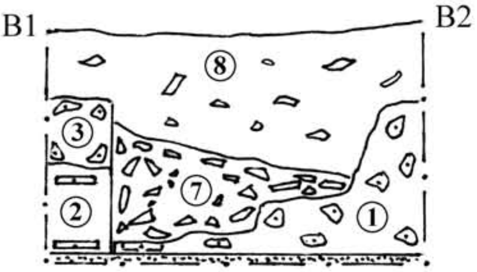

Обр. 14

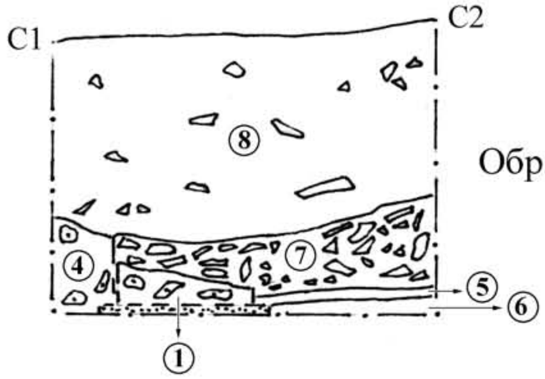
C1
C2
⑧
④
⑦
⑤
⑥
①

Обр. 15

0
1
2 м

Обр. 16

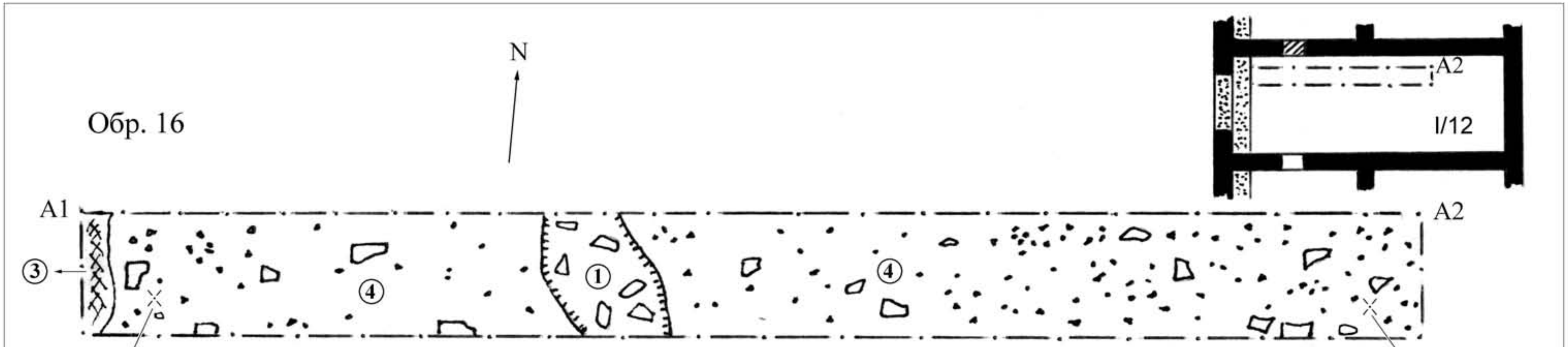

① – яма с деструкции; ② – пласт с преотложени материали от периода на резиденцията; ③ - периферията на хоросановата заливка за дъното на основата на ранновизантийската крепостна стена; ④ – ниво с трамбован чакъл и части от тухли (подовото ниво на I/12); ⑤ – изравнителен и повдигащ пласт с кафява пръст, отделни камъни и фрагменти керамика; ⑥ – хумусна пръст без културни материали.

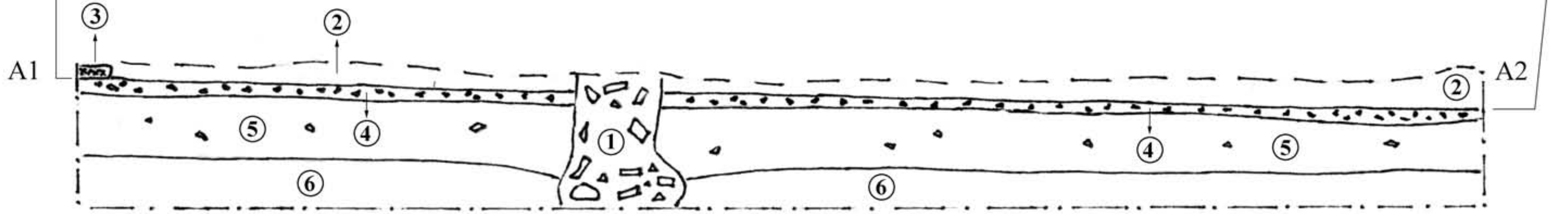

Обр. 17

* пластът над "- 1,70 м" е изчерпанпреди залагането на сондажа

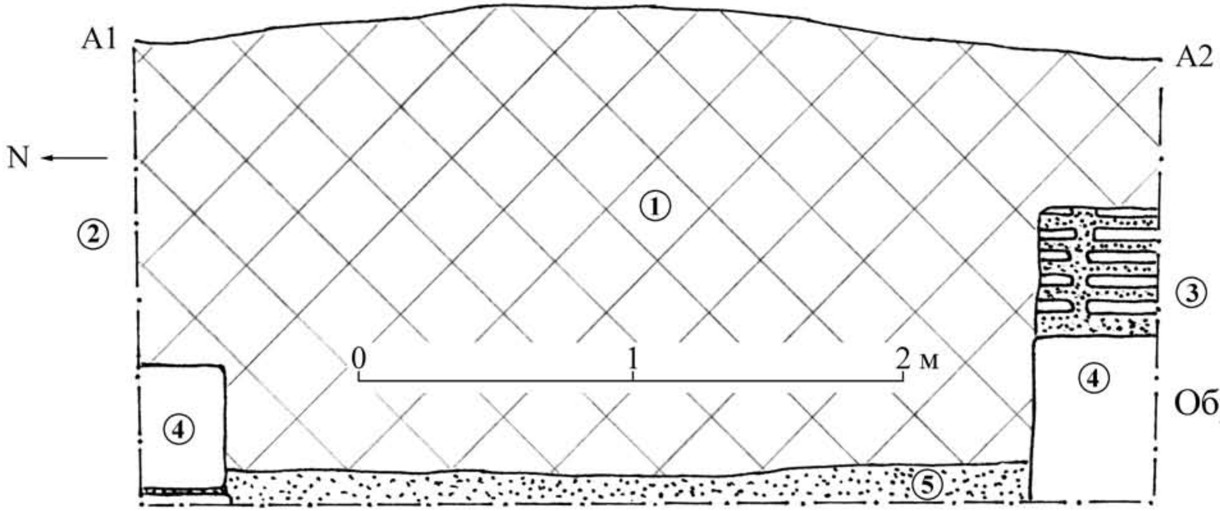
A1
A2
N
①
②
③
④
④
⑤
0
1
2 м

Обр. 18

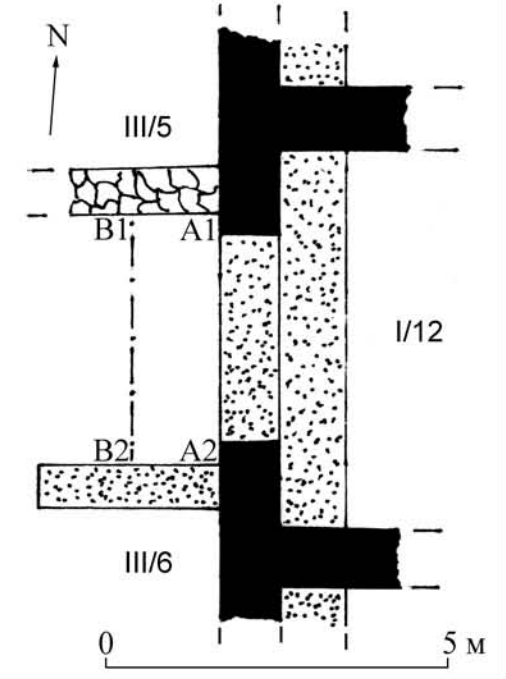
N
III/5
B1
A1
I/12
B2
A2
III/6
0
5 м

① - крепостен градеж; ② - южна стена на III/5; ③ - северна стена на III/6; ④ - страници на входа за I/12; ⑤ - хоросаново ниво (подова подложка) при входа на I/12; ⑥ - деструкции от резиденцията; ⑦ - преотложен пласт с материали от резиденцията; ⑧ - нивото на терена за времето на пострезиденциалното село; ⑨ - пласт с материали от последното; ⑩ - слой със стерилна глина (нивото на предверието на III/5); ⑪ - ранновизантийски деструкции; ⑫ - късно нарушение; ⑬ - късен насип с преотложени културни материали; ▒ - хоросан;

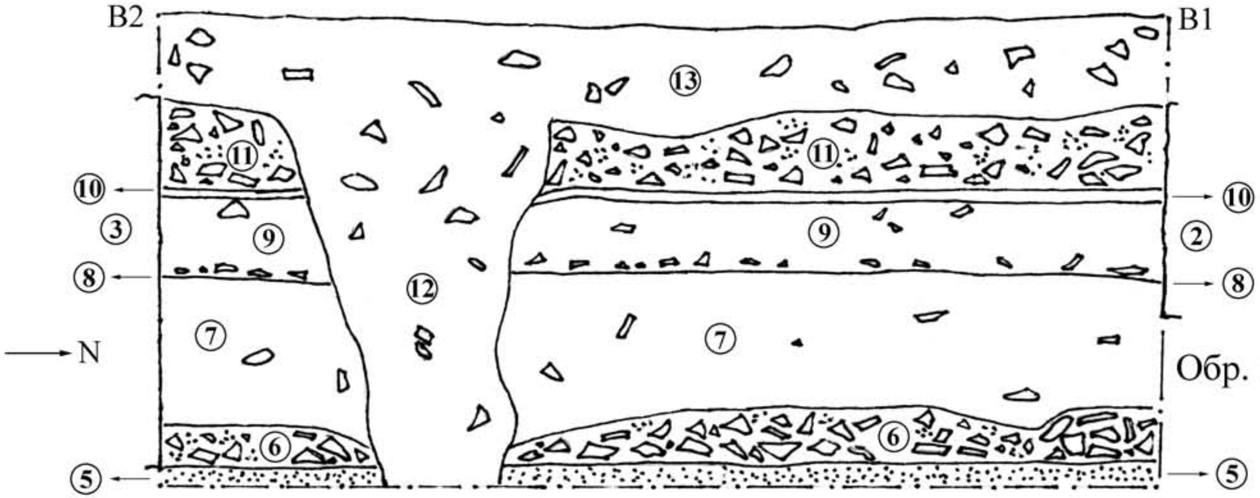
B2
B1
N
⑬
⑪
⑪
⑩
⑩
③
②
⑨
⑨
⑧
⑧
⑫
⑦
⑦
⑥
⑥
⑤
⑤

Обр. 19

Обр. 20

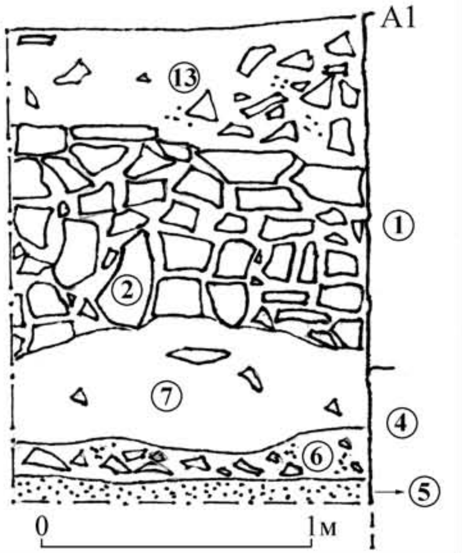
B1
A1
⑬
①
②
⑦
④
⑥
⑤
0
1м

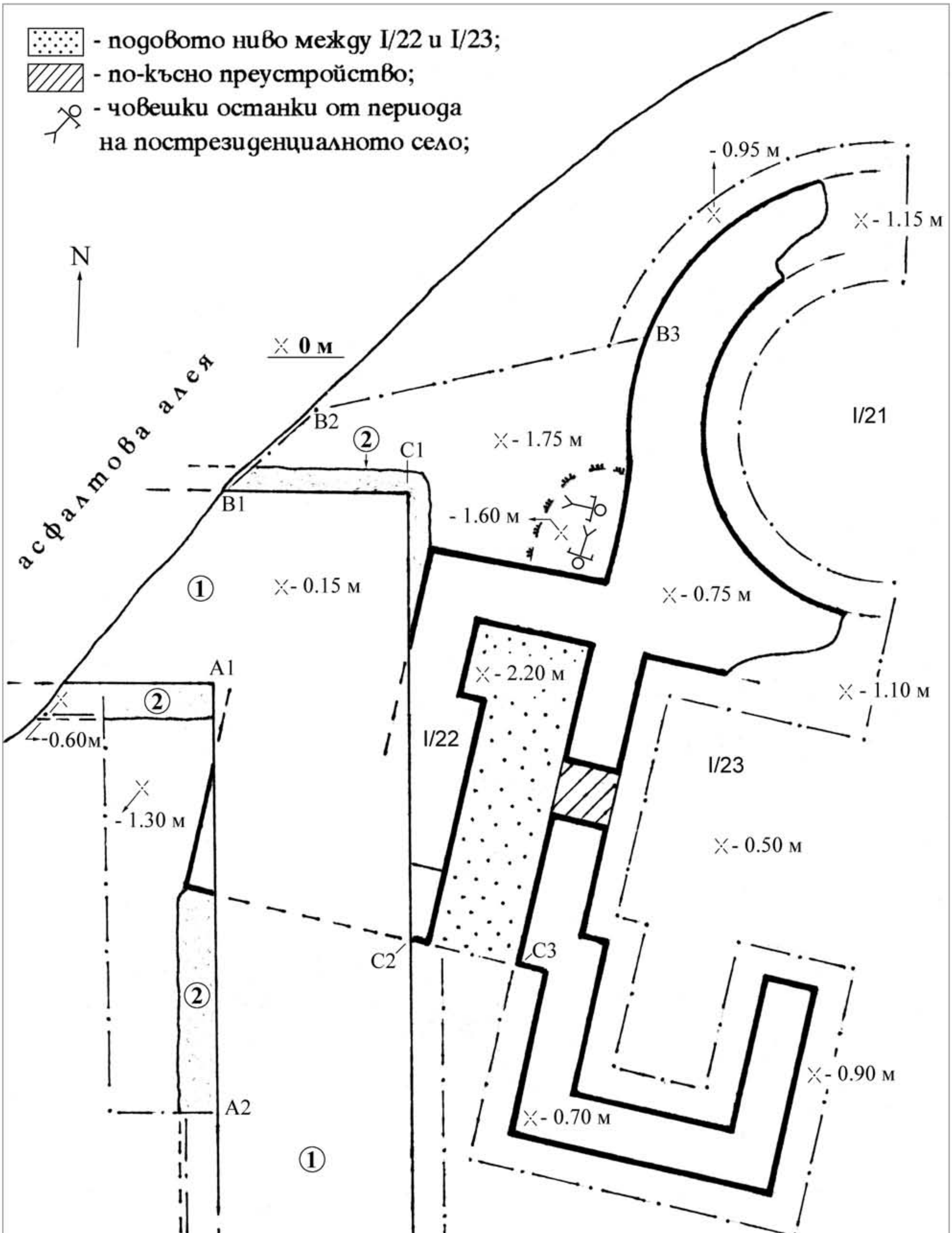
▒ - подовото ниво между I/22 и I/23;
▨ - по-късно преустройство;
- човешки останки от периода на пострезиденциалното село;
N
асфалтова алея
0 м
- 0.95 м
- 1.15 м
B3
B2
B1
C1
C2
C3
A1
A2
I/21
I/22
I/23
- 1.75 м
- 1.60 м
- 0.15 м
- 0.75 м
- 2.20 м
- 1.10 м
-0.60м
- 1.30 м
- 0.50 м
- 0.90 м
- 0.70 м
- 0.75 м
①
②
0
1
3 м
① - крепостен градеж (суперструкция);
② - крепостен градеж (субструкция).

Обр. 21

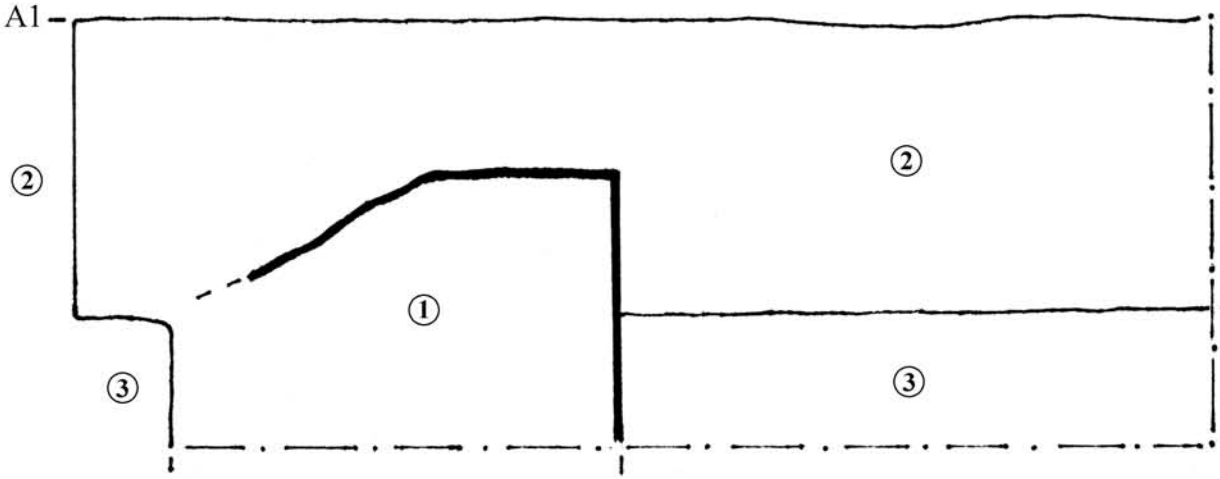

Обр. 22

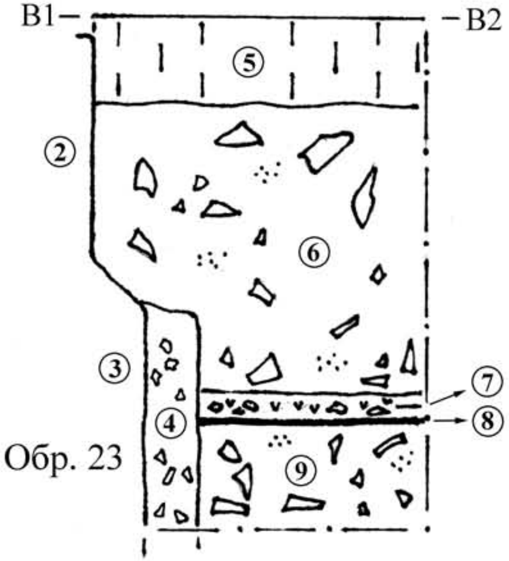

Обр. 23

① - югозападният ъгъл на I/22; ② - крепостна суперструкция; ③ - крепостна субструкция; ④ - изкоп (пълнеж на изкопа) за крепостната субструкция; ⑤ - асфалт и чакъл; ⑥ - пласт (насип) с преотложени разновременни материали; ⑦ - пласт с горял кирпич и пепел; ⑧ - глинобитно подово ниво от периода на пострезиденциалното село; ⑨ - пласт от периода на резиденцията; ⑩ - западната стена на I/21; ⑪ - деструкции от западната стена на I/21.

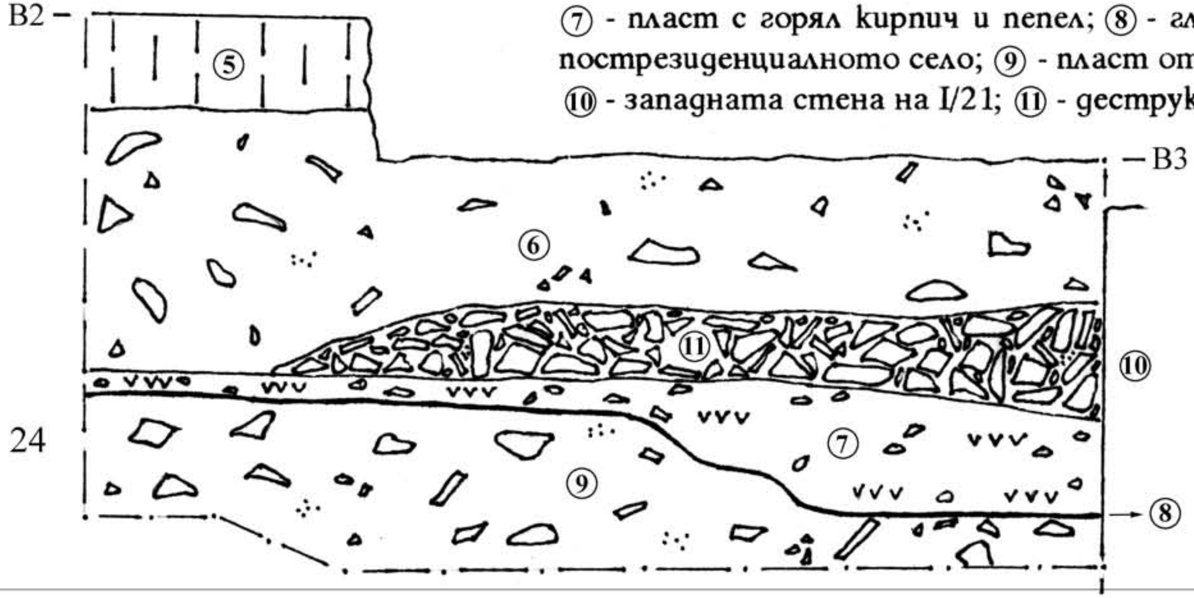

Обр. 24

vvv - пепел;

⁖ - хоросан.

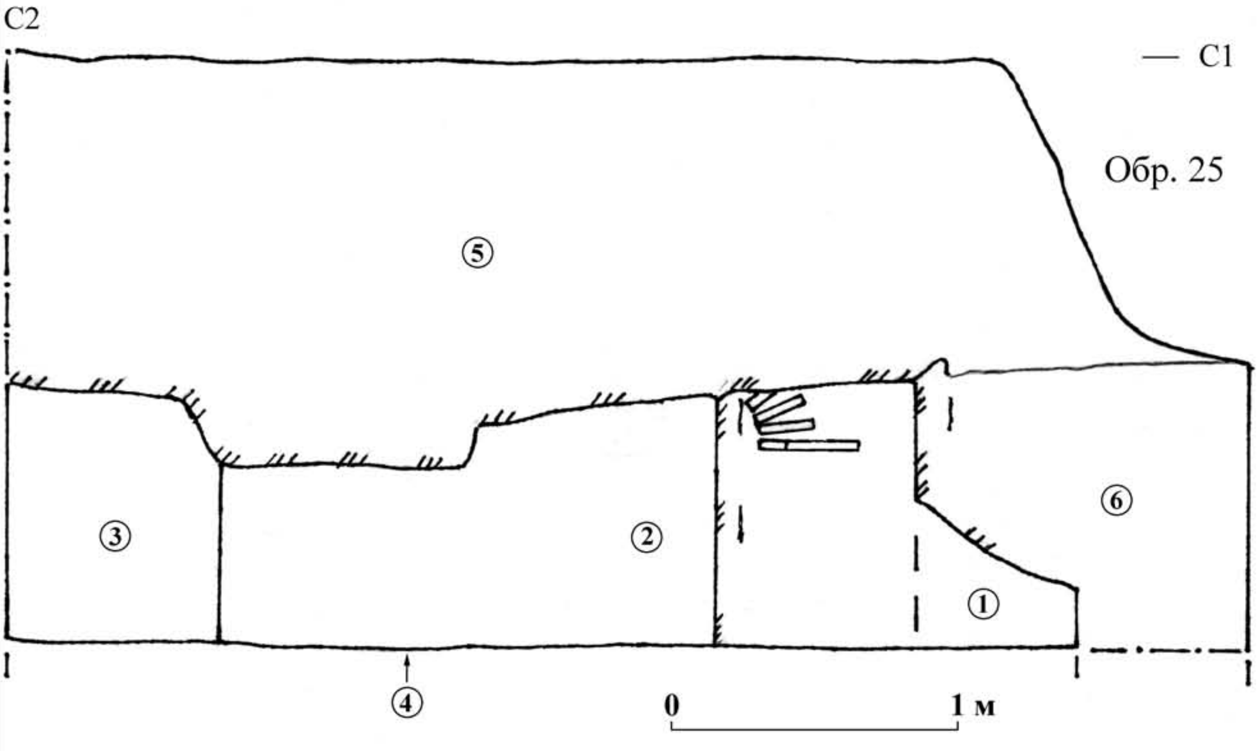
C2
C1
⑤
③
②
⑥
①
④
0
1 м

Обр. 25

① - стената между I/21 (I/23) и I/22; ② - източната стена на I/22; ③ - южната стена на I/22; ④ - подовото ниво между I/22 и I/23; ⑤ - крепостна суперструкция; ⑥ - крепостна субструкция; ⑦ - пласт от ранната фаза на резиденцията; ⑧ - западната стена на I/23; ⑨ - пепелна прослойка; ⑩ - нарушен пласт с материали от късната фаза на резиденцията и периода на пострезиденциалното село; ⑪ - изкоп (пълнеж на изкопа) от времето на изграждането на крепостната стена; ⑫ - пласт (насип) с деструкции от крепостната стена.

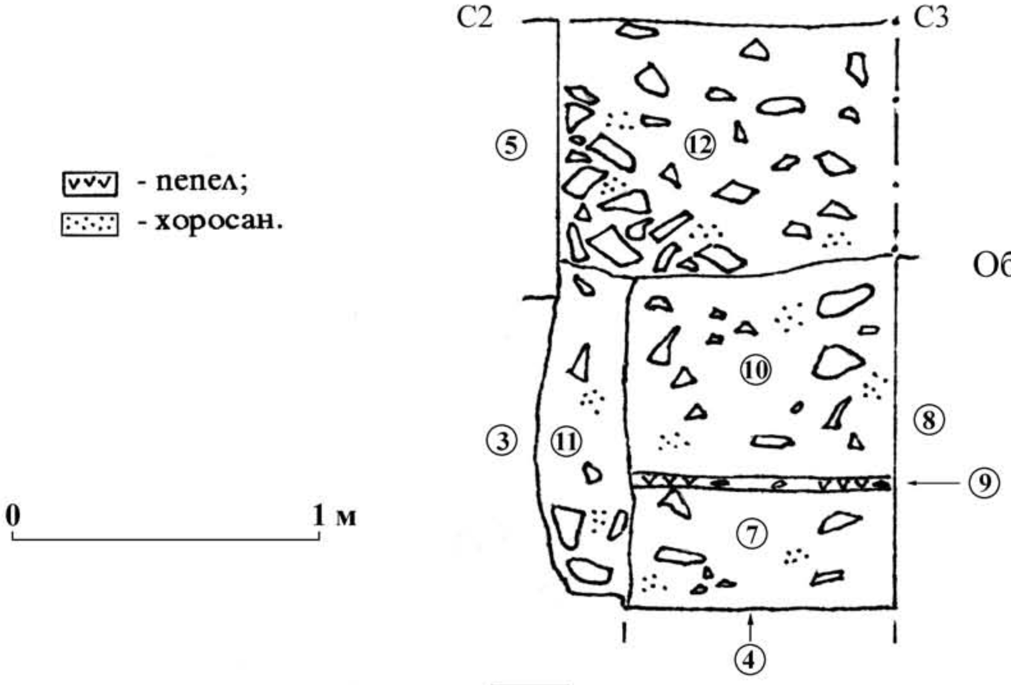
VVV - пепел;
▨ - хоросан.
0
1 м
C2
C3
⑤
⑫
⑩
③
⑪
⑧
⑨
⑦
④

Обр. 26

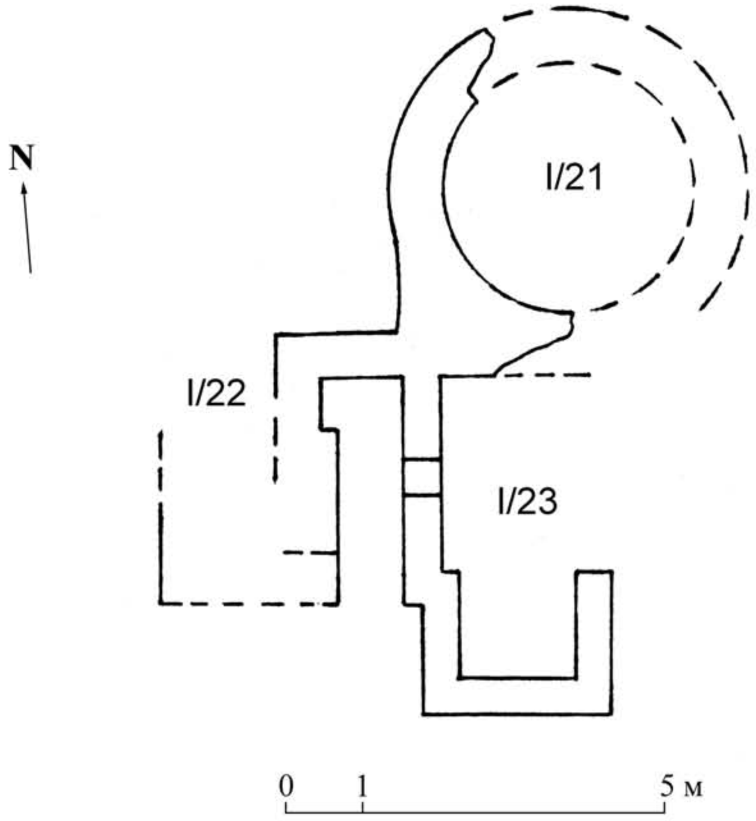
N
I/21
I/22
I/23
0
1
5 м

Вариант 1

Обр. 27

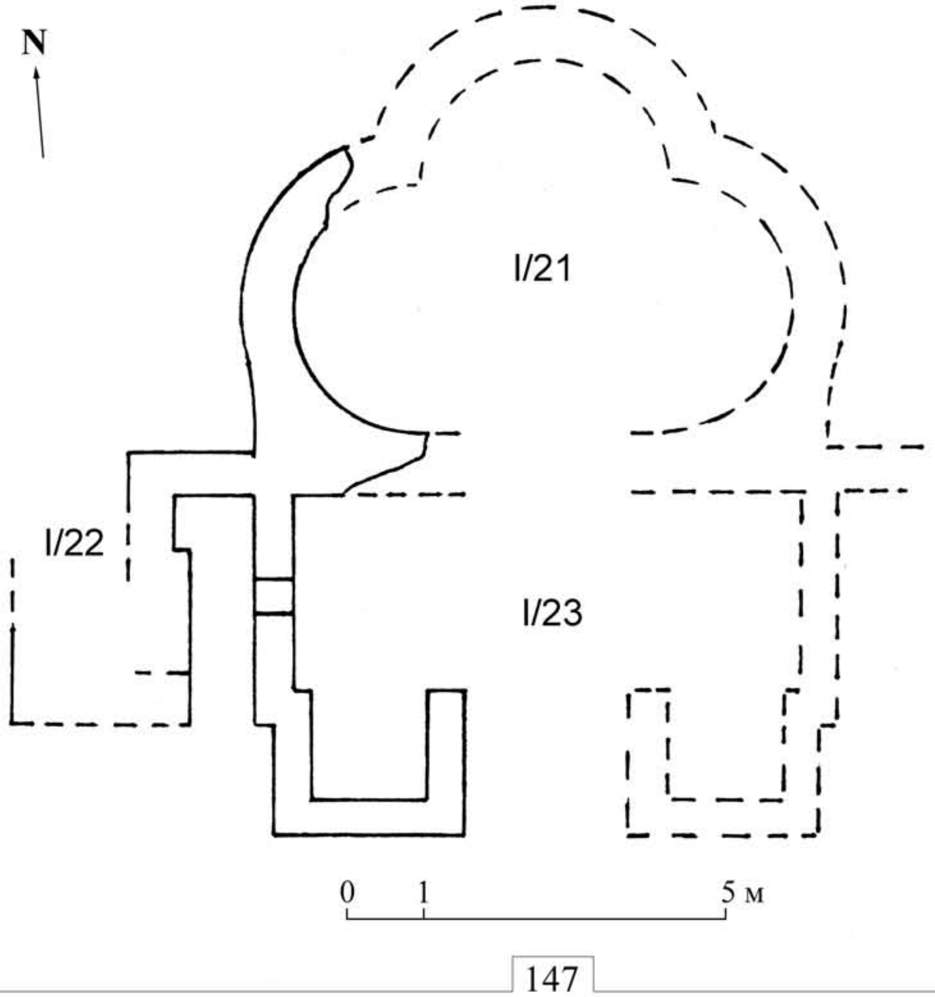
N
I/21
I/22
I/23
0
1
5 м

Вариант 2

Обр. 28

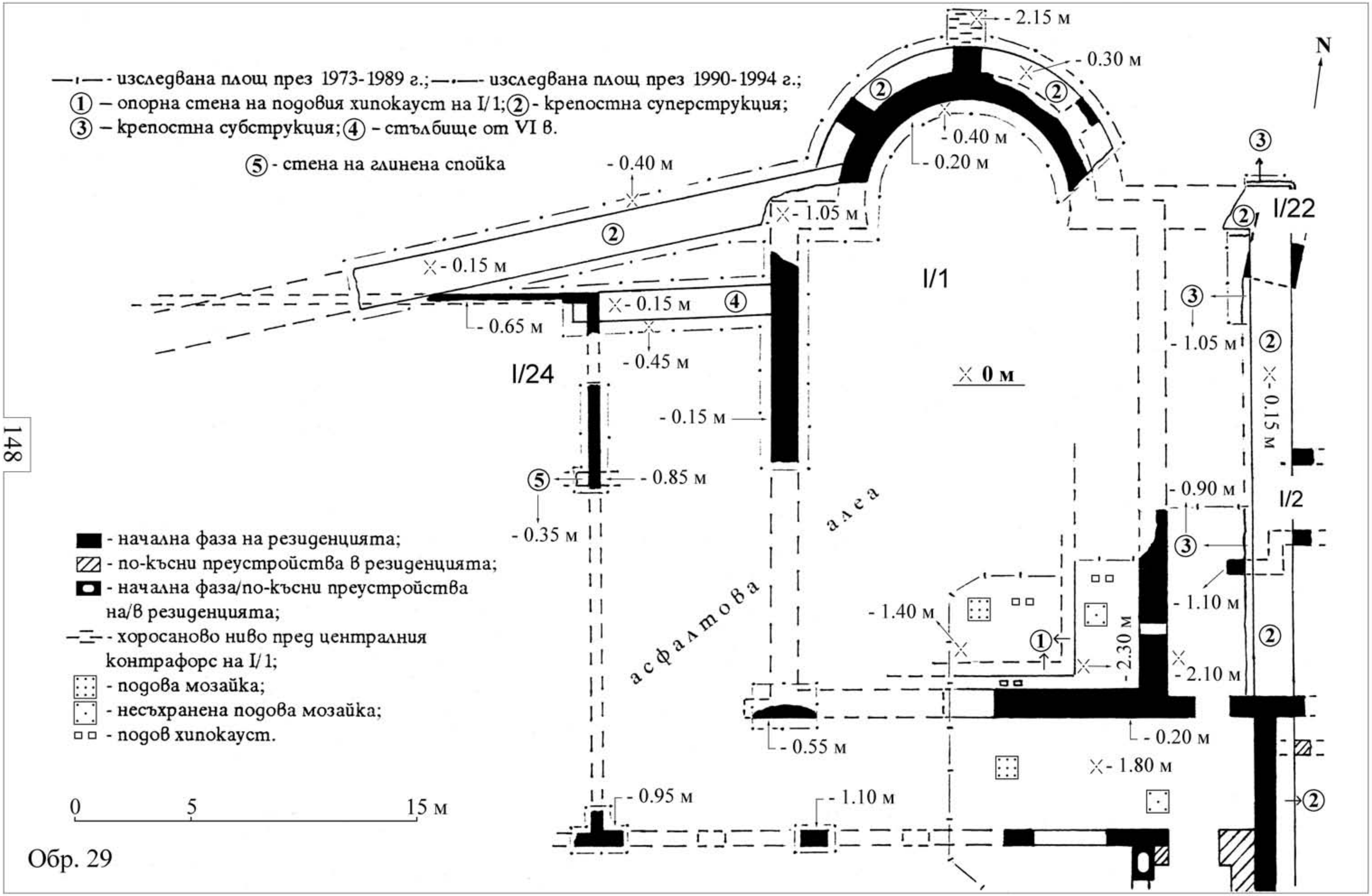
—·— - изследвана площ през 1973-1989 г.; —•— - изследвана площ през 1990-1994 г.;
① – опорна стена на подовия хипокауст на I/1; ② - крепостна суперструкция;
③ – крепостна субструкция; ④ – стълбище от VI в.
⑤ - стена на глинена спойка
- начална фаза на резиденцията;
- по-късни преустройства в резиденцията;
- начална фаза/по-късни преустройства на/в резиденцията;
- хоросаново ниво пред централния контрафорс на I/1;
- подова мозайка;
- несъхранена подова мозайка;
- подов хипокауст.
0
5
15 м
N
I/1
I/2
I/22
I/24
асфалтова алея
- 2.15 м
- 0.30 м
- 0.40 м
- 0.20 м
- 0.40 м
- 1.05 м
- 0.15 м
- 0.15 м
- 0.65 м
- 0.45 м
- 0.15 м
- 0.85 м
- 0.35 м
0 м
- 1.05 м
- 0.15 м
- 0.90 м
- 1.10 м
- 1.40 м
- 2.30 м
- 2.10 м
- 0.20 м
- 0.55 м
- 1.80 м
- 0.95 м
- 1.10 м
①
②
③
④
⑤

Обр. 29

Обр. 30

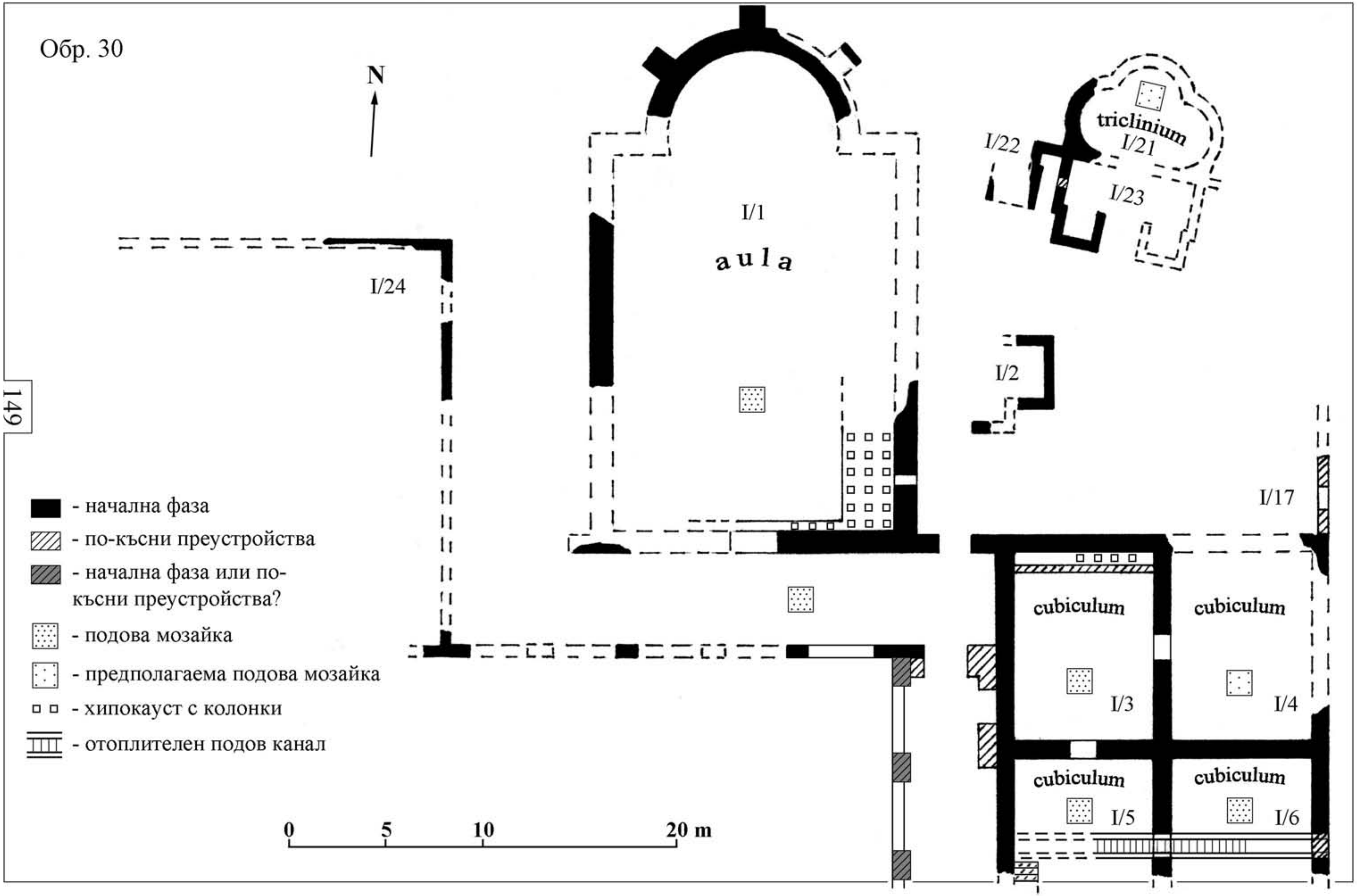
N
triclinium
I/21
I/22
I/23
I/1
aula
I/24
I/2
I/17
cubiculum
cubiculum
I/3
I/4
cubiculum
cubiculum
I/5
I/6
- начална фаза
- по-късни преустройства
- начална фаза или по-късни преустройства?
- подова мозайка
- предполагаема подова мозайка
- хипокауст с колонки
- отоплителен подов канал
0
5
10
20 m

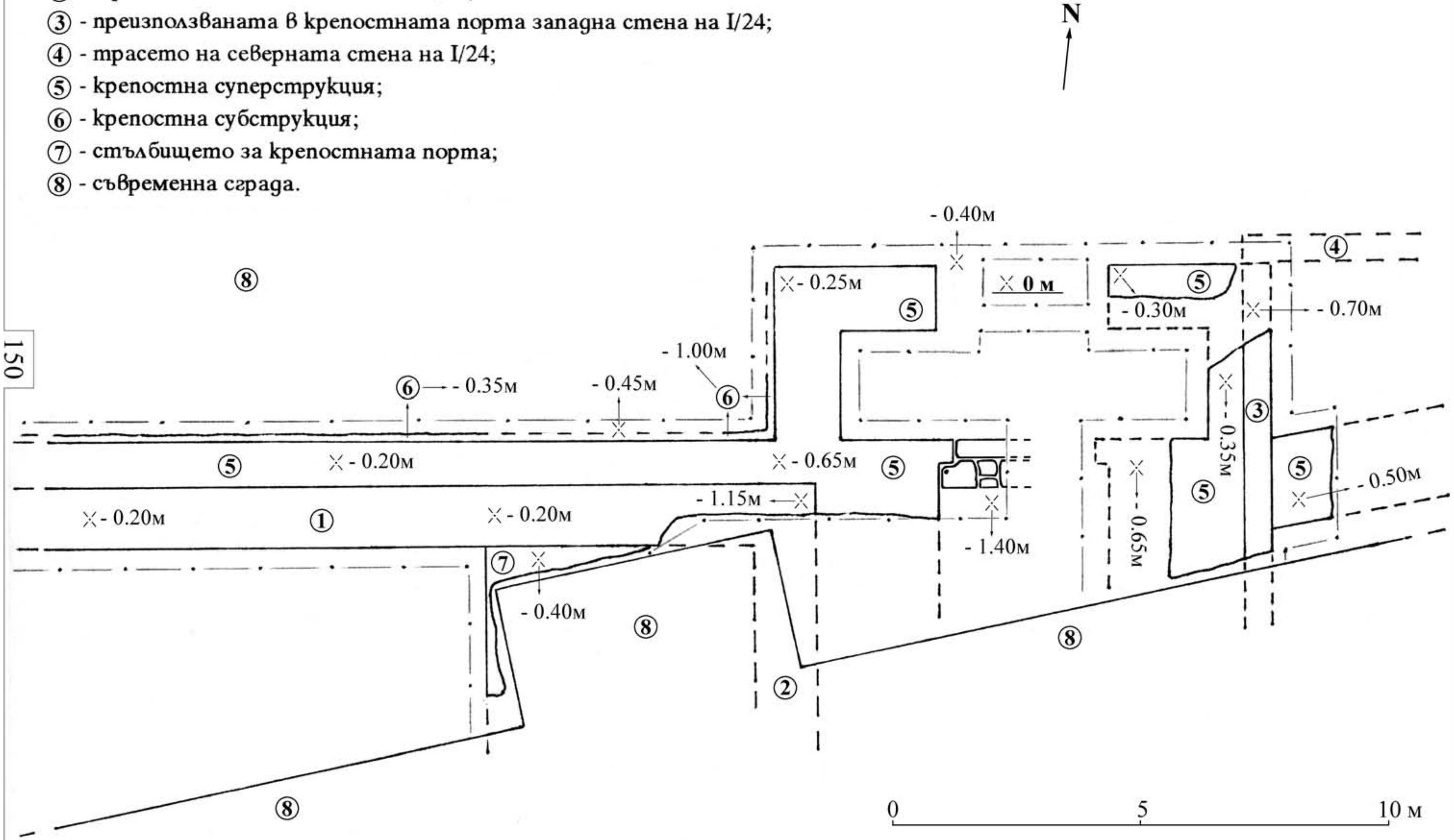

Обр. 31

① - преизползваната в крепостната куртина северна стена на I/20;
② - трасето на източна стена на I/20;
③ - преизползваната в крепостната порта западна стена на I/24;
④ - трасето на северната стена на I/24;
⑤ - крепостна суперструкция;
⑥ - крепостна субструкция;
⑦ - стълбището за крепостната порта;
⑧ - съвременна сграда.

N
⑧
- 0.40м
④
× - 0.25м
⑤
× 0 м
⑤
- 0.30м
× - 0.70м
- 1.00м
⑥ - 0.35м
- 0.45м
⑥
- 0.35м
③
⑤
× - 0.20м
× - 0.65м
⑤
⑤
⑤
- 0.65м
- 0.50м
- 1.15м
× - 0.20м
①
× - 0.20м
- 1.40м
⑦
- 0.40м
⑧
⑧
②
⑧
0
5
10 м

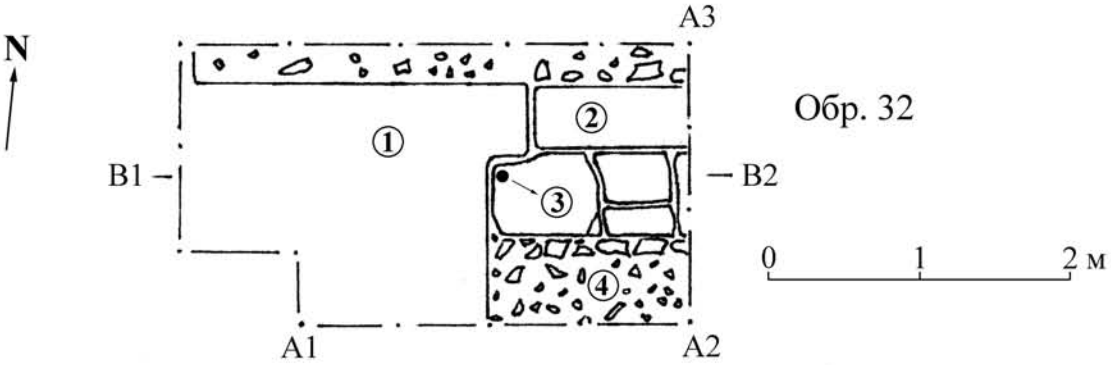
N
A3
②
①
B1
B2
③
④
A1
A2
0
1
2 м

Обр. 32

① - западна страница на вътрешния вход на портата;

② - прагът на вътрешния вход;

③ - дупката от оста на западното крило
на вратата на вътрешния вход;

④ - нивото на вътрешния вход и пропугнакулума;

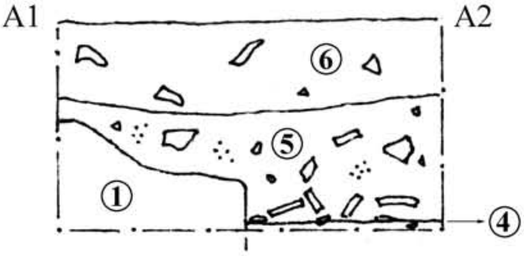

Обр. 33

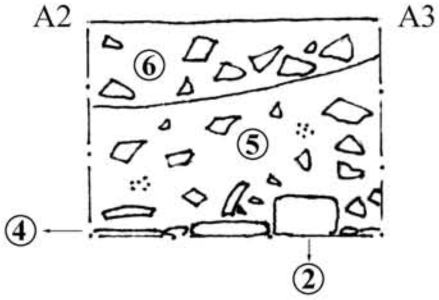

Обр. 34

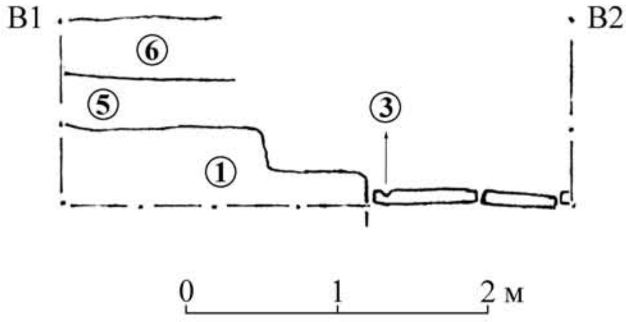
B1
B2
⑥
⑤
③
①
0
1
2 м

Обр. 35

⑤ - пласт с ранновизантийски материали;

⑥ - пласт (насип) със съвременни материали.

Обр. 36

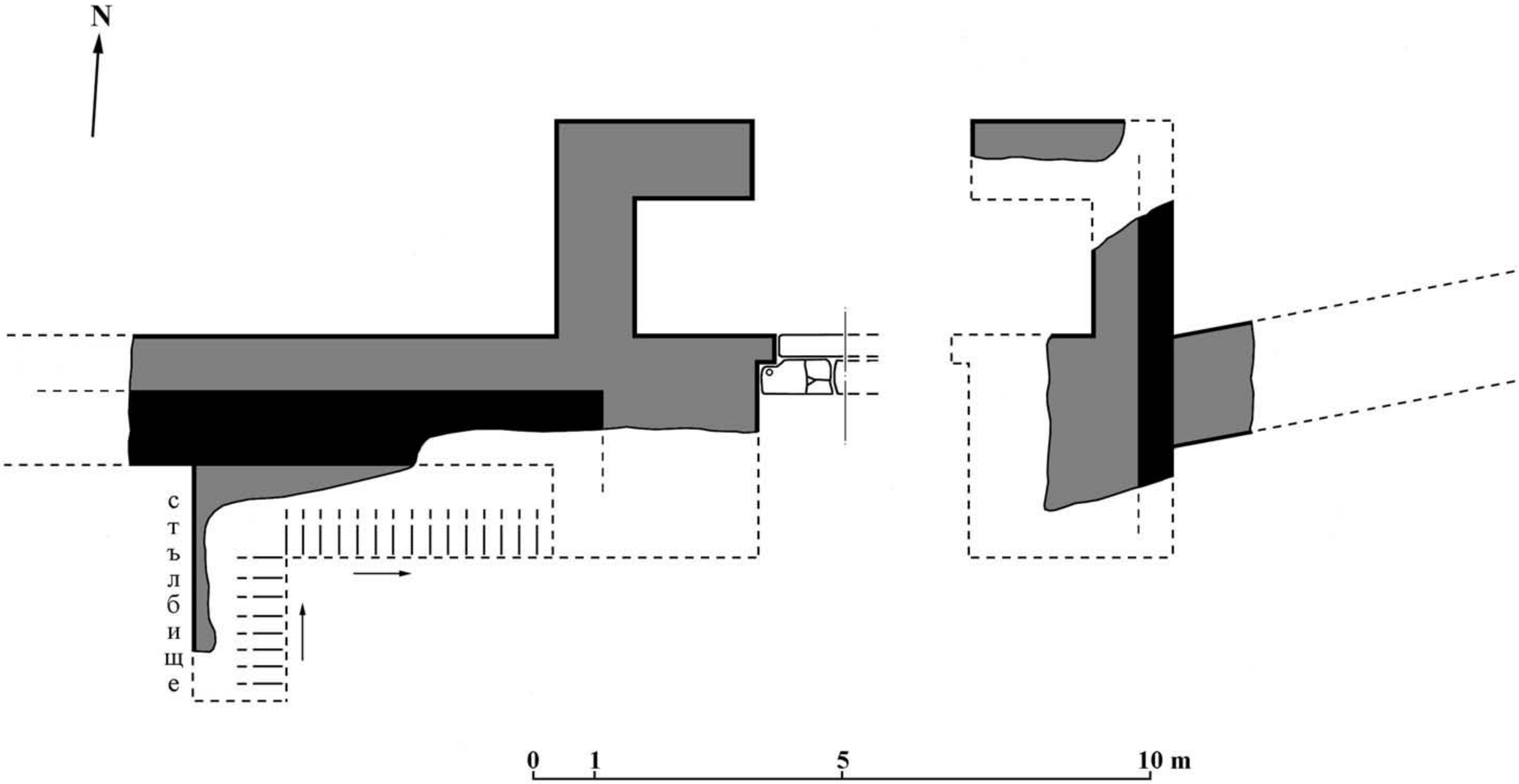
N
стълбище
0
1
5
10 m

▨ - крепостен градеж

■ - останки от *palatium Scretisca*, преизползвани във фортификационните съоръжения на *Kratiskara*

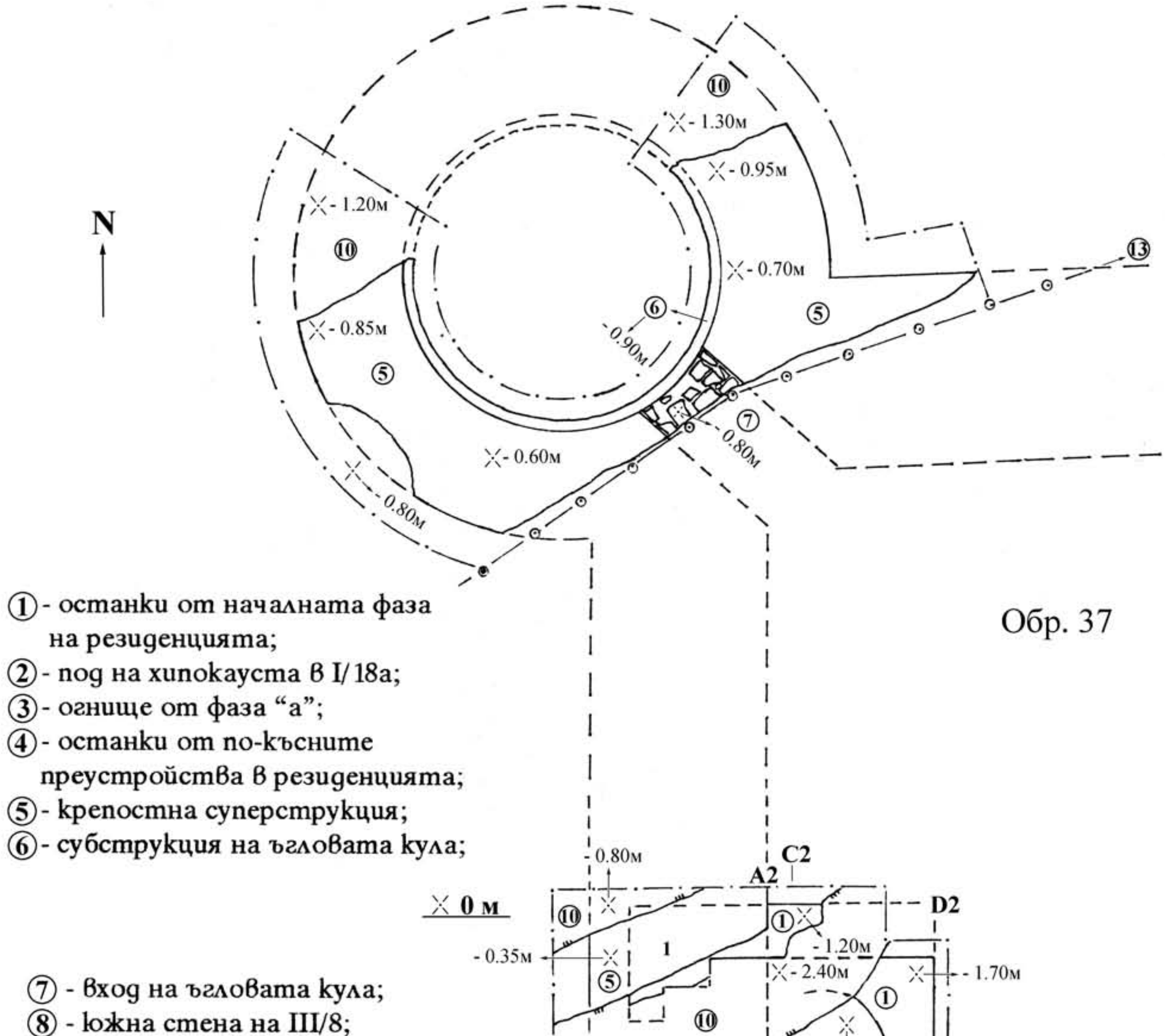
N
⑩
- 1.30м
- 0.95м
- 1.20м
⑩
⑬
- 0.70м
⑥
⑤
- 0.85м
- 0.90м
⑤
⑦
- 0.80м
- 0.60м
- 0.80м
- 0.80м
C2
A2
D2
0 м
⑩
1
①
- 1.20м
- 0.35м
⑤
- 2.40м
- 1.70м
①
⑩
- 2.05м
①
- 2.15м
③
①
④
①
- 1.50м
B1
B2
①
- 0.85м
①
⑨
- 0.80м
- 0.60м
4
4
- 1.10м
- 1.40м
4
4
- 0.20м
4
⑪
⑤
②
④
- 1.60м
1
4
4
4
- 0.20м
⑧
- 0.50м
A1
C1
D1
0
1
3 м
⑫
⑪

① - останки от началната фаза на резиденцията;
② - под на хипокауста в I/18a;
③ - огнище от фаза "а";
④ - останки от по-късните преустройства в резиденцията;
⑤ - крепостна суперструкция;
⑥ - субструкция на ъгловата кула;
⑦ - вход на ъгловата кула;
⑧ - южна стена на III/8;
⑨ - под на огнището на III/8;
⑩ - съвременни изкопи;
⑪ - съвременна сграда;
⑫ - асфалтова площадка;
⑬ - съвременна ограда.

Обр. 37

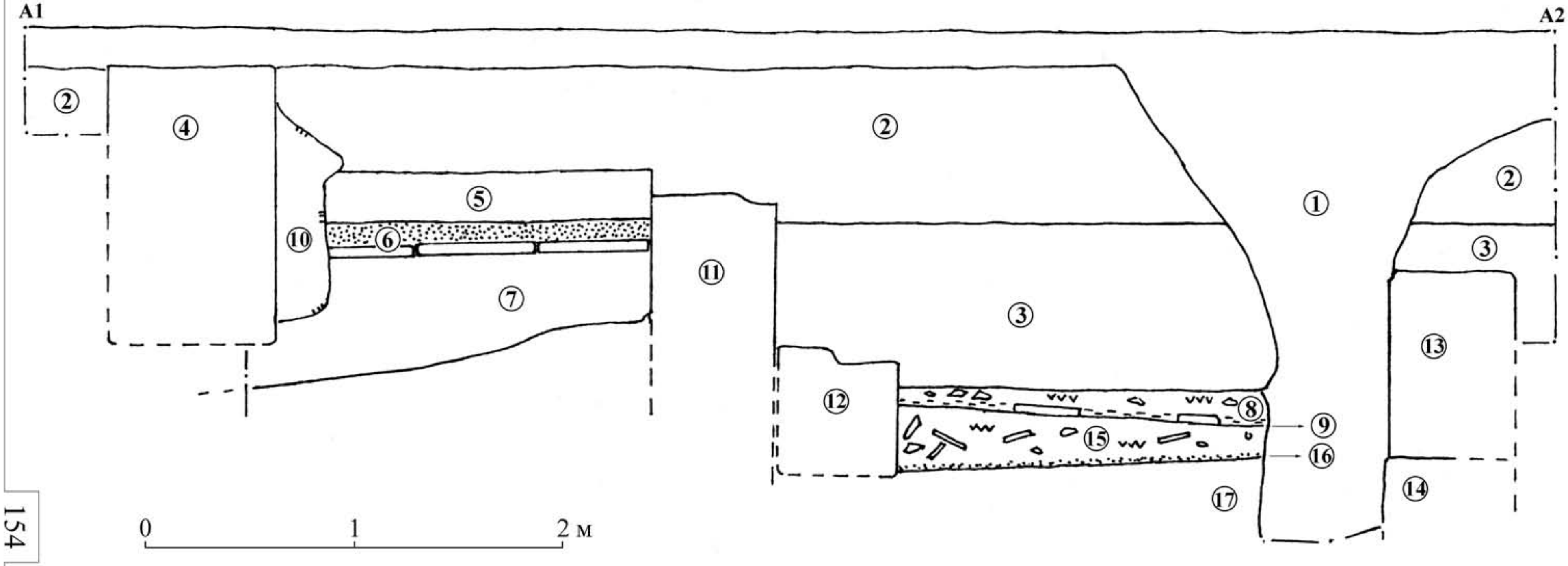

1 - съвременен изкоп; 2 - крепостна стена (суперструкция); 3 - крепостна стена (субструкция); 4 - южна стена на III/8; 5 - тухлен кожух от фаза “в” при западната стена на I/18; 6 - суспензура на хипокауста на I/18в; 7 - опорен банкет при западната стена на I/18в; 8 - пласт на I/19в; 9 - подово ниво на I/19в; 10 - вътрешно лице на западната стена на I/18а; 11 - междинна стена на I/18 и I/19; 12 - префурниум от фаза “а”; 13 - северна стена на I/19 (суперструкция); 14 - северна стена на I/19 (субструкция); 15 - пласт на I/19а; 16 - подово ниво на I/19а; 17 - стерилен хумус.

▭ - глинена подова замазка; ⋯ - хоросанова подова замазка;

▨ - хоросанов пласт (в 6); vvv – пепел и въглени.

Обр. 38

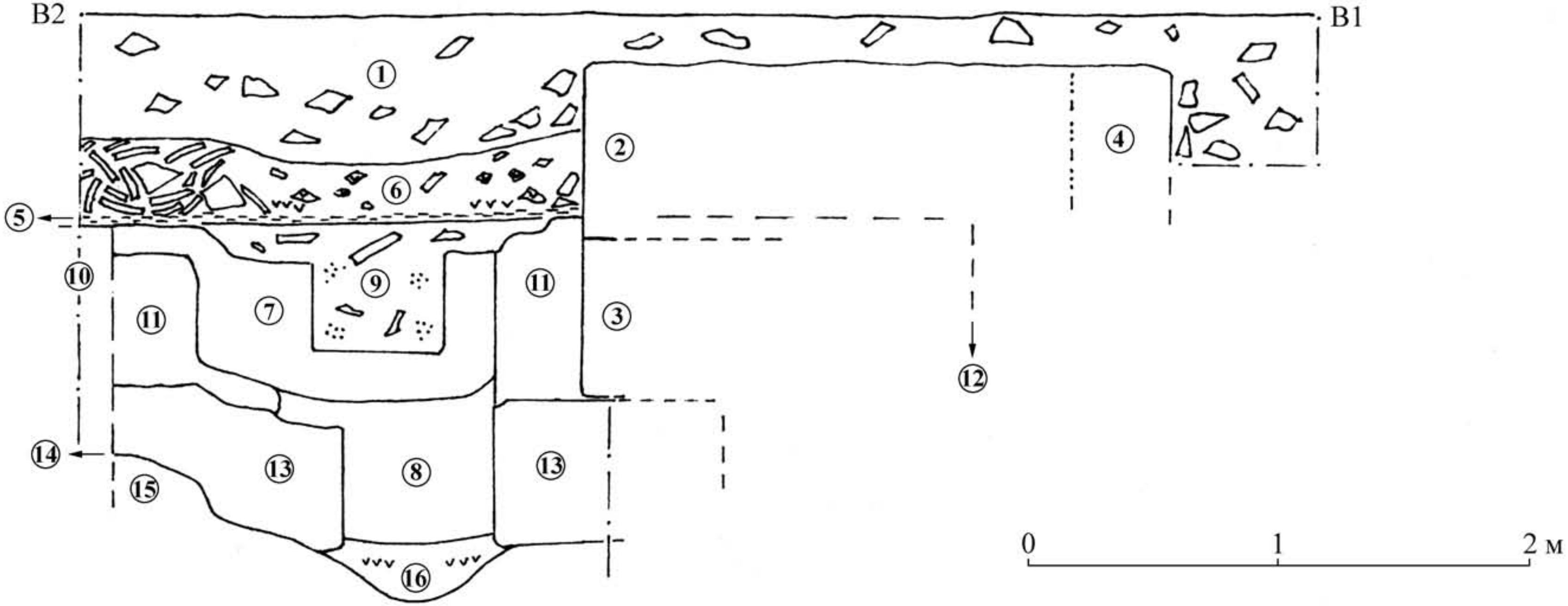

1 - пласт (насип) със съвременни и преотложени материали от IV-VI в.; **2** - крепостна стена (суперструкция); **3** - крепостна стена (субструкция); **4** - северна част на крепостния контрафорс; **5** - подово ниво на III/8; **6** - пласт на III/8; **7** - реконструкция от фаза "в" на междинната стена на I/18 и I/19; **8** - блокаж от фаза "в" на първоначалния отвор за огнището в I/19 за отоплението на I/18; **9** - пласт на I/18в; **10** - източна стена на I/18 и I/19; **11** - междинна стена на I/18 и I/19; **12** - западна стена на I/19; **13** - префурниум от фаза "а"; **14** - подово ниво на I/19а; **15** - подиум на I/19а; **16** - огнище в I/19а за отоплението на I/18а.

═ - глинена подова замазка; ∴ – хоросанови деструкции;

◊ – горели кирпичи; ⱽⱽⱽ – пепел и въглени.

Обр. 39

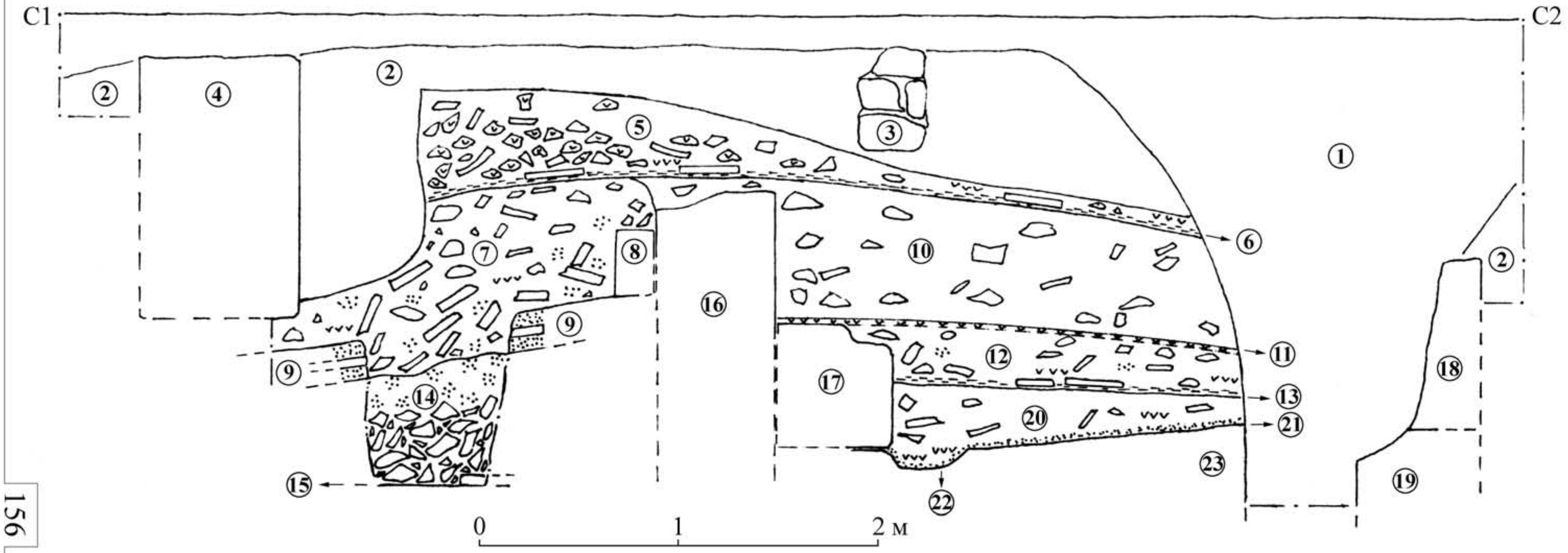

1 - пласт (насип) със съвременни материали; 2 - пласт (насип) с преотложени материали от IV-VI в.; 3 - късна стена (XIX в. ?); 4 - Южна стена на III/8; 5 - пласт на III/8; 6 - подово ниво на III/8; 7 - пласт на I/18в; 8 - опорен банкет в I/18в; 9 - под на хипокауста на I/18в; 10 - пласт (насип) с преотложени материали от късноримската резиденция; 11 - слой с пепел и въглени; 12 - пласт на I/19в; 13 - подово ниво на I/19в; 14 - деструкции от I/18а; 15 - под на хипокауста на I/18а; 16 - междинна стена на I/18 и I/19; 17 - префурниум от фаза "а"; 18 - северна стена на I/19 (суперструкция); 19 - северна стена на I/19 (субструкция); 20 - пласт на I/19а; 21 - подово ниво на I/19а; 22 - огнище в I/19а за отоплението на I/18а; 23 - стерилен хумус;

Обр. 40

═ - глинена подова замазка; ┄ - хоросанова подова замазка; ▨ - хоросанов пласт (в 9);
∴ - хоросанови деструкции; ◇ - горели кирпичи; ۷۷۷ - пепел и въглени.

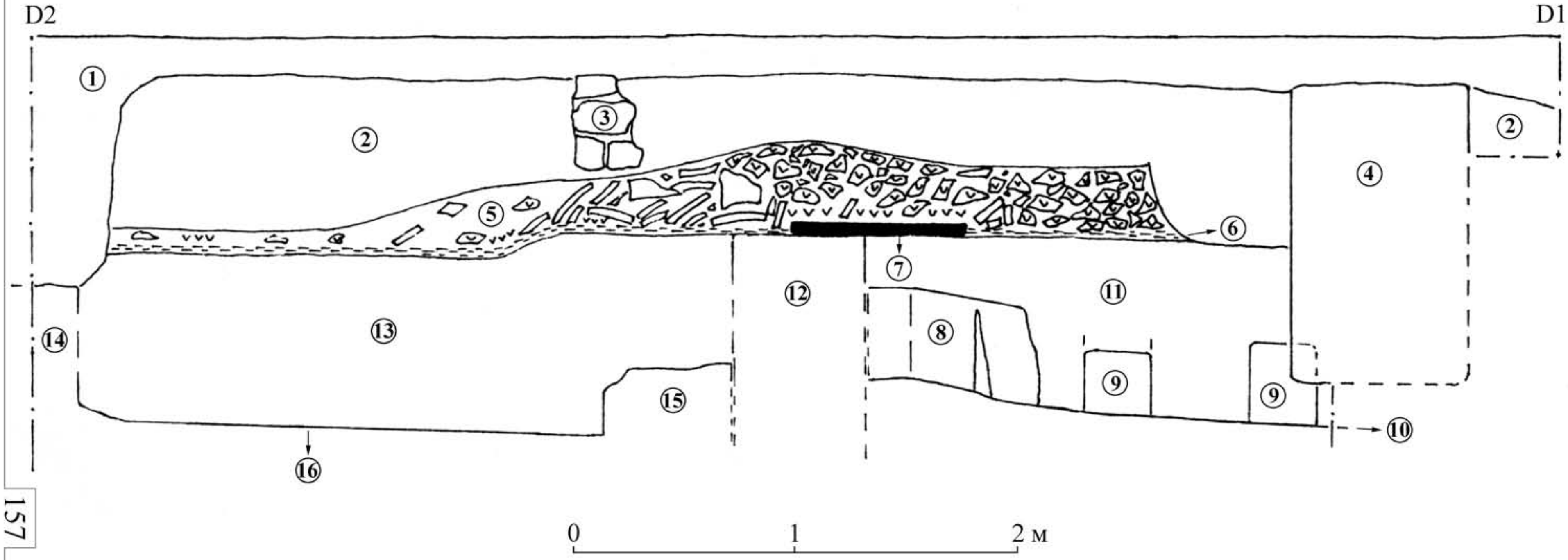

1 - пласт (насип) със съвременни материали; 2 - пласт (насип) с преотложени материали от IV-VI в.; 3 - късна стена (XIX в. ?); 4 - южната стена на III/8; 5 - пласт на III/8; 6 - подово ниво на III/8; 7 - огнище на III/8; 8 - опорен банкет в I/18в; 9 - опорни тухлени колонки в I/18в; 10 - под на хипокауста на I/18в; 11 - източна стена на I/18; 12 - междинна стена на I/18 и I/19; 13 - източна стена на I/19; 14 - северна стена на I/19; 15 - префурниум от фаза “а”; 16 - подиум на I/19.

═══ - глинена подова замазка; ⬭ - горели кирпичи; vvv - пепел и въглени.

Обр. 41

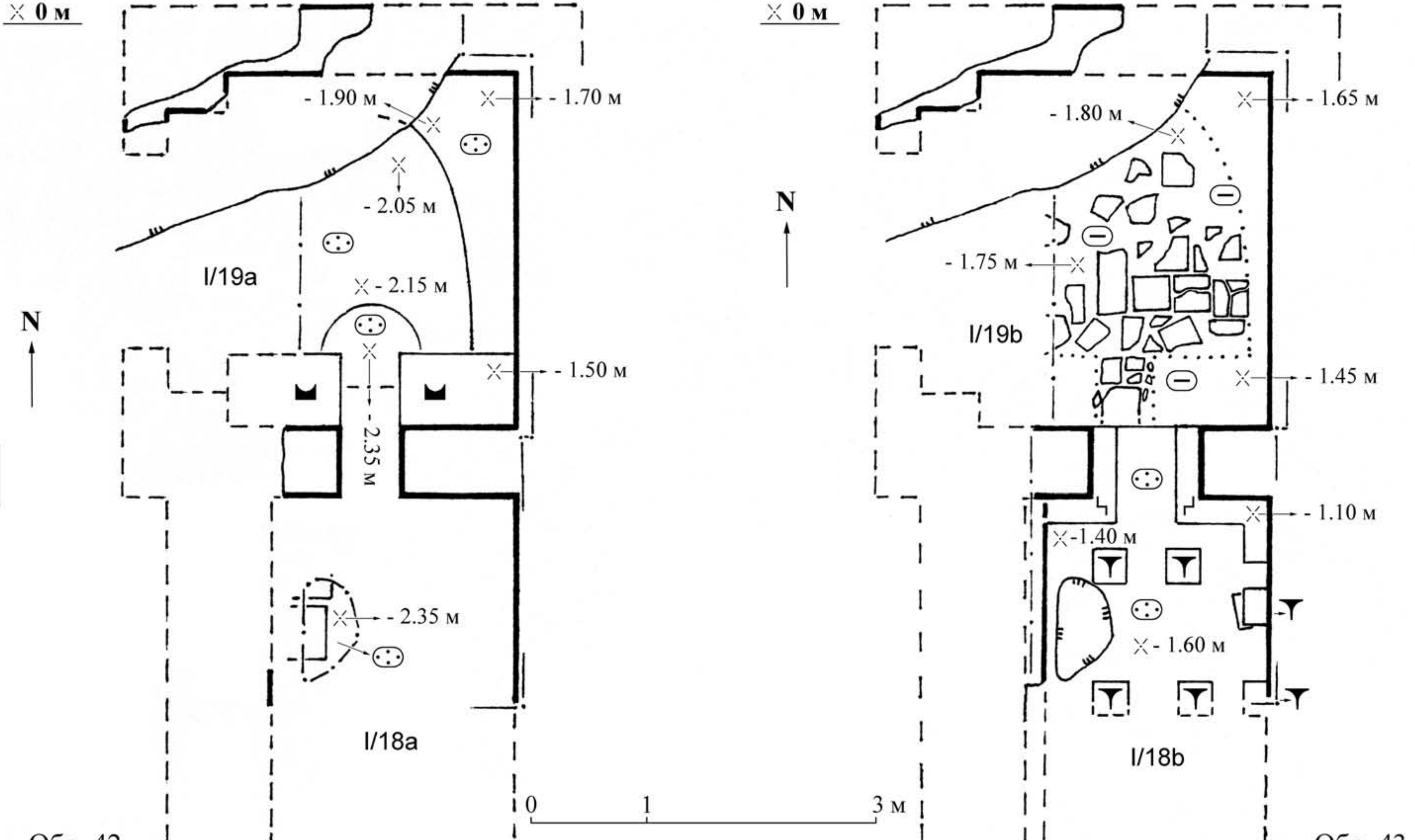
× 0 м
- 1.90 м
- 1.70 м
- 2.05 м
I/19a
× - 2.15 м
N
- 1.50 м
2.35 м
- 2.35 м
I/18a
0
1
3 м
× 0 м
- 1.80 м
- 1.65 м
N
- 1.75 м
I/19b
- 1.45 м
- 1.10 м
×-1.40 м
× - 1.60 м
I/18b

Обр. 42

Обр. 43

⊙ - хоросанова подова замазка; ◣ - префурниум; ┕ ┙ - опорни тухлени банкети; ▼ - опорни тухлени колонки; ⊖ - глинена подова замазка; ⋯ - части от съоръжения на I/19a над подовото ниво на I/19b.

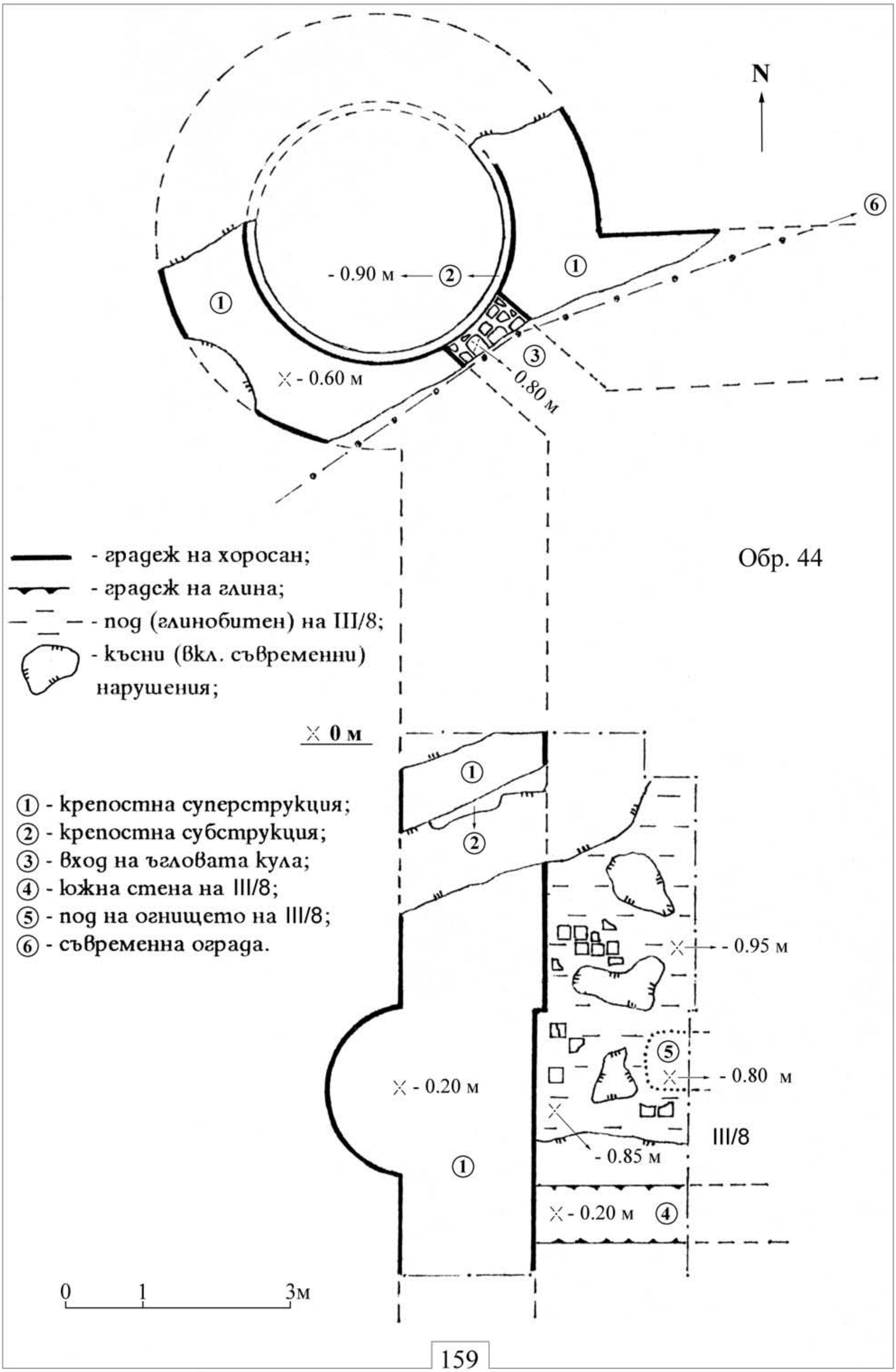
N
⑥
- 0.90 м
②
①
①
③
× - 0.60 м
0.80 м
- градеж на хоросан;
- градеж на глина;
- под (глинобитен) на III/8;
- късни (вкл. съвременни) нарушения;
× 0 м
① - крепостна суперструкция;
② - крепостна субструкция;
③ - вход на ъгловата кула;
④ - южна стена на III/8;
⑤ - под на огнището на III/8;
⑥ - съвременна ограда.
①
②
× - 0.95 м
⑤
× - 0.80 м
× - 0.20 м
III/8
- 0.85 м
①
× - 0.20 м
④
0
1
3м

Обр. 44

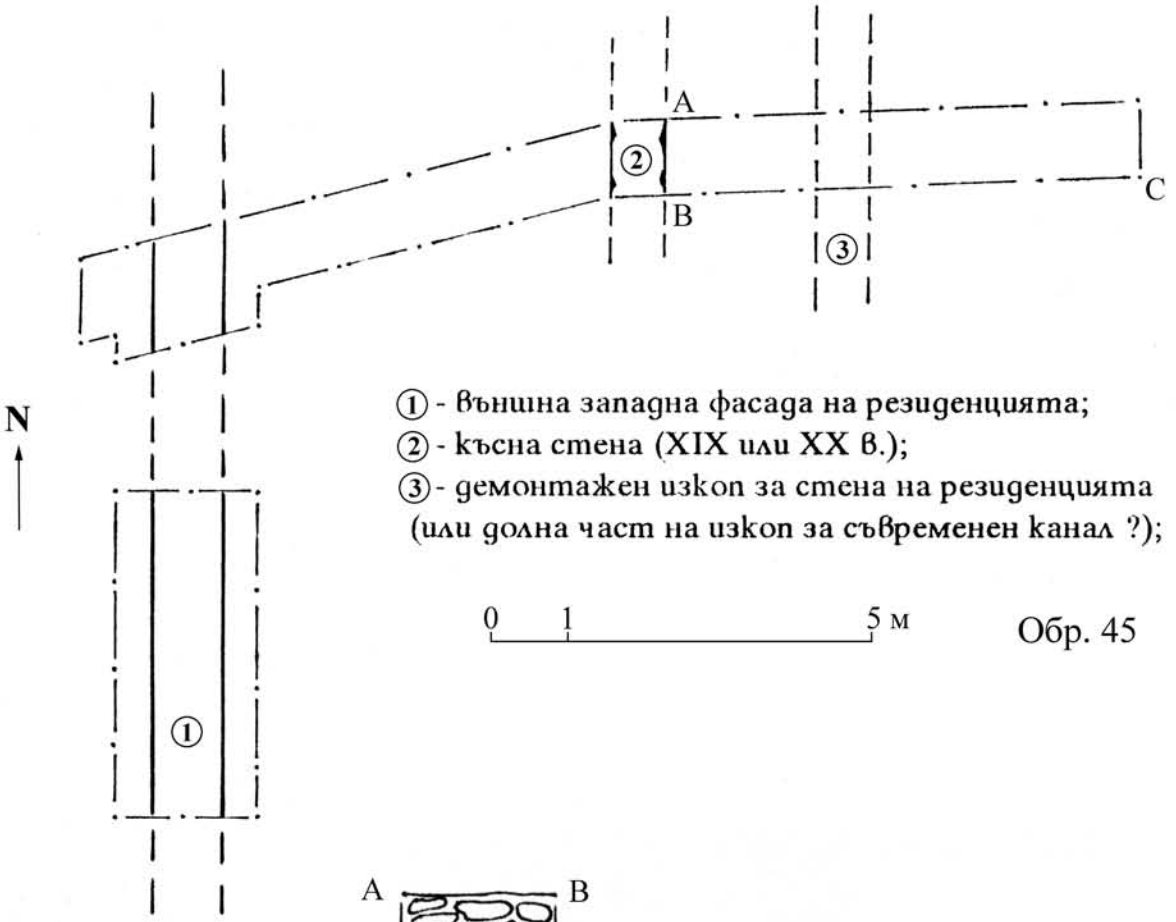
A
B
C
N
①
②
③
0
1
5 м

① - външна западна фасада на резиденцията;
② - късна стена (XIX или XX в.);
③ - демонтажен изкоп за стена на резиденцията (или долна част на изкоп за съвременен канал ?);

Обр. 45

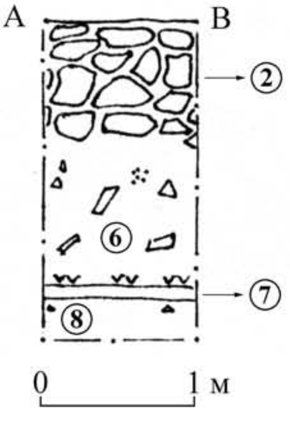

∴ - хоросанови деструкции;
vvv - пепел и въглени;

Обр. 46

④ - съвременно нарушение; ⑤ - насип, включващ и съвременни материали; ⑥ - пласт (насип) с преотложени късноантични материали; ⑦ - слой с трамбована жълта глина; ⑧ - стерилен хумус.

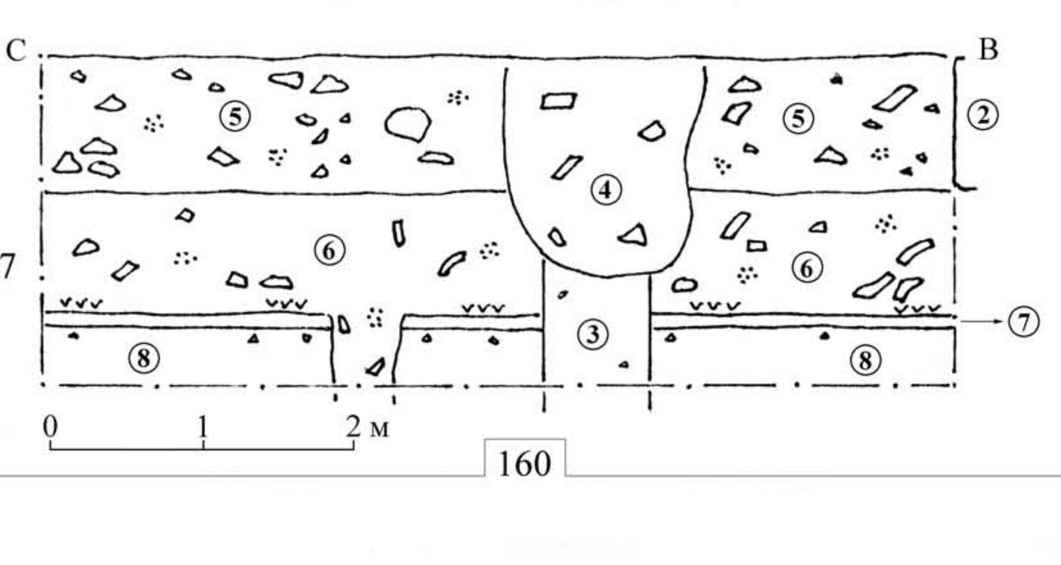
C
B
②
③
④
⑤
⑤
⑥
⑥
⑦
⑧
⑧
0
1
2 м

Обр. 47

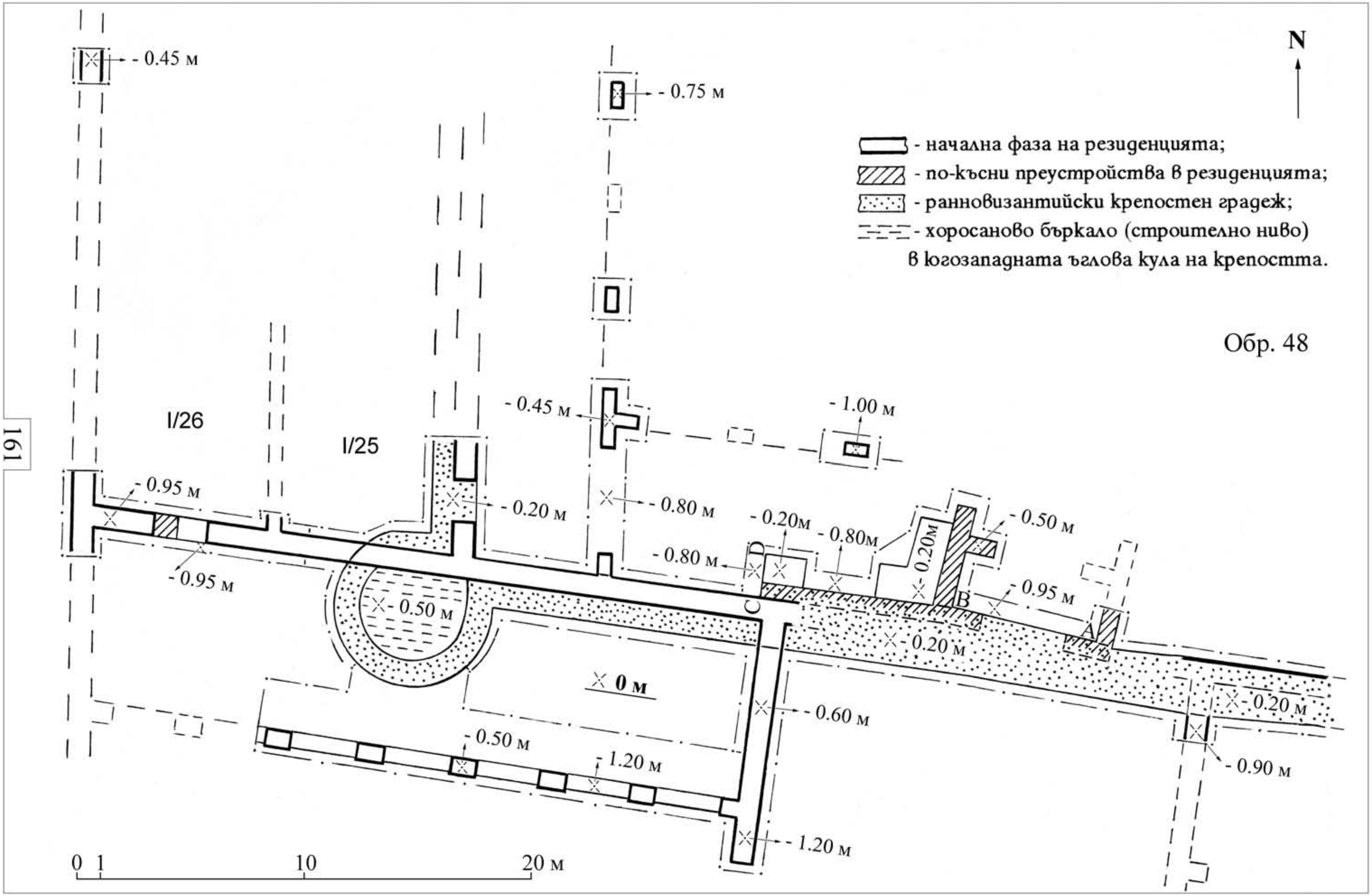
N
- 0.45 м
- 0.75 м
▭ - начална фаза на резиденцията;
▨ - по-късни преустройства в резиденцията;
⬚ - ранновизантийски крепостен градеж;
- хоросаново бъркало (строително ниво) в югозападната ъглова кула на крепостта.
I/26
I/25
- 0.45 м
- 1.00 м
- 0.95 м
- 0.20 м
- 0.80 м
- 0.20м
- 0.80м
- 0.50 м
- 0.20м
- 0.80 м
D
C
B
A
- 0.95 м
- 0.95 м
- 0.50 м
- 0.20 м
0 м
- 0.60 м
- 0.20 м
- 0.50 м
- 1.20 м
- 0.90 м
- 1.20 м
0 1 10 20 м

Обр. 48

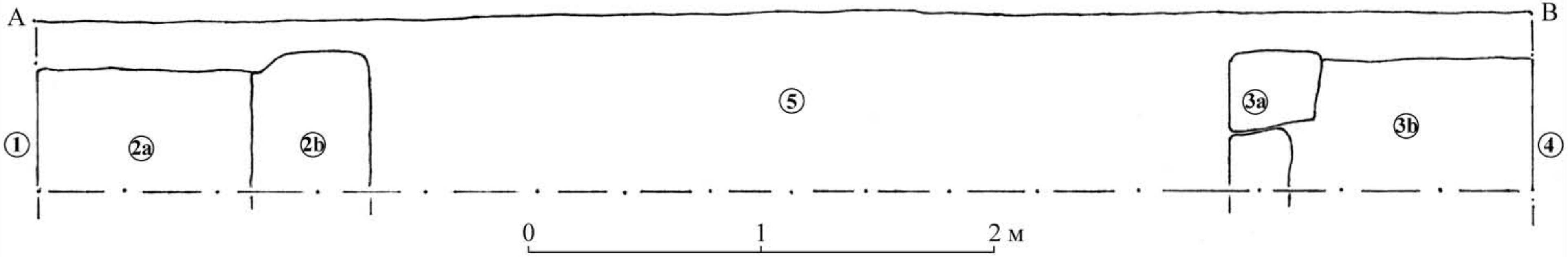

1 - източен фланкиращ зид на по-късния вход в западния сектор на южното крило на резиденцията; 2 - източна страница на южния портал на входа (а - тухлен градеж; b - квадров блок); 3 - западна страница на същия портал (а - квадров блок; b - тухлен градеж); 4 - западен фланкиращ зид на споменатия вход; 5 - зазиждащ и надзиждащ ранновизантийски крепостен градеж.

Обр. 49

1 - западна страница (квадров блок) на първоначалния вход
в западния сектор на южното крило на резиденцията;
2 - западен край (квадров блок) на по-късната стена,
преграждаща част от първоначалното входно пространство
в западния сектор на южното крило резиденцията;
3 - крепостен градеж, надзиждащ “1”;
4 - западна стъпка на стълбището при западния участък
на южната крепостна стена;

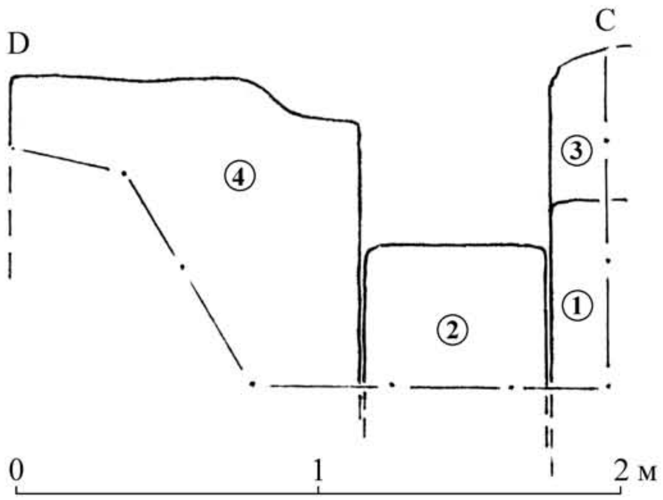

Обр. 50

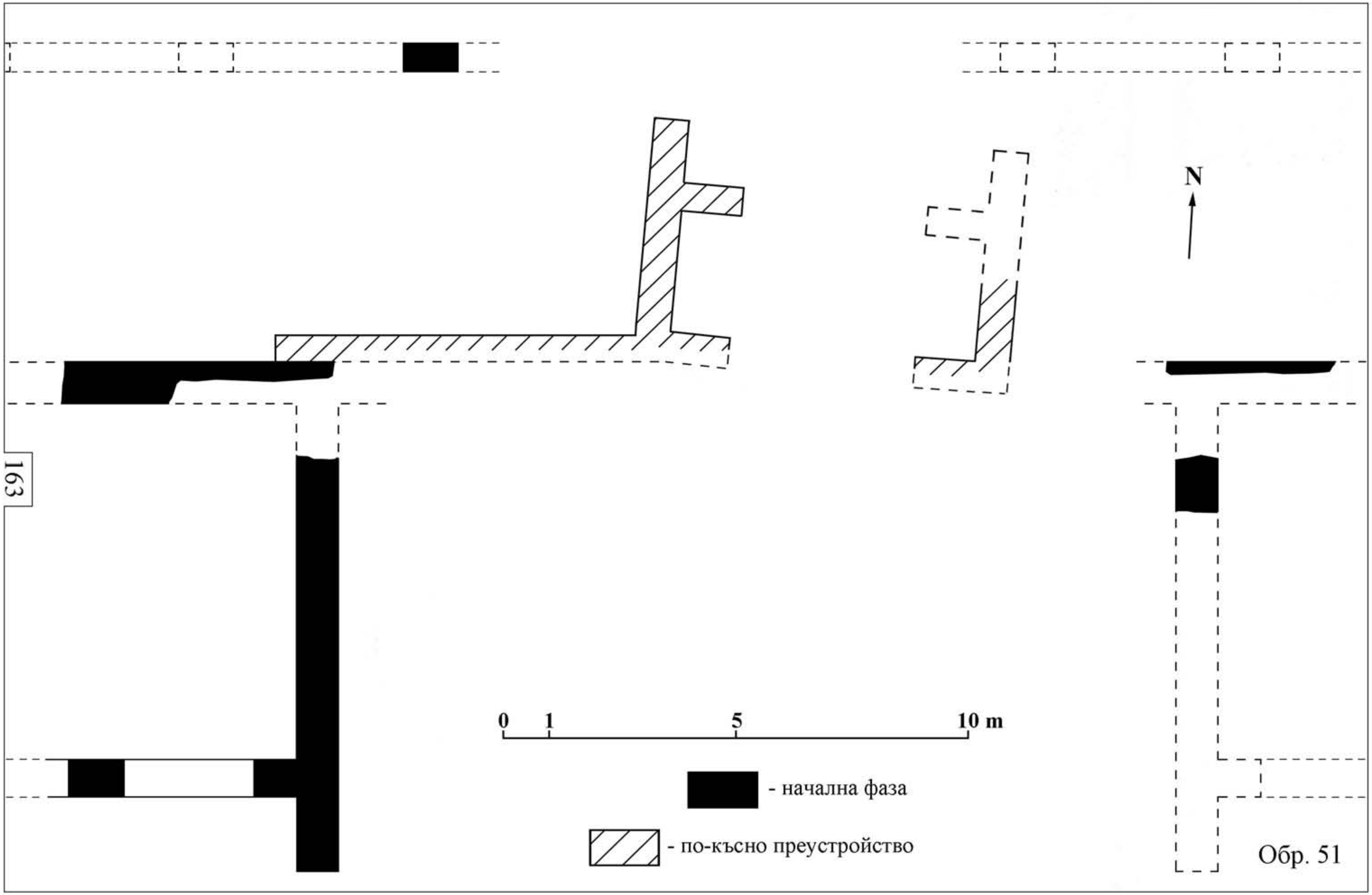
N
0
1
5
10 m
- начална фаза
- по-късно преустройство

Обр. 51

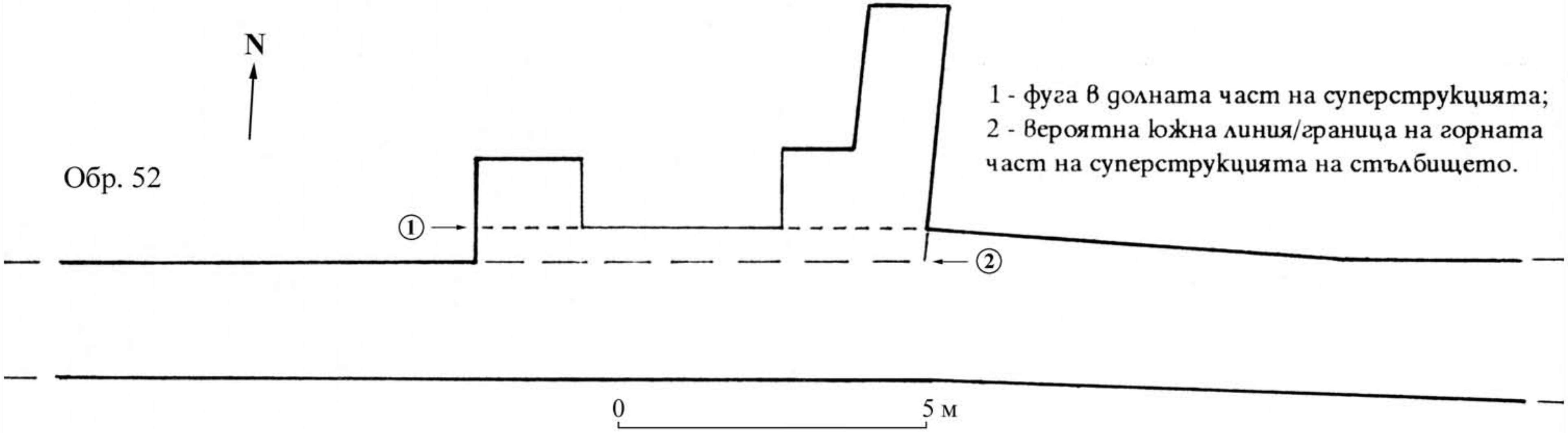

Обр. 52

1 - фуга в долната част на суперструкцията;
2 - вероятна южна линия/граница на горната част на суперструкцията на стълбището.

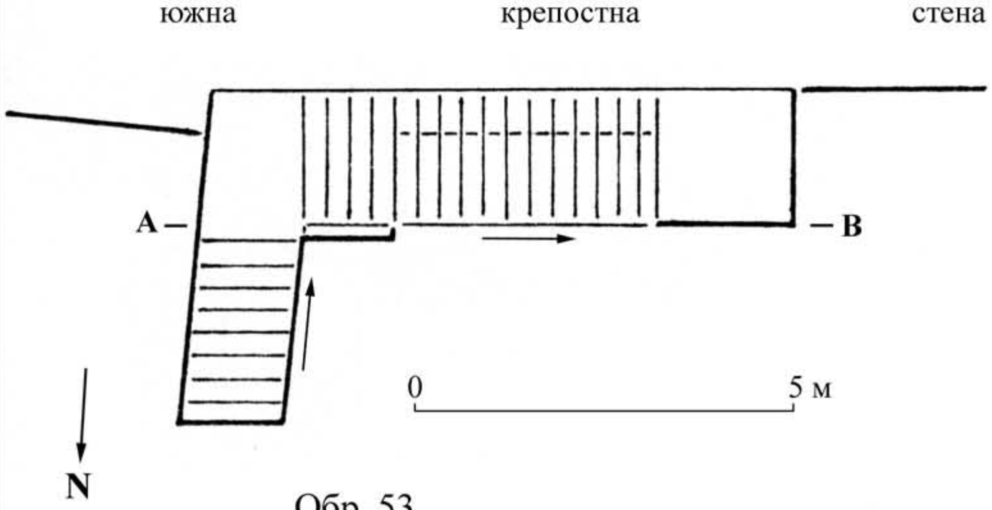
южна
крепостна
стена
A
B
0
5 м
N

Обр. 53

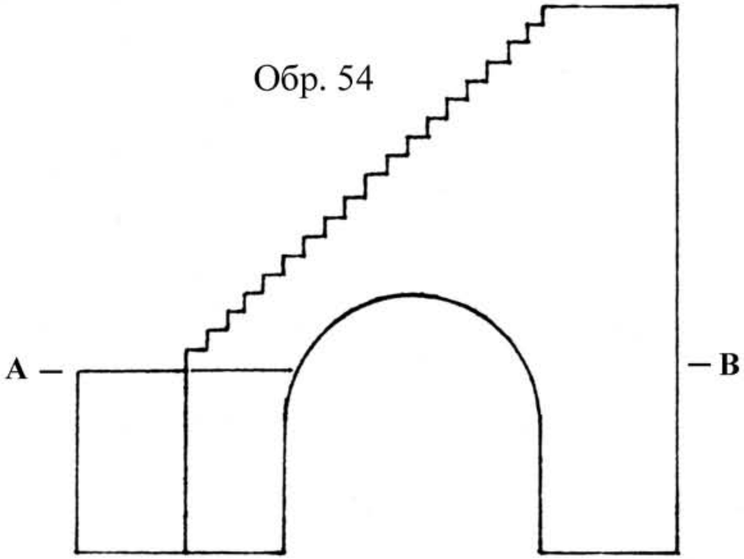

Обр. 54

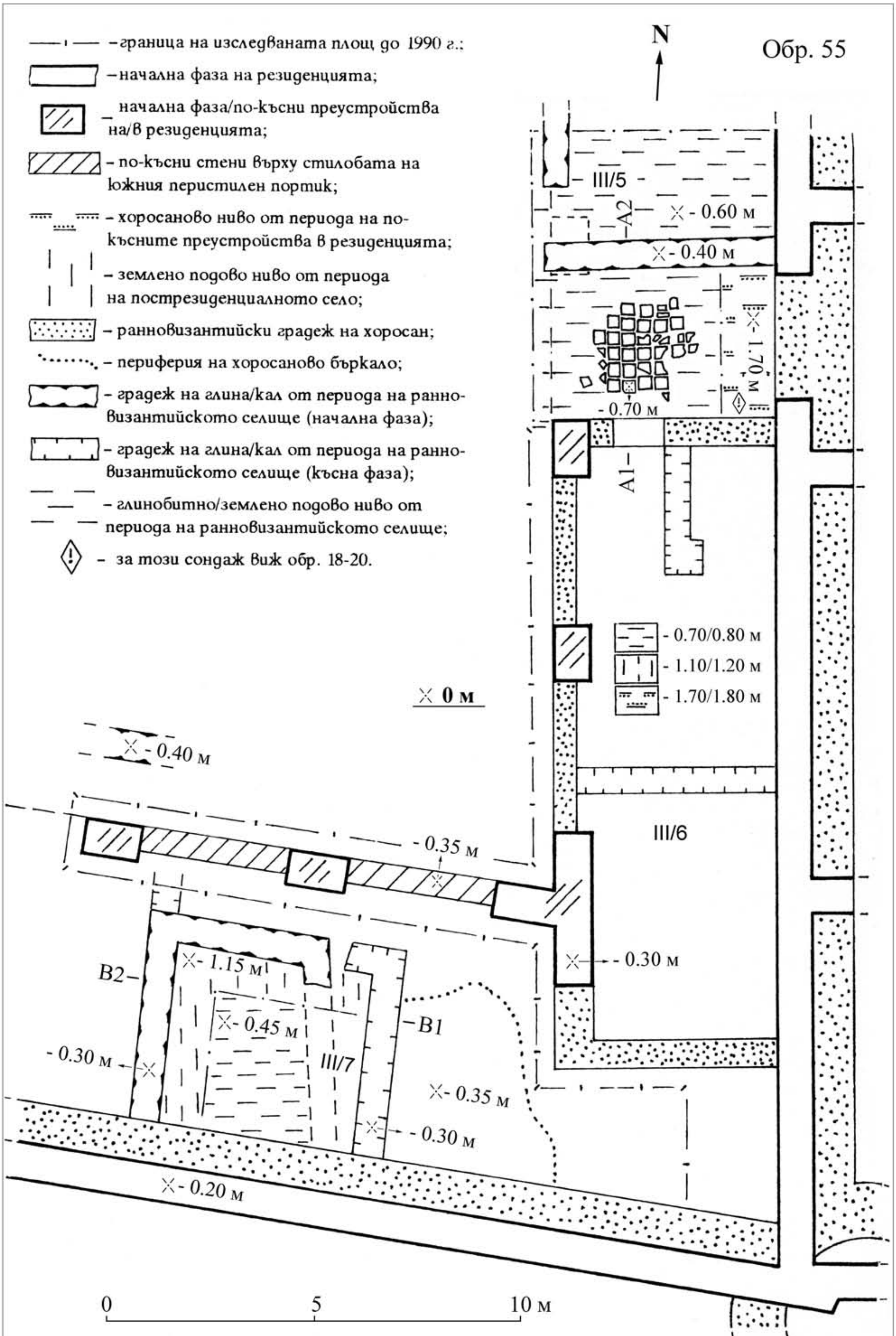
– граница на изследваната площ до 1990 г.;
– начална фаза на резиденцията;
– начална фаза/по-късни преустройства на/в резиденцията;
– по-късни стени върху стилобата на южния перистилен портик;
– хоросаново ниво от периода на по-късните преустройства в резиденцията;
– землено подово ниво от периода на построезиденциалното село;
– ранновизантийски градеж на хоросан;
– периферия на хоросаново бъркало;
– градеж на глина/кал от периода на ранновизантийското селище (начална фаза);
– градеж на глина/кал от периода на ранновизантийското селище (късна фаза);
– глинобитно/землено подово ниво от периода на ранновизантийското селище;
– за този сондаж виж обр. 18-20.
N
III/5
A2
- 0.60 м
- 0.40 м
- 1.70 м
- 0.70 м
A1
- 0.70/0.80 м
- 1.10/1.20 м
- 1.70/1.80 м
0 м
- 0.40 м
- 0.35 м
III/6
- 0.30 м
B2
- 1.15 м
- 0.45 м
B1
III/7
- 0.30 м
- 0.35 м
- 0.30 м
- 0.20 м
0
5
10 м

Обр. 55

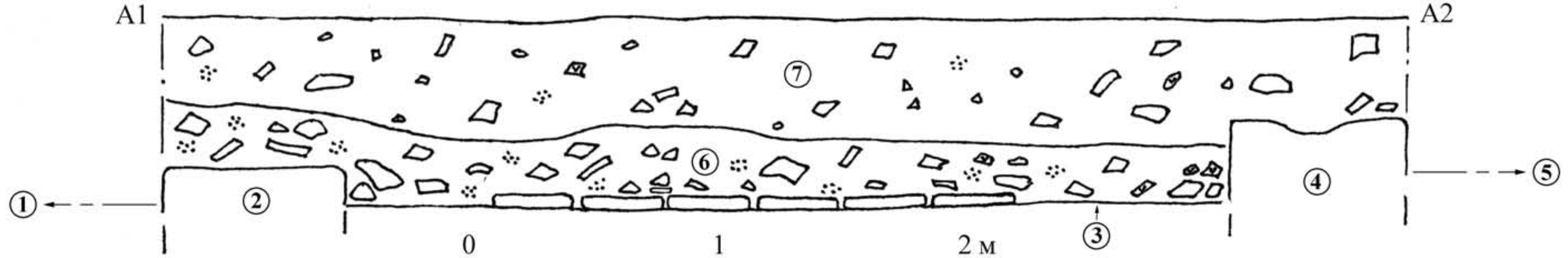

1 - под на сградата III/6; **2** - вход на III/6; **3** - ниво на предверието на III/6; **4** - южна стена на сградата III/5; **5** - под на III/5; **6** - пласт с деструкции и материали от ранновизантийската епоха; **7** - пласт с преотложени материали от IV-VI в.; ⁘ ∴ - хоросан (деструкции); ⊘ ⊘ - горели кирпичи.

Обр. 56

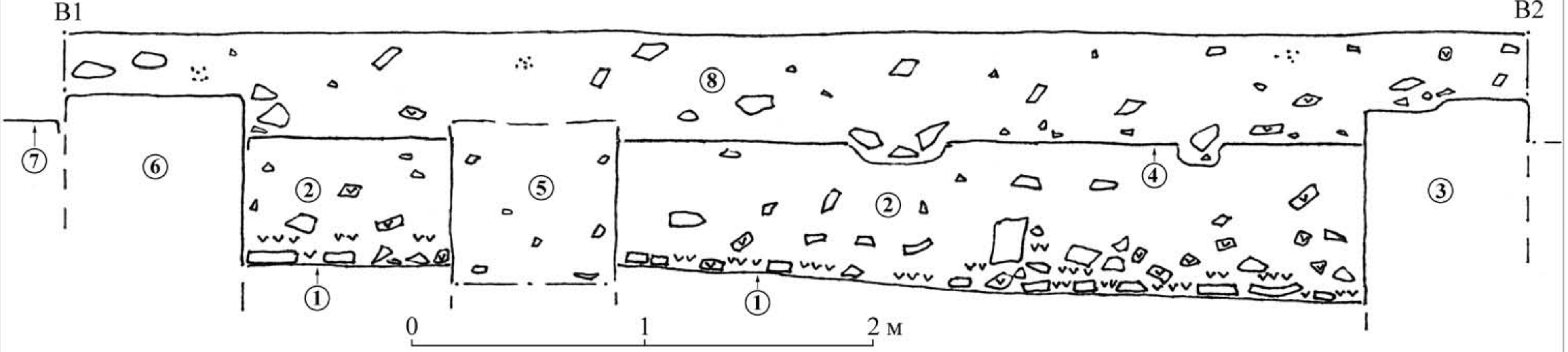

1 - ниво от периода на пострезиденциалното село; **2** - пласт с деструкции и материали от периода на пострезиденциалното село; **3** - западната стена на сградата III/7; **4** - ниво от началната фаза на III/7; **5** - демонтажен изкоп (пълнеж) за първоначалната източна стена на III/7; **6** - по-късна източна стена на III/7; **7** - ниво на хоросаново бъркало (пресечено от "6"); **8** - пласт с преотложени материали от IV-VI в.; ⁘ ∴ - хоросан (деструкции); ⱽⱽⱽ - пепел и въглени; ⊘ ▭ - горели кирпичи.

Обр. 57

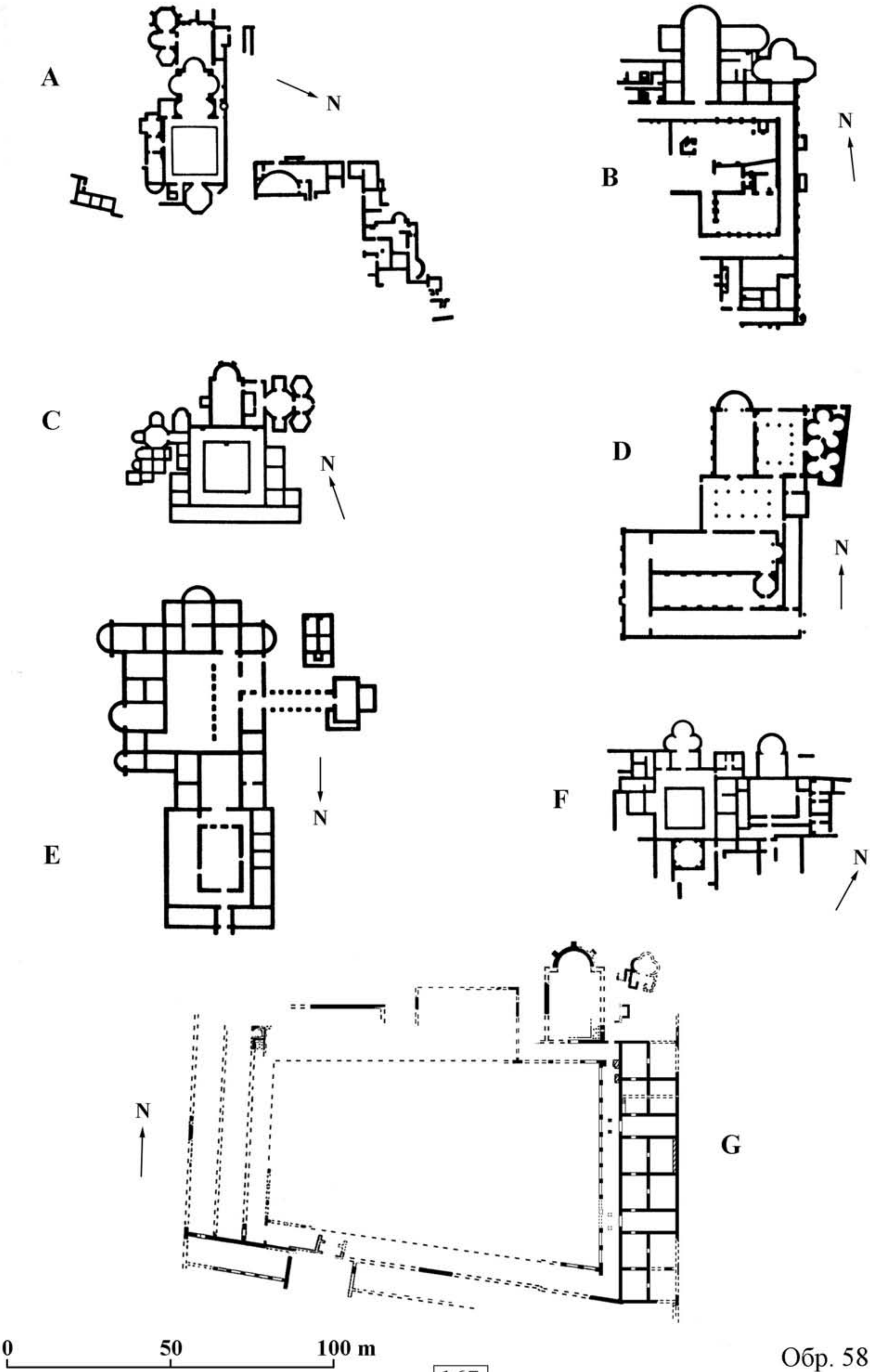
A
N
B
N
C
N
D
N
E
N
F
N
G
N
0
50
100 m

Обр. 58

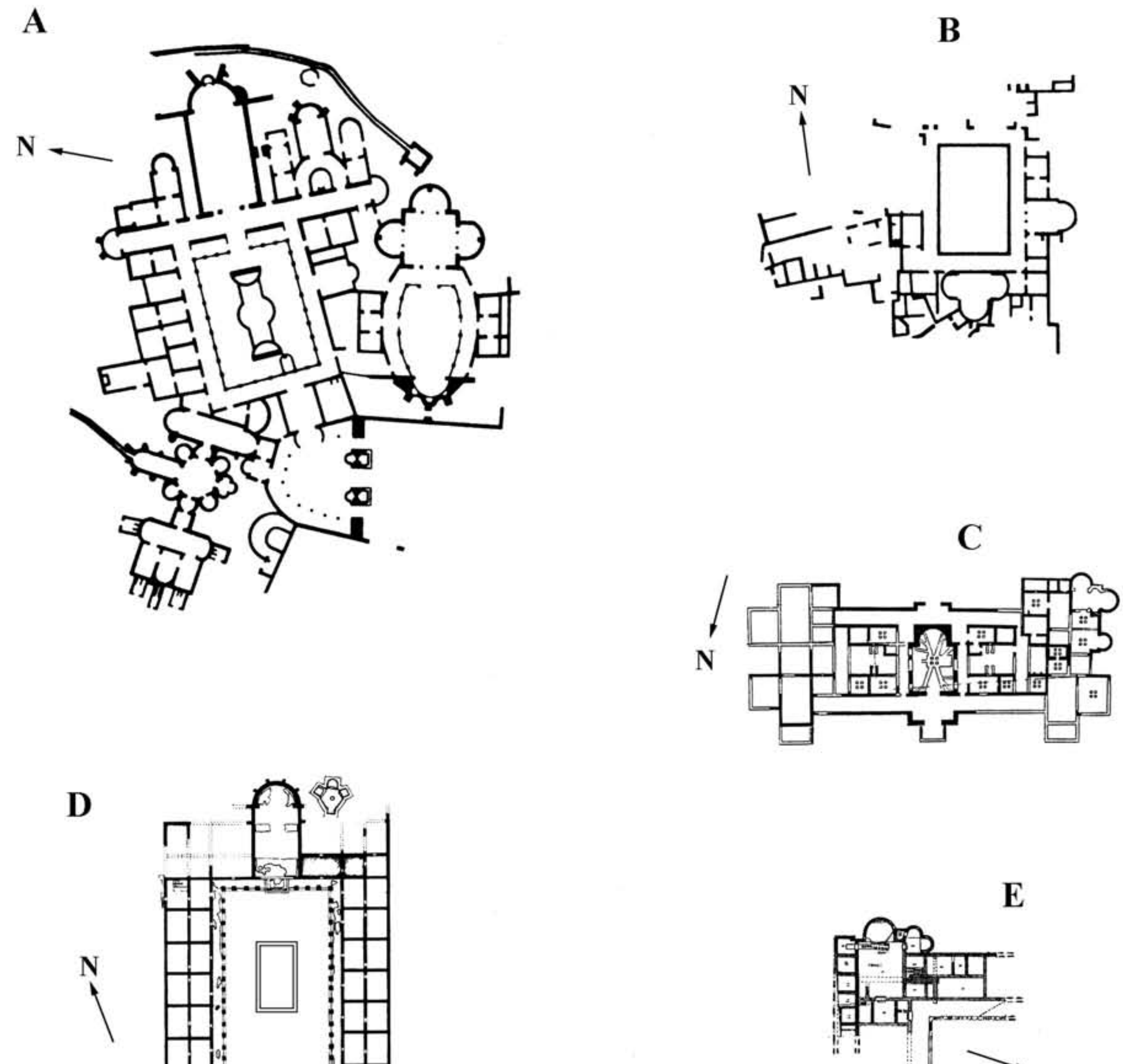
A
N
B
N
C
N
D
N
E
N
F
N
0
50
100 m

Обр. 59

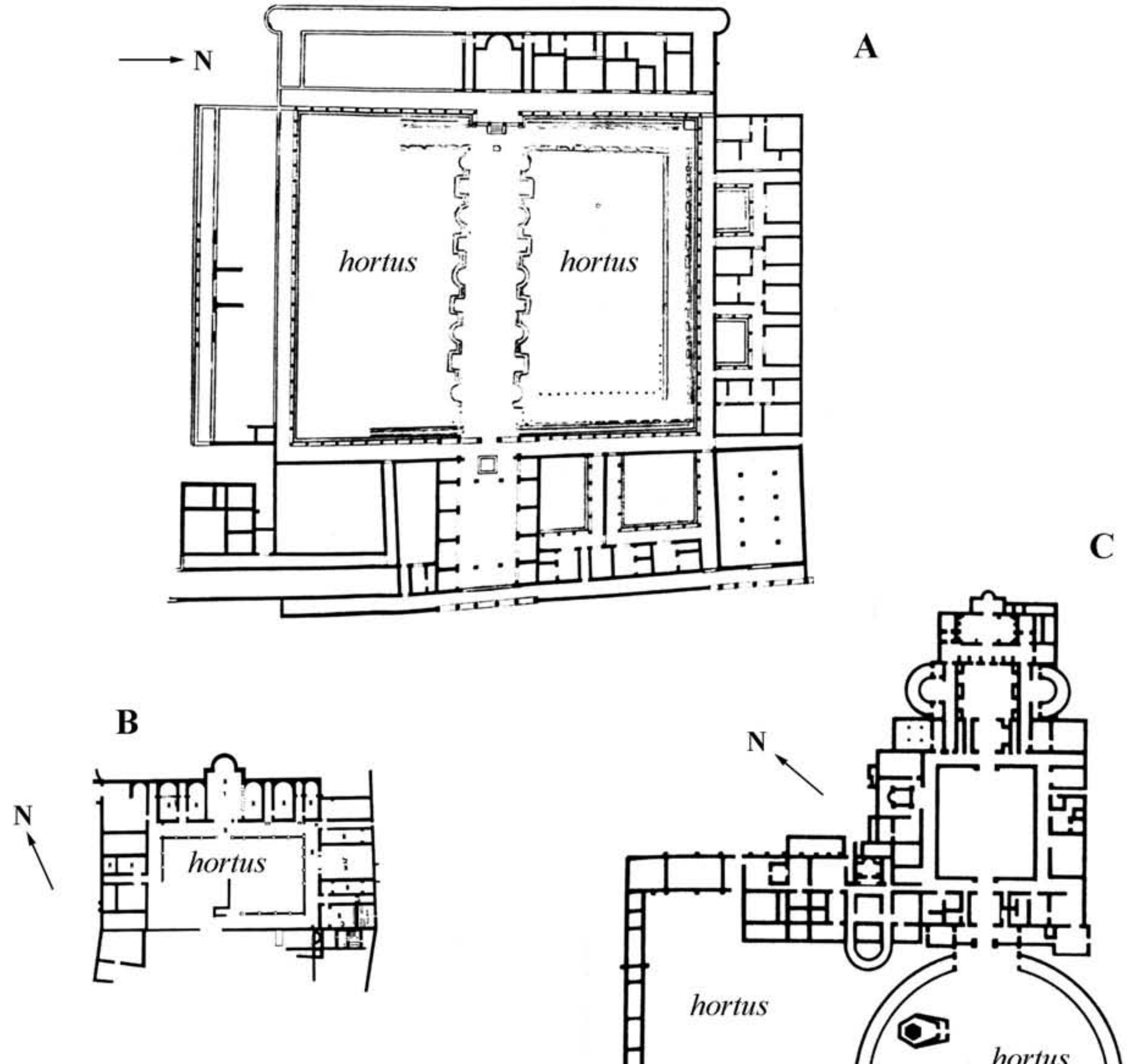
N
A
hortus
hortus
C
B
N
hortus
N
hortus
hortus
N
D
0
50
100 m

Обр. 60

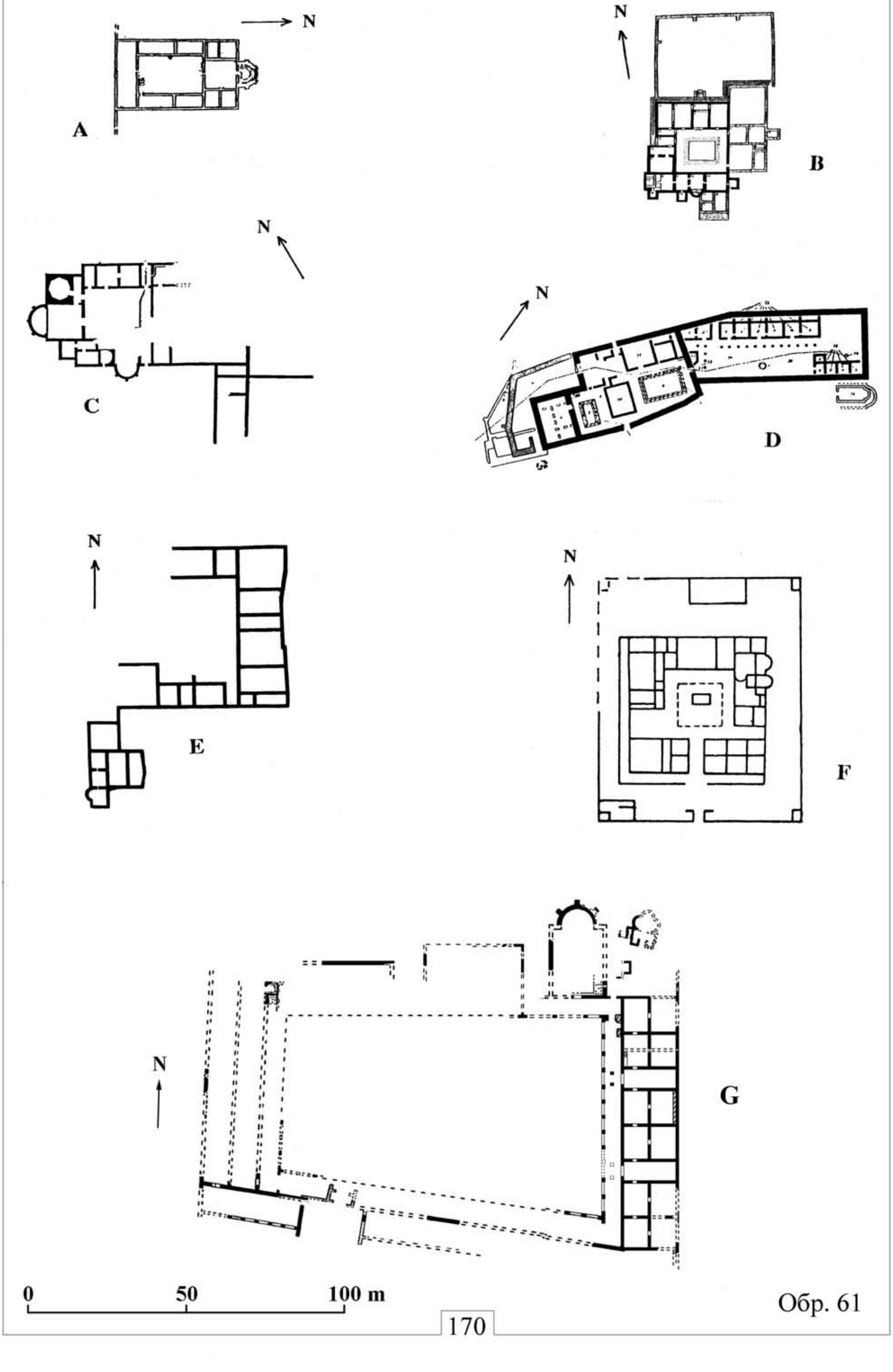
N
A
N
B
N
C
N
D
N
E
N
F
N
G
0
50
100 m

Обр. 61

Обр. 62

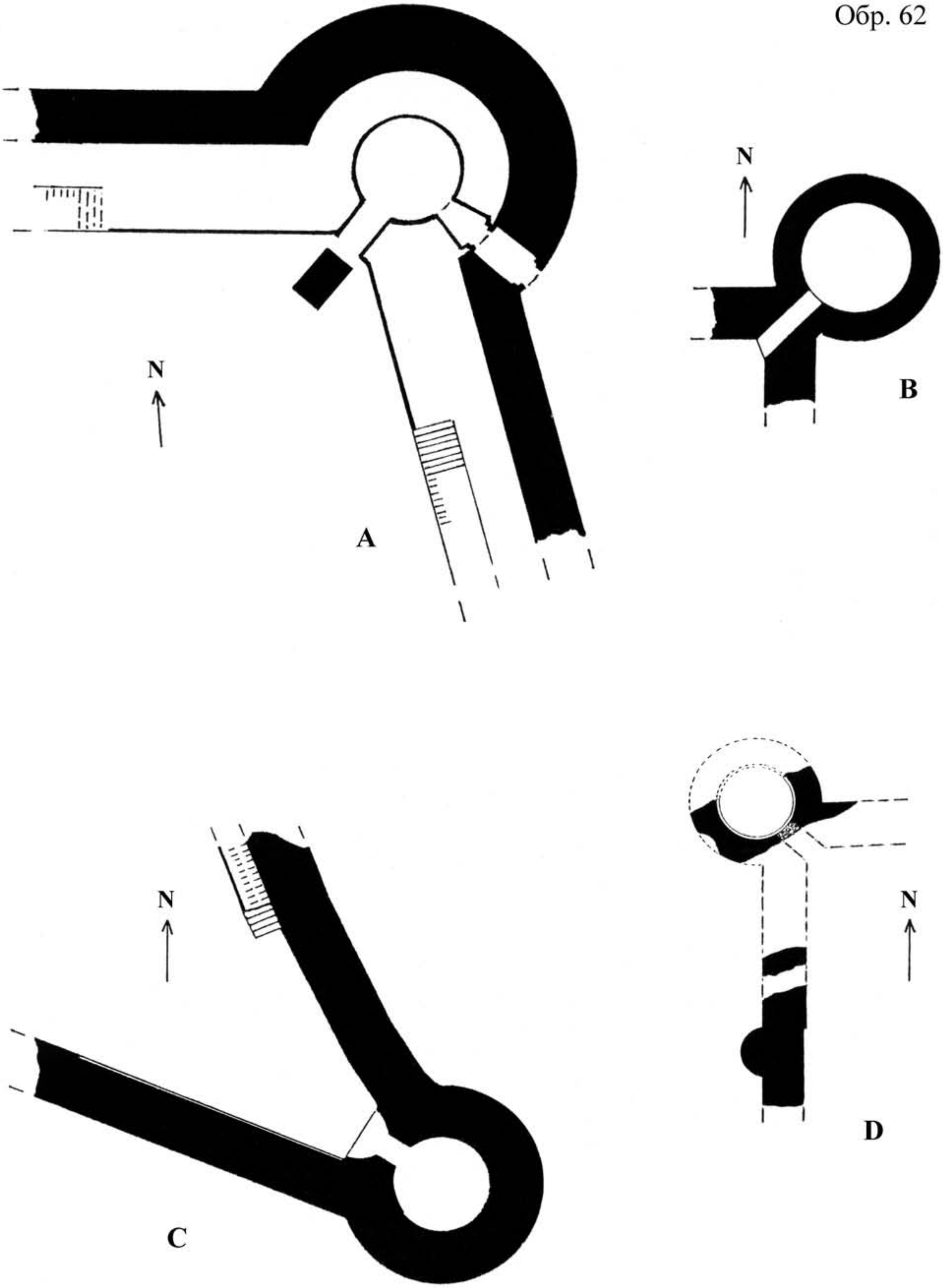
N
A
N
B
N
C
N
D
■ - ранновизантийска епоха
0
5
10 м

Обр. 63

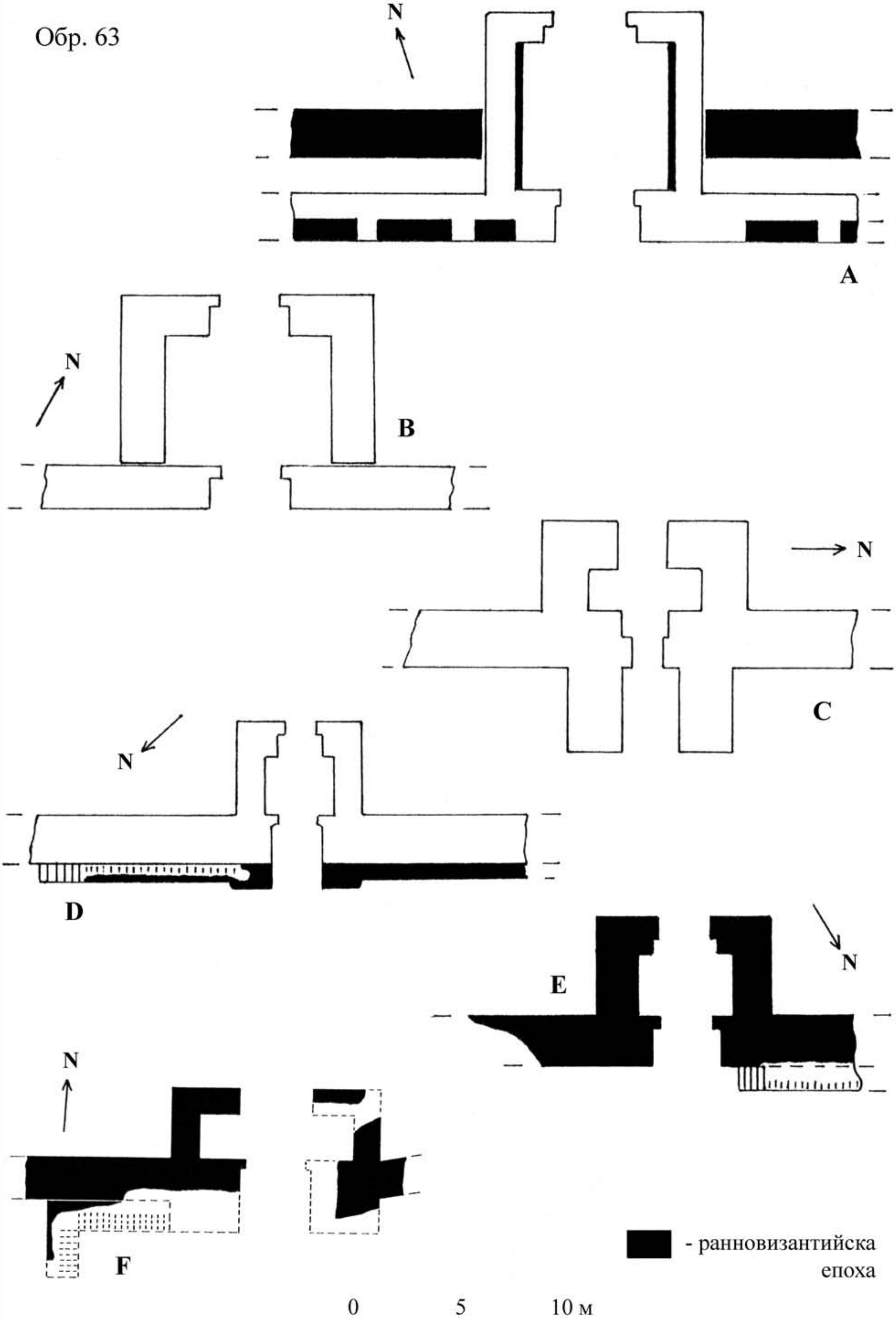
N
A
N
B
N
C
N
D
N
E
N
F
- ранновизантийска епоха
0
5
10 м

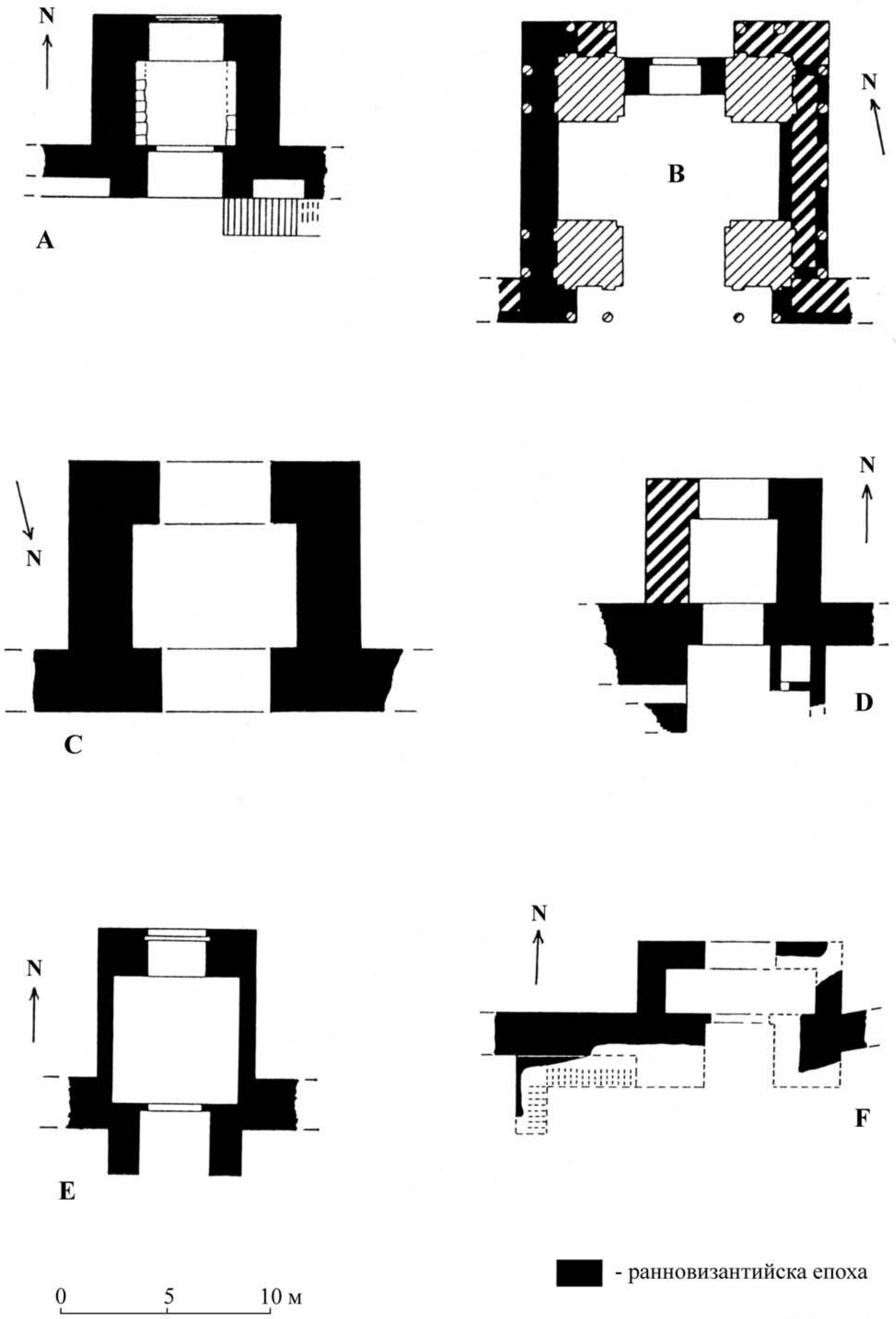
N
A
N
B
N
C
N
D
N
E
N
F
- ранновизантийска епоха
0
5
10 м

Обр. 64

Обр. 65

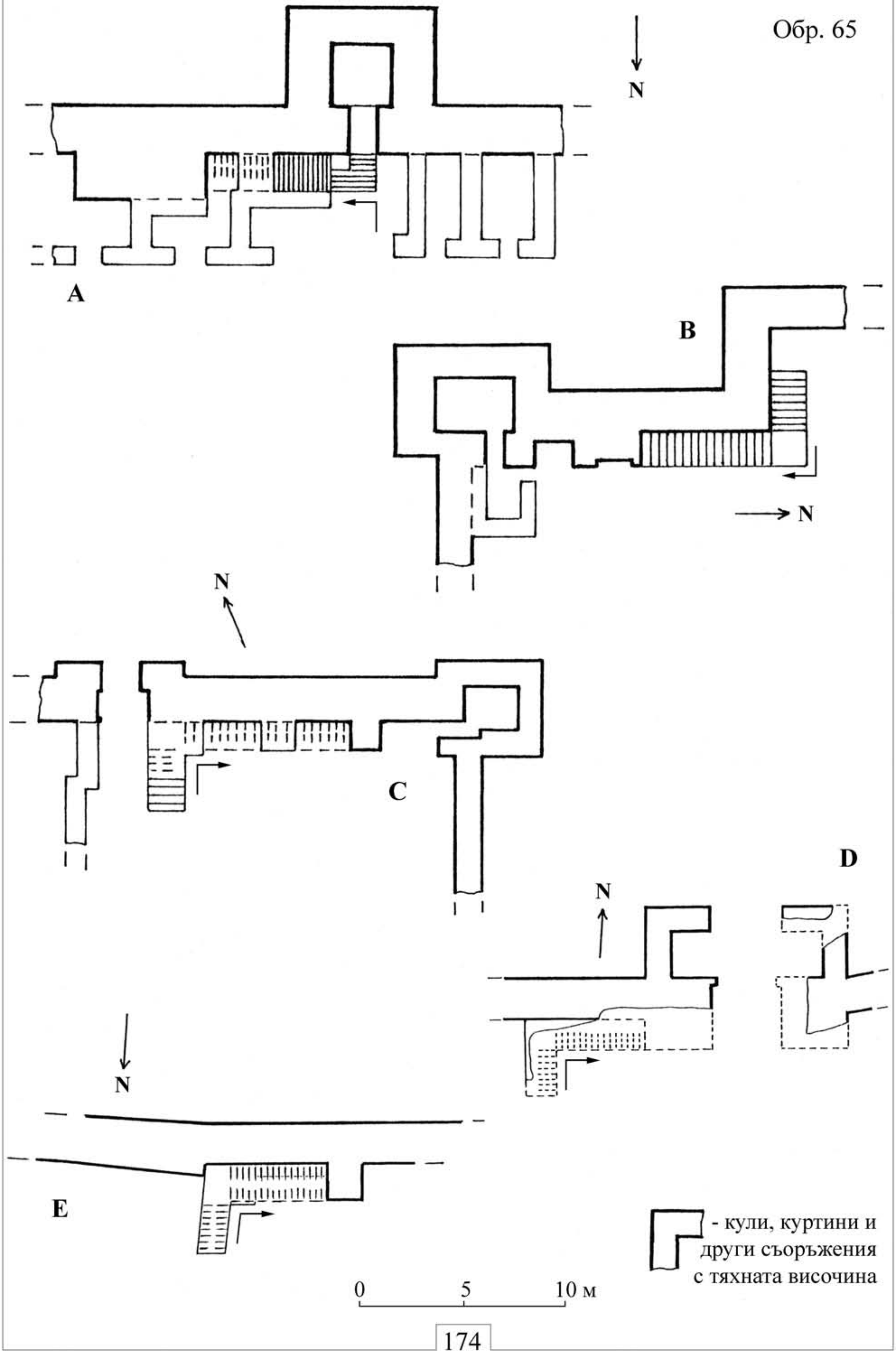
N
A
B
N
N
C
D
N
N
E
- кули, куртини и
други съоръжения
с тяхната височина
0
5
10 м

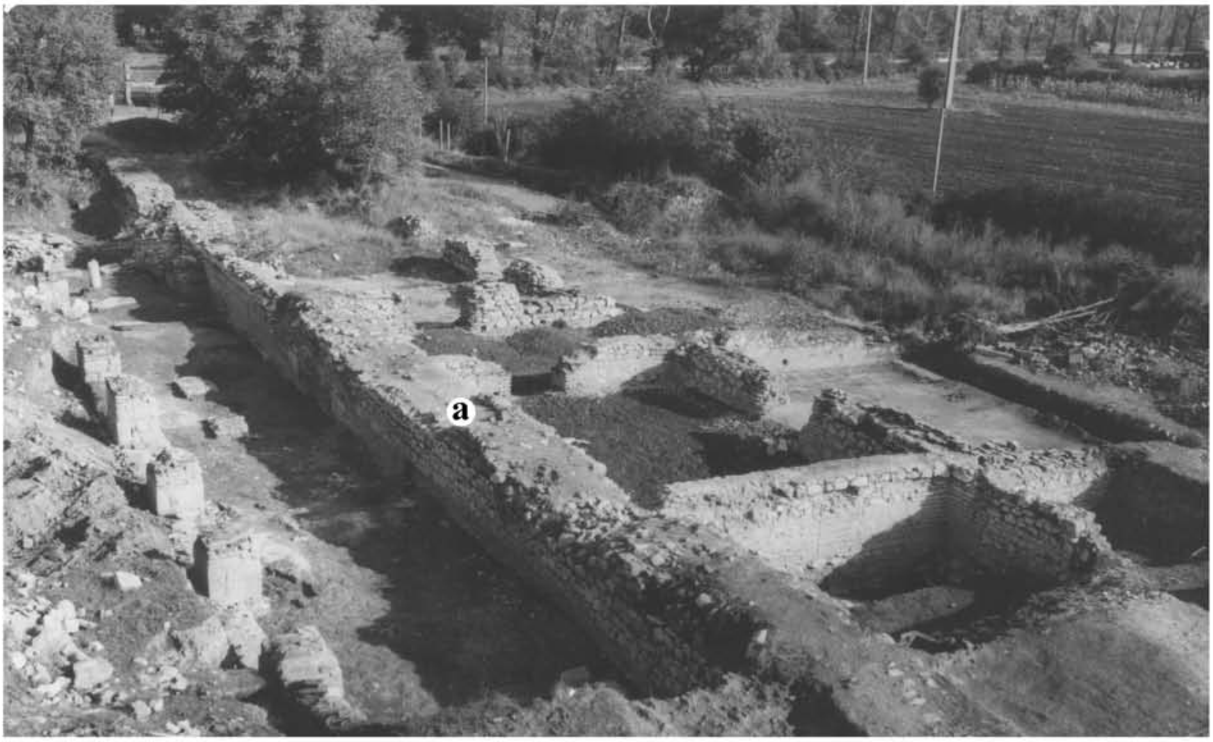

Обр. 66

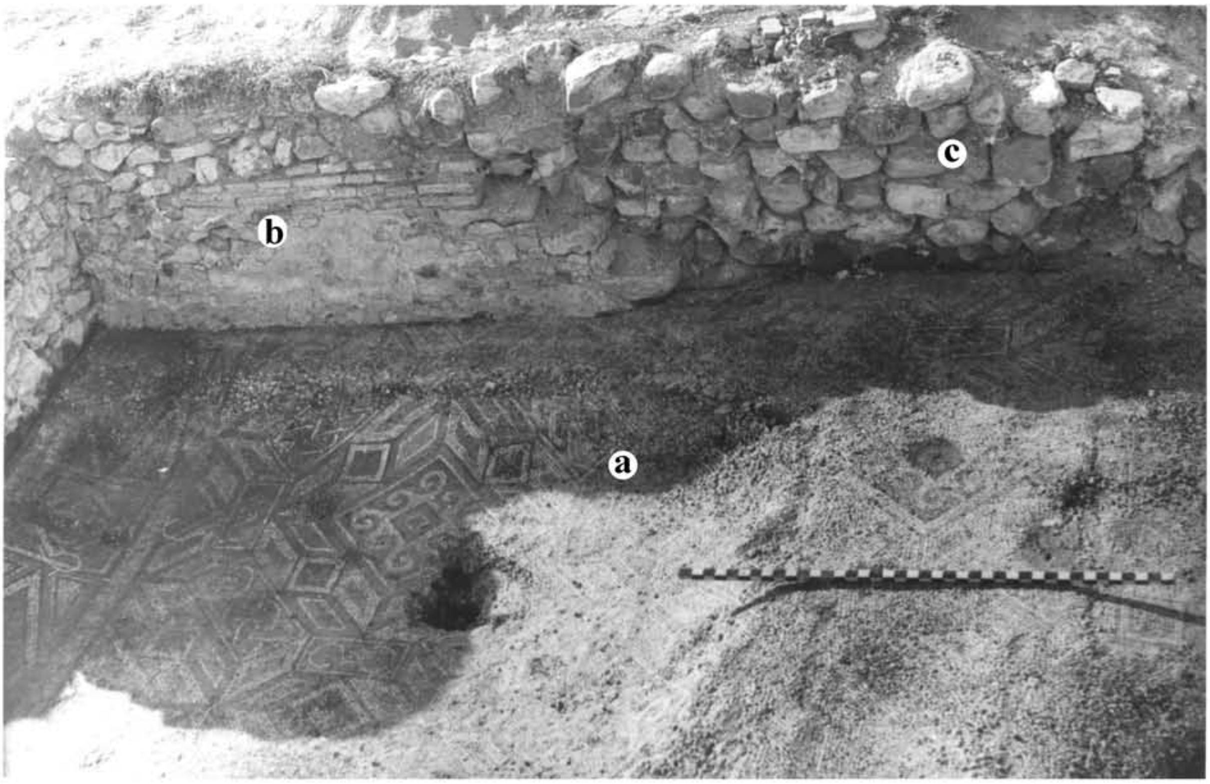

Обр. 67

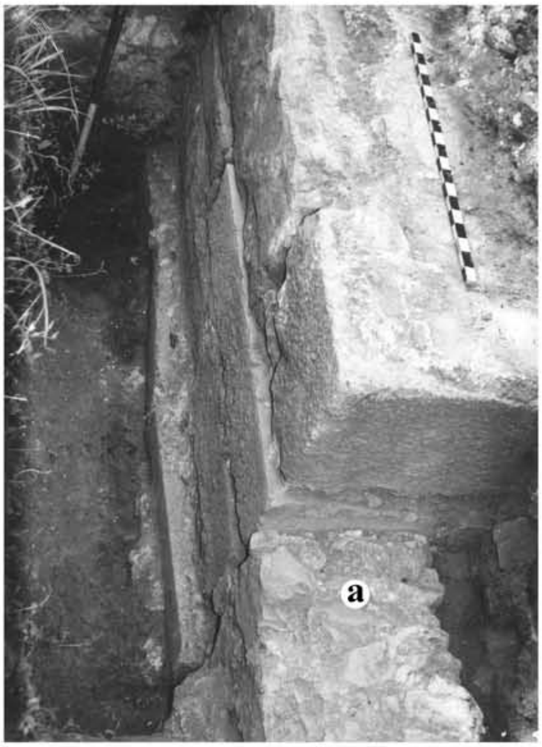

Обр. 68

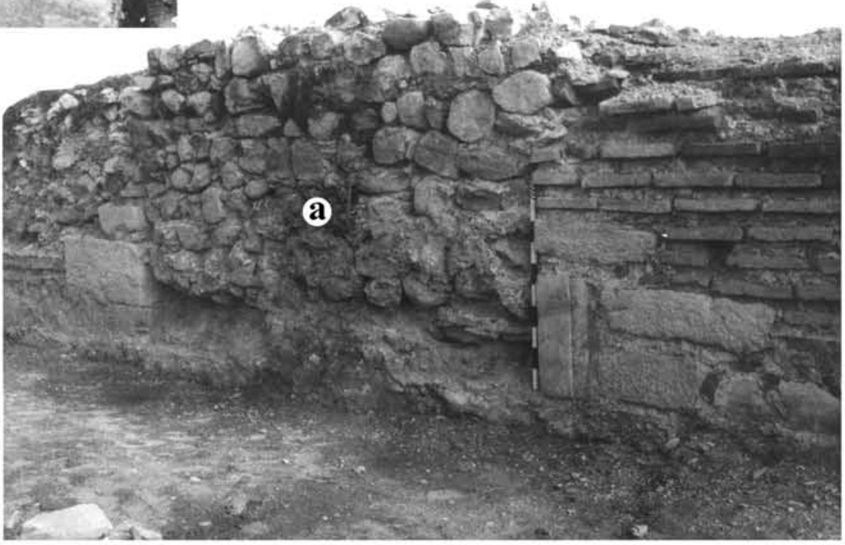

Обр. 69

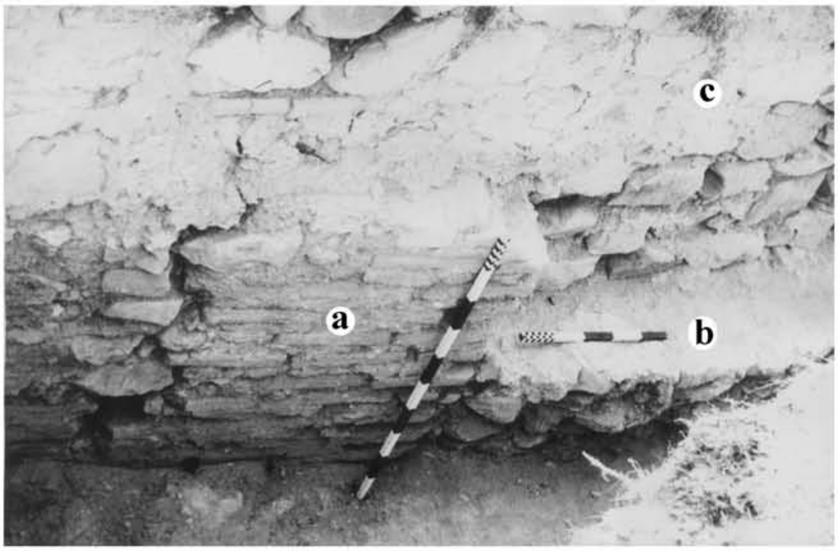

Обр. 70

Обр. 71

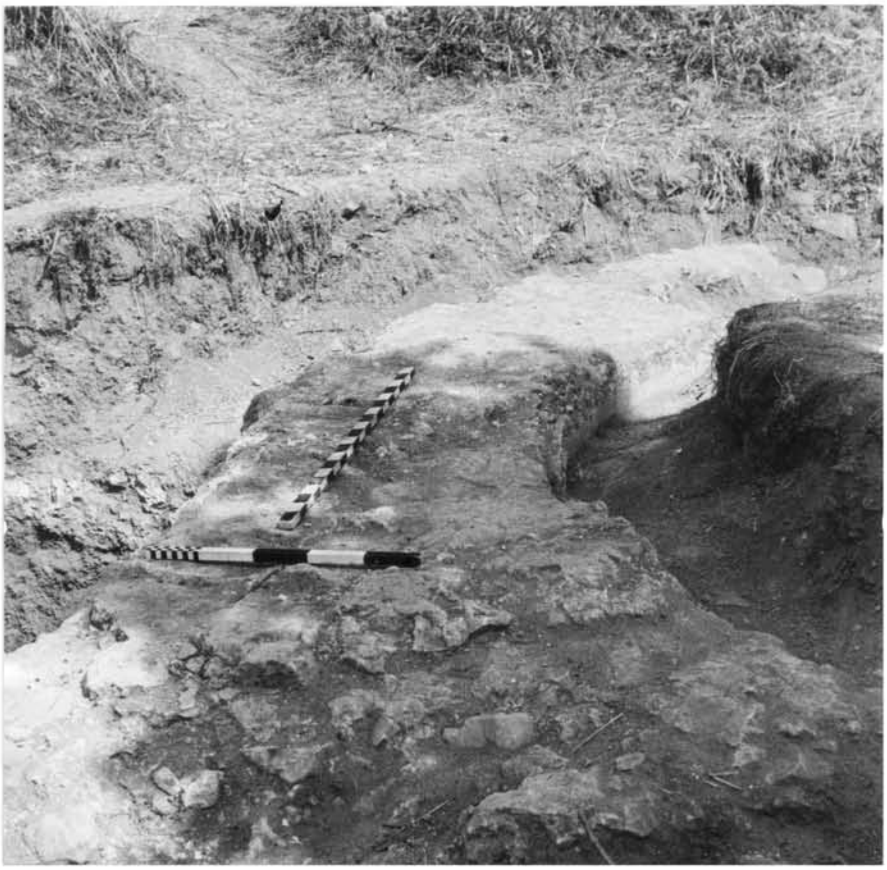

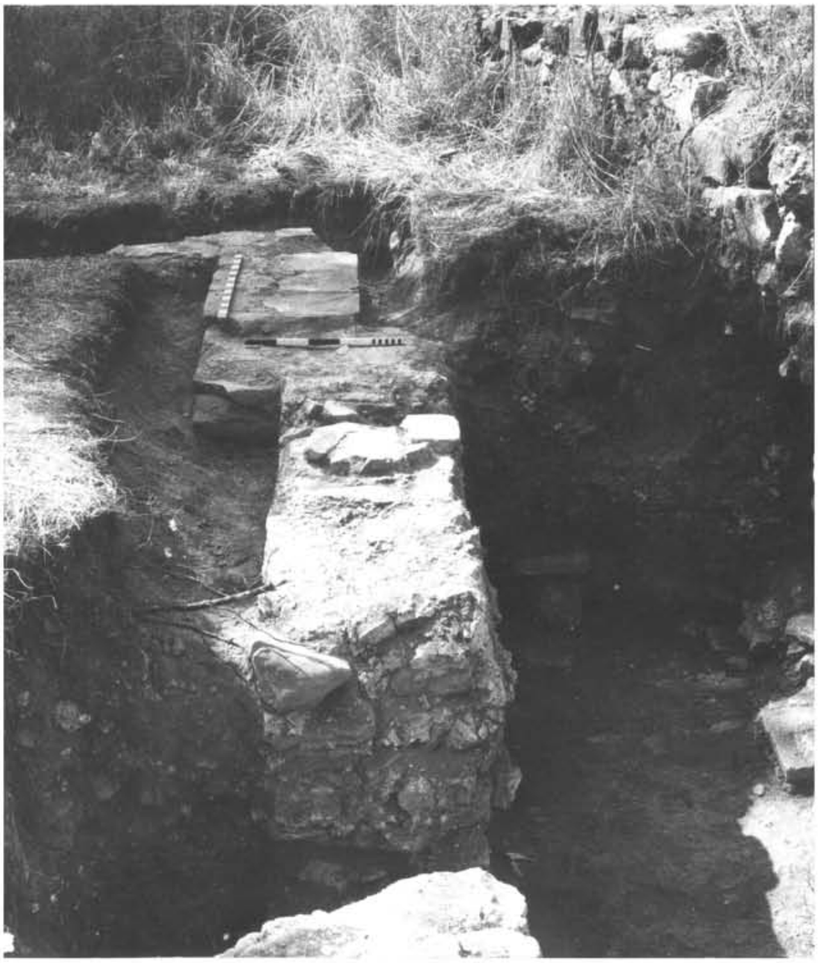

Обр. 72

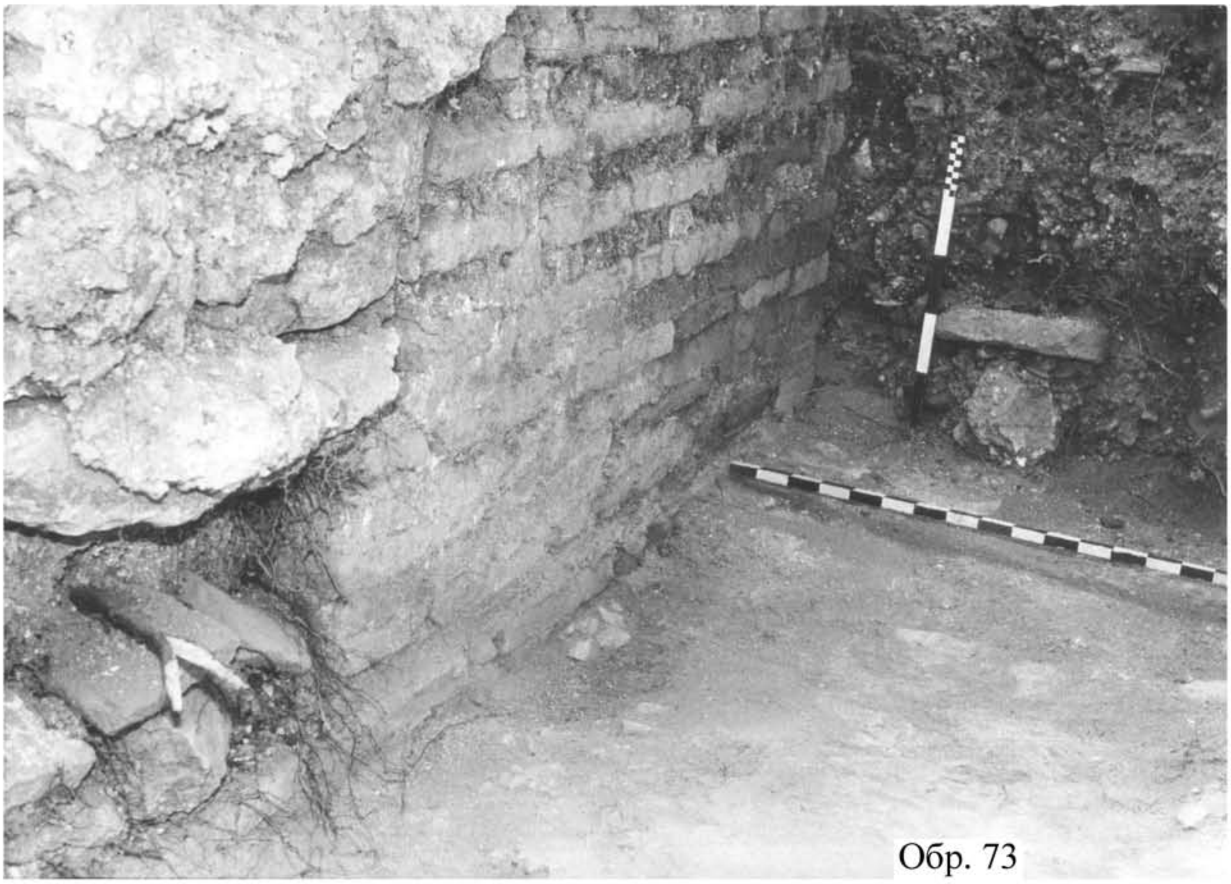

Обр. 73

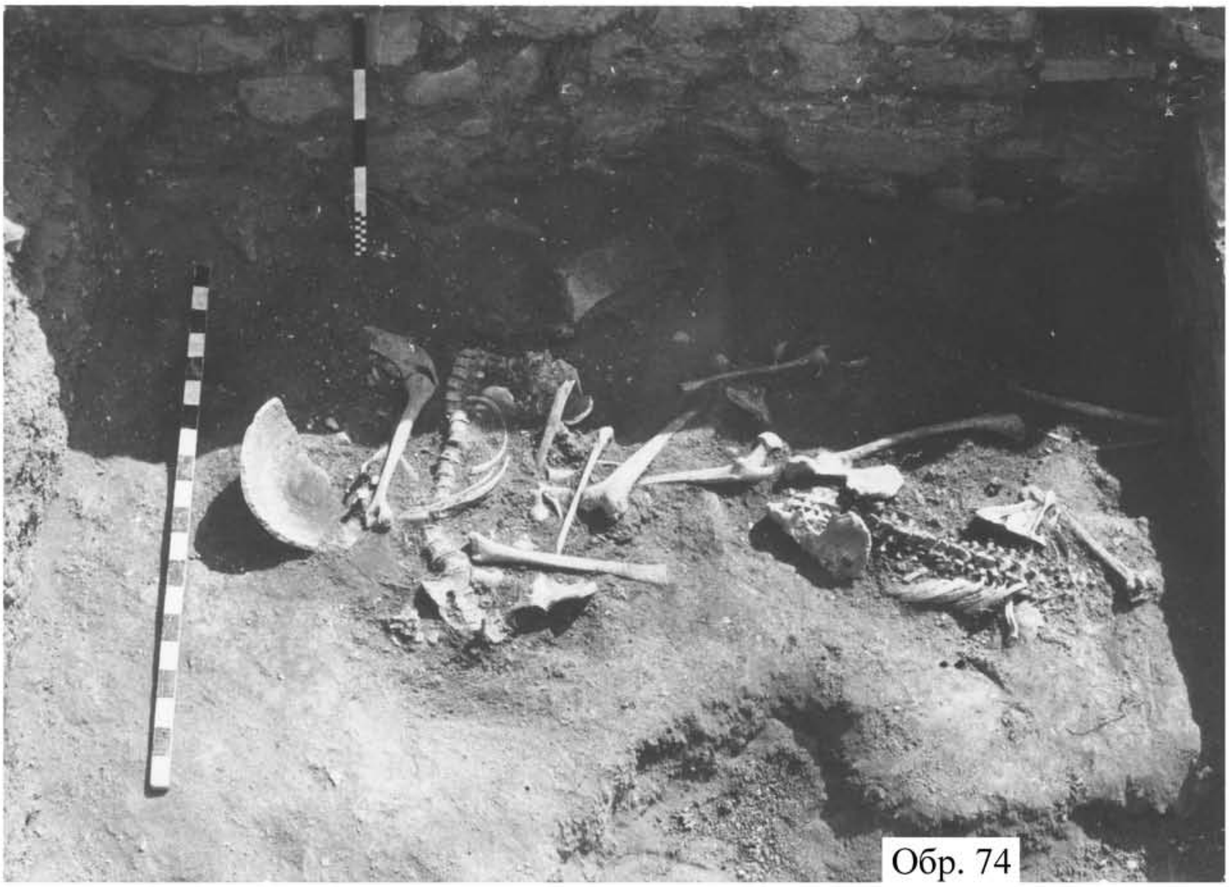

Обр. 74

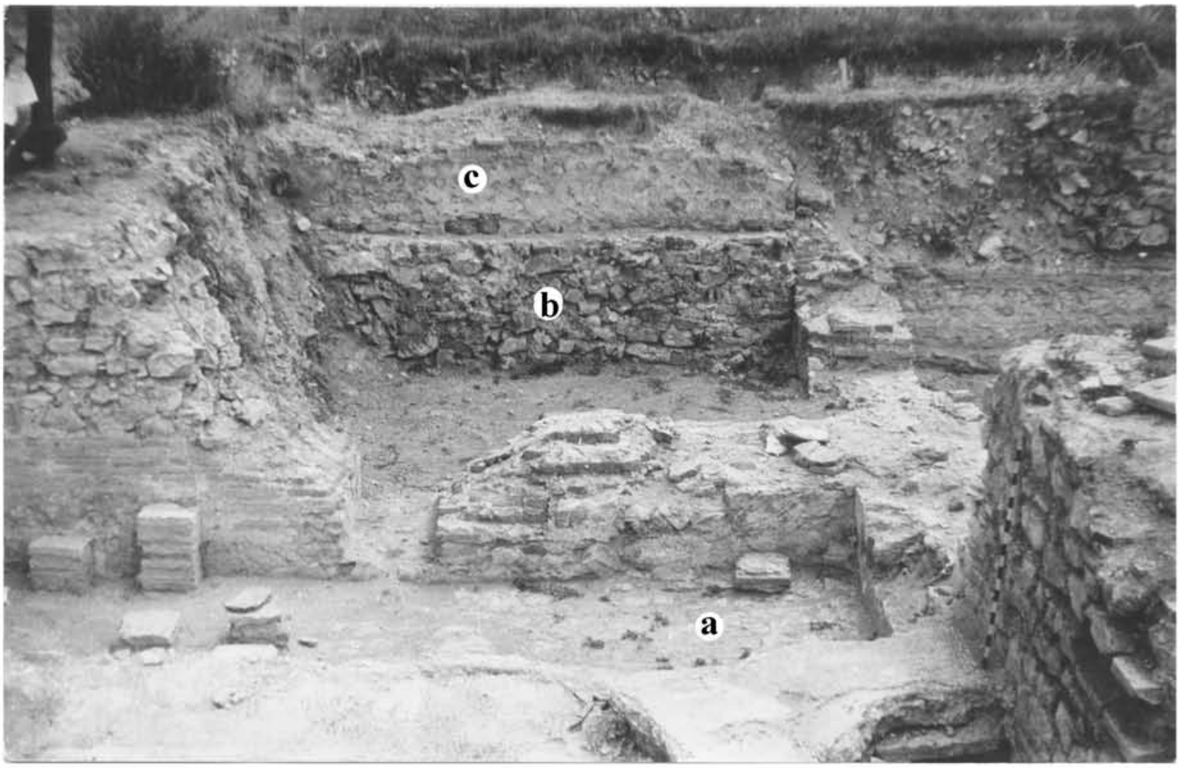

Обр. 75

Обр. 76

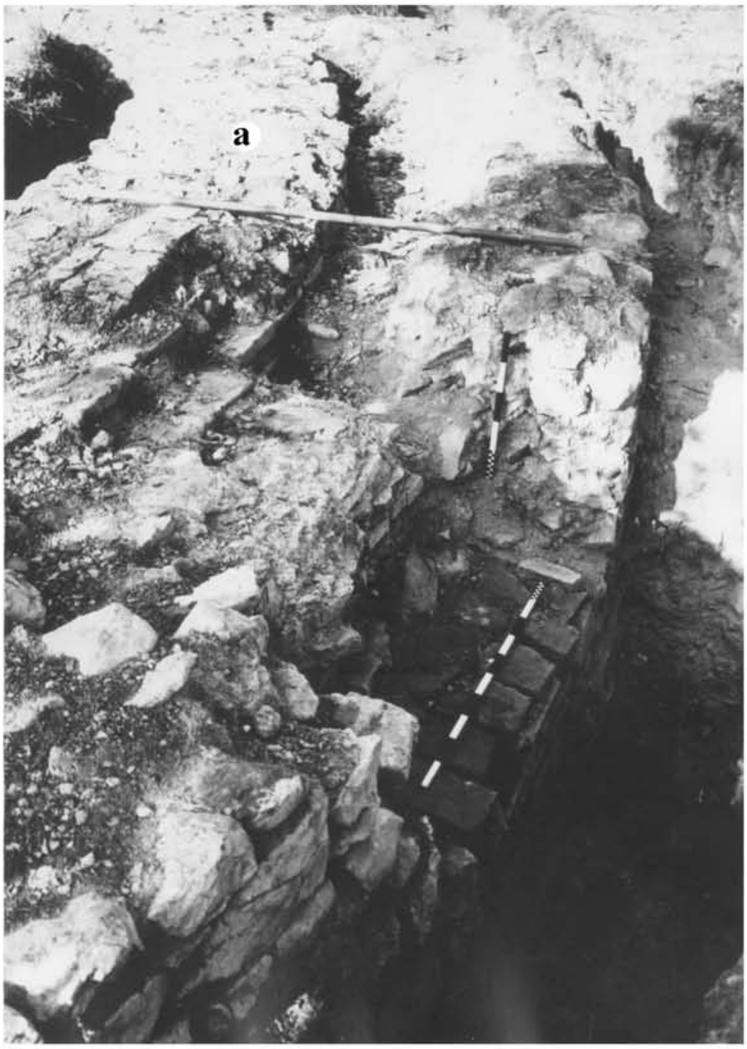

Обр. 77

Обр. 78

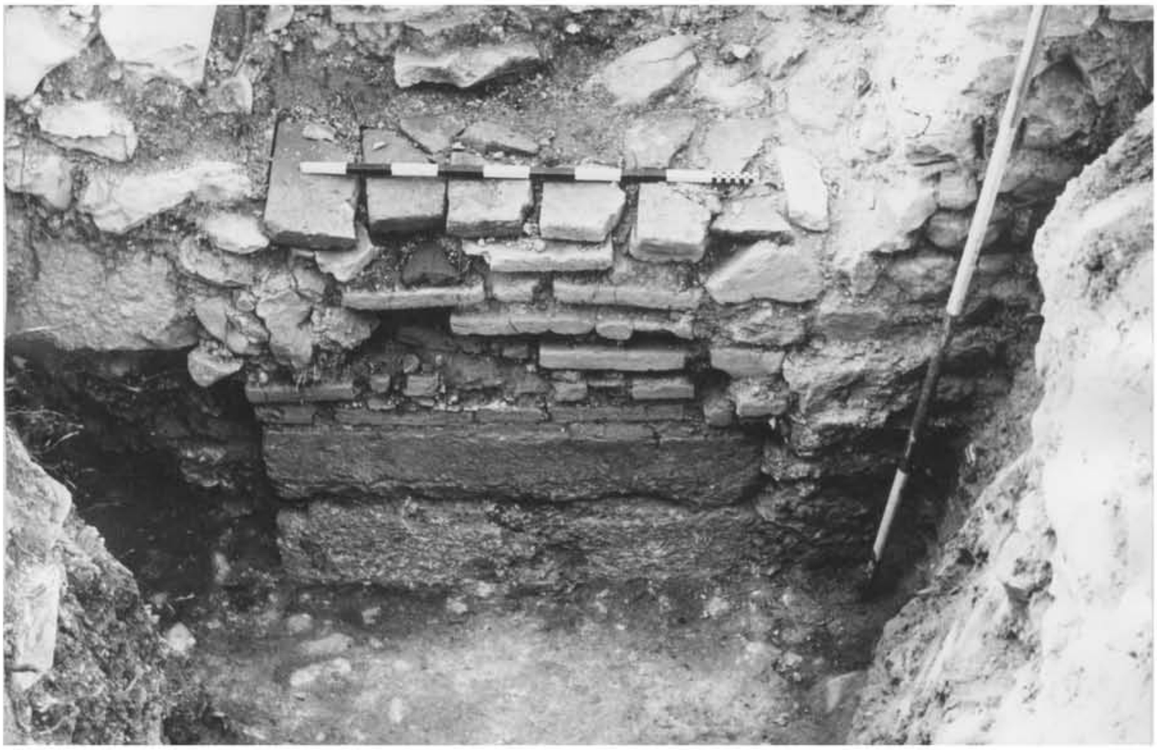

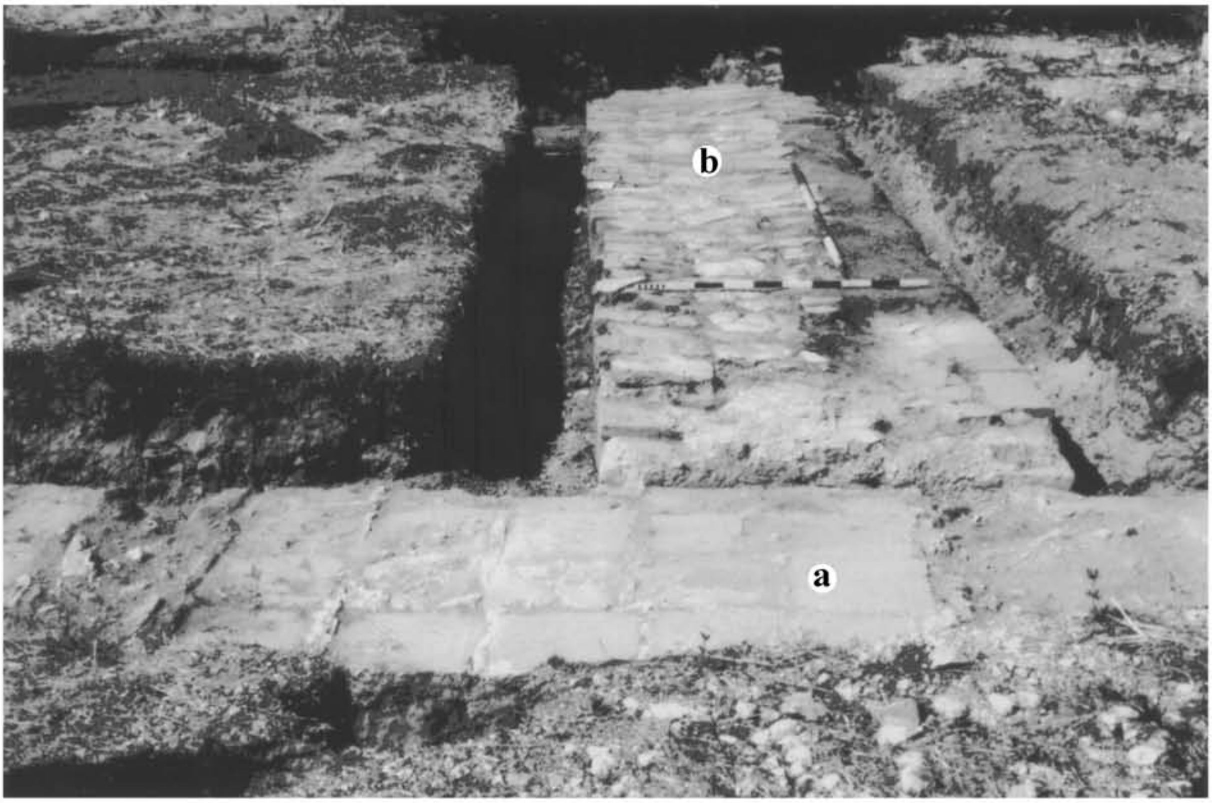

Обр. 79

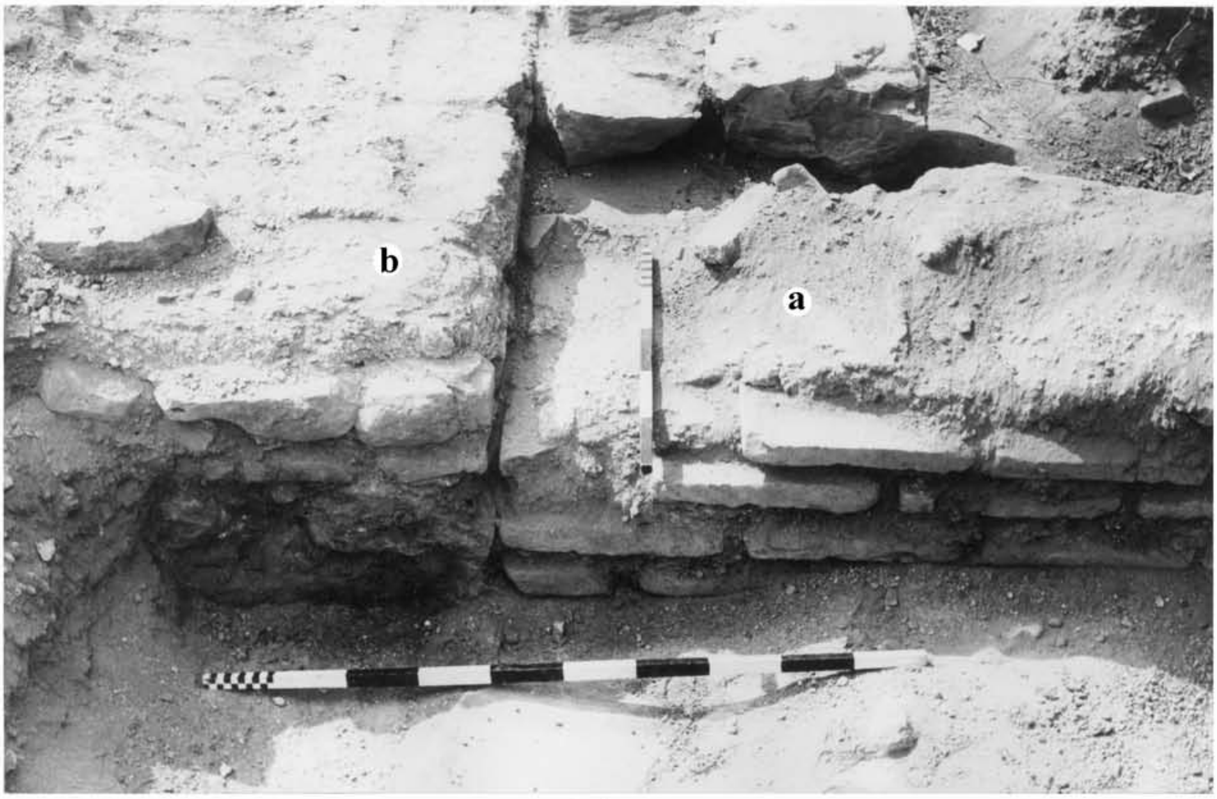

Обр. 80

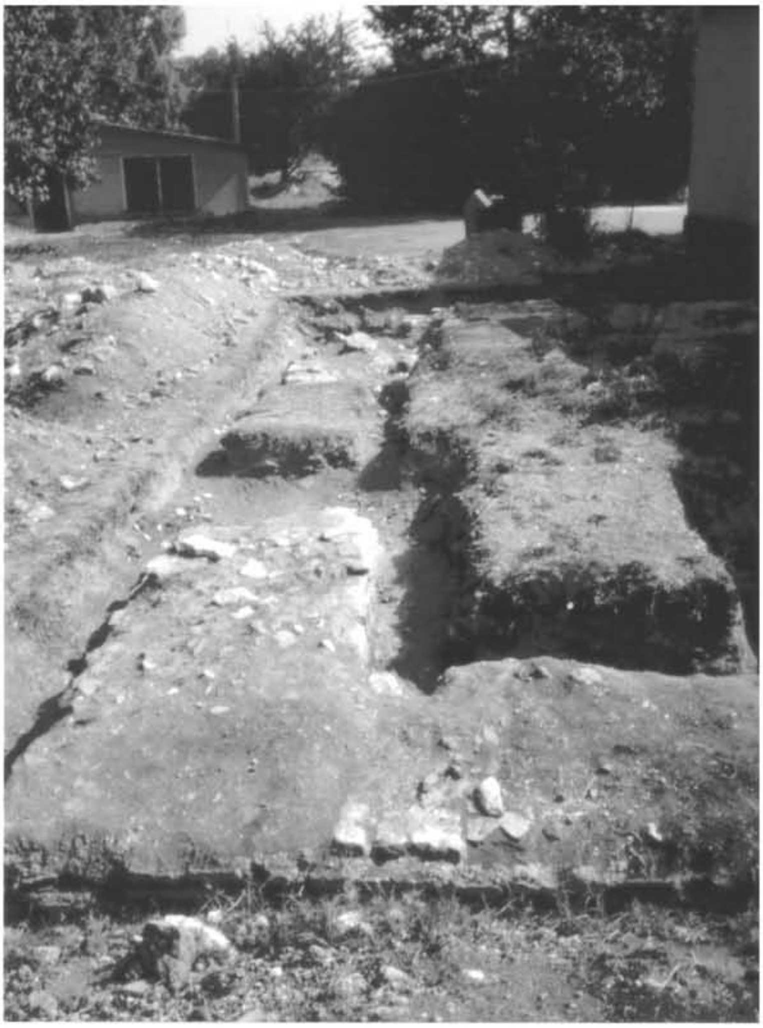

Обр. 81

Обр. 82

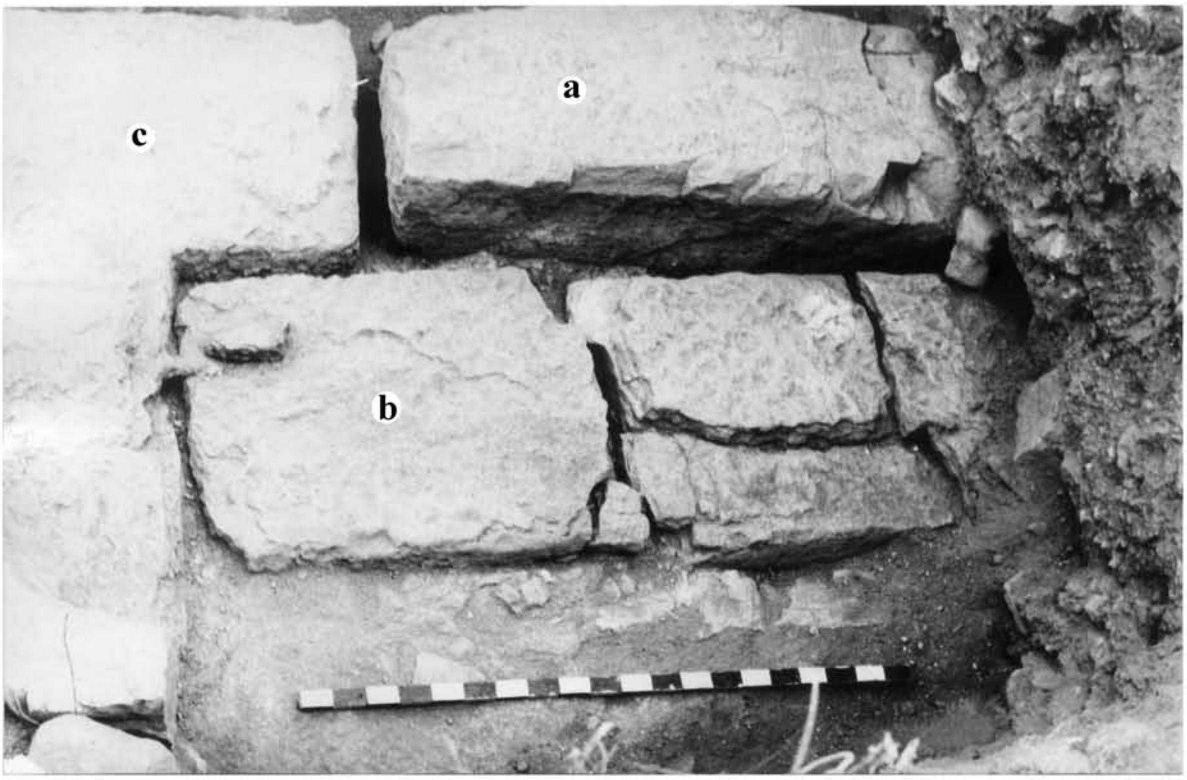

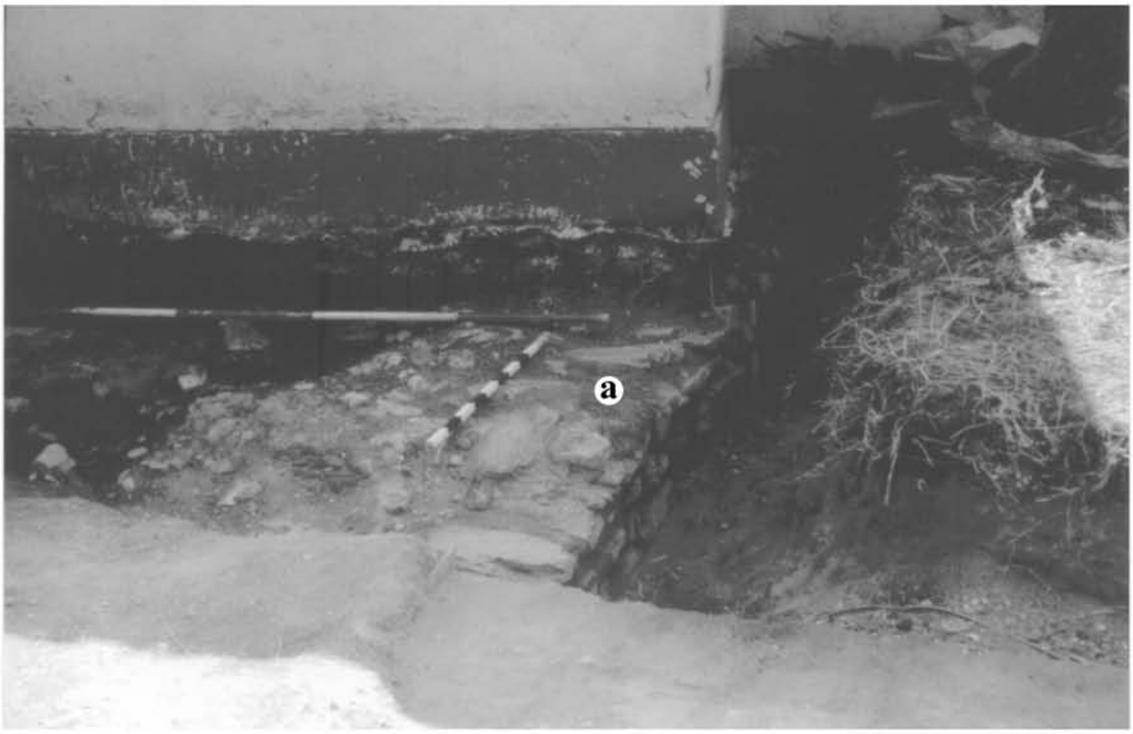

Обр. 83

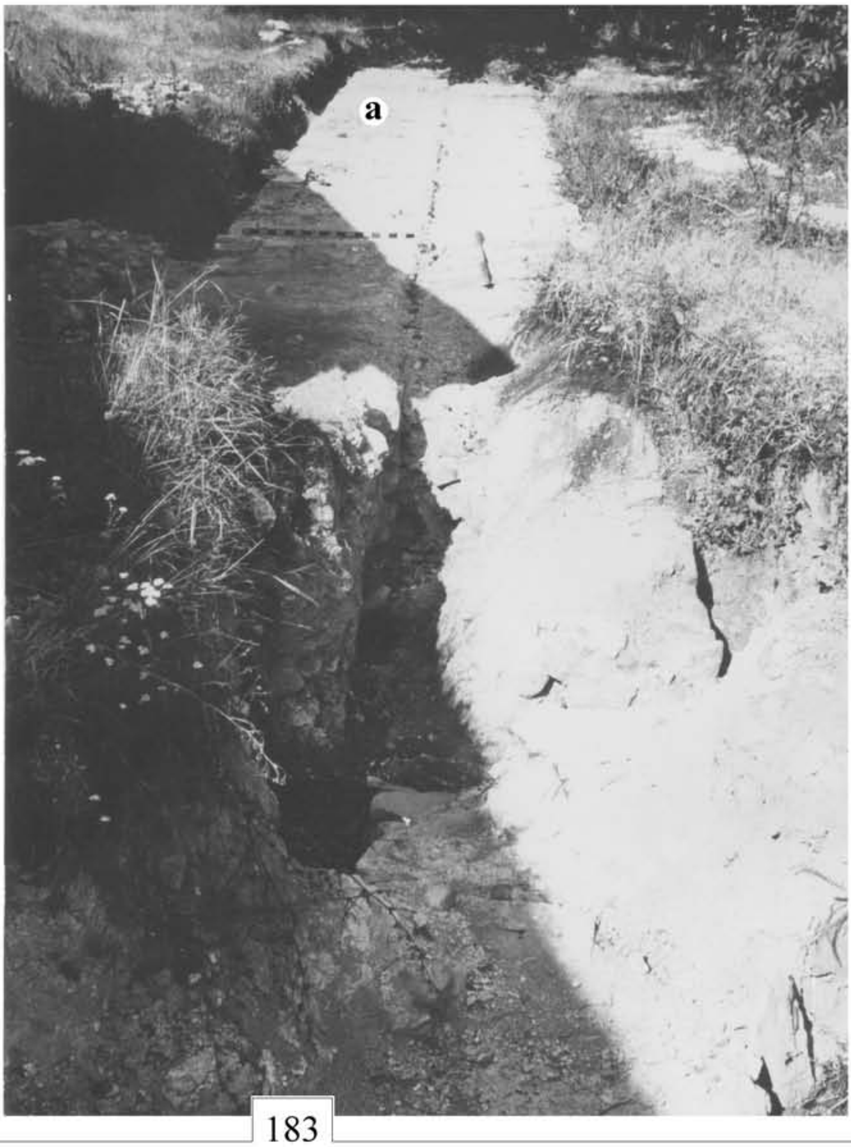

Обр. 84

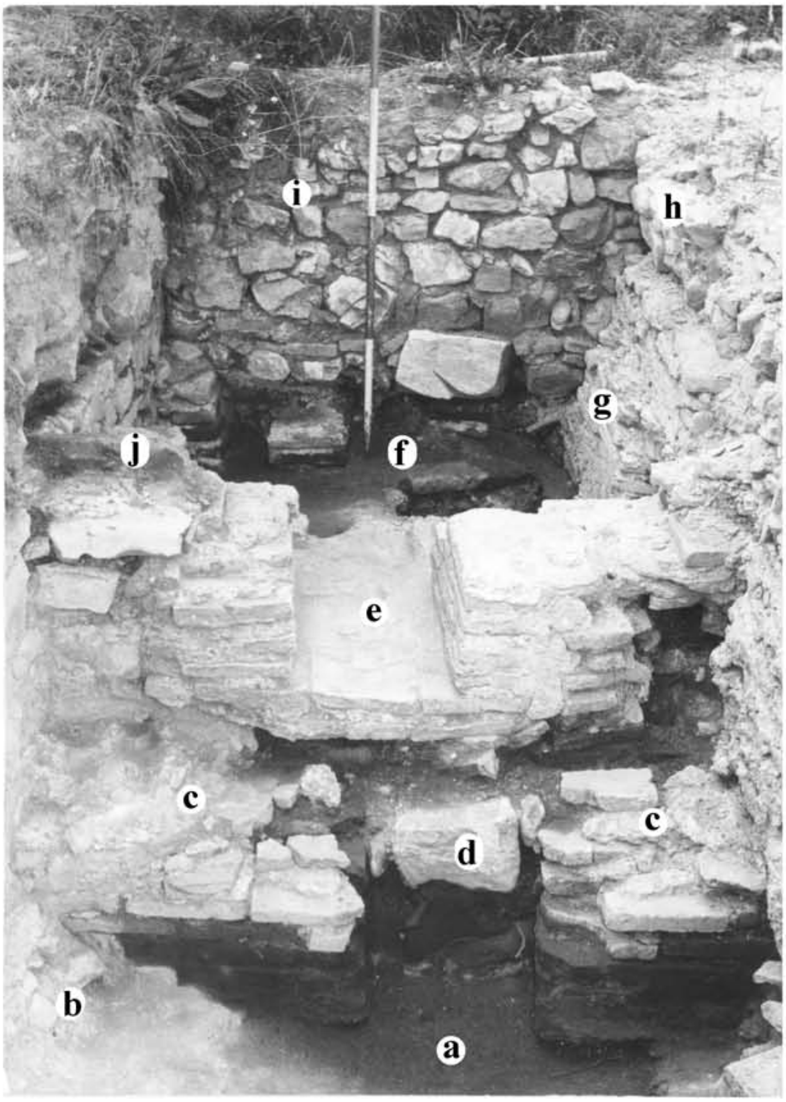
i
h
g
j
f
e
c
c
d
b
a

Обр. 85

Обр. 86

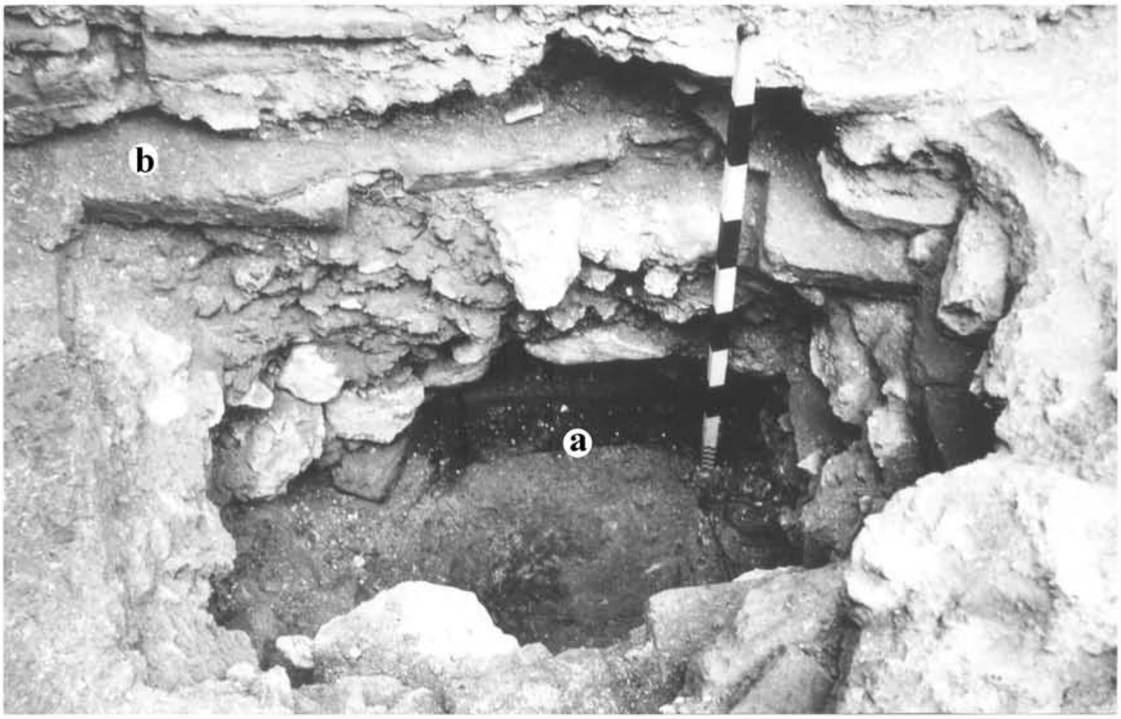

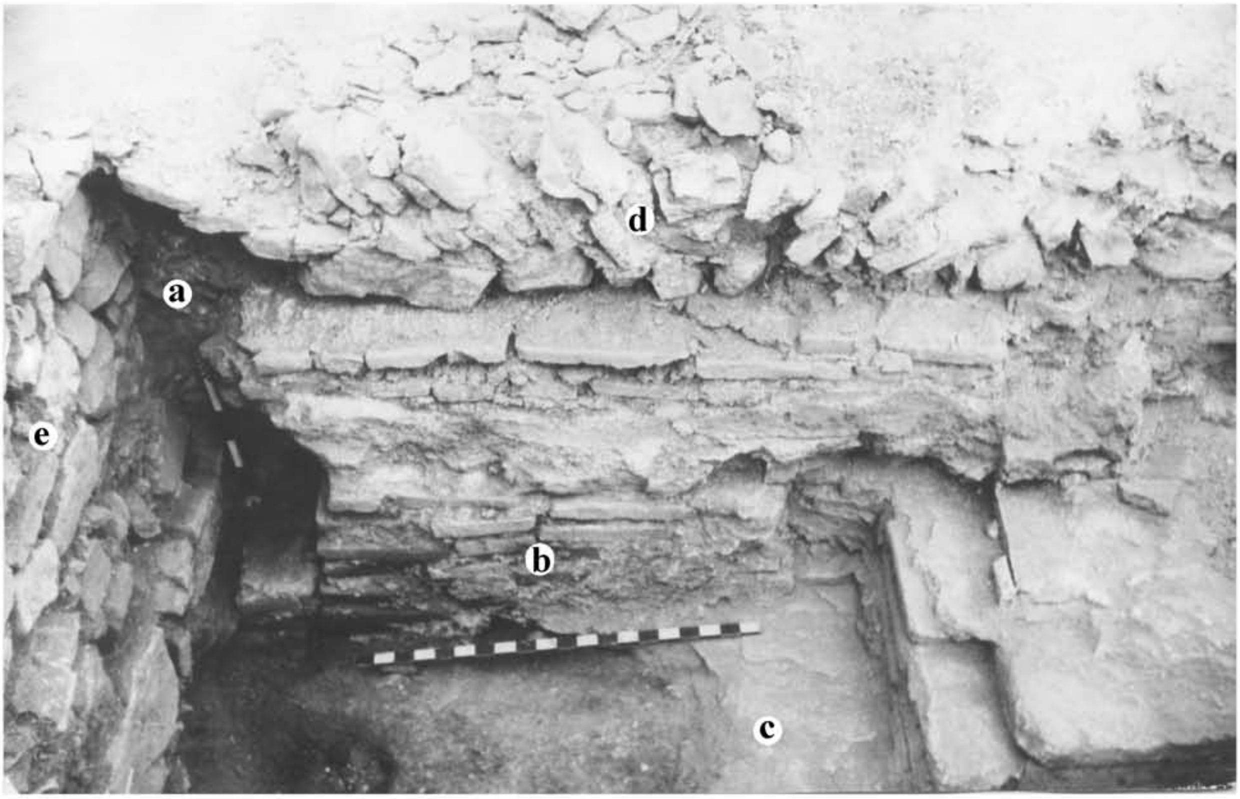

Обр. 87

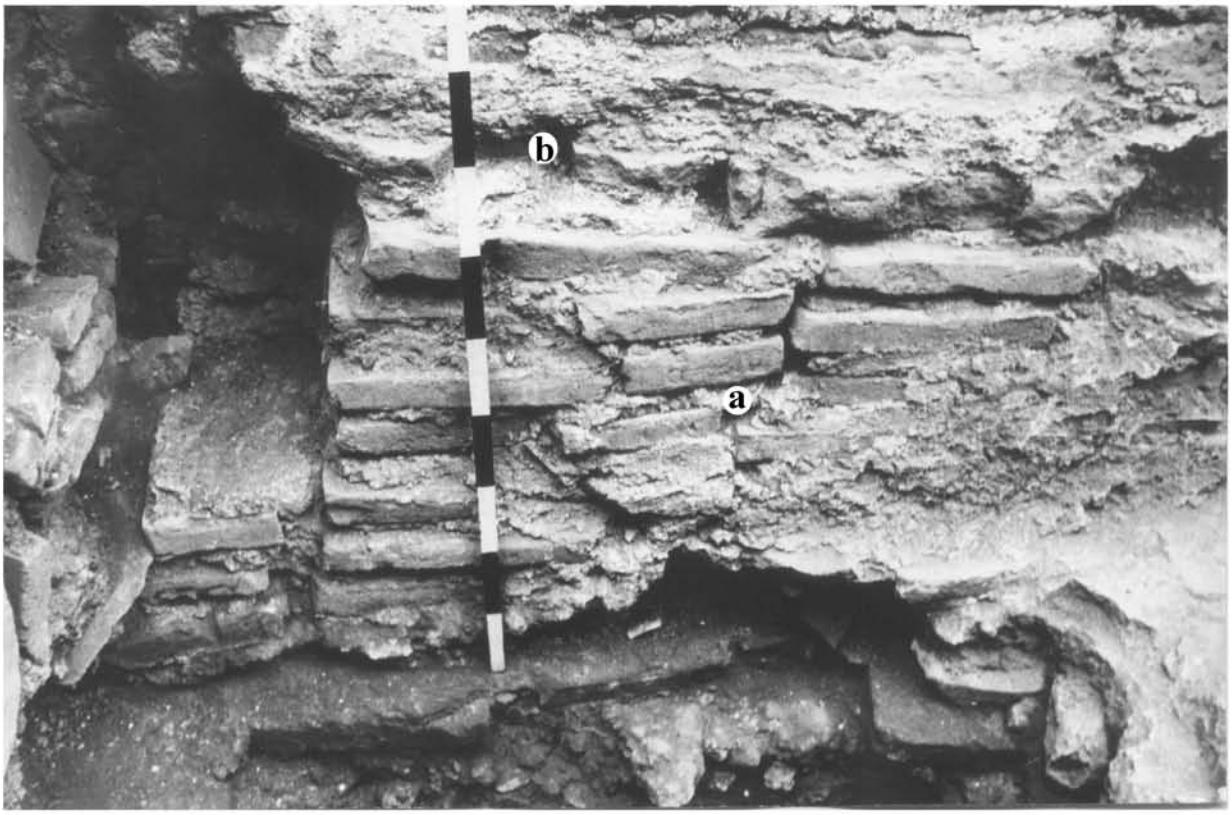

Обр. 88

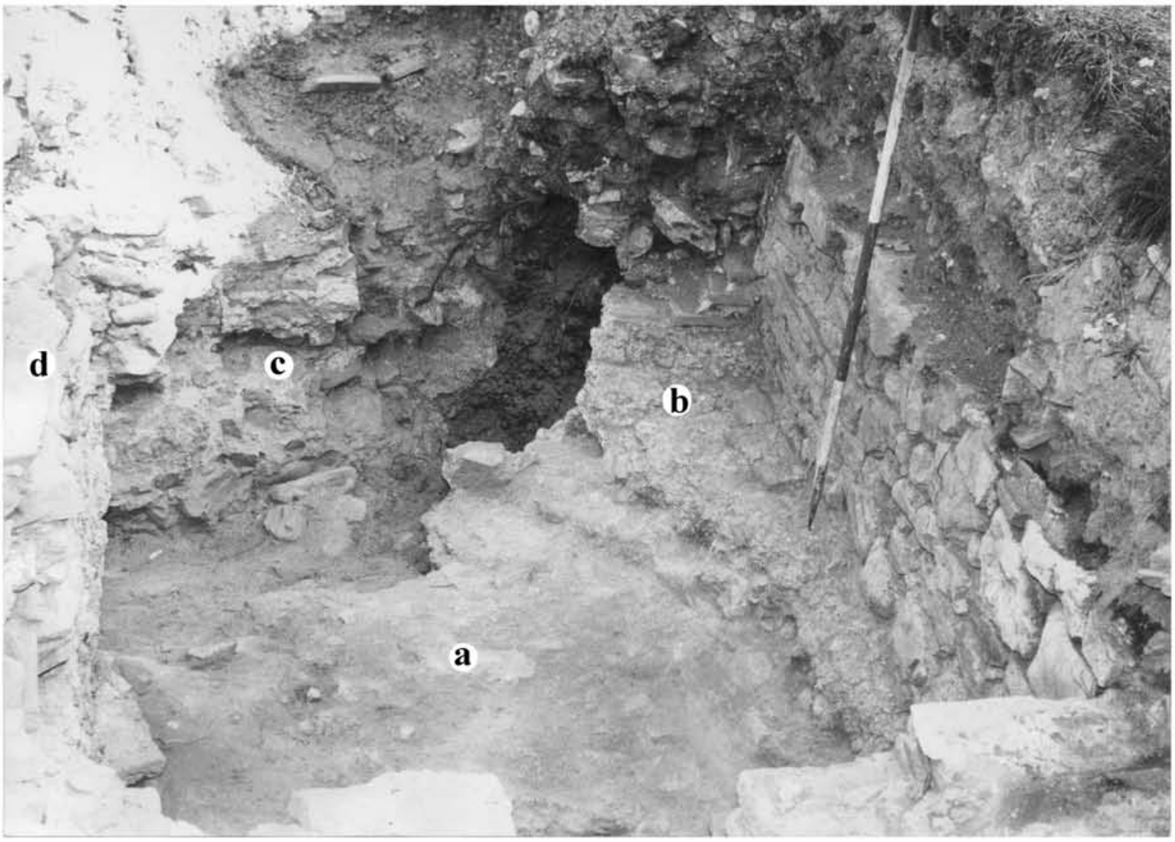

Обр. 89

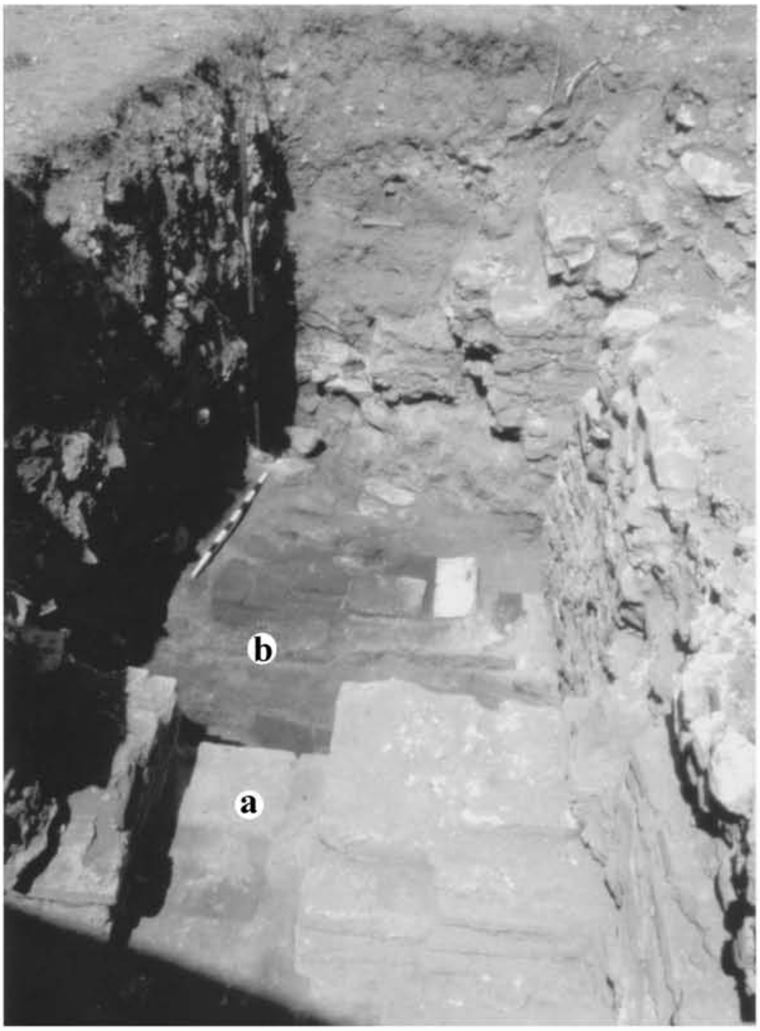

Обр. 90

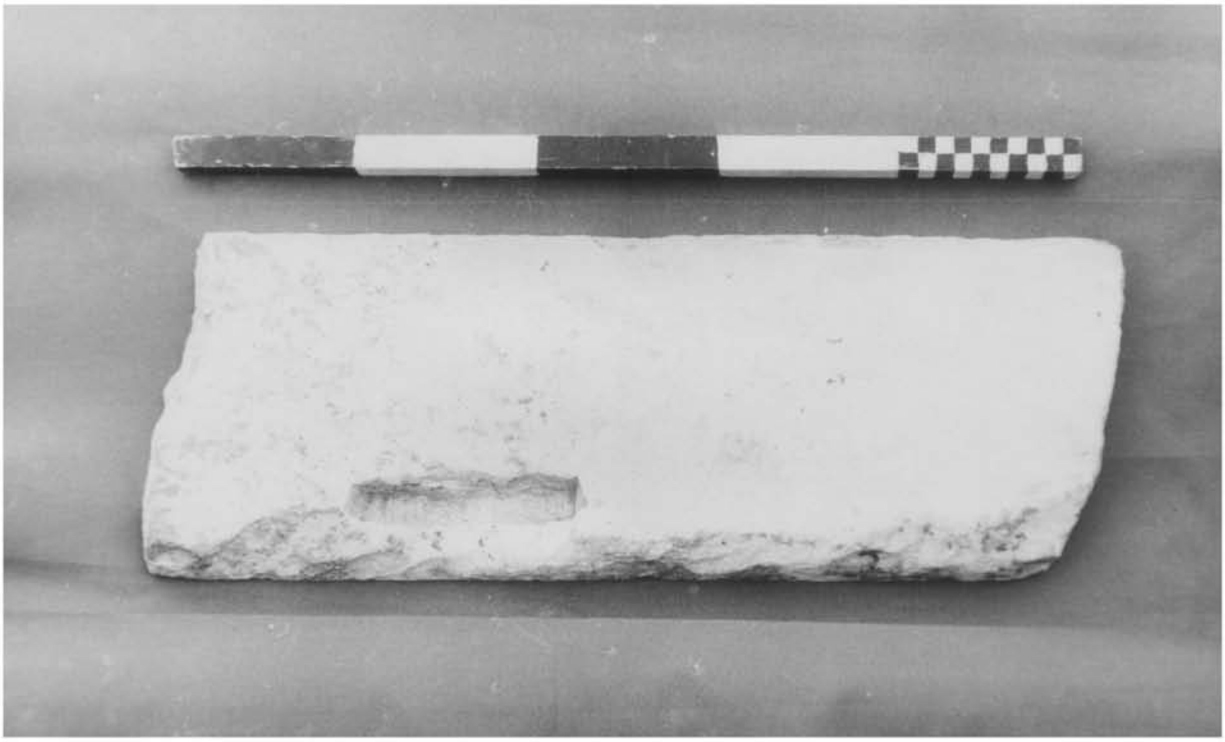

Обр. 91

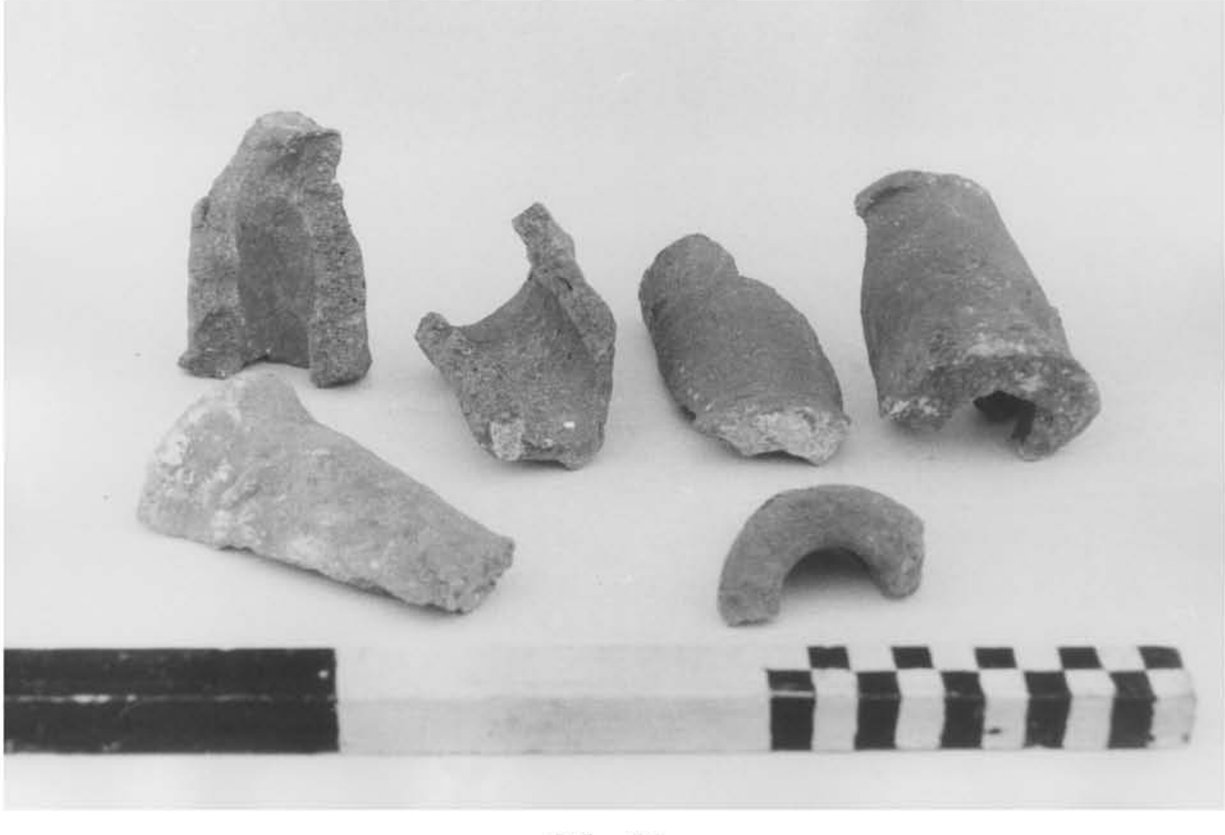

Обр. 92

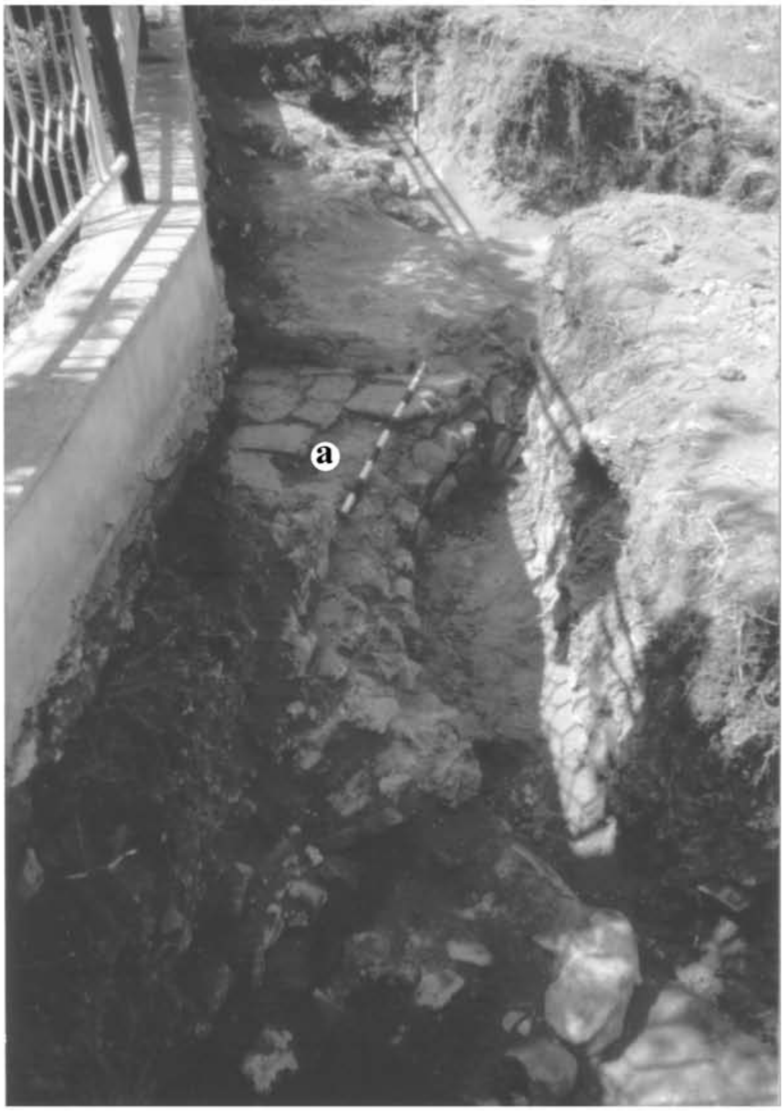

Обр. 93

Обр. 94

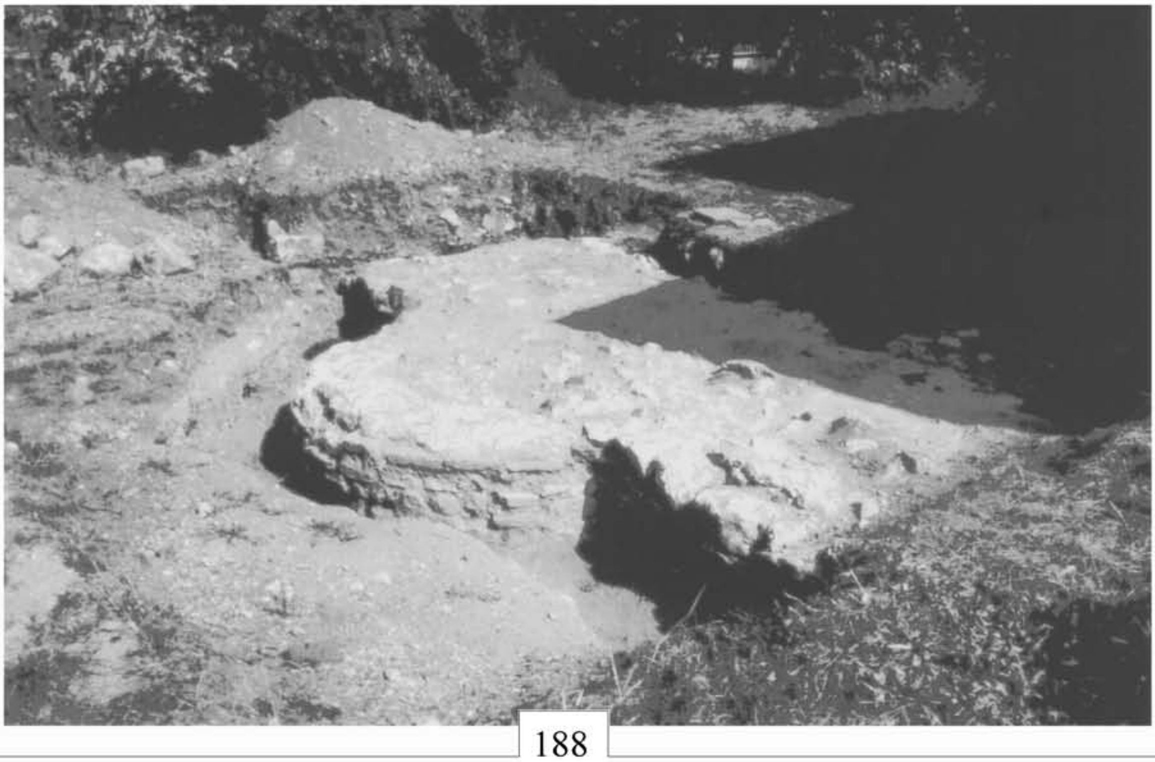

Обр. 95

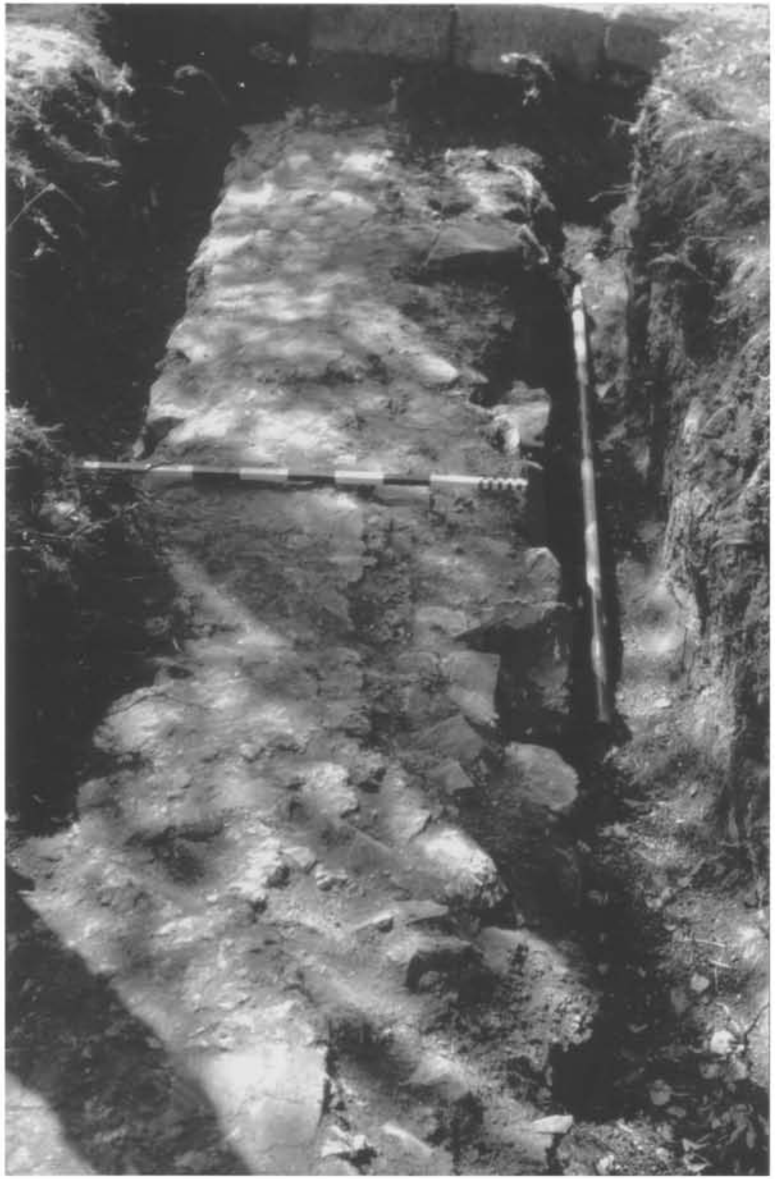

Обр. 96

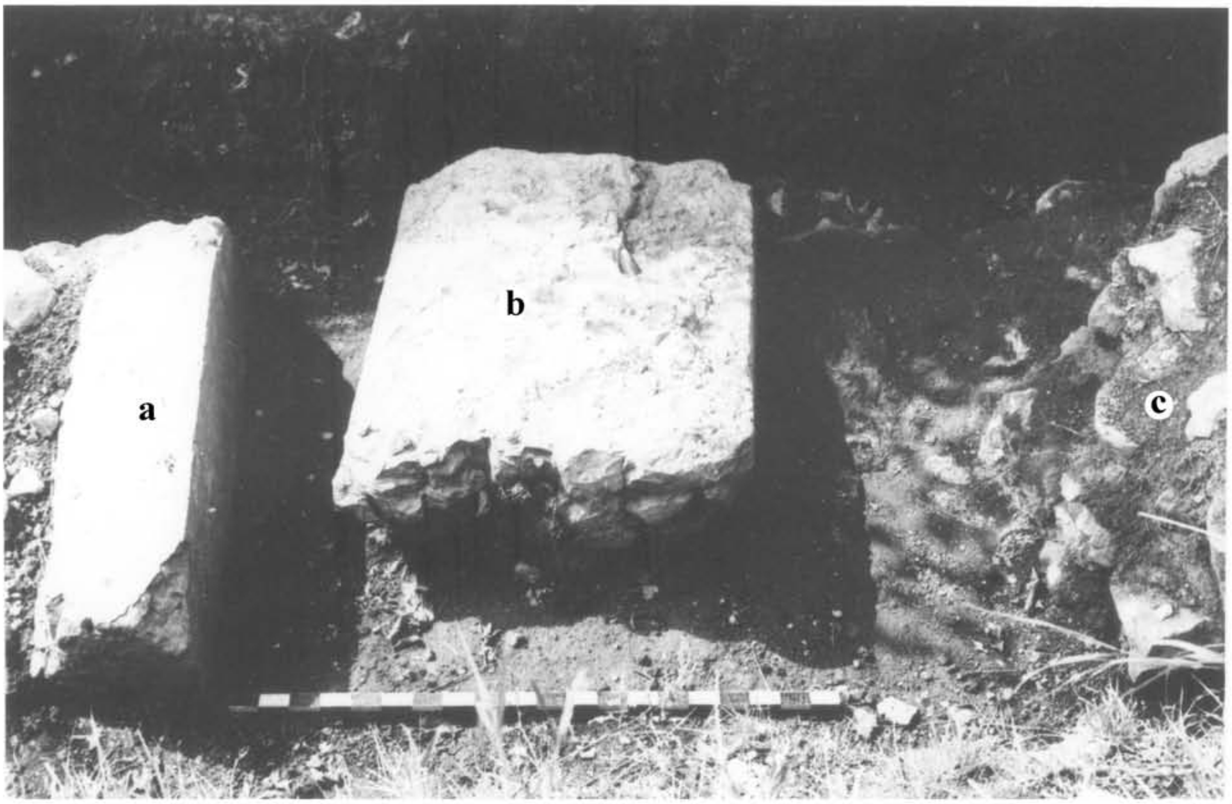

Обр. 97

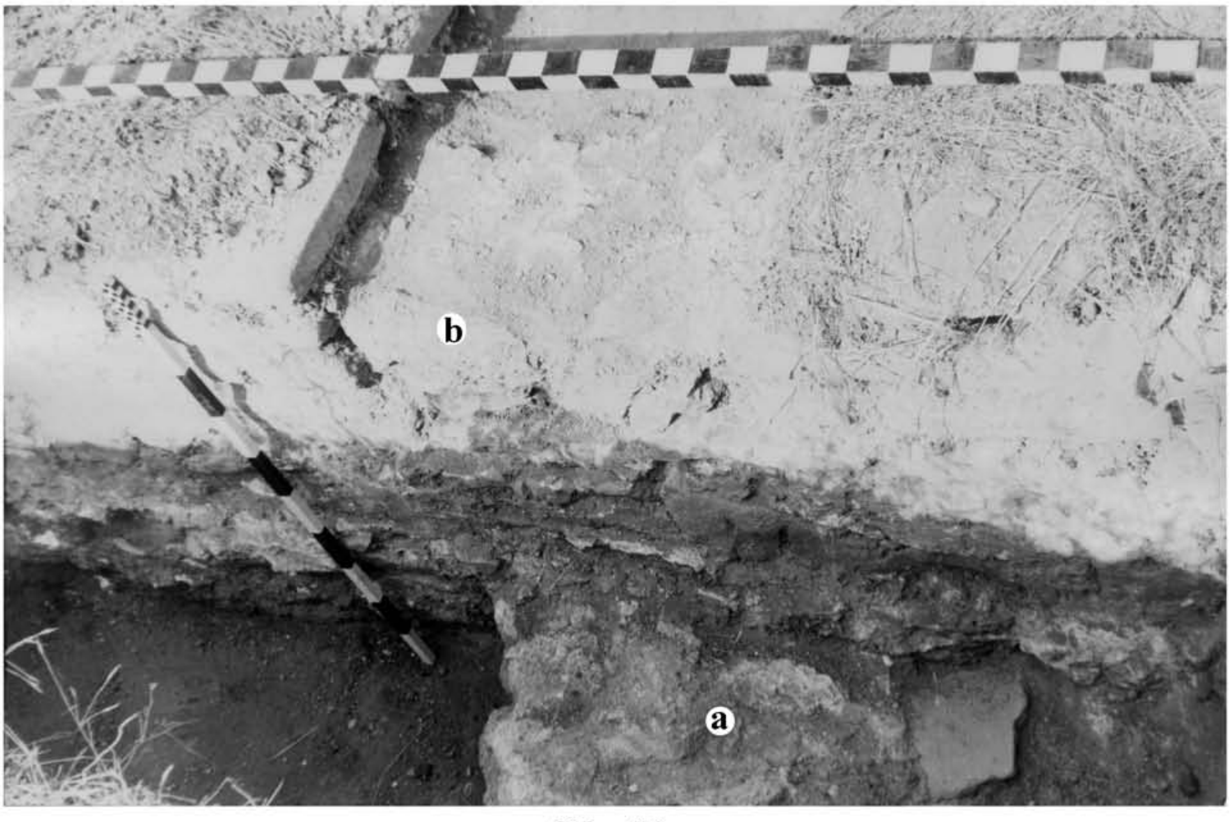

Обр. 98

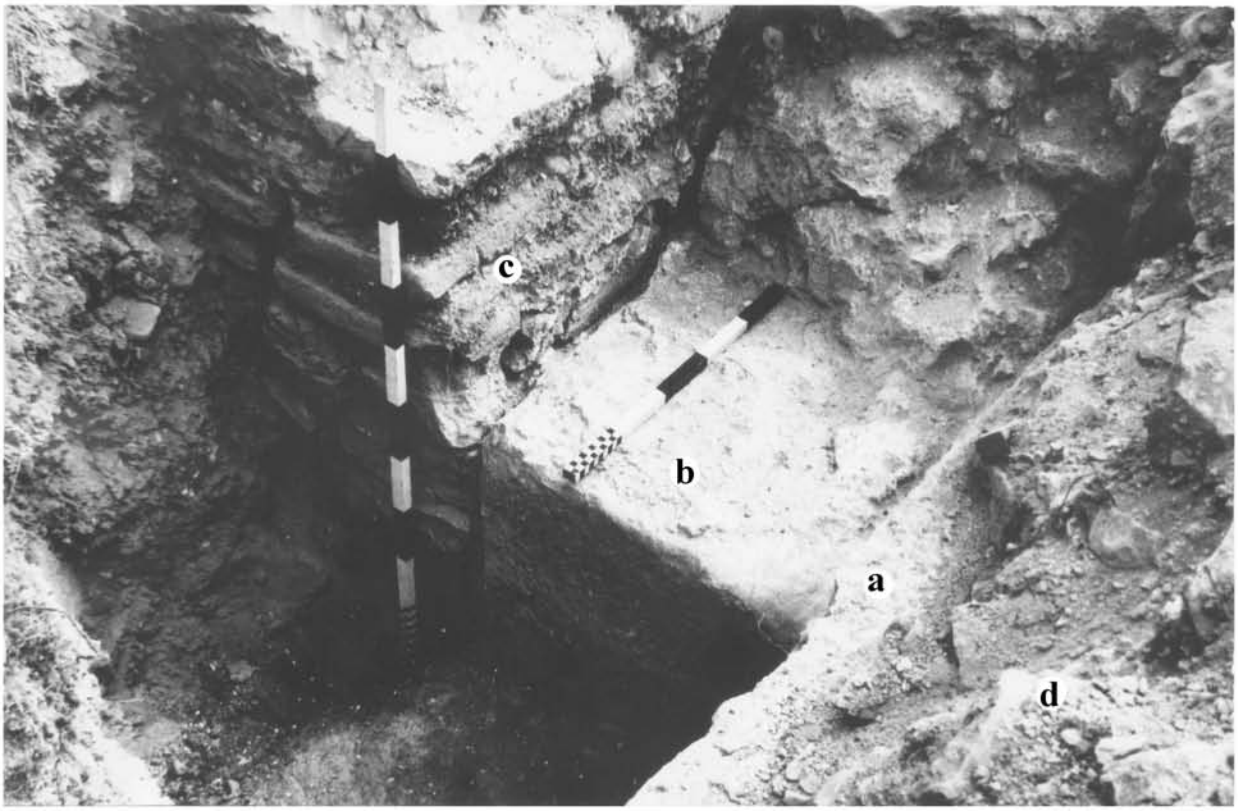

Обр. 99

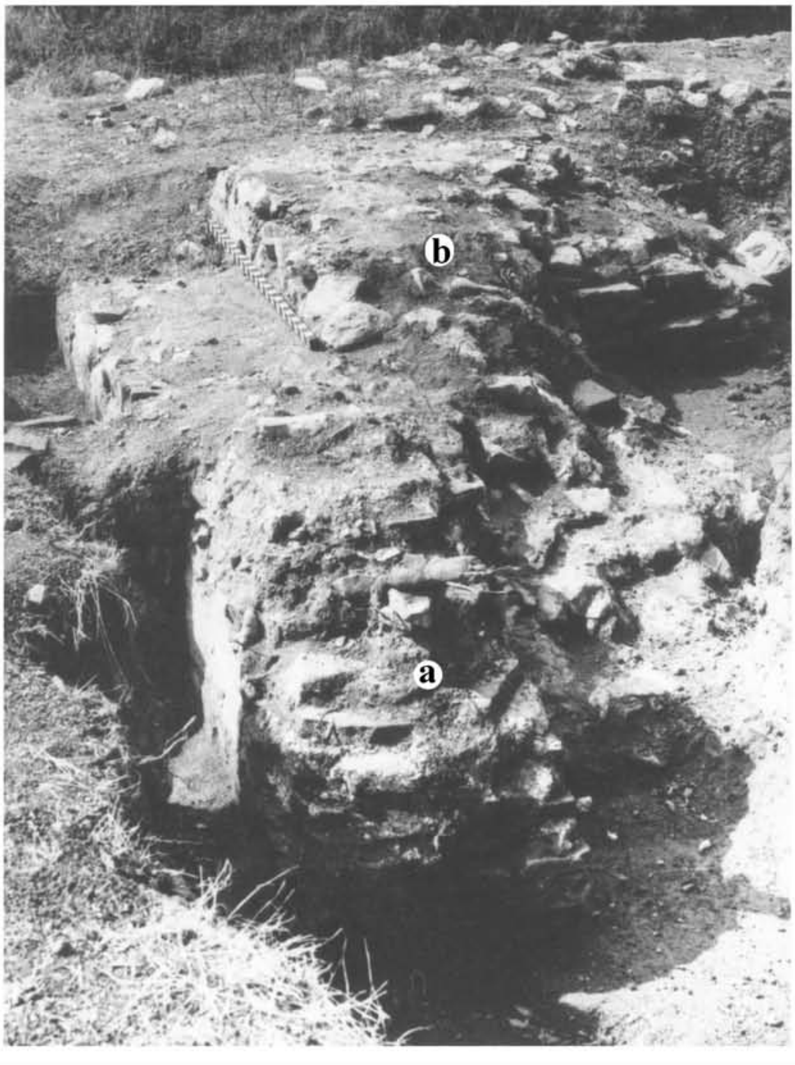

Обр. 100

Обр. 101

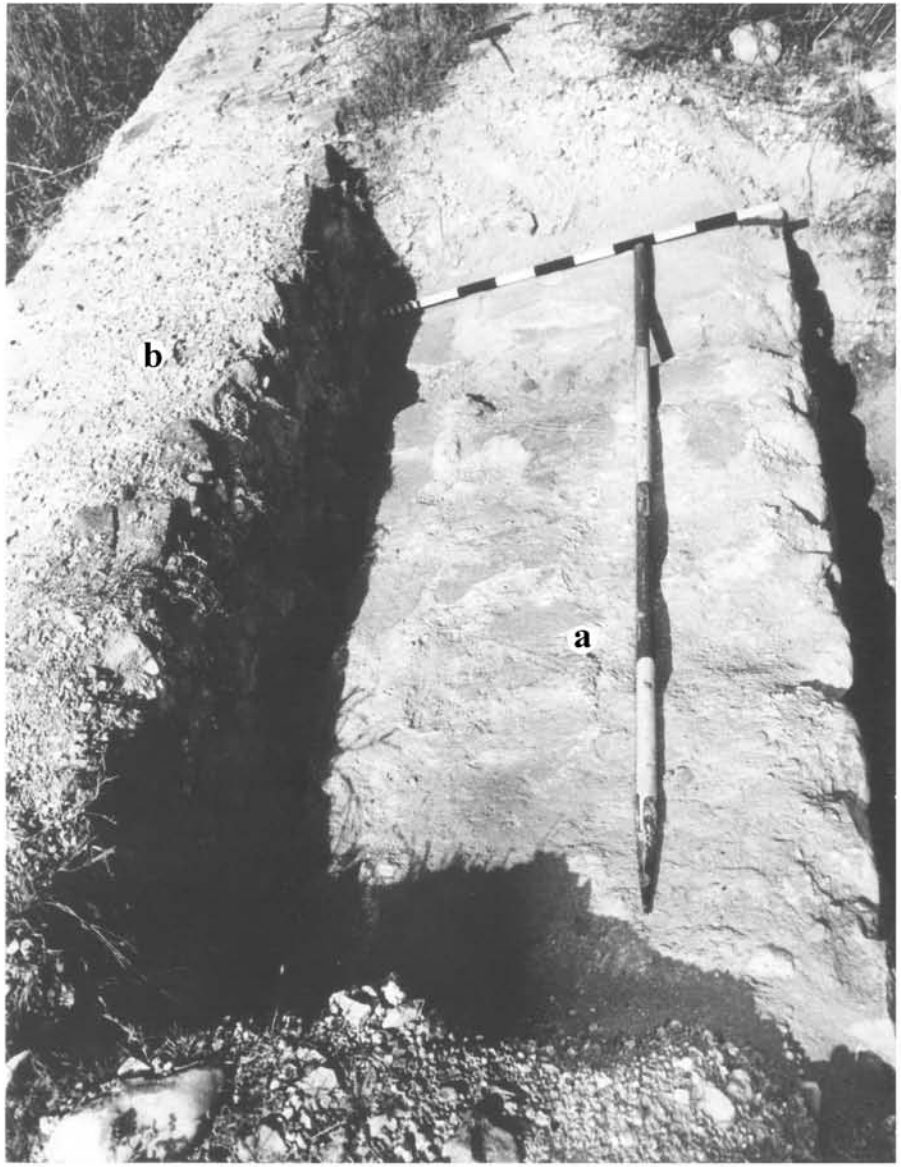

Обр. 102

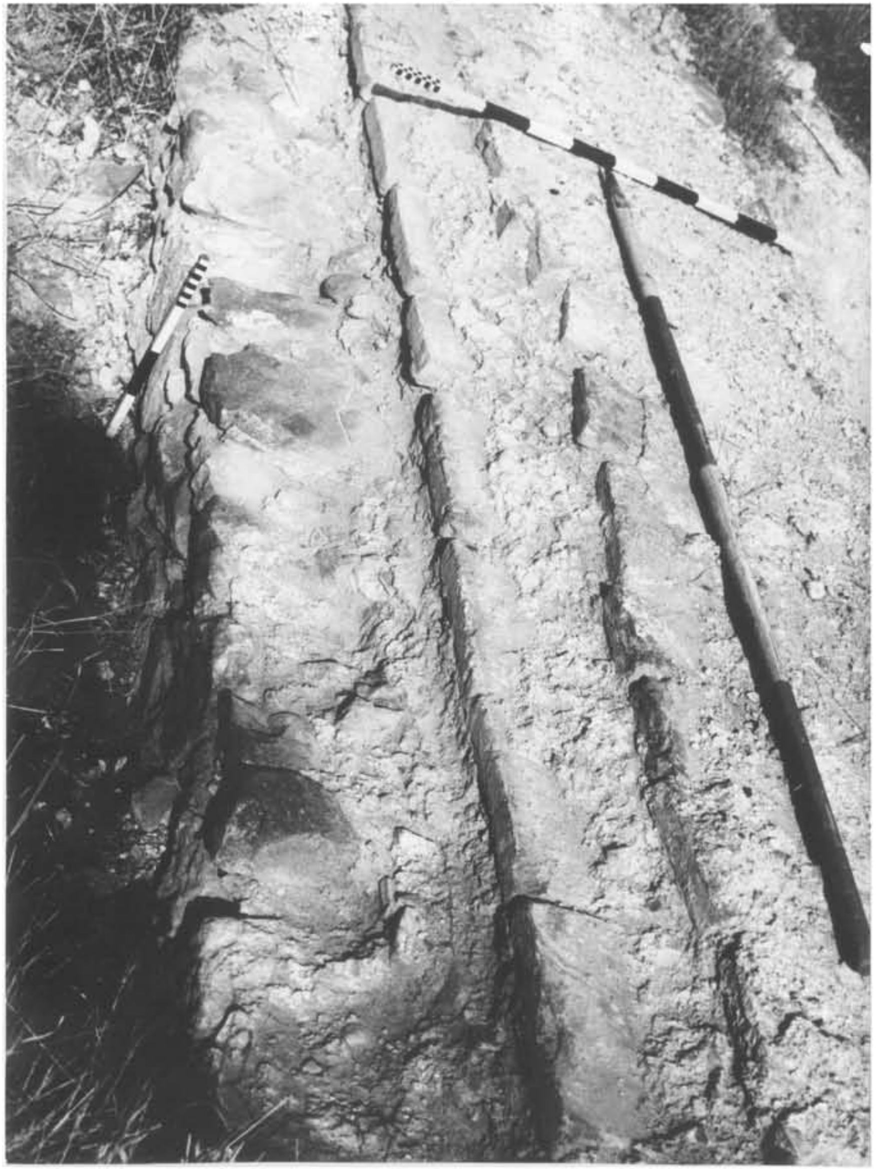

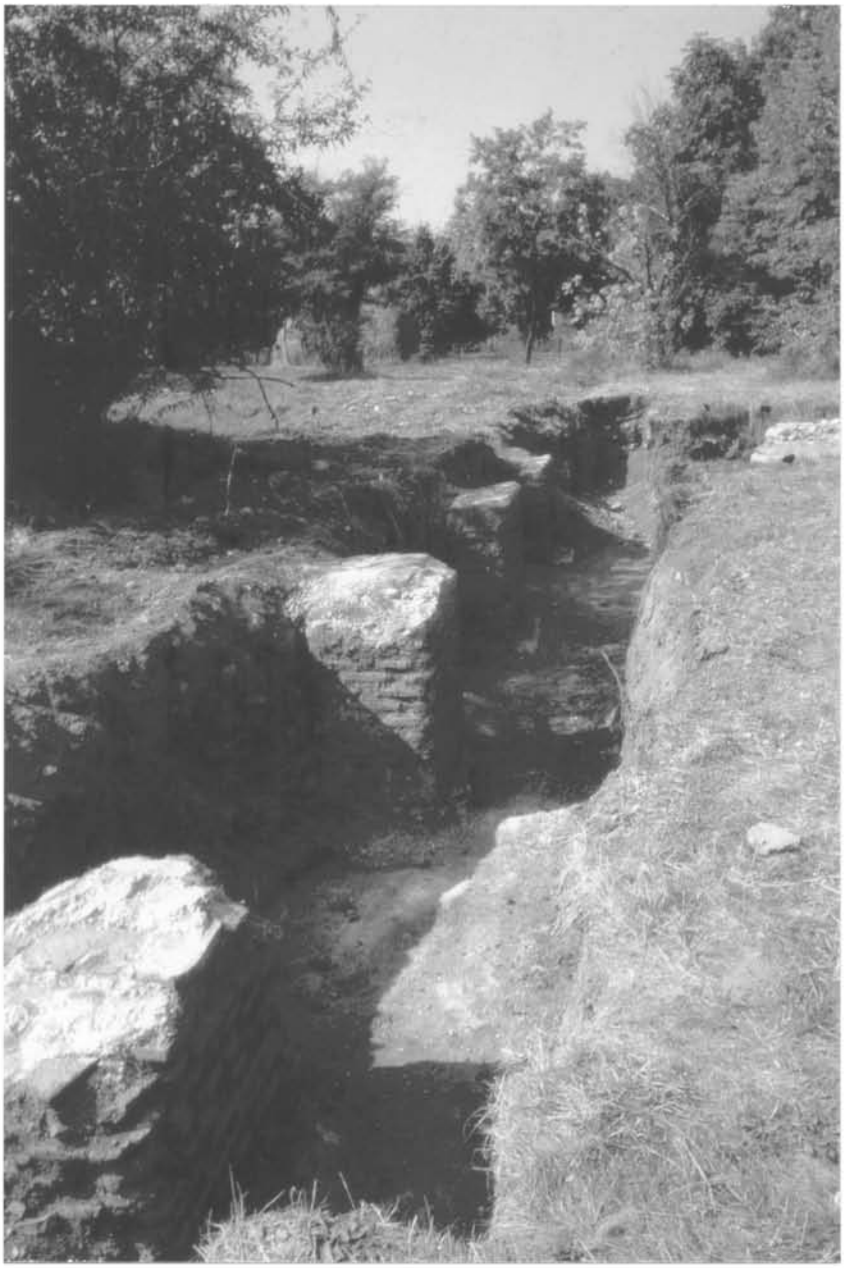

Обр. 103

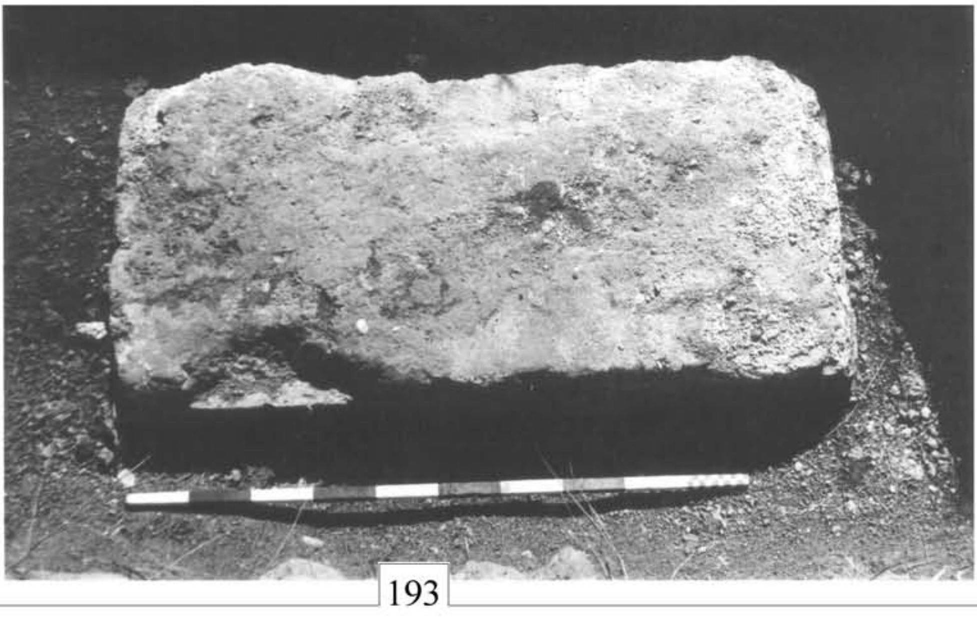

Обр. 104

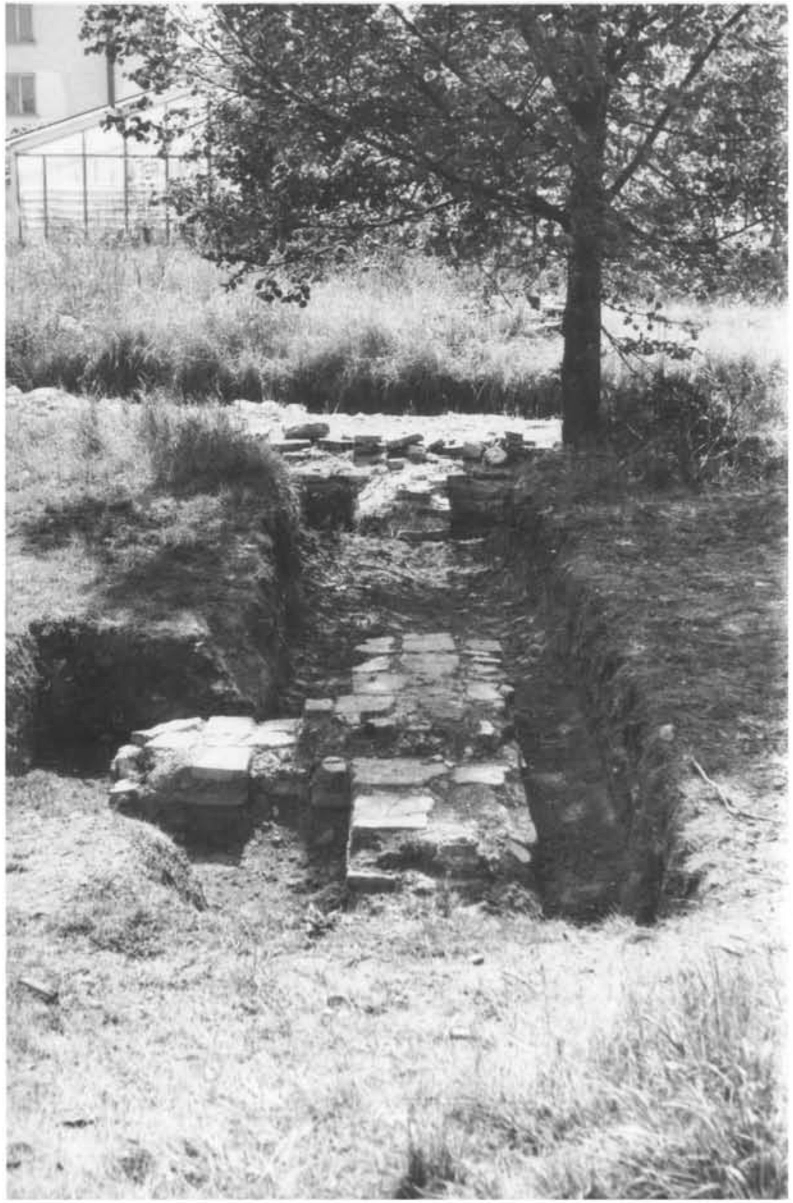

Обр. 105

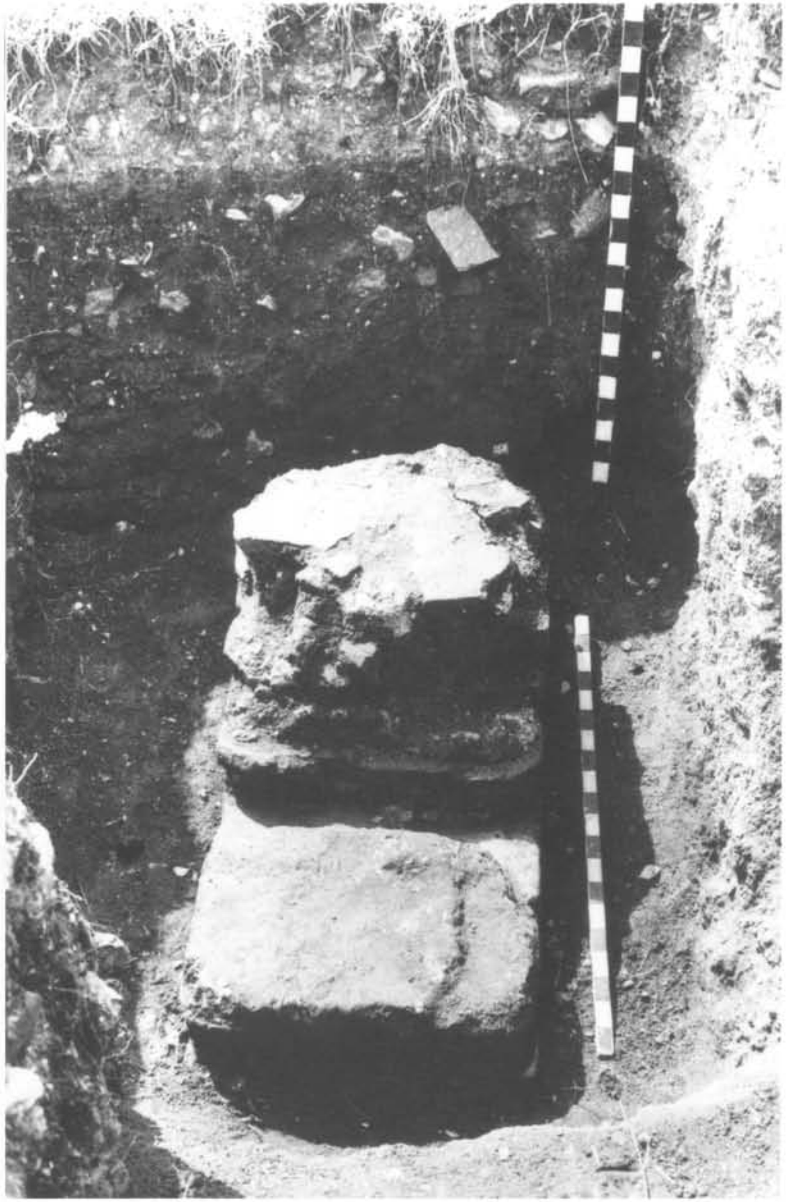

Обр. 106

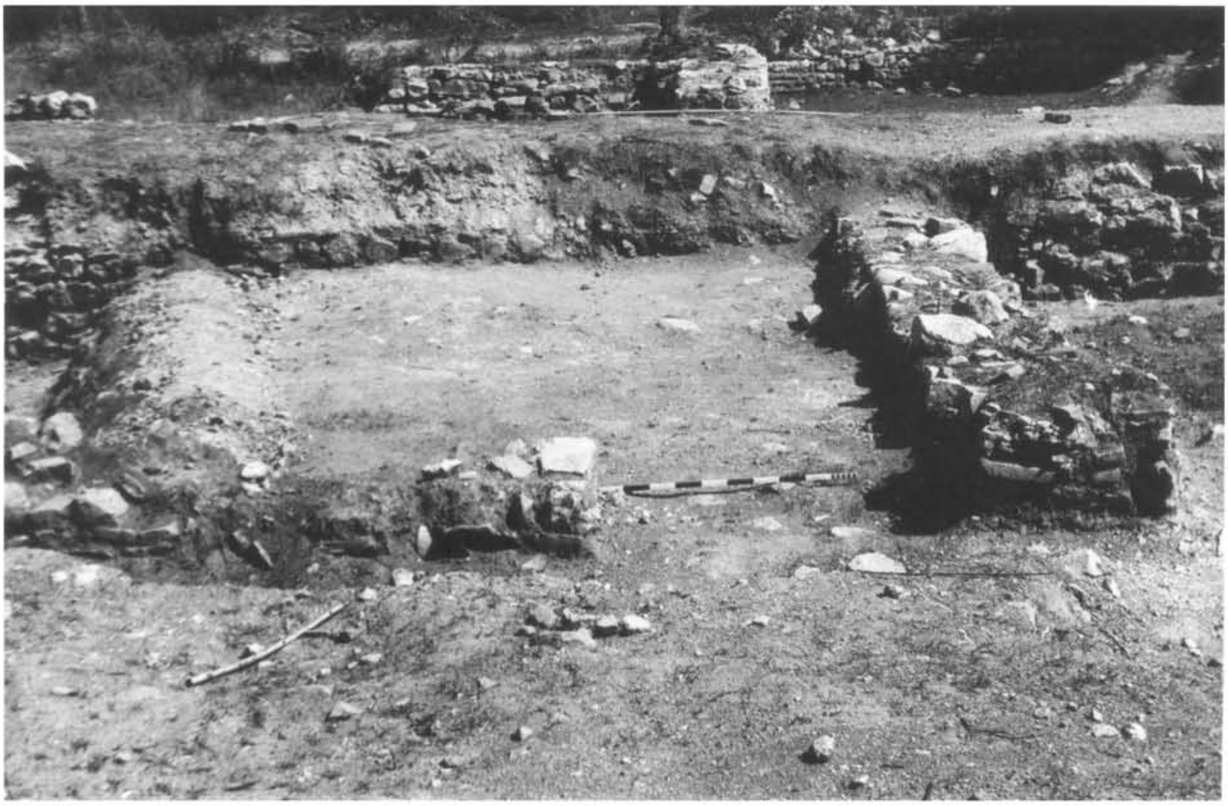

Обр. 107

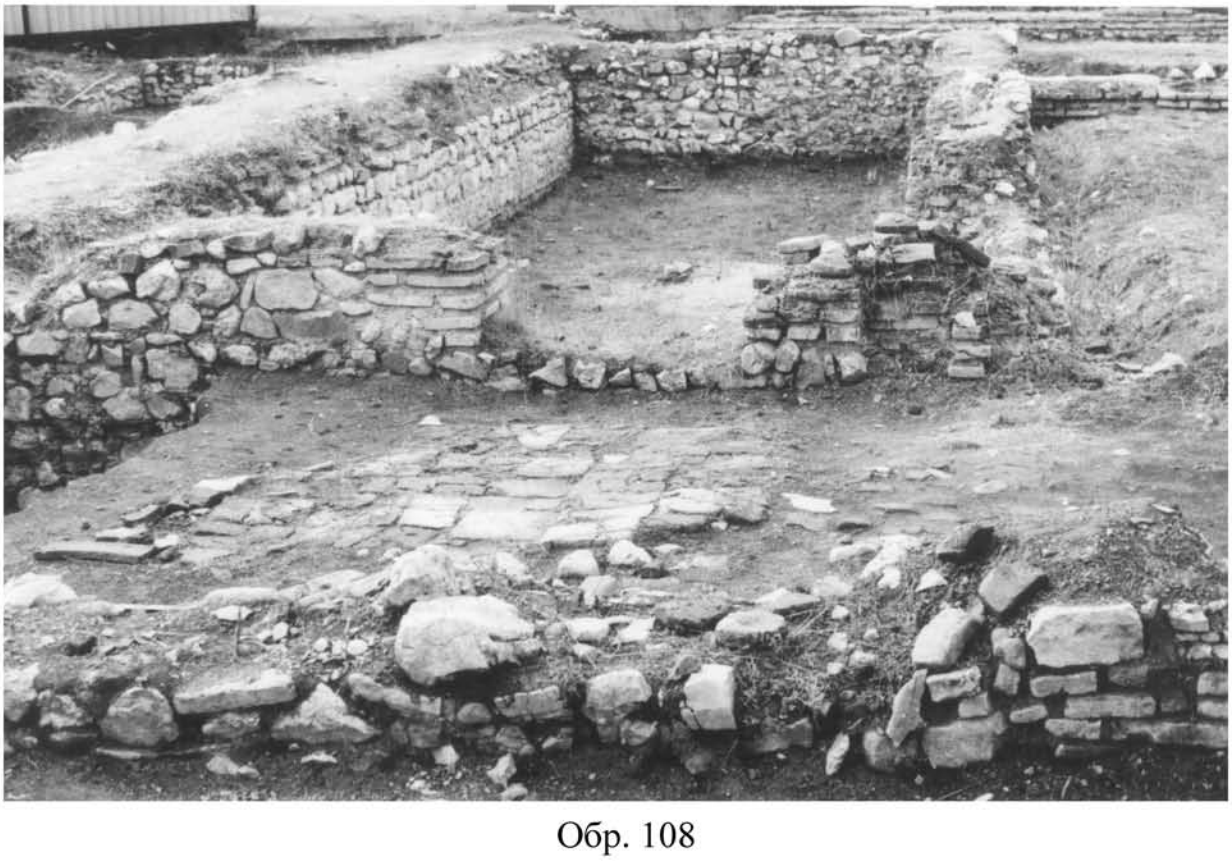

Обр. 108

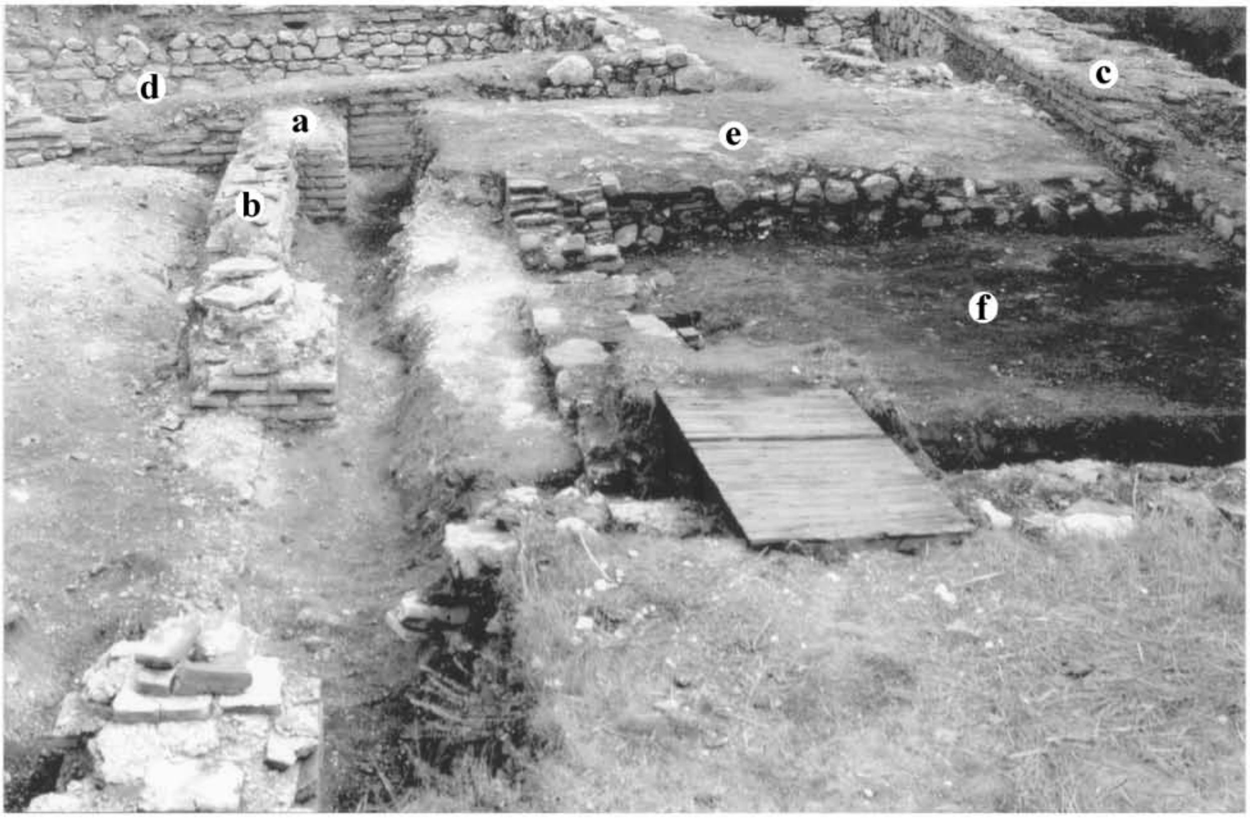

Обр. 109

Обр. 110

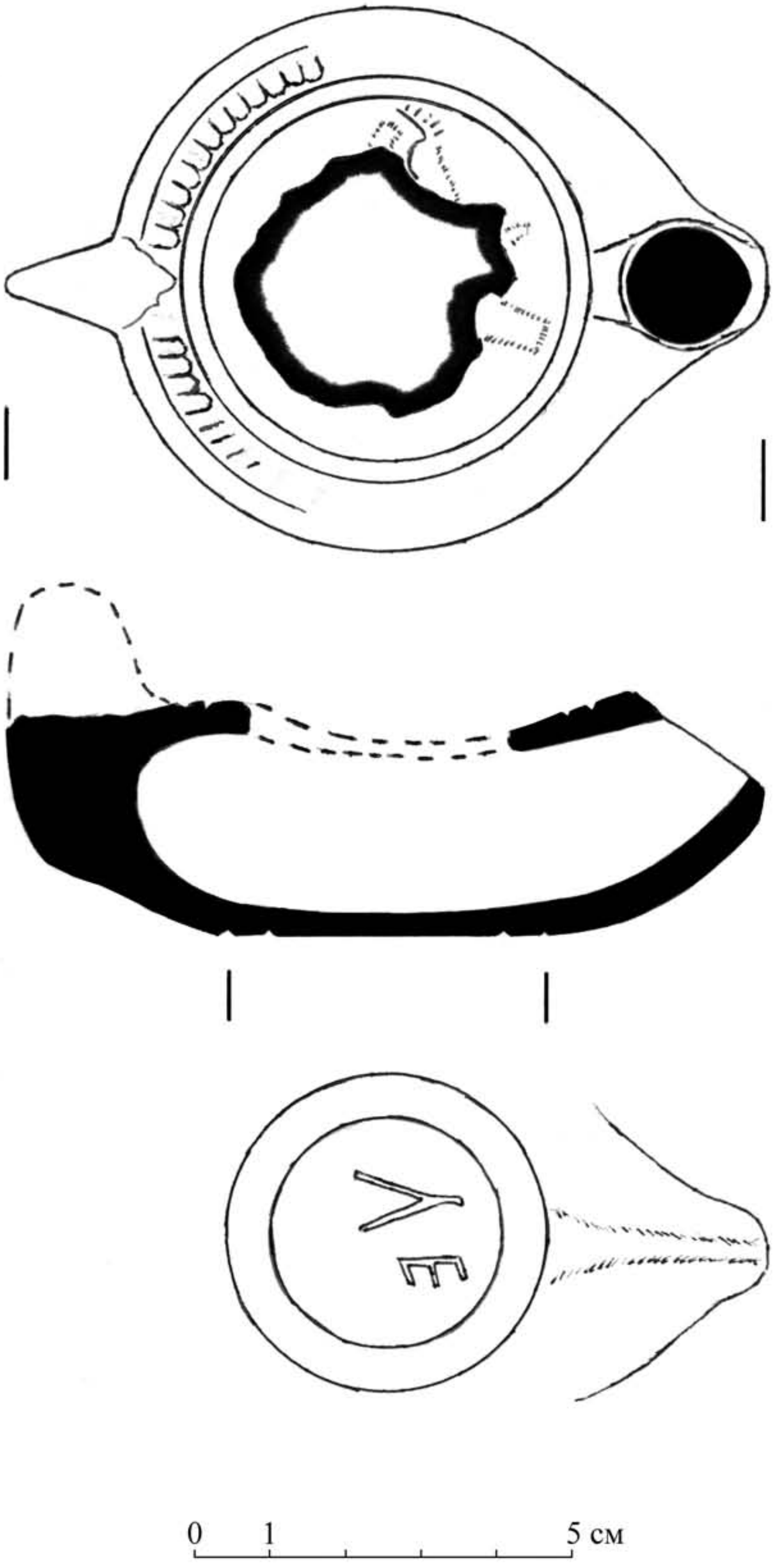

Обр. 111

Обр. 112

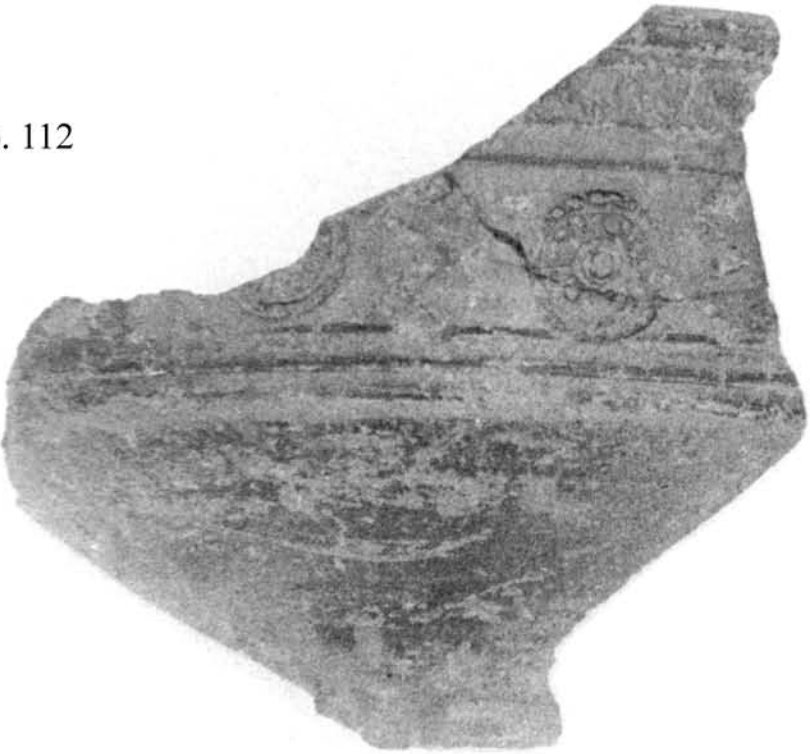

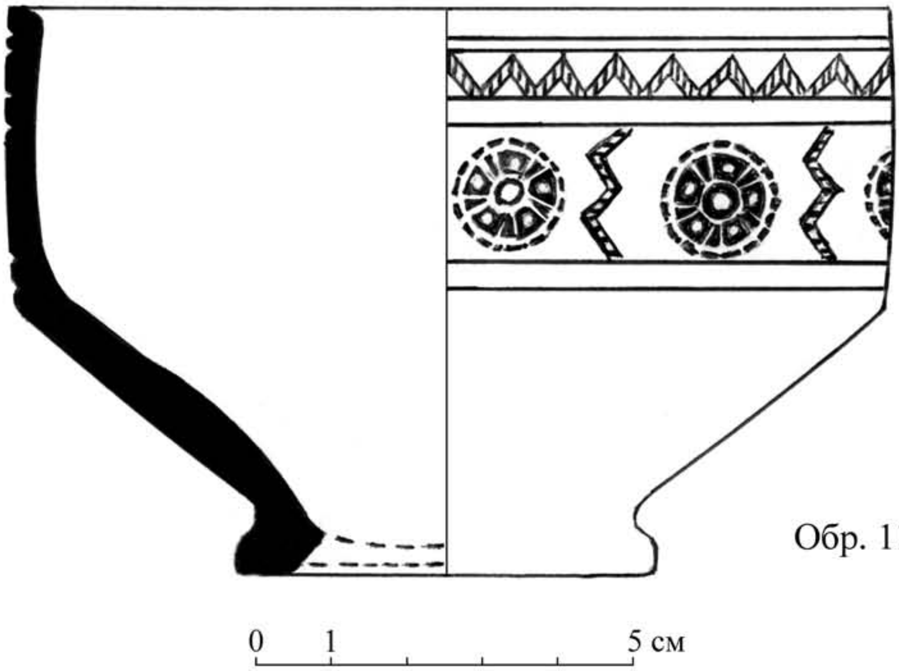

Обр. 113

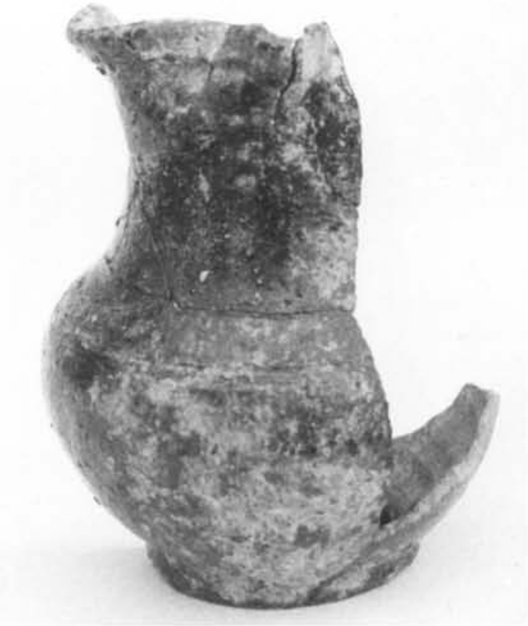

Obr. 114

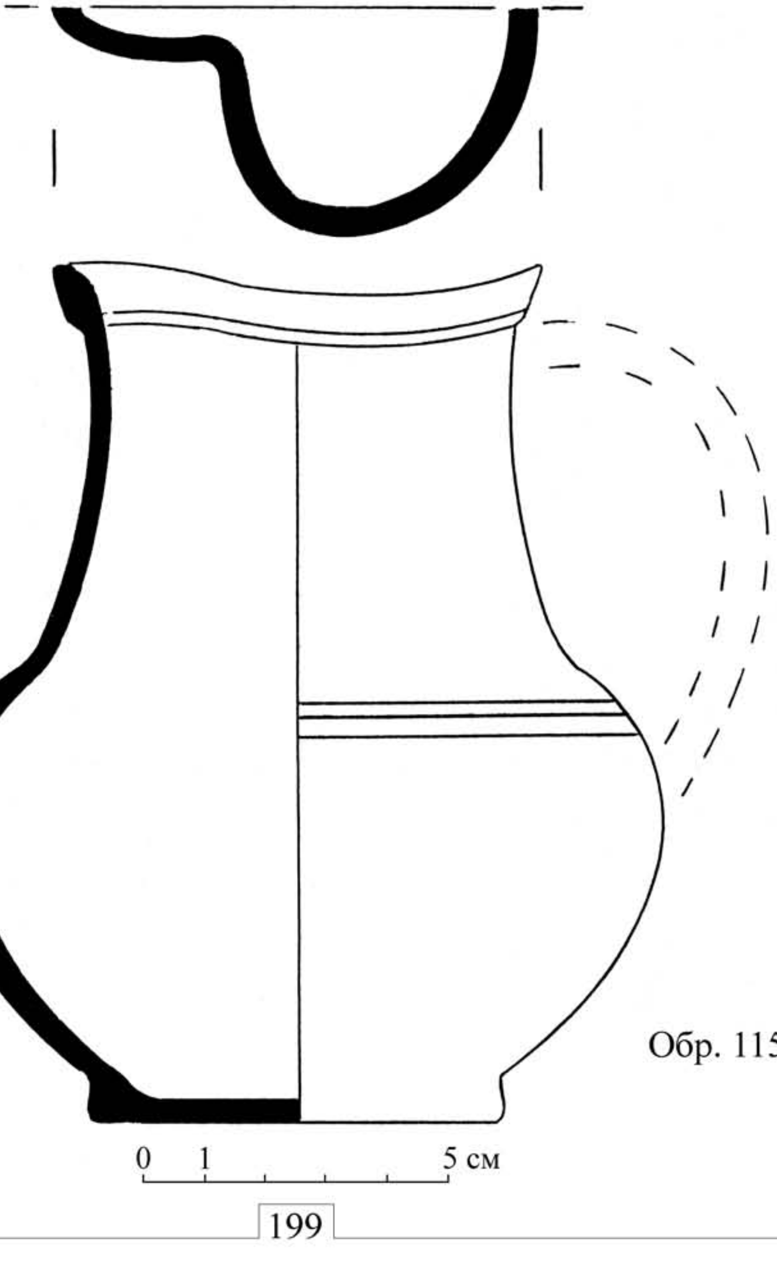

Obr. 115

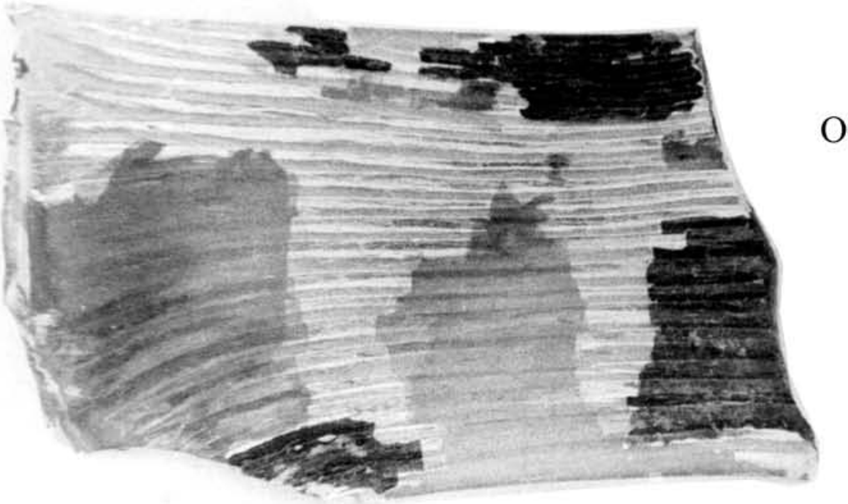

Обр. 116

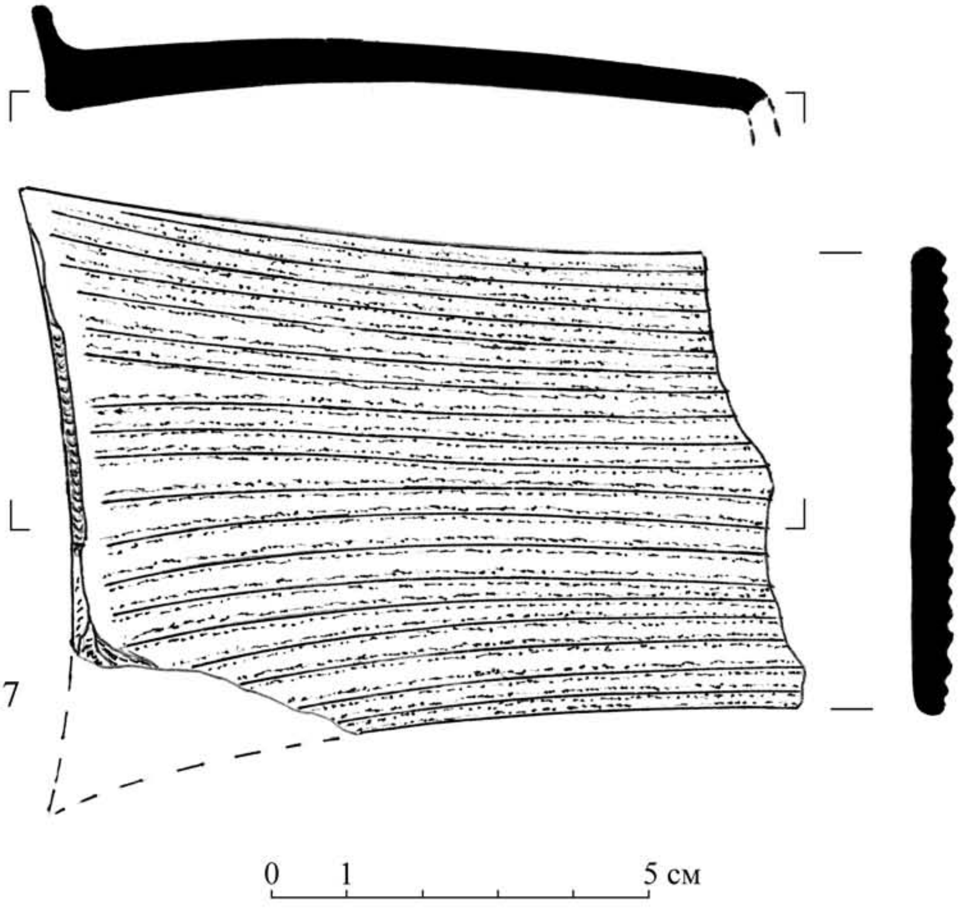

Обр. 117

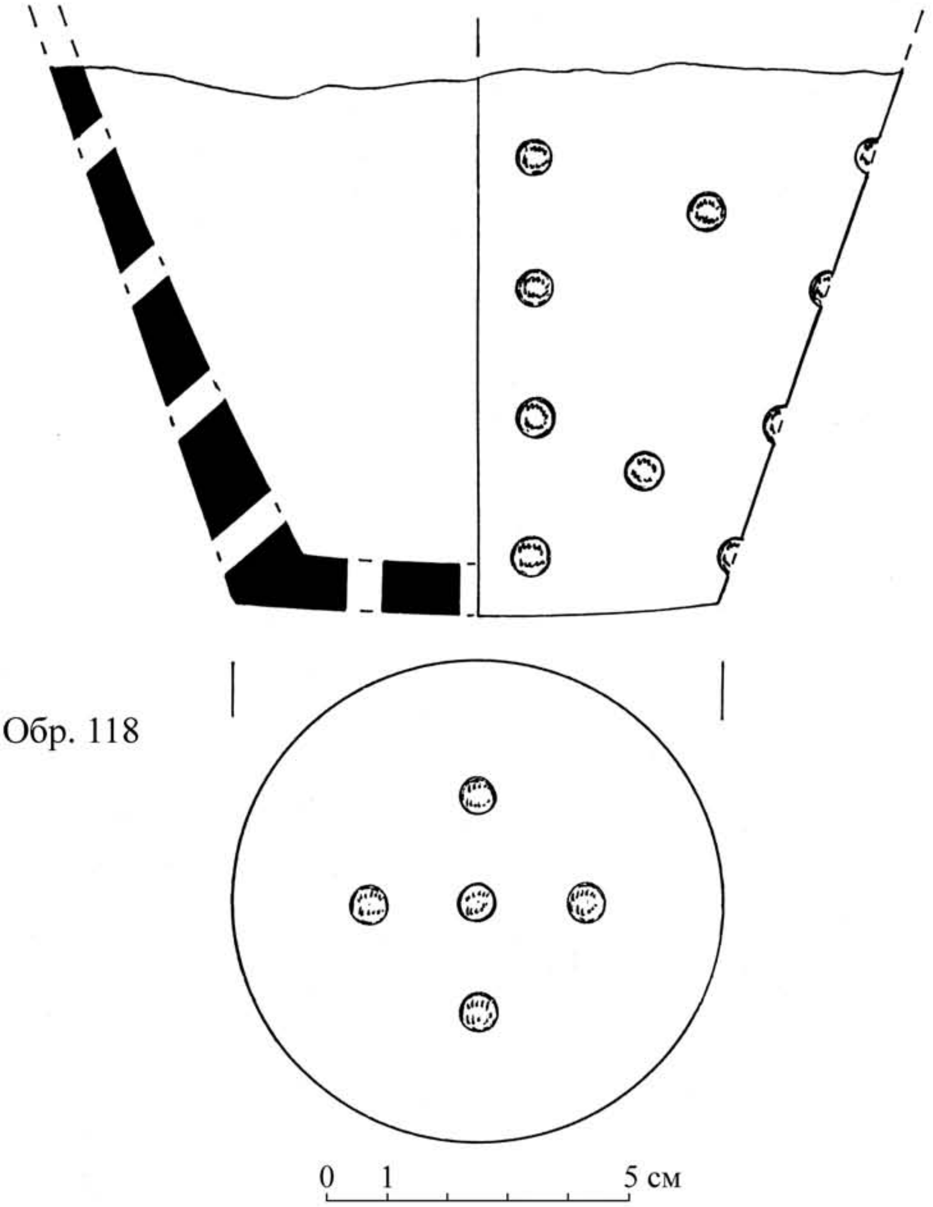

Обр. 118

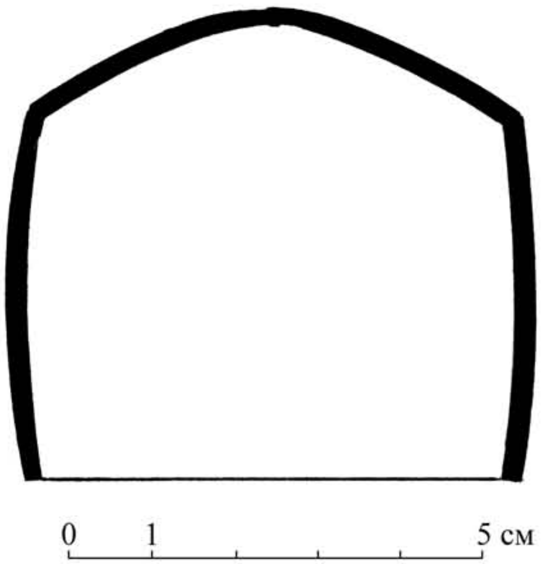

Обр. 119

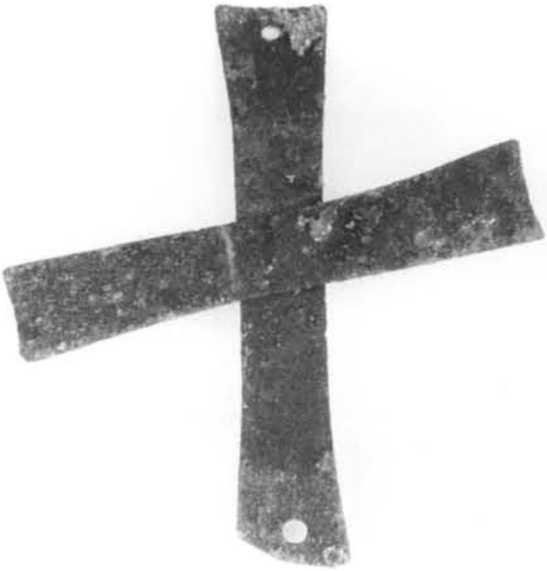

Обр. 120

Обр. 121